

Бобоев Ш.А. – отв. секретарем, кандидат филологический наук, доцент.

Члени редколлегии

Саидов Н.С. – доктор философский наук, профессор

Каримова И.Х. - академик

Рахимов Ф.Қ. - доктор физико - математических наук, профессор

Кодиров Қ.Б. – доктор педагогический наук, профессор

Джамшиедов П. – доктор филологический наук, профессор

Неъматов С.Э. - доктор педагогический наук, профессор

Байзоев А.М. – кандидат педагогический наук

Иматова Л. – кандидат педагогический наук

Кодиров Ш. - кандидат педагогический наук

Абилова Г.С. - кандидат философский наук

Котибова Ш. - кандидат педагогический наук

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Журнал печатається на таджикском , русском и английском языках.

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф, 2013
Институт развития образование, 2013.

**МУНДАРИҶА
СОДЕРЖАНИЕ
ИННОВАТСИЯИ ПЕДАГОГӢ
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ИННОВАЦИЯ**

ГАПАОРОВА Л.А, СОЛИЕВА Ф.Т

Истифодаи самарабахши бозиҳои технологӣ ҳангоми
омӯзиши забонҳои хориҷӣ 13

АБДУЛАЗИЗОВ В.

Татбиқи таълими модули дар муассисаҳои таҳсилоти касбӣ
ва самаранокии он 18

НАҶМИДДИНОВ А.Ф.

Истифодаи технологияи нав дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ.....22

**ПЕДАГОГИКАИ ИНКЛЮЗИВӢ
ИНКЛЮЗИВНАЯ ПЕДАГОГИКА**

КАРИМОВ Қ.М.

Муносибати ҷомеа ба шахсони дорои имкониятҳои маҳдуд
ҳамчун мушкилоти асосии психологӣ дар татбиқи таҳсилоти
фарогир..... 27

СУЛТОНОВ Мансур

Тарзи ташкили дарси ислоҳкунӣ (коррекция) инкишофдиҳии
ибтидоӣ..... 32

**УФУҚҶОИ ИЛМ ВА ТАҲСИЛОТ
ПАРАМЕТРЫ НАУКИ И УЧЁБЫ**

ТУРОНОВ С

Тарбияи экологӣ ва ватанпарварии хонандагон..... 4-0

ИМОМНАЗАРОВ Д.

Низом ва меъёрҳои баҳогузори 10, 12..., 100- балла ба дониши
хонандагон. Зарурат ва мушкилот..... 45

САФАРЗОДА Гурез

Тарбия аз назари мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ..... 55

ЗУЛФИҚОРБЕКОВА Шаҳло

Истифодаи маводҳои дидактикӣ дар дарсҳои ботаника ва зоология..... 62

Салоҳиддин АМОНӢ

Паҳлӯҳои таърихӣ ташаккули фарҳанги педагогии волидон..... 65

МИРБОБОЕВА Бибиваҳӣ

Робитаи мактаб ва оила дар тарбияи маърифатнокӣ ва
таҳаммулпазирии кӯдакон..... 69

ОШИМОВА М.М

Омилҳои психологии муоширати
педагогӣ..... 74

КОТИБОВА Шарифа Усулҳои интерактивӣ ва аҳамияти онҳо дар таълим.....	77
Баргигули ШОГУНБЕК Усули таълимоти луғатомӯзӣ дар синфҳои 5-6.....	80
ЛОРНЕЦ Людмила Борисовна, КУЧАКШОЕВ Давлатназар Гузариши таълими физика дар мактаб аз рӯи таълими тафриқавӣ.....	89
ТАРЗИ ҲАЁТИ СОЛИМ ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ	
ЗИЁЕВ Қурбоналӣ Роҳҳои худидоранамой.....	99
БОБОЁРОВ Холмаҳмад Аломатҳои асосии вайроншавии функсияҳои олии психика ҳангоми осебҳои марказии майнаи сар	107
ҚУРБОНОВ Исроил Тарбияи экологӣ дар таълими химия.....	117
ДИН ВА ЧОМЕА РЕЛИГИЯ И ОБЩЕСТВА	
МУҲАММАДҶОНОВА М., АБДУЛЛОЕВА А. Андешаҳои Ҷалолуддини Балхӣ нисбати инсон ва оила.....	120
АДАБИ ЁТШИНОСӢ ЛИТЕРАТУРВОДЕНИЕ	
ИСРОФИЛНИЁ Ш.Р. Муруре ба андешаҳои ирфонии Носири Бухорӣ.....	130
ЗАЙДУЛЛОЕВ Нуриддин Нақши тарҷумаи бадеӣ дар равобити адабӣ.....	135
БОБОЕВ Ш.А. Мазмуни Зарободӣ ва мероси адабии ӯ.....	143
ЗАБОНШИНОСӢ ЯЗЫКОЗНАНИЕ	
МУҲАММАДҶОНОВ Олимҷон Унсурҳои субстратӣ дар микротопонимияи Водии Ҳисор.....	153
РӮЗНОМАНИГОРӢ ЖУРНАЛИСТИКА	
МУРОДОВ М Баъзе проблемаҳо дар раванди таълими ихтисосҳои журналистӣ.....	160
ТАҚРИЗ ВА КИТОБИЁТ РЕЦЕНЗИЯ И ОТЗИВЫ (УЧЕБНИКИ)	

САТТОРОВ Абдунабӣ
Китобҳои дарсӣ ва мушкилоти таълими забон ва адабиёти тоҷикӣ..... 165

РАҶАБЗОДА Шодӣ
Диди нав ва андешаҳои баланд..... 174

**ҶАШННОМА
ПРАЗДНИКИ**

Аюбова М., Губанова Л.Н
Наврӯз дар Шарқ,..... 7

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕНСИВНЫХ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ
КОММУНИКАТИВНОМ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ**

ГАПАРОВА Л.А.,
*старший преподаватель кафедры Иностранных языков
Технологический университет Таджикистана*

САЛИЕВА Ф.Т.
*старший преподаватель кафедры Иностранных языков
Технологический университет Таджикистана*

В последние годы в высших учебных заведениях значительно повысились требования к подготовке профессионально-конкурентоспособных специалистов, обладающих хорошими знаниями не только в своей специальности, но также обладающих знаниями из других областей. При этом знанию иностранных языков, в частности, английского языка, уделяется особое внимание.

Подготовка специалистов нового типа, адаптированных к условиям становления и развития рыночных отношений, широких международных контактов во всех сферах, предполагает не только способность национальных политиков, экономис-тов,

предпринимателей и менеджеров, действовать «технологически» грамотно, этически соответствовать новой ситуации, но и способность к свободному общению с деловыми партнерами на языке, получившим международное признание и распространение, а именно на английском языке.

Как известно, английский язык считается интернациональным языком, который необходим каждому специалисту для его дальнейшей карьеры. Современное обучение в высших учебных заведениях имеет, на наш взгляд, ряд недостатков, которые естественным образом влияют на уровень изучения английского языка. Одним из недостатков, как нам представляется, является общение студентов во время занятий по английскому языку на родном языке, такое проведение занятий заметно влияет на качество обучения и усвоения английского языка.

Нам представляется, что в решении данной проблемы необходимо более широкое применение игровых педагогических технологий. При изучении английского языка существует множество педагогических технологий, в том числе и игровые технологии, которые, на наш взгляд, создают наиболее благоприятные условия для общения студентов на английском языке во время учебных занятий, проводимых в университете. Кроме того, часы, отводимые для изучения иностранных языков, в силу тех недостаточности, не позволяют в полной мере осуществить эти технологии.

Итак, прежде чем дать анализ состояния проведения занятий по английскому языку и выбору наиболее эффективной и оптимальной методики обучения в условиях кредитной системы в вузах Республики Таджикистан, дадим определение игровых методик обучения.

Согласно Г. К. Селевко¹ игровая технология - это вид деятельности в условиях ситуаций, направленных на воссоздание и усвоение общественного опыта, в котором складывается и совершенствуется самоуправление поведением. Игровые технологии имеют различную направленность:

- 1) дидактические – формирование определённых умений и навыков, необходимых в практической деятельности;
- 2) воспитывающие – воспитание самостоятельности, формирование определённых позиций, сотрудничества, коммуникабельности;
- 3) развивающие – развитие внимания, речи, мышления, рефлексии, мотивации учебной деятельности;
- 4) социализирующие – приобщение к нормам и ценностям общества; адаптация к условиям среды, саморегуляция.

Таким образом, игровая технология – позволяет развивать навыки рассмотрения ряда возможных способов решения проблем, активизируя мышление студентов и раскрывая личностный потенциал каждого учащегося.

Игра является уникальным механизмом аккумуляции и передачи социального опыта – как практического (овладение средствами решения задач), так и этического, связанного с определенными правилами и нормами поведения в различных ситуациях. Появление игрового метода обучения обусловлено требованиями повышения эффективности изучения иностранного языка за счет более активного включения слушателей в процесс не только получения знаний, но и непосредственного (здесь и теперь) их использования.

Впервые деловая игра была использована в 30-х годах прошлого столетия в Ленинграде группой специалистов под руководством М. М. Бирнштейн при обучении руководителей крупных предприятий. Однако это начинание не получило дальнейшего развития в социально – экономических условиях того времени².

На наш взгляд, преподаватель на уроках английского языка должен делать упор на речевые упражнения. Речевые упражнения – свободный диалог или ролевая игра на

¹ Селевко, Г. К. Современные образовательные технологии [Текст]: Учебное пособие / Г. К. Селевко – М.: Народное образование, 1998. – 256 с. – С.50 – ISBN 87953-127-9

² Бельчиков М.М. Деловые игры/ Под ред. М. М. Бельчикова, М.М. Бирштейн.- Рига, 1989.- С.14.

определенную тему. Существует ряд деловых игр, которые помогают студентам более эффективно усвоить иностранный язык.

В этой связи нам кажется важным выделить и обозначить основные структурные компоненты деловой обучающей игры:

- правила;
- индивидуальная работа;
- групповое обсуждение;
- результат игры.

Файзулло Шарифзода считает, что «традиционная подготовка специалистов, ориентированная на формирование знаний, умений и навыков в предметной области всё больше отстает от современных требований. Основой образования должны стать не столько учебные дисциплины, сколько способы мышления и деятельности. Необходимо не только выпустить специалиста, получившего подготовку высокого уровня, но и включить его уже на стадии обучения в разработку новых технологий, адаптировать к условиям конкретной производственной среды, сделать его проводником новых решений, успешно выполняющим профессиональные функции.³

По нашему мнению, при подготовке к уроку, содержащему деловую игру, необходимо составить сценарий, указать временные рамки игры, учесть уровень знаний студентов и группы в целом.

Как нам представляется, при организации деловой игры на занятиях необходимо придерживаться следующих положений:

- правила игры должны быть простыми;
- формулировка заданий – доступна пониманию студентам;
- каждый студент должен быть активным участником игры;
- учет результатов соревнования должен быть открытым;
- игру нужно закончить на уроке, получить результат.

Игровые методы являются интерактивными и интегративными, поскольку включают в себя и элементы тренинга, и разбор конкретных ситуаций, и дискуссии – в зависимости от целей игры. Такая постановка проблемы внедрения интерактивных технологий в национальной образовательной системе профессиональной подготовки Республики Таджикистан проанализирована многими учеными – педагогами страны. Так, по утверждению Шоева Н. Н. «реализация воспитательно - образовательных технологий в реальной педагогической практике требует выработки и внедрения методов активного обучения. Дидактические цели и методологические принципы выбора методов и подходов активных средств обучения должны исходить из достижения соответствующего системного эффекта воспитания в процессе обучения, за основу которого можно принять информационно – аналитические модели и системно – информационные картограммы деятельности студента, преподавателя, кафедры, факультета и других подразделений вуза. Особая роль, по мнению Шоева Н.Н. в этом процессе отводится оптимальному выбору дидактических целей воспитательно – образовательных технологий и согласование реализации графика учебного процесса с системными требованиями, вытекающими из обобщенных моделей студента и выпускника вуза.⁴

Таким образом, деловые игры необходимо использовать и при проверке результатов обучения. Деловые игры делают процесс изучения английского языка интересным и занимательным, создают у учащихся доброе рабочее настроение. В данной статье предлагается методика игровой технологии для коммуникативного изучения английского языка, которая апробирована на 1-2 курсах Технологического университета Таджикистана.

Урок — деловая игра по теме " TRAVEL SERVICES"

³ Файзулло Шарифзода. Актуальные проблемы современной педагогики.- Книга 1.- Душанбе, 2009.- С. 251.

⁴ Шоев Н.Н. Инновационные воспитательно – образовательные технологии в контексте подготовки специалистов новой формации в высшей школе.- Душанбе, 2010.- С. 271.

Цель: Данная ролевая игра помогает студенту развивать культурное мышление и коммуникативные способности, формирует у них языковые знания и навыки для практического применения английского языка в устной и письменной форме.

Задачи:

- развитие навыков понимания устной речи на слух (listening);
- улучшение навыков разговорного английского языка (conversation);
- закрепление грамматической темы Present Simple Tense и Future Indefinite Tense и применение ее на практике (grammar);
- улучшение произношения и преодоление языкового барьера (phoneme);
- знание лексики, характерной для делового общения (vocabulary).

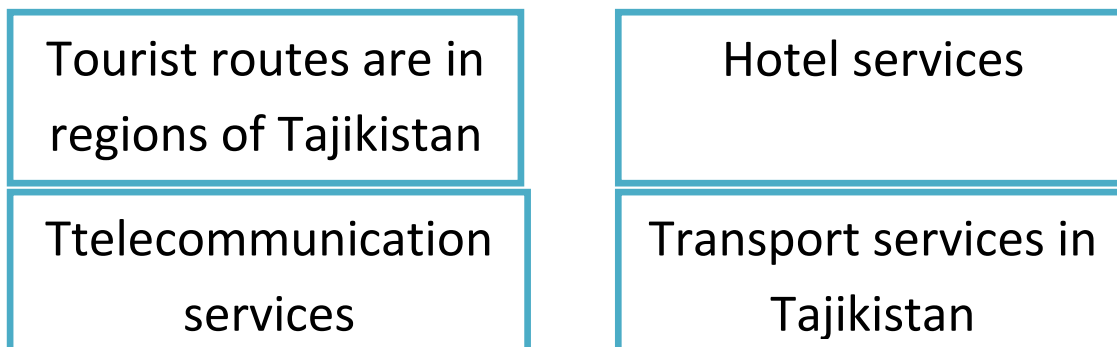
Ход игры

Игра состоит из нескольких этапов.

На первом этапе осуществляется повторение пройденного материала и подготовка к деловой игре. В данной игре студенты являются работниками организации, которая предоставляет услуги по предоставлению туристических услуг. Они работают в группах по шесть человек, среди которых один является лидером группы, он направляет ход занятий среди студентов. В ходе игры решаются вопросы, как представлять, находить клиентов, где предлагает рекламируемые услуги.

Преподаватель пишет на доске ключевые слова, новые термины и терминологии, употребляемые для рекламы услуг, на английском языке и следит за процессом деловой игры.

На втором этапе после распределения группы преподаватель раздает четыре разные карточки с названием услуг, которые необходимо рекламировать для туристов. Например, они могут выглядеть так:

Ведения рекламной деятельности на национальном и международном рынке требует от каждой компании умения рекламировать свои услуги для потенциальных потребителей. Задачей каждой группы является подготовить рекламу и представить соответствующие услуги. Например, та компания, которая предоставляет туристические маршруты по Памиру, должна рекламировать самобытность народа и экологическую чистоту природы края. Прежде чем составить рекламу они должны ответить на следующие вопросы:

- Чем он отличается от других предложений?
- Насколько интересен и насыщен предлагаемый туристический маршрут?
- Сколько видов отдыха и проведения времени турфирма может предложить?
- Цена туристического путешествия?
- Как могут найти заинтересованные клиенты адрес турфирмы?

На третьем этапе каждая группа представляет рекламу своей услуги и демонстрирует его, употребляя новые ключевые слова и специальную терминологию, такие как: ethno tourism, national traditions, customs of the Tajik people, regional characteristics, national costumes, nature, mountains и др.

Четвёртый этап - итоговый. После выступления всех групп преподаватель отмечает пропущенные фонетические и грамматические ошибки студентов и при совместном обсуждении корректирует их.

В конце занятий у обучаемых формируется представление о языковой фонетике и лексике на английском языке по пройденной тематике. Для закрепления пройденного материала на лекционных занятиях преподаватель задает задание - самостоятельно составить рекламу и разместить их на доступных рекламных носителях.

Заключение:

В контексте вышеизложенного необходимо отметить, что, использование деловой игры и игровых методик в целом, благоприятно воздействуют на качество освоения английского языка в целом. Но, учитывая более высокий уровень требований, предъявляемый к подготовке молодых специалистов для национальной экономики республики, Технологический университет Таджикистана решил внести свой вклад в решение данной проблемы. При университете начиная с 2012 учебного года, организованы академические группы, выпускникам которых будет присваиваться квалификация «Специалист со знанием английского языка».

Создание групп, изучающих свои специальности на английском языке, безусловно, новаторский шаг в национальной системе высшего профессионального образования. На этом пути университету предстоит преодолеть ряд трудностей. Так, например, необходимо создать и подобрать профессиональный педагогический коллектив, способный решать поставленные задачи, формирование академических групп из числа студентов, желающих перейти на вышеуказанную систему образования. Самое главное: выработать в процессе обучения наиболее эффективные с точки зрения усвоения английского, с учетом национальных особенностей Республики Таджикистан, система обучения.

Литература:

1. Бельчиков М.М. Деловые игры/ Под ред. М. М. Бельчикова, М.М. Бирштейн.- Рига, 1989.- С.14
2. Вишнякова Л.Г. Использование деловых игр в преподавании русского языка как иностранного. – М., 1987. – 1987. – 108 с.
3. Зимняя И.Я. Психология обучения неродному языку. – М., 1977.
4. Методики обучения иностранным языкам в средней школе: (Отв. ред. М.К. Колкова) – СПб.: КАРО, 2006. – 224 с.
5. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии [Текст]: Учебное пособие / Г. К. Селевко – М.: Народное образование, 1998. – 256 с. – С.50 – ISBN 87953-127-9
6. Файзулло Шарифзода. Актуальные проблемы современной педагогики.- Книга 1.- Душанбе, 2009.- С. 251.
7. Шоев Н.Н. Инновационные воспитательно – образовательные технологии в контексте подготовки специалистов новой формации в высшей школе.- Душанбе, 2010.- С. 271.

ИСТИФОДАИ САМАРАБАХШИ БОЗИҶОИ ТЕХНОЛОҶИ ҲАНГОМИ ОМУЗИШИ ЗАБОНҶОИ ХОРИҶИ.

Накши бозӣ дар таҳсилоти касбӣ маъноӣ ташаккул додани майлу хоҳишҳо ба омузиш дорад. Тайёрии шуури мутахассисон дар фаҳмидани забони англисӣ сатҳи дониш, малака ва маҳорати ӯро дар таҷриба муайян менамояд.

***Калидвожа:** ҷамънамоии механизм, маромнокӣ, коркард, низоми қоида, фаъолкунӣ, ҳамкорӣ.*

INTENSIVE USE OF TECHNOLOGICAL GAMES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Role playing in professional education means the formation of motivation to learn. The trained specialists with knowledge of English will be shows the, skills and ability of teachers in practice.

Key words: *the mechanism of accumulation, motivation, development, a system of rules, activation, interactive.*

ВНЕДРЕНИЕ МОДУЛЬНОГО ОБУЧЕНИЕ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ЕЁ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

АБДУЛАЗИЗОВ В,

заведующий отделом высшего профессионального
и последипломного образования ИРО, Устемиров К,
зав. кафедрой профессиональной
педагогике Алматинского технического Университета.

Изменение в системе общественных отношений оказывают влияние на образование, требуя от него мобильности, адекватного ответа на реалии нового исторического этапа и соответствия потребностям развития экономики.

В условиях быстро изменяющегося мира и увеличения потоков информации фундаментальные предметные знания являются обязательными, но недостаточной целью образования. Обучающийся должны не просто овладеть суммой знаний, умением и навыками, на что направлена система таджикского образования (так же как и другие страны Центральной Азии), гораздо важнее и сложнее правит обучающимся умения самостоятельно добывать, анализировать, структурировать и эффективно

использовать информацию для максимальной самореализации и полезного участия в жизни общества (компетентность).

Решение стратегической задачи совершенствования содержания и технологии образования обеспечивается за счет реализации программных мероприятий по нескольким основным направлениям, в том числе реализации системы мер по обеспечению повышения конкурентоспособности профессионального образования стран Центральной Азии на международном рынке образовательных услуг и получения возможности участия студентов и выпускников образовательных учреждений в системе международного непрерывного образования.

В этой связи в Республике Таджикистан так же осуществляется поэтапная трансформация аспирантуры, традиционной докторантуры в докторантуру (PhD) и полный переход на трехуровневую систему подготовки кадров (бакалавриат – магистратура – докторантура).

Внедрение модульной системы образования обусловлено декларацией Болонской конференции (1999г.) в качестве обязательного условия и действенного инструмента взаимодействия различных систем образования. Вместе с тем данная технология подразумевает соответствия подготовки специалистов запросам работодателя, а значит, качество образования и действенность социального партнёрства.

Применение модульной технологии обучения имеет свои положительные стороны, а именно:

- адаптированность к требованиям рынка труда и возможность видоизменения в зависимости от требований работодателя;
- модули могут видоизменяться под разную уровневую подготовку учащихся;
- сочетание автономных модулей позволит выстраивать модульные программы, обеспечивающие конкретные профессиональные умения;

Переход на модульную технологию обучения в профессиональном образовании усилит межпредметную связь, дифференциацию дисциплин по уровням усвоения, не будет способствовать дублированию тем и разделов в родственных предметах. Кроме того разрешается наконец один из трудных вопросов увязка и преемственность разных уровней образования: начального, среднего и высшего профессионального образования.

В модернизации образования существенна роль международного сообщества. Говоря о роли сотрудничества в развитии образования с международными организациями хотелось бы особо остановиться на сотрудничестве с Германской организацией по международному сотрудничеству (JIZ), USAID, Юнеско. Благодаря такому сотрудничеству в рамках проектов JIZ – «Межрегиональное сотрудничество республик Центральной Азии и Кавказа в сфере профессионального образования», «Региональная сеть обучения преподавателей (профпедагогика / дидактика) в центрально - азиатских странах», проекта USAID «Качественное образование» и FTI проекта «Инициатива ускоренного развития» республиканский институт повышения квалификации и переподготовки работников образования Таджикистана был приобщён к международным достижениям в области инновационных технологий, модульному обучению.

В первые в рамках первого проекта JIZ «Межрегиональное сотрудничество республик Центральной Азии и Кавказа в сфере профессионального образования» 54 национальных мультипликаторов из учебных заведений начального образования и структур управления системой, костяк которой составляли преподаватели специализированных дисциплин и мастера производственного обучения были приобщены к концепции модульного обучения. По завершении проекта при финансовой поддержке JIZ полный цикл учебной программы, разработанный институтом IBS Германии по методике модульного обучения был издан в качестве учебного пособия по «Профессиональной педагогике»

Для реализации модульного обучения при подготовке будущих педагогов учебных заведений профессионального обучения (в 2008-2009 учебном году) был

разработан проект ГТЦ – «Региональная сеть обучения преподавателей (профессиональная педагогика/ дидактика в центрально-азиатских странах », участниками которого были Казахстан, Узбекистан, Кыргызстан, Таджикистан и Дрезденский технический университет (Германия).

В рамках первой фазы проекта(2010г.) были разработаны и апробированы следующие учебные модули:

1. Деятельностный подход к обучению в условиях развития рынка труда.
2. Методы профессионального обучения и повышения квалификации.
3. Выбор и разработка средств обучения.
4. Оценивание квалификации и компетентности.
5. Модели в профессиональном обучении.
6. Дидактическая организация лабораторного обучения.

Из выше названных, первый модуль является основополагающим модулем, направленным на освоение теории профессионального образования. Данный модуль предполагает овладение основными категориями профессиональной педагогики и дидактики профессионального обучения. При помощи четырёх модульных единиц, которые представлены в данном модуле, студенты учатся понимать комплексность и сложность процесса профессионального обучения. Организация и процесса усвоения данного модуля происходила в течении первого и второго семестров 2009-2010 учебного года в условиях Алма-атинского гуманитарно-технического университета(АГТУ) студентами первого курса, обучающимся по специальности «Профессиональное обучение». Акцент делался на то, чтобы студенты, несмотря на высокую долю теоретического учебного материала, обязательно осуществляли его практическое применение через разработку различных методик профессионального обучения или через конкретную связь с рынком труда или практикой. При проведении теоретических и практических занятий студенты особое внимание уделяли постоянной связи с рынком труда с одной стороны, и собственным опытом – с другой стороны.

Модули должны содержать требования к знаниям и требованиям учащихся а также отражать межпредметные связи и методы, используемые преподавателям при изложении содержания, ресурсы, обеспечивающие качественное изучение модуля, метод измерения в итоговой части. Материал модуля должен быть структурирован на учебные элементы согласно целям обучения.

Модульная система обучения представляется как система, создающая предпосылки для оптимального решения задач. Стоящих перед практикой профессионального образования. В настоящее время модульное обучение весьма актуальна, т.к.предоставляет самые широкие возможности для осуществления индивидуальности образования.

В странах Центральной Азии идёт становление национальной модели образования и в этом процессе модульное обучение как один из наиболее эффективных образовательных технологий, имеет широкую перспективу.

Анализ использования модульного обучения позволяет выделить 4 основных преимущества модульных программ:

- организация процесса обучения представляет большие возможности для развития студентов как субъекта учебной деятельности за счёт планомерного, педагогически и информационно оснащённого самообразования и самообучения;

Индивидуализация образования через:

- разноуровневый темп усвоения учебного материала;
- варьирование средств, методов и форм усвоения знаний и умений;
- обособленный контроль учебной деятельности и повышение роли самоконтроля;
- наличие в модуле средств входного, поэтапного и итогового самоконтроля учащихся;

- автономный и тематический разноплановый характер модулей позволяет на основе их сочетания строить и создавать целенаправленные программы обеспечивающие развитие конкретных профессиональных умений и способности.

Как известно, в рамках каждого модуля обучающихся всегда имеет дело с предметными знаниями, так и видами деятельности, связанными с получением и использованием этих знаний. Всё зависит от варианта занятий. Соответственно контроль по модулю может быть: содержательным, деятельностным, либо содержательно - деятельностным. Целью создания каждого модуля является достижение заранее планируемого результата обучения. Итоги контроля по модулю характеризует в равной мере и успешность учебной деятельности обучающихся, и эффективность педагогической технологии, выбранной преподавателем.

При модульном обучении чаще всего используется рейтинговая оценка знаний и умений обучающихся.

Рейтинговая оценка знаний представляет систему контроля и оценки успеваемости обучающихся, в которой в баллах оценивается все результаты, достигнутые обучающимся на каждом этапе учебного процесса. По количеству набранных баллов можно определить место в шкале рейтинга, их числовой показатель по уровню подготовки, количеству приобретённых знаний, умений и навыков.

Рейтинговая оценка обученности позволяет с большой степенью достоверности характеризовать качество его подготовки по данной специальности. Однако не каждая рейтинговая система позволяет сделать это. Выбранная произвольно, без доказательств ее эффективности и целесообразности, она может привести к формализму в организации учебного процесса. Проблема заключается в том, что разработать критерии знаний и умений, а также их оценки – дело очень трудоёмкое.

Рейтинговая форма контроля проста в применении. Модульные программы обучения формируются как совокупность модулей. При определении общей оценки по курсу результаты рейтинга входят в него с соответствующими весовым коэффициентами, устанавливаемыми преподавателями предмета.

В модульном обучении оценивается в баллах каждое задание, устанавливаются его рейтинг и сроки выполнения, основной принцип рейтингового контроля - это контроль и оценка качества знаний и умений с учётом систематичности работы обучающихся.

После окончания обучения на основе модульных оценок определяется общая оценка, которая учитывается при определении результатов итогового контроля по предмету.

При проведении итогового контроля вопросы экзамена должны носить обобщающий характер, отражать основные понятия курса, а не повторять вопросы модульного контроля, причём обучающиеся должны заранее знать эти экзаменационные вопросы,

Главное в модульном обучении – возможность индивидуализации обучения при этом наличие альтернативных (выборочных) модулей и свободный их выбор позволяет всем студентам усвоить учебный материал, но в индивидуальном темпе. Важно чтоб задания для студентов были настолько сложными, чтоб не было навязчивого педагогического руководства. В потребности вольного выбора модуля из альтернативного набора скрывается одна из возможностей формирования готовности к выбору как черты личности, важной и для формирования самостоятельности в образовании. В то же время при индивидуализированной системе обучения от учащегося требуется полное усвоение учебного материала с конкретным испытанием по каждому модулю.

Использованная литература:

1. Андреев В.И. Педагогика. Текст/ Андреев В.И./ Учебный курс для творческого саморазвития. – 2е изд.- Казань: Центр инновационных технологий, 2000.- 6-8с.

2. Болотов В.А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе. Текст /В.А. Болотов, В.В. Серков// Педагогика, 2003-№1 с.9-14
3. Борисова Н.В. От традиционного через модульное к дистанционному образованию. – Москва, 1999, -174с.
4. Зеер Э.Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход: уч. пособие Зеер Э.Ф, А.М. Павлова, - М: Психол. Соц.институт, 2005. с.48
5. Чошанов М.А. Гибкая технология проблемно модульного обучения. – Москва: Нар. Образование, 1996.
6. Шамова Т.М., Давыденко Т.М.,Шибанова Г.Н. Управление образовательными процессами. – Москва: Академия, 2002. – 384 с.
7. Шадриков В.Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход. Текст/ В.Д. Шадриков. Высшее образование сегодня. – 2004.-с 8.

АБДУЛАЗИЗОВ В., УСТЕМИРОВ К. – «Татбиқи таълими модули дар муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ва самаранокии он»

Дар мақола масъалаи қорӣ намудани таълими модули баррасӣ гардида, чихатҳои мусбати ин тарзи таълим нишон дода шудааст. Аз ҷумлаи, мутобиқ будан ба талаботи бозори меҳнат ва имконоти тағйирёбӣ вобаста ба талаботи кордиханда; тағйирёбанда будани модуло мутобиқи сатҳҳои гуногуни тайёр кардани донишҷӯён; имконият додани мутобиқати модулоҳои алоҳида (мустақил) барои тартиб додани барномаҳои модулие, ки маҳорати муайяни касбиро таъмин менамояд.

Таъкид мегардад, ки гузаштан ба технологияи таълими модули робитаи байнипредметӣ, дифференсиатсияи фанҳои таълимиро аз рӯи азхудкунӣ тақвият бахшида, барои такрор нашудани мавзӯ ва бахшҳо дар фанҳои ҳамравия мусоидат мекунад.

Донишомӯзон дар доираи ҳар як модули ҳамеша ҳам бо дониши назариявии фанӣ ва ҳам бо ягон намуди фаъолият, ки ба дониши азхудкардашон алоқаманд аст, сару кордоранд. Дар таълими модули асосан низоми рейтингии баҳодиҳии донишу маҳорати донишомӯзон истифода мешавад.

Калидвожаҳо: Таҳсилоти касбӣ, модули, таълими модули, технологияи таълим, дифференсиатсия, метод, робитаи байнифанӣ, мутобиқшавӣ, талабот, бозори меҳнат, барномаи таълимӣ, маҳорати касбӣ, рейтинг, баҳодиҳии рейтингӣ.

ABDULAZIZOV V., USTEMIROV K.

INTRODUCTION OF MODULE EDUCATION IN VOCATIONAL TRAINING AND ITS EFFICIENCY

In article is considered introducing the module education in vocational training and are defined positive sides of the module education, as follows, adapted to requirements market labour and possibility of the mutating depending on requirements of the employer;

It Is emphasized that transition on module technology of the education in vocational trainings will intensify relationship, differentiate discipline on level of the assimilation, avoid duplication and sections in related subject.

Within the framework of each module training always deals with subject knowledges, type to activity, connected with reception and use of these knowledges.

Keywords: *Vocational training, module, module education, technology of the education, differentiate, method, between subject relationship, adaptation, requirement, the market of the labour, scholastic program, professional skill, rating, rating estimation.*

THE USE OF NEW TECHNOLOGY IN LANGUAGE TEACHING

NAJMIDDINOV A.F.,

Tajik state Institute of languages named after S. Ulugzoda

With the development of new technologies, there has been an attendant in applying these technologies in the educational area, and in making predictions of how they would affect the educational future of our classrooms and students. Although most people associate the birth of educational technology with the 1970s and 1980s, the history of educational computing actually goes back to the 1940.

In forecasting the technological future, it is important to consider what the capabilities of educational computing are, and what can be done in the language classroom that will remain current, if the technology does not.

Computers aren't able to do. The image of the fully automated, teacherless classroom has disappeared from the landscape, if it indeed ever was there. Although computers are useful adjuncts in second language learning, there are still many things they cannot accomplish. We look below at some major areas into which computers and technology have not yet made significant inroads.(4.477)

- machine translation. the hope of pushing the button to translate from one language to another has, for the most part, gone unrealized. Although there are dozens, if not hundreds of new tools for machine translation, most fail at creating a text that a native speaker would consider idiomatic, or even grammatical. Although simple language with high-frequency vocabulary and little idiomatic usage can be translated fairly accurately, any deviations from the formula still cause serious breakdowns in the comprehensibility of machine translated text.

Students or instructors who seek translation assistance from computers will receive a text that may be somewhat comprehensible; however, knowledge of the basics of the language being translated, the context in which words might be used, and an understanding of idiomatic as well as archaic usages are important for a fuller understanding. This last issue is particularly problematic, even ironic; for someone needing translation assistance, idiomatic use is the element of language least likely to be known by the learner.

- providing appropriate feedback to learners. Instructors in language education know that feedback, whatever form, is a critical part of learning and communication. In face-to-face interaction, the teacher's feedback adapts to any number of factors, including but not limited to what the instructor feels the student can understand the instructor's knowledge of the student affective state what is appropriate for the class or subject matter, and so on. Mechanized systems do not have the capability to customize feedback with the same sensitivity that a human instructor does. In fact the best feedback systems give a simple explanation of the right or wrong answer, and many merely emit a noise, either pleasant or unpleasant, indicating whether the user has provided the correct answer. More complete feedback may be indirectly available in the form of links to other areas of a text or website to read or review.

- voice recognition. voice recognition refers to the capability of a computer or software program to accept and interpret spoken dictation, or to understand and carry out voice commands. Voice recognition is used to dictate text into the computer or to give commands to the computer (such as opening programs and menus, saving files, and so on). Although many modern home and office computer systems are equipped with some type of voice recognition software, these programs are still inefficient in accurately dividing up a natural speech stream into discrete words. It should be noted, however, that speech production programs, that is, programs that read text aloud, have been successful for several years. These programs have been especially beneficial for sight-impaired computer users.

- grammar checking. Modern word- processing software usually comes equipped with grammar-checking routines. Unfortunately, as most users will attest, this software falls short of the grammatical editing that is required in a language classroom. The software is not sensitive to context or conventions of use, such as the difference between academic English written for the humanities versus that written for the sciences.(4.480)

Unfortunately, two issues potentially confuse the learner here. First, there has to be a full understanding of how to revise in order to eliminate passive voice. This introduces the same sort of irony that we find in machine translation: the student must already understand English grammar to make full use of the suggestions offered by the grammar-checking software. But more troubling in this case is the fact that this sentence is not really rewritten in an active voice. Thus, the suggestion to revise may introduce additional difficulty for student who may trust the software more than she or he trusts her or his own judgment about English grammar.

- essay marking. Although there is a software that allows instructors to insert their comments nearly in student' word-processed text, there is no software that can "read" a text and relevant comments on it.

Computers are able to do. Although the above are areas in which computer tools are not proficient, there are many arenas in which computers equal, or surpass, human performance. As computers can store and process enormous amounts of information, they excel in areas where human memory may be deficient, or where human patience may be easily exhausted. We will look at five of these areas in this section. (1.38)

- drill. Much of language learning is facilitated by repetition, whether it is the repetition of individual sounds, intonation patterns, conversational gambits, or other types of words and phrases. Computers are useful for delivering drills for practice, whether in grammar, vocabulary, pronunciation, or listening, as they are tireless in their delivery. Unlike human interlocutors who may grow weary of repeating a word for a learner, a computer will repeat a word a hundred times if the user wishes.

- adaptive testing. as test takers respond to test items in computer adaptive testing, the test adapts itself to each user by choosing subsequent test items based on the test taker's performance on preceding items. For example, if a learner performs well on a set of beginning level items, the computer program will next present a set of questions at the intermediate level. If the learner performs poorly on the intermediate level questions, the computer presents lower-level items, (e.g., high beginner) in the next question set. Therefore, the computer adaptive testing continually attempts to ascertain the appropriate level for learner's performance and ceases testing once performance at a particular level is demonstrated to be the best possible performance for that individual. In other words, it can establish more quickly than a standard pencil-and-paper test what the learner's proficiency is.

- corpora and concordancing. Computers are expert at storing large amounts of information and categorizing or sorting it by user-determined categories. Concordancing programs and linguistic corpora are types of tools and data that are increasingly being used in the language classroom. A concordance is a type of index that searches for occurrence of a word or combinations of words, punctuation, affixes, phrases, or structures within a corpus, and can show the immediate context. The output from a concordance search can be used in the preparation of such teaching materials, such as grammar and vocabulary activities.

- computer mediate communication. The most common use of networked computers is as a tool of communication between users. this makes it a natural choice as a tool for language learning.

E-mail has become the communication tool of choice for a lot of people. Much has been written about its use in the language classroom: for asynchronous communication between students, between students and teachers, and between students and others outside of the classroom. Many instructors and researchers designed e-mail tasks to focus its use on language learning.

Chat is real-time, or synchronous communication. It has the informal feel of conversation, yet is mediated through writing. Chat can be used to facilitate class discussions, for immediate feedback between students and teachers outside of class time, or for communication between students outside of class. Chat logs and written records of a chat session, can be kept in most chat programs and used as a data for research or future classroom work. Chat can be used in many of the same ways as e-mail, but has the added feature of immediate response rather than the time lag involved with e-mail.

-multimedia production . currently, there are two widely used media for multimedia production:

- Digital video in which digital multimedia tools are used to construct, edit, and produce a learner story.
- Hypertext /web-based stories in which digital multimedia tools are used to build and deliver stories that allow user interaction through hyperlinks.

Digital video requires that learners bring a story of life with voice, images, a soundtrack or sound effects, and a sense of movement, through cuts and transitions.

The hope that computers would be panacea for those trying to learn second languages has not been realized. However, it is clear that computers are providing instructors and students alike with a new battery of tools with which language can be learned more effectively. Machines are now used as tool for communication rather than simply as ways of delivering automated drills or exercises. Vast amounts of reading on any topic and in many languages

are now available on the Web, and the chance to participate in discussions with people from all walks of life is motivating for many learners.

There is nothing certain about the future of technology, except that it will no doubt become more ubiquitous and powerful. It is no longer possible in language education to ignore this force, which is changing global cultures. Fortunately, the same principles that instructors and policymakers use to evaluate print materials as well.

Bibliography

1. Boswood, T., ed. 1997. New ways of using computers in language teaching. Alexandria, VA:TESOL.
2. Sperling, D. 1998. Dave Sperling's Internet Guide. Englewood Cliffs, Nj: Prentice Hall Regents.
3. Marianne C. Teaching English as a Second or Foreign Language. USA, Heinle publishers.
4. Michael H. Jack C. Methodology in TESOL: A book of readings. Boston, Massachusetts, 1987.
5. Bongers, Harmen. 1947. The history and principles of vocabulary control. Woerden: Wocopi.
6. Twaddel, W. Freeman. 1990. Linguistics and language teachers. In readings on English as a second language: for teachers and teacher trainees. K. Croft.(ed.) Cambridge.
7. Marianne Celce. Teaching English as a second or foreign language. Murica Editor. USA-2001.

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ НАВ ДАР ОМУЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧӢ

Мақолаи мазкур ба масъалаи тарзу усулҳои муосири истифодаи технологияи нав дар таълими забонҳои хориҷӣ бахшида шудааст. Дар мақола тарзи самаранок истифода бурдани технологияи компютерӣ дар ҷараёни омӯзиши забонҳо мавриди баррасии ҳамачониба қарор гирифтааст.

Калидвожа: технология, компютер, забон, донишҷӯ, тарҷума, маълумот, англисӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Данная статья посвящена проблемам использования новых технологий в обучении иностранных языков. В ней рассматривается эффективное применение новых инновационных технологий в обучении языка.

Ключевые слова: технология, компютер, язык, студент, инструкция, перевод, образования, коммуникация, английский.

ПЕДАГОГИКАИ ИНКЛЮЗИВӢ

МУНОСИБАТИ ҚОМЕА БА ШАҲСОНИ ДОРОИ ИМКОНИЯТҲОИ МАҲДУД ҲАМЧУН МУШКИЛОТИ АСОСИИ ПСИХОЛОГӢ ДАР ТАТБИҚИ ТАҲСИЛОТИ ФАРОГИР

КАРИМОВ Қ.М.

ҳодими илмии шӯъбаи педагогика ва психологияи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф

Чуноне ки мушоҳида ва таҳқиқоти педагогӣ - психологӣ нишон медиҳанд, дар вучуди ҳар фард заминаи қобилиятҳои мухталиф мавҷуданд, ки дар мавриди фароҳам

овардани шароити мусоид инкишоф ёфта зухур мекунад. Яке аз нишондиҳандаҳои шароити мусоид – ин ба имкониятҳои фард мувофиқ будани фаъолияти дархостшаванда мебошад. Имкониятҳои одамон гуногунанд. Аз ин рӯ барои ошкор сохтан ва ташаккул додани қобилиятҳои шахс фароҳам овардани шароити чандиру тағйирёбанда, ки ба талаботи гуногуни таълимгирандагон мувофиқ мебошад, вазифаи педагогикаи муосир ба шумор меравад. Чунин раҳёфт ба масъалаи фаро гирифтани кӯдакони дорои имкониятҳои гуногун ба таҳсил дар мактабҳои ҳамагонӣ, ҳулосаи тадқиқоти мутахассисони соҳаҳои гуногуни илм дар солҳои охир ва натиҷаи татбиқи муносибати инфиродӣ дар раванди таълим мебошад. Чунин нуқтаи назар дар илми муосир бо номи таҳсилоти фарогир маъруф гардидааст.

Таҳсилоти фарогир ё инклюзивӣ (фр. *inclusif* – фарогиранда, дарбаргиранда, аз лот. *include* - ворид кардан, шомил намудан) – чунин шакли бароҳмонии системаи таълим аст, ки ба талаботи мухталифи таҳсилотии тамоми хонандагон ҷавобгӯ буда, дастрасии таҳсилотро барои ҳама, аз ҷумла кӯдакони дорои имкониятҳои маҳдуд (минбаъд ДИМ), таъмин карда метавонад. Он ҳамчун шакли нави муносибати ҷомеа ба шахсони ДИМ ба вучуд омада, моҳиятан марҳалаи нави татбиқи ғояи гуманизм дар раванди таҳсилот ба шумор меравад.

Ғояи асосии таҳсилоти фарогир дар он ифода меёбад, ки ҳамагуна таъбиз нисбати шахсони ДИМ пешгирӣ карда шавад, ба ҳама муносибати баробар барқарор гардад, вале барои таълимгирандагони дорои имкониятҳои маҳдуди таҳсилӣ шароити махсус фароҳам оварда шавад. Ин принцип чунин маъно дорад:

1) тамоми кӯдакон бояд ба таҳсил ва ҳаёти иҷтимоӣ аз рӯи ҷои истиқомат фаро гирифта шаванд;

2) вазифаи мактаби инклюзивӣ – ин сохтани системае мебошад, ки талаботи ҳар як нафарро қаноатманд созад;

3) дар мактабҳои фарогир бояд натавонанд кӯдакони дорои нуқсон, балки тамоми кӯдакон бо чунин дастгирие таъмин карда шаванд, ки ба онҳо муваффақ будан, эҳсоси амният ва худӣ буданро имконпазир гардонад.

Ғояи фарогирӣ ё инклюзия аз интегратсия фарқ карда мешавад, дар фарқият аз интегратсия он на фақат ҷойгиркунии фазогии кӯдакони ДИМ-ро дар гурӯҳ ё синфи умумӣ, балки инчунин сохтани муҳити мусоидро барои ба таври муътадил ҷараён гирифтани мутобиқшавии иҷтимоии онҳо дар назар дорад. Агар аз нуқтаи назари интегратсия душвориҳои азхуднамоии барномаи таълимӣ мушкилоти худӣ кӯдак бошад, пас ин масъала аз нуқтаи назари инклюзия мушкилоти муҳити таълимӣ аст. Яъне барои он ки таҳсилоти фарогир муваффақ бошад, бояд маҳз муҳит тағйир дода шавад.

Барои ин пеш аз ҳама фароҳам овардани шароити маишӣ барои таълимгирандагони дорои талаботи махсус, сипас таъмини намудани мутахассисон, баъдан фароҳам овардани таҷҳизоти ёридиханда барои ба таври мустақим ба ҷараёни дарс дастрасӣ пайдо намудани хонандагони ДИМ (таҷҳизоти баландкунандаи садо барои сустшунавоён, адабиёти махсус барои нобиноён, тахтаи ғечандаи синф барои бо аробача ҳаракаткунандагон, тарҷумон барои ношунавоён, гунгҳо ва онҳое, ки забони дарсро намефаҳманд ва монанди инҳо) зарур аст. Аммо дар баробари мушкилоти моддӣ дар ин масъала инчунин мушкилоти равонӣ низ мавҷуданд, ки аз ҳалли саривақтиро тақозо мекунад.

Яке аз мушкилоти асосии психологие, ки дар самти тағйири муҳит ва ба талаботи таҳсилоти фарогир мутобиқ намудани он мавҷуд аст – ин муносибати ҷомеа ба шахсони ДИМ мебошад. Чуноне, ки мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, дар шакли анъанавӣ ва роиҷи муносибати ҷомеа ба шахсони ДИМ унсурҳои манфие чун таъбиз, таҳқир, радкунӣ, маҳдудкунӣ ва дилсӯзии ноҷой доранд. Дар адабиёти ба ин мавзӯ бахшидашуда доир ба масъалаи тағйир додани муносибати ҷомеа нисбати чунин шахсон асосан ду нуқтаи назар баён карда мешавад: баъзеҳо чунин мешуморанд, ки кӯдакони ДИМ-ро дар шароити махсус тарбия намуда истода, бо ёрии ВАО, мубоҳисаҳо, асарҳои санъат, такмили ихтисоси омӯзгорон ва монанди инҳо бо одамон кор бурдан лозим аст, то онҳо нисбатан таҳаммулпазир гарданд ва чунин шахсонро наранҷонанд, осеб нарасонанд ва қабул карда тавонанд. Гурӯҳи дигар пешниҳод

менамояд, ки чомеа танҳо дар ҳолате тағйир ёфта метавонад, ки агар шахсони ДИМ-ро дар кӯча, нақлиёт, корхона ва мактаб дар бари худ бубинанд ва бо онҳо ҳамкорӣ кунанд. Нуқтаи назари дувум гоյи инклюзияро тавсиф медиҳад ва бояд қайд намуд, ки чорабиниҳои дар нуқтаи назари аввалӣ баёншударо дар ин маврид низ роҳандозӣ намудан имконпазир мебошад, ки ҳамзамон самаранокии онро баланд мебардорад. Албатта, ташаккули муносибати «дуруст»-и чомеа дар ин маврид низ худ ба худ ба вучуд намеояд, бояд тавассути «нозирон»-и муайян, аз ҷумла таъсиррасониҳои ҳуқуқӣ таъйин ва таҳқир нисбати ҷунин шахсон пешгирӣ карда шавад.

Дар сатҳи мактаб ба ин масъала аҳамияти махсус додан лозим аст, зеро маҳз кӯдакон ва наврасони синни мактабӣ ба таҳқир бештар майл доранд, ҳол он ки шахсони ДИМ маҳз дар ин давраи ҳаёташон махсусан ҳассосанд. Дар ҳалли ин ҷиҳати масъала нақши психологи мактаб ва омӯзгорони махсусомодакардашуда баланд мегардад.

Мутобиқшавии иҷтимоӣ ва иҷтимоишавии шахсони ДИМ низ аз мушкилоти психологӣ ба шумор меравад, ки бевосита бо мушкилоти аввалӣ вобастагӣ дошта, ҳалли мусбӣ онро тақозо менамояд. Марҳалаҳои ибтидоии иҷтимоишавӣ дар оила ҷараён мегиранд аз ин рӯ ҳалли масъалаи мазкур низ бо аъзоёни оила ва гурӯҳҳои референтӣ марбут аст. Муносибати таҳаммулпазиронаи ора аз ҳамагуна таъйини таҳқир ва дилсӯзии ноҷо дар оила, дар амалия татбиқ намудани имконоти захиравӣ (потенциалӣ), ва қобилиятҳои заминавии кӯдаки ДИМ ва дар ин замина ташаккул додани ҳисси салоҳиятмандӣ, зарурият ва аҳамиятнок будан дар ӯ, натавон ба ҷараёни муътадили иҷтимоишавии вай мусоидат мекунад, балкӣ инҷунин қобилият ва малакаҳои мутобиқшавиро дар ӯ ташаккул дода, раванди мутобиқшавиашро дар шароитҳои нави минбаъда метезонад. Дар ин масъала мутахассисони гуногун – психологҳои оилавӣ, психологи мактаб, мураббӣён ба волидон ва дигар аъзоёни оила кумак расонида метавонанд. Минбаъд бояд ҷунин муносибат дар боғча, мактаб ва корхонаву муассисаҳои, ки шахсони ДИМ фаъолият мекунанд идома ёбад, дар ҳоли акс натиҷаи дилхоҳро ба бор намеоварад.

Ҳамзамон бояд қайд намуд, ки кор бо волидон танҳо бо пешниҳоди маълумот дар бораи тарзҳои муносибат ба охир намерасад. Дар таҳсилоти фарогир падару модар иштирокчиҳои муҳим ва доимии раванди таълим ба шумор мераванд. Вобаста ба дараҷаи дурустбароҳмонӣ ва муваффақияти ҷалби волидон ба татбиқи гоյҳои таҳсилоти фарогир онҳо метавонанд ба сифати захираи бузург ё баръакс монеаи бузург баромад намоёнд.

Дар таҳрири муносибати чомеа нисбати шахсони ДИМ хусусан дар мактаб, омӯзгорон нақши муҳимтаринро иҷро карда метавонанд. Аз ин рӯ, дар мавриди татбиқи таҳсилоти фарогир аз ин нерӯ ва имконият истифода намудан лозим аст. Аммо дар назар бояд дошт, ки ҷуноне таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, муқобилони асосии татбиқи ин гоյ маҳз омӯзгорони мактабҳои ҳамагонӣ мебошанд, ки сабаби асосии он боз ҳам дар шаклҳои қолабии муносибат бо шахсони ДИМ ва ҳамҷунин дар яку яқбора афзудани сарбории омӯзгорон дида мешавад. Барои ҳалли мусбати ин масъала бозомӯзии омӯзгорони макотиби ҳамагонӣ ва мусаллаҳ намудани онҳо бо донишҳои зарурӣ муҳим аст. Омода намудани омӯзгорон барои кор дар шароити мактаби инклюзивӣ қадами ҷиддиест дар самти татбиқи таҳсилоти фарогир.

Омодагии омӯзгорон барои бурдани фаъолияти педагогӣ дар шароити таҳсилоти инклюзивӣ яке аз нишондиҳандаҳои муҳими омодагии мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ба татбиқи таҳсилоти инклюзивӣ ба шумор меравад. Омӯзгорон барои фаъолияти педагогӣ дар гурӯҳҳои инклюзивӣ бояд аз рӯи се нишондиҳанда омодагӣ гиранд:

1) **омодагии касбӣ**, яъне омӯзгорони мактаби фарогир бояд доир ба шаклҳои гуногуни маҳдудияти имкониятҳои таҳсилӣ, аз ҷумла нуқсонҳои ақлӣ, маърифатӣ, ҷисмонӣ ва хусусиятҳои онҳо маълумот дошта бошанд, роҳу воситаҳои фаъол намудан ва татбиқ сохтани имкониятҳои захиравии онҳоро донанд;

2) **омодагии психологӣ**, омӯзгорон бояд монеаҳои субъективиро дар роҳи татбиқи таълими фарогир бартараф созанд, малакаҳои муоширати созандаро бо кӯдакони ДИМ ва маҳорати ташкил намудани фазои солими психологиро дар синф такмил диҳанд;

3) **омодагии методӣ**, онҳо бояд бо роҳу усулҳои асоснок ва фаъоли ташкили корҳои инфиродӣ бо таълимгирандагон ва машғулиятҳои гурӯҳӣ мусаллаҳ бошанд, инҷунин

адабиёти махсуси таълимӣ ва таҷҳизоти ёрирасонро мақсаднок ва самаранок истифода бурда тавонанд.

Дар Тоҷикистон низ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба масъалаи татбиқи ғояи таҳсилоти инклюзивӣ аҳамияти ҷиддӣ дода шуда, бо назардошти хусусиятҳои миллии таҳсилот роҳу имкониятҳои амалинамоии он омӯхта мешавад. Бояд қайд намуд, ки ин масъала дар кишвари мо аллақай заминаи ҳукукии ҳудро устувор намудааст. «Консепсияи миллии таҳсилоти фарогир барои кӯдакони имконияташон маҳдуд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015» бо қарори Ҳукумати ҶТ таҳти рақами 228 аз 30 апрели соли 2011 тасдиқ гардидааст. Асноди меъёрии – ҳукукии соҳаи маориф, чун «Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ барои солҳои 2006-2010», «Барномаи давлатии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015», «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2018» ва ғайра ҷанбаҳои гуногуни масъаларо инъикос намудаанд.

Бо дастгирии ташкилотҳои хориҷӣ дар ҷумҳурӣ дар якҷанд боғчаи кӯдакони ва мактаби таҳсилоти миёнаи умумӣ гурӯҳҳои инклюзивӣ таъсис дода шудаанд, ки айни замон амал мекунанд, вале дар назар бояд дошт, ки ҳадафи ғояи таҳсилоти инклюзивӣ дар ниҳоят фарогирии сартосарӣ ва ё дигар хел карда гӯем, ташкил намудани ҷомеаи инклюзивӣ мебошад. Вобаста ба ин, масъалаи ташхиси ҳолати кунунии ҷомеа ва мактабҳои ҷумҳурӣ, баҳодихӣ ба он аз нигоҳи таҳсилоти фарогир ба вуҷуд меояд.

Бо мақсади муайян намудани вазъи омодагии мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳри Душанбе ба татбиқи ғояҳои таҳсилоти фарогир аз ҷониби ходимони илмии Маркази таҳқиқи масъалаҳои раваншиносӣ ва педагогикаи таҳсилоти ПРМ ба таври интихобӣ дар 4 мактаби таҳсилоти миёнаи умумии ҳудуди шаҳри Душанбе омӯзиш гузаронида шуд, ҳамчунин тариқи назарсанҷӣ, ки дар он 34 нафар маъмурон ва омӯзгорони ин мактабҳо иштирок намуданд, омодагии ахборӣ ва равонии омӯзгорон таҳқиқ карда шуд.

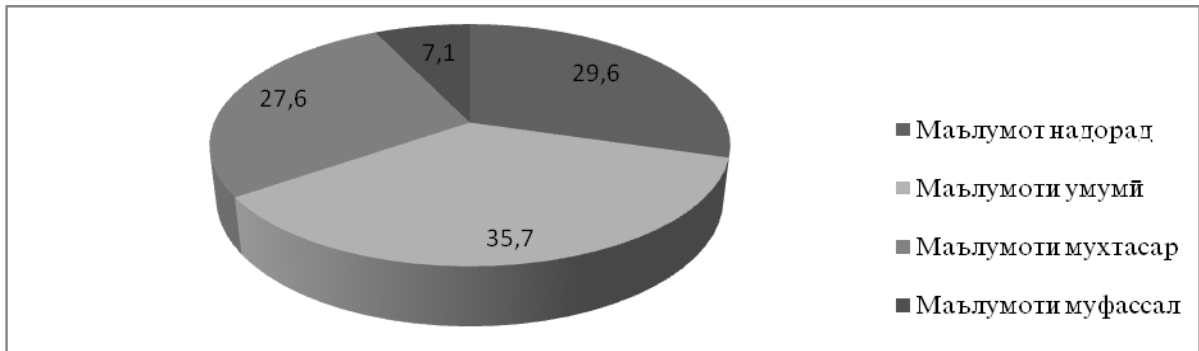
Аз таҳлили натиҷаҳои назарсанҷӣ маълумоти зерин ба даст оварда шуданд:

Ҷадвали 1.

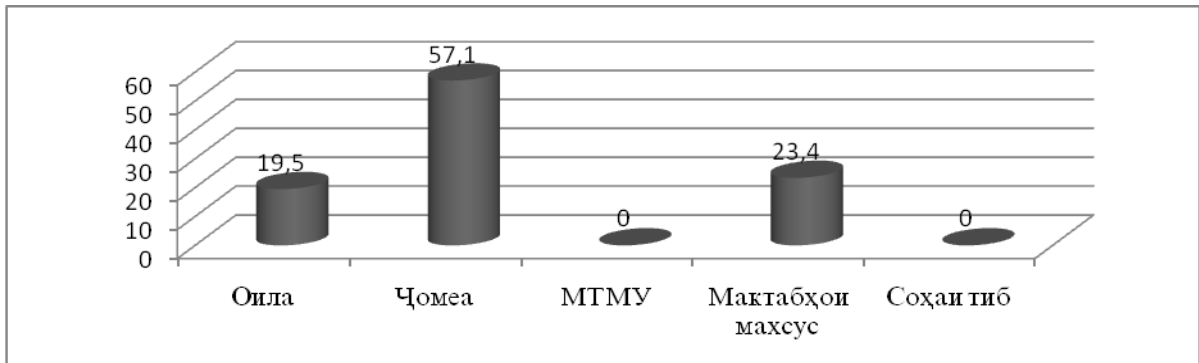
Меъёрҳои баҳодихӣ	Мактабҳо			
	1	2	3	4
Мавҷудияти таълимгирандагони ДИМ	-	1	3	24
аз ҷумла дорандагони:				
маҳдудиятҳои забонӣ	-	1	-	11
маҳдудиятҳои ҷисмонӣ	-	-	1	7
маҳдудиятҳои маърифатӣ (биной, шунавоӣ)	-	-	-	4
маҳдудиятҳои ақлонӣ	-	-	2	2
Мавҷудияти синфҳои фарогир	-	-	-	-
Мавҷудияти васоити махсуси таълимӣ	-	-	-	1
аз ҷумла:				
китобҳои дарсии махсус	-	-	-	1
барномаҳои махсуси таълимӣ	-	-	-	-
дастурҳои методӣ	-	-	-	-
аёниятҳо	-	-	-	-
Марказҳои дастгирӣ ва мутахассисон	-	-	-	1
Аз ҷумла:				
марказҳои захиравӣ ва имконотӣ	-	-	-	-
дефектолог	-	-	-	-
психолог	-	-	-	1
логопед	-	-	-	-
Шароити моддӣ	-	-	-	-
аз ҷумла:				

такаягоҳ ва роҳравҳои махсус	-	-	-	-
таҷҳизоти техникӣ	-	-	-	-

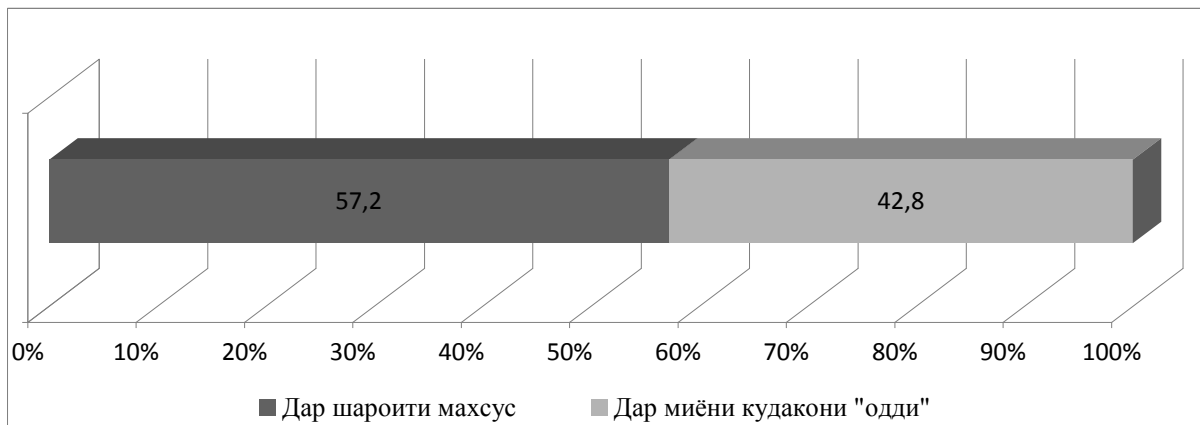
Диаграммаи 1. Маълумотнокии омӯзгорон доир ба таҳсилоти фароғир

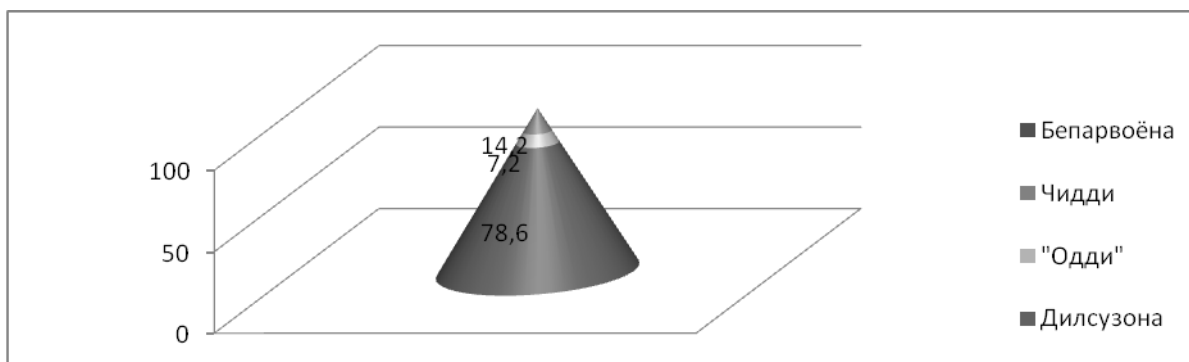
Диаграммаи 2. Андешаи омӯзгорон дар бораи он ки «ба тарбияи кӯдакони ДИМ кӣ бояд машғул шавад»:

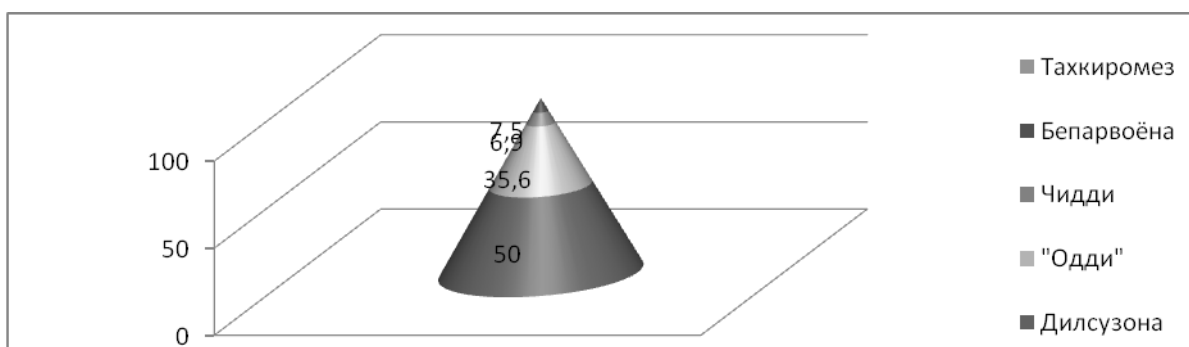
Диаграммаи 3. Андешаи омӯзгорон доир ба он ки «барои тарбияи кӯдакони ДИМ кадом шароит беҳтар аст»:

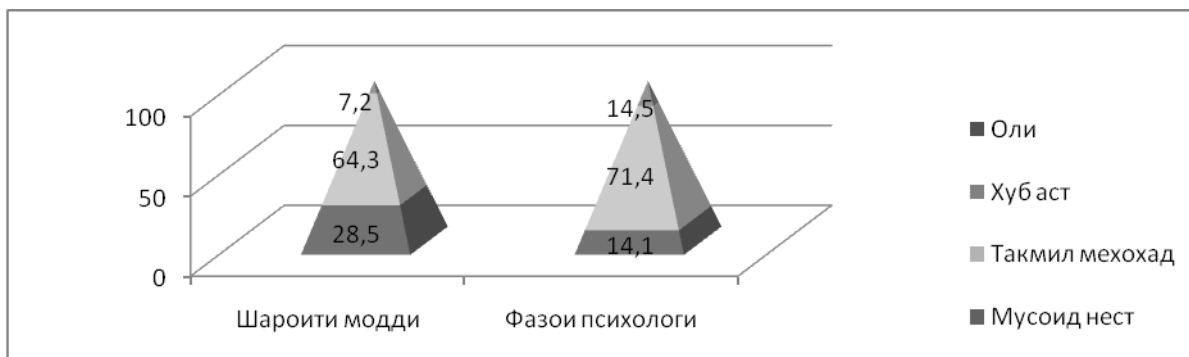
Диаграммаи 4. Муносибати омӯзгорон нисбати таълимгирандагони ДИМ:

Диаграммаи 5. Муносибати ҳамсинфон ва хонандагони дигар нисбати таълим-гирандагони ДИМ (аз нигоҳи омӯзгорон)

Диаграммаи 6. Андешаи омӯзгорон дар бораи мусоид будани шароити моддӣ ва муҳити психологии мактаб ба татбиқи таҳсилоти фароғир:

Аз таҳлили натиҷаҳои бадастомада ва андешаҳои омӯзгорон бармеояд, ки айни замон дар он мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ки мавриди омӯзиш қарор дода шуданд, мушкилоти зиёде вучуд доранд, ки дар ҳолати татбиқ намудани таҳсилоти фароғир ба чараёни муътадили он монеа эҷод мекунанд. Дар ин мактабҳо барои фароғирфтани кӯдакони ДИМ шароити заминавӣ вучуд дорад, инро чӣ дар асоси далелҳои воқеӣ (ниг. *ҷадвали 1*) ва чӣ аз таҳлили андешаҳои омӯзгорони ин мактабҳо (ниг. *диаграммаи 6*) دیدан мумкин аст.

Доир ба омодагии омӯзгорон низ хулоса чунин аст, зеро таҳлили маълумоти бадастомада нишон медиҳанд, ки омодагии ахборию касбӣ ва психологии онҳо дар дараҷаи нисбатан паст қарор доранд (ниг. *диаграммаҳои 1-5*).

Ҳамчунин таҳлили маълумоти бадастомада имконият медиҳад, ки ба муҳити психологии мактабҳо ва муносибати ҷомеаи он ба шахсони ДИМ баҳои умумӣ дода шавад. Чуноне, ки ин таҳлилҳо нишон медиҳанд, омӯзгорон доир ба «муносибати дуруст» нисбати хонандагони ДИМ тасаввуроти нодуруст доранд. Онҳо муносибати

хонандагони дигари мактабро низ нисбати чунин таълимгирандагон аз ҳамин нуқтаи назар баҳо медиҳанд, ҳарчанд дар ин назарсанҷӣ мавҷудияти муносибати дағалу таҳқиромез инкор карда шудааст, вале дар асоси як таҳқиқоти амиқи масъала имкон дорад, ки чунин муносибат ошкор карда шавад.

Чунин натиҷаҳо, албатта, ғайричашиддошт нестанд, ин масъала махсуси минтақаи муайян набуда, мушкилоти хоси тамаддуни умумибашарӣ аст ва маҳз мавҷудияти чунин шароит ва муносибат бо шахсони ДИМ ҷомеаи ҷаҳониरो ба коркард ва таҳияи чунин раҳёфт (таҳсилоти инклюзивӣ) водор намуда аст.

Ҷомеаи Тоҷикистон низ бояд аз ин раванд қафо намонда, рӯ ба ҳалли мусбии ин масъала талош намояд. Зимнан бояд дар назар дошт, ки ҳалли комили он, яъне ташаққул додани ҷомеаи инклюзивӣ корест, ки на ба моҳу сол, балки бо даҳсолаҳо андозагирӣ карда мешавад. Бале ҳалли ин масъала тӯлонӣ ва мураккаб аст, зеро сухан дар бораи қобалҳои рафтори иҷтимоӣ меравад, ки тӯли асрҳо шакл гирифтаанд, аз ин рӯ барномаи гуногунҷанба ва дарозмуддати ислоҳи муносибати ҷомеаро бо шахсони ДИМ тарҳрезӣ ва амалӣ намудан лозим аст, ки самтҳои афзалиятноки онро чунин масъалаҳо ташкил диҳанд:

- фароҳам овардани заминаи ҳуқуқӣ (таҳия намудан, шарҳ додан ва паҳн кардани асноди ҳуқуқие, ки ҳуқуқҳои шахсони ДИМ-ро тавсиф медиҳанд) ва шароити моддӣ (мувофиқ сохтани шароити таҳсил ва кор ба имкониятҳои шахсони ДИМ) барои ҳалли мусбии масъала;

- баланд бардоштани ҷаҳонбинии психологӣ омма бо ҷалби ВАО, маориф, асарҳои санъат, ҷорабиниҳои равшаннамой ва ғайра;

- муайян намудани нақши равншинос дар ҷомеа ҳамчун мутахассис ва истифодаи имкониятҳои ҳадамоти психологӣ дар ҳалли ин масъала;

- пешгирии истифодаи калима ва ибораҳои дорои мазмуни табъиз нисбати шахсони ДИМ дар адабиёти бадеӣ, ВАО, муошират ва ба ҷои онҳо истифода бурдани мафҳумҳои «нейтралӣ» (аз ҷумла, ба ҷои калимаи «ҷӯлоқ» - шахси маъҷуб; ба ҷои «нуқсондор», «ноқис» - шахси дорои имкониятҳои маҳдуд; ба ҷои «камақл», «кундзехн» – кӯдаки дорои боздории инкишофи ақлӣ ва ғайра);

- истифодаи таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ дар самти дарёфти роҳҳои оптималии ҳалли масъала (аз ҷумла татбиқи ғояи таҳсилоти фарогир).

Адабиёт

1. Грозная Н. Включающее образования: история и международный опыт. Москва 2004
2. На пути к инклюзивной школе. Пособие для учителей. USAID, 2007
3. Романов П.В., Ярская –Смирнова Е.Р. Политика инвалидности: социальное гражданство инвалидов в современной России. –Саратов: Изд-во «Научная книга», 2006

ОТНОШЕНИЯ ОБЩЕСТВО К ЛИЦАМ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА РЕАЛИЗАЦИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматривается актуальная для современного таджикского образования проблема – инклюзивное обучение. Особое внимание отводится психологическим проблемам реализации инклюзивного образования в таджикских школах. Это во первых, проблема толерантности окружения к детям с ограниченными возможностями, во вторых проблема адаптации таких детей к условиям обычных школ и третья, не менее важная проблема – подготовка компетентных педагогических кадров для обучения таких детей.

Ключевые слова: инклюзивное образование; инклюзивное обучение; инклюзивная школа; дети с ограниченными возможностями обучения; психологические проблемы школы.

THE RELATIONS OF SOCIETY TO PERSONS WITH LIMITED POSSIBILITY AS PSYCHOLOGICAL PROBLEM FOR REALIZATION OF INCLUSIVE FORMATION

In article is discussed actual problem for modern tajik education system - an inclusive education. Emphases is given to psychological problem in realization of inclusive education in tajik school. Firstly, problem of tolerance encirclements to children with limited possibility, secondly the problem of adaptation of such children to condition of the usual schools and thirdly, not less massive problem - training the competent pedagogical personnel for teaching such children.

Key words: *inclusive formation; inclusive education; inclusive school; the children with limited possibility of the education; the psychological problems of the school.*

ТАРЗИ ТАШКИЛИ ДАРСИ ИСЛОҲКУНӢ (КОРЕКСИЯ)- ИНКИШОФДИҲИИ ИБТИДОӢ

СУЛТОНОВ Мансур

*мудири шуббаи таҳсилоти фарогир ва педагогикаи коррекционии
Пажӯҳишгоҳи рушди маориф.*

Дар мактабҳои махсуси - интернатҳои фанни коррексия (корҳои ислоҳкунӣ) омӯзонида мешавад. Аммо аз сабаби набудани барномаи махсус омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ ва дигар омӯзгорон ба ҷои ин фан ҳарчи хоҳанд, мувофиқи фаҳмиши худашон ба бачагон таълим медиҳанд ё дарсхоро ба таври худ, чӣ хеле ки хоҳанд мегузaronанд.

Барои ҳамин мо тасмим гирифтём якчанд маслиҳатҳои лозимиро ба шахсоне, ки кормандони мактабҳои махсусанд, нишон диҳём. ва доир ба тарзи гузаронидани дарс ба онҳо маслиҳат диҳём.

Фанни коррексия (корҳои ислоҳкунӣ) барномаи махсуси худро дорад ва муаллим метавонад ин барномаро мувофиқ ба шароити мактаби худ тартиб диҳад.

Барномаи коррексияро / фанни инкишоф дар мактаб ё фанни «Ёрӣ ба худ» низ ном бурдан мумкин аст ва онро бо чунин тарз ташкил кардан мумкин аст.

Мақсади дарс: Инкишофи ақидаҳо, намудҳои гуногуни диққат, хотира, фикрро-ниҳои нав, инкишофи ҳаракатҳои гуногуни ботинии кӯдак.

Дар ҳар як дарс супоришҳо яке нисбати дигараш бояд каме вазнинтар тартиб дода шавад. Ҳаҷми мавод васеъ, барои дар хотир мондан, баҳисобгирии суръати иҷроиш, тарзи ба душворӣ кашидани расм (барои беҳтаргардӣ ва ҳаракатҳои нарми даст) интихоб карда мешаванд.

Дарсҳо ба шакли зерин тартиб дода мешаванд. ки як шакли тартибдода дигарашро иваз менамояд. Ин имкон медиҳад, ки фаъолияти қори бачагон беҳтар, чиҳати фикронияшон дар дарс аз як намуд ба намуди дигар гузаштани соати дарсиро шавқовар ва дилчасп мегардонад.

Шакли тахминии дарс:

- машқ оид ба инкишофи нозуқиҳои ҳаракати даст ва идоракунии он дар фазо.
- машқ оид ба инкишофи яке аз намудҳои диққат;
- машқ оид ба инкишофи хотираи дарозмуддат;
- машқ оид ба инкишофи ҳаматарафа;
- машқ оид ба инкишофи тафаккур;

Барои гузаронидани дарс бояд ҳар як хонанда ашёҳои ба худаш дарқорӣ: дафтари математика, қалами одӣ, қаламҳои ранга ва ручка дошта бошад.

Дарсро метавон ба таври фардӣ ва ё гурӯҳӣ (гурӯҳ иборат аз 10-12 нафар) гузаронид.

Дар дарс гурӯҳи бачагон бояд ором, озодона ва бо рӯҳияи фарох нишаста кор кунанд.

Тарзи гузаронидани ҳафт дарсро барои намуна пешкаши омӯзгорон мегардонем.

Асос дар хотир бояд дошт: Дарс бо муваффақият ва ба хонандагон писанд гузаронида шавад.

ДАРСИ 1-ум

Мавзӯъ: «Инкишофи малақаҳои математикӣ»

Мақсади дарс: Ташаккули инкишофи малақаҳои арифметикию фикрии шифоҳию хаттӣ ба дарс. Ташаккули тафаккури мантиқӣ.

НАҚША

1. *Диктанти графикӣ.*

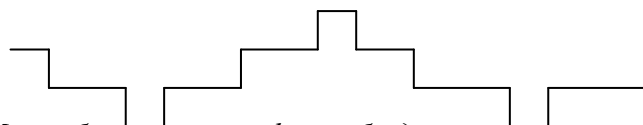
Шакли якум:

Як хонача ба боло, ду хонача ба рост, як хонача ба поён, як хонача ба рост, як хонача ба боло, ду хонача ба рост ва х.к .

Шакли ду юм:

1 хонача ба рост, 1 хонача ба поён, 2 хонача ба рост, 1 хонача ба поён, 1 хонача ба рост, 1 хонача ба боло, 2 хонача ба рост, 1 ба боло, 2 ба рост, 1 ба боло, 1 ба рост, 1 ба поён, 2 ба рост, 1 ба поён, 2 ба рост ва х.к...

2. *Маиқ барои инкишофи ҷалби диққат.*

Рақамхоро бо тартиб аз 1 то 30 шуморед. Ба ғайр аз ададҳое, ки ба 3 тақсим мешаванд ва бо ҳамроҳии ман даст мекубем. Касе хато мекунад аз бозӣ мебарояд.

3. *Маиқ оид ба инкишофи диққат ва фикрронӣ.*

1. Дар шохи дарахт 4- то парранда нишаста буд. Як паррандаро шикорчӣ зад. Чанд парранда боқӣ монд?

(3-то парранда)

2. Як шаб ба хонаи хирс ҳамсояҳо барои пирогхӯрӣ ба меҳмонӣ омаданд. Хорпушт, муш, сангпушт, шағол, гург бо рӯбоҳи маккор. Хирс ба меҳмонҳо пирогро ҳеҷ тақсим карда натавонист. Ў заҳмати зиёде кашид, аммо шуморида натавонист. Ба ӯ ба тезӣ барои шуморидан ёрӣ расонед.

(7 ҳайвон)

2. Дар мактаб ба бачагон дарс медоданд: аз майдон 40 акка парид. 10-тояш парид ба дарахт нишаст. Чанд акка дар саҳро монд?

(30 акка)

2. Моҳидорон дар лаби дарё моҳӣ медоштанд.

Моҳигир Аҳмад 13 гулмоҳӣ дошт.

Моҳигир, Партов – 4 ширмоҳӣ.

Аммо моҳигир Раҳмат ду моҳии лаққаро қапид.

Моҳидорон аз дарё дар чамъ чанд моҳӣ доштанд?

(19 моҳӣ)

3. Вақти хӯроки нисфирӯзии ду харгӯш ба онҳо боз се ҳамсоя ҳамроҳ гардид. Дар полиз харгӯшҳо ба хӯрдани сабзӣ машғул шуданд ва ҳар харгӯш се то сабзӣ хӯрд.

Бачаҳо канӣ кӣ ҳисоб мекунад, ки харгӯшҳо чанд то сабзӣ хурданд?

(15 сабзӣ)

4. *Маиқ бо квадратҳои шавқовар.*

5	5	5
6	2	7

4	8	3
---	---	---

«30»

14	10	6
4	10	16
12	10	8

Кор бо дафтар. Барои дониستاني рақамҳо бояд бачаҳо мисолҳо тартиб дода онҳоро ба таври хаттӣ ва қаторӣ ҳал кунанд ва дар он сурат рақамҳои калиди квадратро ба тезӣ меёбанд.

ДАРСИ 2 – юм

А Б В

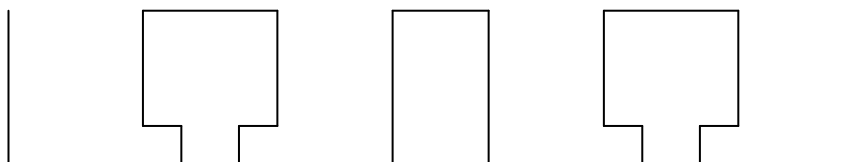
Мавзӯ: «Сохтани калимаҳо».

Мақсади дарс: Инкишофи тафаккури мантиқӣ, нутқ, диққат, хотир ва талаффуз.

НАҚША

1. Диктанти графикӣ:

3 хонача ба поён, 3 хонача ба рост, 1 хонача ба боло, 1 хонача ба чап, 2 хонача ба боло, 3 хонача ба рост, 2 хонача ба поён, 1 хонача ба чап, 1 хонача ба поён, 3 хонача ба чап, 3 хонача ба боло, 2 хонача ба рост, 3 хонача ба поён, 3 хонача ба рост, 1 хонача ба боло ва ҳ.к.

2. Машқҳои калимаёбӣ.

Офтоб –(хуршед, меҳр).

Замин -(дунё, гетӣ, олам)

3. Машқҳои калимаҳамроҳкунӣ.

Дучарха мисли мопед,
Чӣ бошад, кофта ёбед.
Мекунад рохро наздик,
Номаш бошад... (велосипед)

Хоҳӣ суҳбат бо дӯстон,
Ҳангоми сайр дар бӯстон.
То донанд ту дар кучо,
Истифода кун... (телефон)

Зиндагиаш дар Ҷайхун,
Дар ҷангалзори Сайхун.
Рӯи шохи дарахтон,
Ҷасту хез кунад... (маймун).

Дорад санге ӯ дар пушт,
Дарун равад, шавад мушт.
Ҷои зисташ дар адир,
Номашро ёбед... (сангпушт).

4. Машқҳои шунав, эҳсос кун ва бигӯ.

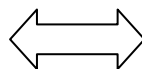
Харгӯшак меҷаҳад, фароштурук....(мепарад)
Кирм межазад, моҳӣ...(шино мекунад)
Асп медавад, мор...(межазад)

5. Машқҳои дар хотир нигоҳ дор ва худат зарбулмасал бигӯ.

Мақсад: Инкишофи талаффуз.

1. Аз одами бекор ҳама безор.
2. Бе меҳнат роҳат муяссар намешавад.
3. Пур дону кам бигӯ.
4. Дониш хоҳӣ, пурсон бош.
5. Дониш аз хониш.

ДАРСИ 3 – юм

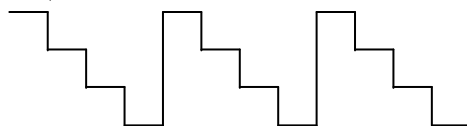
Мавзӯ: Инкишофи нутқи мантиқӣ.

Мақсад: Инкишофи мантиқ, ҳаракати дастон, ҷиҳати фикрронӣ, диққат, хотира.

НАҚША

1. Диктанти графикӣ.

1 хонача ба рост, 1 хонача ба поён, 1 хонача ба рост, 1 хонача ба поён, 1 хонача ба рост, 1 хонача ба поён, 1 хонача ба рост, 3 хонача ба боло, 1 хонача ба рост, 1 хонача ба поён ва ҳ.к.

2. Машқҳои гуфтани шеърҳо ва нишон додани мазмуни он бо ишораи даст.

Мақсад: Инкишофи ҳаракатҳои озодона, образи мантиқӣ, диққат, хотира.

Муаллим шеърро якҷаторӣ меҳонад, хонандагон онро ҳама такрор мекунад ва бо баробари хондан мазмун ва предметҳои дар шеър омадаро бо ишораи ҳаракати дастон нишон медиҳанд.

3. Машқи ёфтани антонимҳо (калимаҳои зидмаъно) ба калимаҳои нишондодашуда.

Пешакӣ муаллим дар тахтаи синф калимаҳоро ба таври тағбатаг менависад, инчунин ин калимаҳоро низ хонандагон дар дафтарҳои худ рӯбардор мекунад.

Вобаста ба ҳар як калима дар паҳлӯяш ба вай калимаи зидмаънояшро фикр карда менависанд.

Мисол (якҷоя бо бачагон фикр карда гуфта мешавад):

Гарм – хунук, нав, борик, шаб, сиёҳ, калон, равшан, рост, савол, хурсанд, сихат, дароз, тоза ва ҳ.к.

4. Машқи ёфтани синонимҳо (калимаҳои маъноӣ якхеладошта).

Пешаки муаллим дар тахтаи синф калимаҳоро ба таври тағ ба тағ менависад, инчунин ин калимаҳоро низ хонандагон дар дафтарҳои худ рӯбардор мекунад.

Вобаста ба ҳар як калима дар паҳлӯяш ба вай калимаи ҳаммаънояшро фикр карда менависанд.

Мисол (якҷоя бо бачагон фикр карда гуфта мешавад)

Калон-бузург

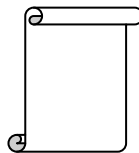
Амр, сабр, зебо, тоқат, ватан, модар, замин, офтоб, моҳ, миз, ва ҳ.к.

2. Машқҳои ёфтани калимаҳои ҳамреша.

Ба хонандагон чанд калима навишта нишон дода мешавад ва онҳо ба калимаҳои нишон додашуда калимаҳои ҳамрешаашро меёбанд:

КОР ГУЛ ОҶАН

ДАРСИ 4 – ум

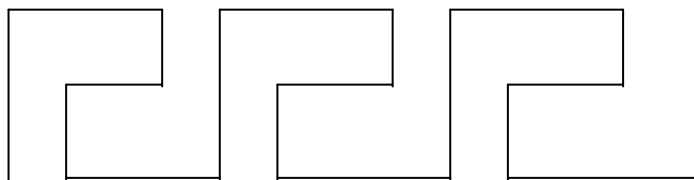

Мавзӯ: Захираи луғавӣ.

Мақсад: Инкишофи ҳаракати оромонаи дастон, диққат, мантиқ, нутқ, фонди луғавӣ.

1. Диктанти графикӣ.

4 хонача ба боло, 4 хонача ба рост, 2 хонача ба поён, 3 хонача ба чап, 2 хонача ба поён, 4 хонача ба рост, 4 хонача ба боло, 4 хонача ба рост ва ҳ.к.

2. Машқҳои гӯш кун, дар хотир нигоҳ дор, ҷавоб деҳ: ба ҳамааш боварӣ дорӣ.

Мақсад: Инкишофи диққат, мантиқ, нутқ.

Бачагон ҷумлаҳоро гӯш мекунад ва онро таҳлил менамоянд: мумкин ин буд, аммо кай, дар кучо, барои чӣ. Аммо не, тавони исбот намо, то ки ин набуд.

а). Барф борида истодааст, Алишер меҳонад загар кунад.

б). Писарбача дар по лижа ба ҷангал рафт, барои ҷамъоварии шоҳтути заминӣ.

в). Курбоқа дар сараш соябонро медошт, ҷунки борон меборид.

3. Бозии «Зуд ҷавоб деҳ» (кӣ? ё чӣ?)

Эзоҳ: Машқҳо бояд ба тезӣ ва мақсаднок иҷро гарданд. Бояд ба ҳар савол чанд ҷавоби мушаххас омода кард.

Садо дод- гурба мепазад- ошпаз истодааст- хона

Аккос мезанад меҳонад мепарад

1. Машқҳои калимасозӣ.

Мақсад: Инкишофи мантиқ ва фикрронӣ, диққатӣ, интиҳобӣ.

Аз калимаи додашуда калимаҳои зиёд созад.

Мустақилона.

ДАРСИ 5-ум

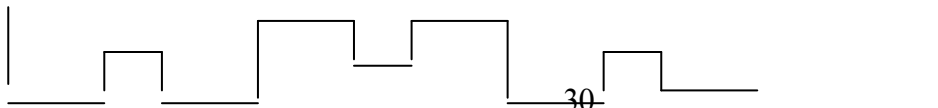
Мавзӯ: Инкишофи нутқ.

Мақсад: Инкишофи ҳаракати дастон, фаҳмиш, диққат, мантиқ, нутқ.

НАҚША:

1. Диктанти графикӣ.

2 хонача ба поён, 2 хонача ба рост, 1 хонача ба боло, 1 хонача ба рост, 1 хонача ба поён, 2 хонача ба рост, 2 хонача ба боло, 2 хонача ба рост, 1 хонача ба поён, 1 хонача ба рост, 1 хонача ба боло, 2 хонача ба рост, 2 хонача ба боло ё ба поён ва ҳ.к.

2. Машқи «Ҳалқаи сеҳрнок».

Мақсад: Инкишофи фаҳмиш.

Ба ҳар як хонанда қолаб ба шакли давра дода мешавад, ки онро хонанда дар болои варақ мегузорад ва аз ӯ хоҳиш карда мешавад, ки шакли давраро бо шакли предмети дигар иваз намояд.

3. Машқи «Овоз ва ҳарф».

- Бо овози баланд аз паси ман ин калимаҳоро талаффуз кунед: Август, Армия, Анор, Аҳмад.

Бо кадом овоз калимаҳои номбаркарда оғоз мешаванд?

Баъд аз таллафузи ман танҳо калимаҳоро нависед, ки бо ҳарфи «А» оғоз мешаванд: Охан, Аҳрор, ака, мева, ангур, китоб, ахтар, модар.

4. Машқи «Калон ва хурд».

- Ман ашӯҳои калонро номбар мекунам, шумо ашӯҳои хурдро.

Мисолро бо ҳамроҳии бачагон мебинем:

Боғҳо – боғ.

Гӯсфандон, сахроҳо, кӯлҳо, одамон, хонандагон, буттаҳо, мардумон.

5. Машқи «Калимаҳои ҳамсоя».

Фикр карда ба калимаҳои додашуда калимаҳои ҳамрешаро нависед.

НАМАК БАҶГ КИТОБ ХОНА

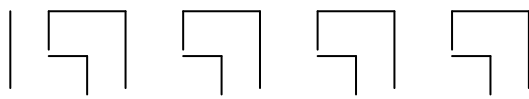
ДАРСИ 6 – ум

Мавзӯ: Инкишофи диққат ва фаҳмиши мантиқӣ.

Мақсад: Инкишофи ҳаракати дастон, диққат, гуногунфаҳмӣ ва фаҳмиши мантиқӣ, нутқ.

1. Диктанти графикӣ.

2. Хонача ба поён, 2 хонача ба рост, 1 хонача ба боло, 1 хонача ба чап, 1 хонача ба боло, 2 хонача ба рост, 2 хонача ба поён, 2 хонача ба рост, 1 хонача ба боло, 1 хонача ба чап ва ҳ.к

1. Машқи «Соҳтани ҷумлаҳо аз калимаҳо».

1. Аҳмад, шино, кул, дар, мекунад.

2. Гов, алаф, модарам, дод, ба.

3. Дарахт, нишаст, ба, зоғ.

4. Анвар, самоварро, овард, хона, ба.

5. Дарвоза, аз, даромад, падарам.

6. Аст, кӯҳи, баланд, ин.

7. Машқи «Инкишофи нутқ».

Хондани чистонҳо ва тезгӯякҳо.

1. Машқи «Калимагӯй».

Мақсад: Ба хотирории таркиби морфологии калима.

Хотима ёфтани ҷумла бо калимаҳои ба «Бозӣ» мувофиқро (ба дафтар навишта калимаҳои ҳамрешаро ҷудо намоед):

Ману Анвару Шодӣ,
Намоем бо ҳам..... (бозӣ).

Писар гуфто, эй оча,
Бихар бахрам (бозича).

1. Машқи «Чорумаш зиёдатӣ».
Китоб, сумка, чомадон, кармон.
Трамвай , троллейбус, автобус, трактор.
Дарё , кӯл, баҳр, купрук.
Шапарак , хаткашак, ручка, дафтар.

ДАРСИ 7 – ум

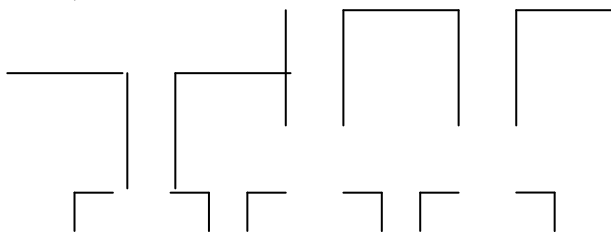
Мавзӯ: Калон ва хурд.

Мақсад: Инкишофи ҳаракати дастон, диққат, хиссиёт, фаҳмиши мантиқӣ.

НАҚША:

1. Диктанти графикӣ.

3 хонача ба рост, 3 хонача ба поён, 1 хонача ба чап, 1 хонача ба поён, 3 хонача ба рост, 1 хонача ба боло, 1 хонача ба чап, 3 хонача ба боло, 3 хонача ба поён, 1 хонача ба чап, 1 хонача ба поён ва ҳ.к.

1. Машқи «Калон ва хурд».

Ман номи як ашёро мегӯям ва шумо онро ба дафтар навишта шакли чамъи калимаро низ менависед.

Мисол: моҳӣ – моҳиён, моҳигир,
Кӯҳ, олу, чӯб, дарахт, оҳан.

2. Машқи «Офтоб, чамъоварӣ, сангрза».

Мақсад: Инкишофи диққат.

Баранда ба бозингарон фармон медиҳад: «Офтоб! Сангрза! Чамъоварӣ! Сангрза!» ва ҳ.к.

Бо шунидани фармони «Офтоб!» бачагон дасти худро мебардоранд ва панҷаҳоро мекушоянд.

Бо шунидани фармони «Чамъоварӣ!» панҷаҳоро бо якдигар маҳкам менамоянд. Маҳкам кардани панҷаҳо ин «Сангрза!» мебошад. Ҳамин тавр фармон пай дар пай такрор мешавад касе, ки нодуруст иҷро кард, аз бозӣ мебарояд. То охир бозӣ давом мекунад ва яке ғолиб мешавад.

1. Машқи «ёфтани калима».

Калимаҳоро дар дафтар навишта, решаҳоро ҷудо намоед ва гӯед, ки кадом калима ба калимаҳои ҳамреша мансуб нест.

Ҳамин тарз, муаллимоне, ки онҳо бо хонандагон дарсҳои ислоҳиро мебаранд бояд ҳар як дарсашонро ба тарзи муайян ташкил намоянд, то ки хонандагон аз дарс ба худ самарани бештар ба даст оранд.

Ин ҷо танҳо барои намуна ҳафт соати дарсро пешкаши омӯзгороне, ки дар мактабҳои махсус фанни коррексия (ислоҳкунӣ) ба хонандагон меомӯзанд, пешкаш карда шуд. Агар зарур донанд, дар оянда оид ба ин фан дастури методӣ омода хоём намуд. Муаллим метавонад вобаста ба синну соли хонанда ва қобилияти он мавзӯҳоро худаш омода намояд.

Адабиёт

1. М.Лутфуллоев. Методикаи таълими синҳои ибтидоӣ- Душанбе «Ирфон»1995
2. К.Бойматов, А. Шарифов. Масъалаҳои шавқовари мантиқӣ. Душанбе, «Маориф». 1988.
3. Ибодулло Асоев. Сайқали фикр. Душанбе, 2010.
4. А Ҳамидова. Математика синфи 3. Душанбе: «Маориф», 1999.

ВИД ОРГАНИЗОВАНИЕ УРОК ИСПРАВЛЕНИЕ (КОРРЕКЦИЯ) В В УВЛИЧЕНИЕ ЗНАНИЕ ВСЕХ КЛАССОВ

В специальных школа-интернатов обучается (предмет исправление) Но из за того что кем определённой программы, учителя использует что они могут и как они понимают преподаватель это предмет, Оли уроки того предмета подходят обычным пулем.

Поэтому это несколько советов мы предоставим учителем этого предмета которые преподают в спциальные школа-интернатов.

Предмет исправление (коррекция) переведётся раными видами и их называют предмет «помощь себе). Когда учителя провадят урок они могут использовать свои методы преподавание.

Ключевые слово: образование, ранние школы, коррекция, раздел, учитель, предмет, школа, метод.

ORGANIZATION OF CORRECTION LESSON IN BEGINNING STAGE

In a special boarding schools special subject correction is used. But as there is no determined program, the teachers use what they can and how they understand this subject, or the they teach this subject in a simple form.

Key words: education, infant schools, correction, lesson, teacher, subject, school, method.

УФУҚҲОИ ИЛМ ВА ТАҲСИЛОТ

ТАРБИЯИ ЭКОЛОГӢ ВА ВАТАНПАРВАРИИ ХОНАНДАГОН

ТУРОНОВ С.

номзади илмҳои педагогӣ, муовини директор оид ба илми Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи

Тарбияи экологию ватанпарастӣ вазифаи ҳар як омӯзгор мебошад. Ҳар як ҷавонмард бояд ватану табиати зебои онро дӯст дорад. Муҳаббат ба табиати кишвар, Ватан маънои онро дорад, ки ҳар фард барои ободу зебо гардонидани он ҷидду ҷаҳд намояд.

Тарбияи экологию ватанпарварӣ яке аз самтҳои аввалиндараҷа дар соҳаи маориф мебошад ва дар назди омӯзгорони мактабҳо вазифаҳои басо муҳимро мегузорад.

Ин намуди тарбия фаъолияти бисёрсамта, бонизом, бомақсад ва бо ҳам мувофиқи идораҳои давлатӣ, сохтор ва муассисаҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки ба ташаккули шуури баланди экологию ватанпарварӣ, ҳисси баланди садоқат ба Ватани худ равона шудааст.

Дар мамлакат Барномаи давлатии экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2019 амал мекунад.

Барномаи мазкур рушди устувори кишварро аз ҷиҳати иқтисодӣ ва экологӣ, нигоҳ доштани мувозинати табиат ва ҷомеа, ки ба омилҳои экологӣ (нарасидани замин, ифлосшавии муҳити зист, таъминот бо захираҳои об, тақсимот ва нигоҳ доштани ҳолати ҳосилнокии ҷароғоҳ ва ҷангалзорҳо, тозагии ҳавои атмосфера, истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ, беҳдошти саломатии аҳолӣ, ҳифзи гуногунии биологӣ, бахусус навъҳои нодири аз байн рафтаистодаи наботот ва ҳайвонот) вобаста аст, таъмин менамояд.

Вазифаи Барнома аз иҷрои тадбирҳои зерин иборат аст:

- чалб намудани ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва хусусӣ ҷиҳати беҳтар намудани вазъи экологии мамлакат;
- тарбия намудани табақаҳои ҷамъиятӣ, сарфи назар аз ақоиди сиёсӣ ва динӣ баҳри солимгардонии вазъи экологии мамлакат ва истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ;
- доир намудани чорабиниҳо оид ба пешгирии намудани равандҳои бодхӯр-дашавии (эрозия) замин;
- пешгирии намудани истифодаи замин бо мақсади кишти зироатҳои каммаҳсул;
- васеъ намудани майдони ҷангалзорҳо, боғҳо, минтақаҳои сабз ва таблиғоти истифодаи мақсадноки онҳо;
- ташкил ва васеъ намудани масоҳати минтақаҳои махсуси муҳофизатшаванда;
- ҷорӣ намудани кишти навҳои зироатҳои сермаҳсул ва ба касалиҳо тобовар дар хочагиҳо;
- таъмин намудани тозагии ҳавои атмосфера, об ва истифодаи самараноки сарватҳои табиӣ;
- ба истифодаи ашёи хоми маҳаллии аз ҷиҳати экологӣ беҳавф ва аз ҷиҳати иқтисодӣ камхарҷ гузаронидани саноат;
- мусоидат намудан ба истифода ва рушди технологияи кампартов;
- пурзӯр намудани назорат ҷиҳати кам намудани партовҳо то сатҳи меъёрӣ ва аз меъёр кам;
- ҷалби вазорату идораҳо, истифодабарандагони табиат ва ташкилотҳои байнал-милалӣ ҷиҳати маблағгузори намудани барномаҳои экологӣ;
- бунёди фазои аз ҷиҳати экологӣ тоза ҷиҳати беҳтар намудани солимии аҳоли.

Мутобиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини иҷрои Барнома ба зиммаи ҳамаи вазорату идора, муассиса, ташкилоту корхона ва хочагиҳо, аз ҷумла корхонаҳои муштарақ, сарфи назар аз шакли моликият ва тобеияташон, ки фаъолиятшон ба истифодаи табиат алоқаманд буда, ба вазъи экологии ҷумҳурии таъсир мерасонад, гузошта шудааст. Ҳамоҳангсозӣ ва таъмини назорат аз болои иҷрои Барномаи мазкур ба зиммаи мақомоти ҳифзи муҳити зист гузошта шудааст.

Барнома танзимкунандаи вазъияти экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳуччати уҳдадоркунанда барои истифодабарандагони табиат ҷиҳати ҳалли масъалаҳои экологӣ дар фаъолияти онҳо мебошад.

Барнома барои иҷрои масъалаҳои зерин равона шудааст:

- истифодаи васеъ, пурсамар ва оқилонаи сарватҳои табиӣ;
- ташкили истеҳсолоти аз ҷиҳати экологӣ беҳатар;
- татбиқ ва истифодаи технологияи аз ҷиҳати экологӣ беҳавф;
- метод ва қоидаҳои судманди истифодаи табиат, ки ба шаклҳои гуногуни моликият (давлатӣ, шахсӣ, иҷоравӣ, муштарақ ва ғайра) асос ёфтаанд.

Бо дарназардошти масъалаҳои зикршуда Барнома имконият медиҳад, ки:

- механизми фаъолият дар бахши ҳифзи муҳити зист мустақам карда шуда, масъулияти мақомоти давлатӣ ва ҷомеа барои рушди устувори экологӣ баланд бардошта шавад;
- диққати истифодабарандагони табиат ба масъалаҳои афзалиятноки ҳифзи табиат, истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ, устувори экологӣ, ки ба ҳуччатҳои дастурию методӣ асос ёфтаанд, ҷалб карда шавад;
- бунёди фаъолияти устувори истифодаи табиат дар сатҳи миллӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ таъмин карда шавад;
- механизми сиёсати экологӣ ва идоракунӣ (низомии додани иҷозатномаҳо, тартиб ва тарзи арзёбии таъсир ба муҳити зист), механизмҳои иқтисодии истифодаи табиат таҳия карда шавад;
- сиёсати пешгирифтаи давлат дар бахши ҳифзи муҳити зист бо фаъолияти ҷомеа ҳамоҳанг сохта шавад;
- муассиса ва ҷамъиятҳои нави экологӣ ташкил карда шаванд;
- тадқиқоти илмӣ соҳавӣ анҷом дода шавад;
- оид ба ҳолати муҳити зист маърузаҳо, лоиҳаҳо ва иттилоот омода карда шаванд.

Мақсади тарбияи экологию ватанпарварӣ хонандагон талқин намудани ватанпарварӣ, зебопарастӣ, худогоҳию хештаншиносӣ, механпарастӣ ва татбиқи Барномаи зикршудаву масъулияти баланд доштан ба ҳифзи табиат мебошад.

Барои ба даст овардани ин мақсад иҷрои чунин вазифаҳои муҳим талаб карда мешавад:

- фароҳам овардани таҷҳизоти илмию методӣ, амалӣ кардани низоми тарбияи экологию ватанпарварӣ дар мактаб;

- ба роҳ мондани низоми наву пурсамартари тарбияи экологию ватанпарварӣ, ки масъулияти хонандагонро нисбат ба ҳифзи муҳити зист, Ватан баланд бардорад мусоидат кунад, онҳоро ба хизмати Ватан-модар, аз рӯи вичдон иҷро намудани уҳдадорихои хизматӣ омода созад.

- бедор намудани ҳиссиёти хонандагон нисбат ба табиате, ки моро иҳоти кардааст, арзишҳои ватанпарварӣ, фикру андеша ва эътимоду эҳтиром ба гузаштаи таърихию маданияи давлат.

- инкишофи мавқеи фаъоли ҳаётӣ ва дар онҳо ташаккул додани талабот ба тарзи солими ҳаёт.

Тартиб ва самтҳои асосии амалигардонии онҳо

Дар тарбияи экологию ватанпарварӣ нуқтаҳои асосӣ инҳоянд:

- илмият;

- инсондӯстӣ;

- зебопарастӣ;

- табиатдӯстӣ;

- муҳофизати муҳити зист;

- озодӣ;

- бартарияти мероси таърихию фарҳангӣ ва арзишу суннатҳои он;

- бонизомӣ ва номуттасили дар инкишофи хонандагон;

- гуногунрангии шакл, усул ва тарз, ки дар таъминоти самаранокии тарбия истифода мешаванд;

- самти тарбия дар инкишофи имконият, қобилият ва сифатҳои ҳар як шахс бо усули инфиродӣ;

- алоқамандии зич ва пайваста бо дигар намудҳои тарбия.

Самти равонию ахлоқӣ - аз ҷониби шахс дарк намудани арзиш, сифат ва ормонҳои олий, моҳияти иҷтимоӣ чараён ва ҳодисаҳои муҳими ҳаёти воқеӣ

Он дар худ инкишофи маданият ва таълимоти баланд, дарки фикру мулоҳизаро таҷассум мекунад, ки дар асоси он тайёри ба хизмати Ватан, ташаккули меъёрҳои баланди ахлоқӣ ва сифатҳои масъулияти ҳарбӣ, ташаббус ва ҳамкорӣ ташаккул меёбад.

Самти экологӣ – маърифати сарчашмаҳо, дарки ҳифз ва беҳдошти муҳити зист, истифодаи самараноки сарватҳои табиӣ, ҳамоҳангии қорҳои экологию маърифатӣ нақши клубҳои экологӣ, марказҳои экологӣ, лагерҳои мавсимӣ маълумоту донишҳои оид ба парваришгоҳҳо, боғҳои миллӣ ва дигар марказҳои истироҳатиро фаро мегирад;

Самти таърихӣ – маърифати сарчашмаҳо, дарки моҳияти Ватан, тақдири он, алоқаи зич бо он, ифтихор аз гузаштагон ва шахсони маъруфи муосир ва масъулияти таърихӣ аз барои ҷамъият ва давлат. Он омӯзиши таърихи бисёрасраи Ватан, ҷой ва мавқеи ҷумҳури дар раванди таърихӣ, омодагии дифои ҳарбӣ дар инкишоф ва устувории ҷамъият, ҳимояи он аз хатарҳои берунӣ, фаҳмидани хусусиятҳои миллӣ, урфу одат ва расму русуми халқ ва насли гузаштагонӣ бузург ва соҳибхитиёрии мамлакатро дар бар мегирад.

Самти сиёсӣ ҳуқуқӣ – ташаккули дарки амиқи уҳдадорихои конституционӣ ва ҳарбӣ, ҳодиса ва равандҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дар ҷамъият ва давлат, сиёсати ҳарбӣ, дастурамали асосии концепсияи беҳатарии мамлакат ва ақоиди ҳарбӣ, мавқеъ ва нақши Қувваҳои Мусаллаҳи ҚТ, ташаккули самтҳои ҳарбӣ дар низоми сиёсии ҷамъият ва давлат ба ҳисоб мераванд.

Инчунин бо қонунҳои давлат, махсусан бо ҳуқуқ ва уҳдадорихои шахрвандони ҷумҳурӣ, бо вазифа ва асосҳои ҳуқуқии фаъолияти муассисаи ҳарбӣ бо низомномаи савганди ҳарбӣ, низомномаҳои дигари ҳарбӣ, талаботи сардор, роҳбар ва дигар шахсони вазифадор шинос шаванд.

Самти байналмилалӣ – тарбияи арзишҳои равонӣ-ахлоқӣ ва маданӣ-таърихӣ, ки хусусиятҳои ташаккул ва инкишофи ҷамъияту давлат, инчунин руҳи миллӣ, тарзи ҳаёт, сулҳпарастӣ ва тақдири шахрвандонро инъикос мекунад. Он муҳаббати фидокорона ва садоқат нисбат ба Ватан, ифтихор аз шахсони бузург, тайёри ба хизмати фидокорона барои ҷамъият ва давлат тарғиби ифтихори миллӣ, дӯстии халқҳо, тарбияи мактаббачагон дар муҳити солихро дар бар мегирад.

Самти фаъолияти касбӣ – ташаккули муносибати содиқона ва ҷиддӣ нисбат ба кор, меҳнат, хизмат ба Ватан, кӯшиши зухуроти фаъоли сифатҳои касбию меҳнатӣ дар шавку рағбатҳои иҷроиши бомуваффақияти уҳдадорихои ҳарбӣ ва супоришҳои гузошташуда. Он соҳиби маром, мақсад ва вазифаҳо, ҷанбаҳои арзишноки фаъолияти касбию меҳнатии шахс, иддаои касбӣ ва мақсаднокӣ барои ба даст овардани натиҷаҳои баланди фаъолият, бо масъулияти баланд иҷро кардани уҳдадорихои ҳарбӣ ва ба даст овардани мақсадҳои мушаххас, пешбинӣ карда тавонистан ва амалӣ кардани нақшаҳои касбии худ аст.

Самти психологӣ – дар хонандагон ташаккул додани устувории баланди психологӣ, тайёри ба иҷроиши супоришҳои мураккаб ва масъулиятнок дар шароитҳои гуногун, ташаккули сифатҳои муҳимтарини психологӣ барои ҳаёт ва фаъолияти бомуваффақияти ҷамъият зарурбуда. Ин самт дорои омӯзиш ва пешгуи ҷараёнҳои иҷтимоию психологӣ дар мактаб, пешгирии зухурот ва ҳодисаҳои манфии рафтор, бартараф кардани шиддатнокии психологӣ ва стресс мебошад.

Самти ҷисмонӣ – тарғиботи тарзи ҳаёти солим мебошад. Самтҳои мазкур бо меъёрҳои синнусолии мактаббачагон мутобиқ гардонида шудаанд: синфҳои ибтидоӣ дар зинаи якуми ташаккули тарбияи ватанпарастӣ кор мекунад, баъдан кор дар зинаи дуюм ва сеюм ботартиб идома дода мешавад. Тамоми ин самтҳо байни худ алоқаманд ҳастанд, дар рафти фаъолияти амалӣ аз рӯи мақсад, вазифа, асосҳои равонӣ ахлоқӣ ва ҷаҳонбинӣ, тартибот, шакл ва методҳои тарбияи экологӣ ватанпарастӣ бо ҳам пайваст мегарданд.

Тарбияи ватанпарастӣ бояд яклухт ва мукамал бошад. Усули яклухт хусусияти муҳимтарини тарбияро инъикос мекунад, ҳадафи он ба ташаккули яклухт ва ҳамаҷониба инкишоф додани шахсият равона шудааст. Педагогикаи муосир қайд мекунад, ки ҷараёни тарбия бояд ҳам алоқаи мутақобилаи бомақсадонаи тарбиятдиҳандагону тарбиягирандагон ва ҳам ташкили муносибатҳои муайяни байни хонандагон, омӯзгоронро дар бар гирад. Бинобар ин, мо қайд карда метавонем, ки усули яклухт хусусияти қонуниро дошта, яке аз принципҳои тарбияи хонандагон мебошад. Он ба таври воқеӣ мувофиқати тамоми тарафҳои шахсияти инкишофёфаро талаб мекунад:

- алоқаи байни супоришҳо, мундариҷа, шакл ва методҳои ташкили ҷараёни тарбия;
- алоқаи бамувофиқарасидаи мактаб, оила, коллективҳои истеҳсолӣ ва ҷомеа;
- ягонагии тарбия ва худтарбиякунии мактаббачагон.

Танҳо ҳангоми қайди дурусти вобастагии методологӣ усули яклухт мо метавонем сифатҳои мавҷудаи онро ҳамчун принциби тарбия ошкор кунем. Дар рафти омӯзиш ба таври объективӣ имконият ва омилҳои таъсири тарбиявӣ вучуддоранд, вале воқеигардонии онҳо ба таври сунъӣ, бе иҷрои амалҳо ва диққати махсуси муаллим ба вучуд омада наметавонад.

Сарчашмаи асосии таъсири тарбиявии ҷараёни таълим мундариҷаи он мебошад. Моҳияти фаъолияти худро муаллим дар инкишофи ҳамаҷонибаи шахсияти хонанда амалӣ намуда, дар мундариҷаи таълимот фикру мулоҳизаҳои пешбаранда, қонун ва назарияҳо зарурбударо нишон медиҳад. Таъсири тарбиявии ҷараёни таълим бештар аз хусусияти фаъолияти таълимии хонандагон вобаста аст, аз ин рӯ, ба сифати омилҳои

воқеигардонии тарбия дар раванди таълим инчунин усулҳои таълим низ дохил мешаванд. Мундариҷаи равиши таълим ба инкишофи тафаккури диалектикий мактаббачагон таъсир мерасонад. Инкишофи маърифати хонанда, аз интиҳоби дуруст ва истифодаи оқилонаи равишҳои таълим ва азхуд намудани донишҳои зарурӣ вобаста мебошад.

Фаъолияти пурсамари таълимии хонандагон дар дарсҳо, лексияҳо, машғулиятҳои амалӣ, экскурсияҳо ва дигар шаклҳои ташкили ҷараёни таълим зоҳир мегардад. Бинобар ин, барои баланд бардоштани таъсири тарбиявии таълим нақши пешбарандаи таълим ва мувофиқати шаклҳои бисёрсамтаи онро таъмин намудан зарур аст.

Тавассути истифодаи шаклҳои гуногуни ташкили ҷараёни таълим доираи муоширати кории хонандагон бо рафиқонашон ва муаллимонашон дар шароитҳои фаъолияти фаъоли маърифатӣ бой мегардад. Заминаи ҷаҳонбинии илмӣ донишҳос мебошанд, ки онҳоро мактаби таҳсилоти ҳамагонӣ медихад. Махсусан дар ин ҷо одам бо илмҳои табиатшиносӣ ва ҷамъиятшиносӣ ошно мегардад ва ба ҳаёт ва таълимоти минбаъда тайёр мешавад. Ҷаҳонбинии одам ҳақиқати доираи муносибатҳои ҷамъиятӣ, ҳадафҳои ҳаётии шахсиятро инъикос мекунад ва олами инсон инчунин тафаккур ҳиссиёт ва рафтори ӯро дар бар мегирад. Шуури табиатдӯстӣ ва ватанпарастии инсон он вақт ташаккул меёбад, ки агар донишҳои гирифташуда барои муайян намудани мавқеи ҳаётии ӯ кумак расонанд ва ин мавқеъ ба боварӣ табдил ёфта бошад, то ин ки тамоми роҳи зиндагии ӯро равшан созад.

Раванди ташаккули ҷаҳонбинӣ аз муаллим талаб мекунад, ки ӯ аз доираи дарс, мактаб берун рафта, фанни худро бо ҳаёт, амалия алоқаманд намояд. Таълим тавре бояд сурат гирад, ки хонанда дарк кунад, ки он барои ӯ муҳим аст ва бе азхуд кардани дониш ояндасозӣ имконнопазир аст.

Дар қорҳои тарбиявӣ диққати бештар ба муносибати хонанда нисбат ба табиат, омӯзиши муҳити зист дода мешавад. Ин қорро тамоми омӯзгорон бомақсадона пеш мебаранд, ки дорои яқчанд ҷиҳат аст. Дар дарсҳои биология, ҷуғрофия, кимиё ва физика муаллим нишон медихад, ки фаъолияти инсон дар табиат бояд ба қонунҳои он саҳт мувофиқат кунад. Ин дарсҳо малакаҳои аввалиндараҷаи пешбинии илмии тағйироти табиатро ҳангоми фаъолияти хоҷагидорӣ медиханд. Ҷанбаи иқтисодии ҳифзи табиат беаҳамият нест. Маҳз сарвати мамлакат низ ба он вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ барои ҳифзи табиат, самаранок истифода бурдани сарватҳои табиӣ шаҳрвандонро соҳиби маълумот кардаву маърифати экологиашонро баланд бардоштан лозим аст.

Мундариҷаи масъалаҳои математикӣ бо ҳаёт ва пешрафти илму техника, инкишофи истехсолот ва баланд бардоштани истехсолоти меҳнат алоқаманд мебошад. Барои ҳамин дар тамоми дарсҳо хонандагони мактаб дар бораи ҳаёт ва эҷодиёт, дар бораи қорҳои илмии шахсони бузург маърузаҳо тайёр мекунанд.

Ҷиҳати асосии мундариҷаи барномаи фанни суруд ва мусиқӣ маданияти мусиқавӣ мебошад. Фолклор, мероси классикӣ, самтҳои муосири санъати мусиқӣ дар хонандагон ҳештаншиносии миллӣ, муносибати эҳтиёткорона ба сарчашмаҳо, ба урфу одатҳои халқро ташаккул медиханд. Дар дарсҳои мусиқӣ муаллим ба хонандагон маънии амиқи мафҳуми «Ватан»-ро дар алоқамандии калимаҳои модар, муҳаббат, хушбахтӣ, дӯстӣ, уҳдадорӣ ва ғайра кушода медихад. Муносибат бо мусиқии классикӣ, халқӣ ва муосири хусусияти ватанпарастидошта ҷаҳонбинии кӯдаконро васеъ мекунад ва онҳо ҳаёти воқеиро дурусту амиқ дарк карда метавонанд.

Адабиёт

1. Барномаи давлатии экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2019
2. Волков Г. Н. Этнопедагогика: Учебник для студентов средних и высших педагогических учебных заведений. 1998 г.
3. Матвеева, С.В. Педагогические условия формирования патриотизма у старшеклассников: учеб.-метод. пособие / С.В. Матвеева - Н Новгород-НГПУ, 2003,- 1,08 п.л.

4. Захлебный А.Н. Экологическое образование школьников во внеклассной работе М., Просвещение 1984
5. Беседы оприроде и человеке, М., 1947
6. Ходжаев М.Х. Вводно-экологические проблемы Северного Таджикистана, 1996 г.
7. Л.А. Дурянов, Законы природы и их Познани, М. 1982 г.
8. Наше общее будущее М., 1987 г.
9. Охрана природы, М., 1987 г.
10. О.Б. Чистякова. Охрана окружающей среды, М., 1988 г.
11. М.Я. Лмешев, Природы и мы, М., 1989 г.
12. М. Раҳимов. Табиат ва сарватҳои табиӣ Тоҷикистон, Пинк «Офсет» 2001 г.
13. А.Л. Яншин, А.И. Мелуа, Уроки экологических простечов, М. 1991 г.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ И ПАТРИОТИЧЕСКИЙ ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ.

Экологический и патриотический воспитания вляет один из важнейших основных направление и деятельность ставить перед педагогический коллективом решение неотважных задач. Автор в этом статья для осуществленные экологический программа Республика Таджикистан для 2009-2019г. по всем направлением указывать преподаватели состав.

Ключевые слова: экологическое воспитание, патриот, чистота окружающие среды, отходы, здоровья населения, богатства природы, окружающие среды, гражданство обязательство, природолюбия, любовь красаты.

ECOLOGICAL AND PATRIOTIC EDUCATION OF PUPILS

Ecological and patriotic education is one of the most important and main trend of the formation, and put before pedagogical group decision important problems. The author in this article shows the teacher the way of use ecological program of the Republic of Tajikistan for 2009-2019 on all direction.

Key words: ecological education, patriot, purity surrounding amongst, waste, health of the population, wealth of the nature, citizenship obligation, love, beauties.

НИЗОМ ВА МЕЪЁРҶОИ БАҶОГУЗОРИИ 10,12 ...,100- БАЛЛА БА ДОНИШИ ХОНАНДАГОН. ЗАРУРАТ ВА МУШКИЛОТ

Д. ИМОМНАЗАРОВ

мудири шӯъбаи таҳсилоти миёнаи умумии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф

Вазъи имрӯзаи ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангии маънавии ҷомеа назари нав, муносибати нав, андешаю раванди нави ҷалб намудани кормандони шӯъбаҳои маорифи мақомоти маҳалии ҳокимияти давлатӣ, маъмурияти муассисаҳои таълимӣ, омӯзгорону хонандагон, волидон ва аҳли ҷомеаро баҳри дарёфти роҳҳои таълиму тарбияи босифат, инкишофи қобилиятҳои зеҳнӣю тафаккурӣ, таъмини ташаккули тафаккури мантиқӣ, эътиқодӣ, техникӣ ва камолоти маънавии шогирдон дар шароити рушду нумӯи имрӯзу фардои кишвар ва ворид гардидан ба фазои таҳсилоти ҷаҳонии пешқадам, аз ҷумла ба дигар намудани низом ва меъёрҳои баҳогузори ба сифати дониш, маҳорат ва малакаи хонандагонро тақозо менамояд.

Имрӯзҳо дар кишварҳои Белорусия, Украина, Қазоқистон, мамлакатҳои назди соҳили Балтика, Молдавия, Грузия, Фаронса, Ҷопон, Олмон ва ғайра шаклҳои зиёди низом ва меъёрҳои гуногуни баҳодихӣ ба дониш, маҳорату малакаи хонандагон мавриди истифода қарор доранд. Дар баъзе мамлакатҳо тарзи миқдории баҳогузори ва дар қисми дигари онҳо шарҳи он дар шакли навишторӣ ва ё бо хуруф қабул карда

шудаанд. Дар қисми сеюми онҳо бошад, шарҳи ҳам миқдорӣ ва ҳам навишторӣ чой дода шудааст. Тафовути низом ва меъёрҳои баҳогузори кишварҳои аз нигоҳи техникаю технология пешрафта дар он аст, ки тавассути қорӣ намудани Низоми мазкур ин мамлакатҳо дар сифати таҳсилот ба дастовардҳои назаррас муваффақ гардидаанд. Аз ин лиҳоз, зарурати омӯзиши тарафҳои мусбат ва манфии низом ва меъёрҳои баҳогузорӣ имрӯзҳо дар кишвари мо низ пеш омадааст, ба фикри мо истифодаи низоми мувофиқ боиси баланд гардидани сифати таҳсилот, ташаккули сатҳи камолоти маънавии хонандагон дар ояндаи наздик хоҳад гардид.

Дар ислоҳоти соҳаи маорифи кишвар, ки қариб ҳамаи самтҳои фаъолияти мактабу маорифро дар бар гирифтааст, ворид сохтани тағйирот ба низом ва меъёрҳои баҳогузори амалкунанда иқдоми саривақтӣ арзёбӣ мегардад.

Ҳадафҳои асосии ислоҳоти системаи низом ва меъёрҳои баҳогузори 10,12...,100-балла инҳоянд:

- қорӣ намудани системаи нави баҳогузорӣ ба комёбиҳои таълими инфиродии хонанда ва тавассути он таъмин намудани таҳсилоти босифат;

- мутобиқ сохтани сатҳи маълумотнокии хонандагон ба низому меъёрҳо ва стандартҳои байналмилалӣ;

- воридсозии ислоҳот дар низоми мазкур бо назардошти таъмини раванди мақсадноку самарабахши назорат ва идораи босуботи сифати таҳсилот, таъмини иштирокчиёни раванди таҳсилот бо бонки иттилоотӣ (натиҷа) оид ба комёбиҳои таълимии ҳар як хонанда;

- амалӣ намудани талаботи ягона тибқи арзёбии дараҷаи мазмуни барномаҳои таълимӣ дар ҳамаи зинаҳои таҳсилоти умумӣ;

- таъмини фазои ягонаи низом ва меъёрҳои баҳогузори воқеӣ;

- таъмини баҳогузори воқеӣ ба сифати дониши хонандагон, ташаккули қобилиятҳои эҷодӣ, инфиродикунони раванди таҳсилот ва ба ин васила баланд бардоштани мақому нуфузи донишомӯзӣ;

- таъмини дастрасии иттилооти лозимаю дақиқ дар бораи натиҷаҳои ниҳоии комёбиҳои таълимии хонандагон;

- дараҷаи дарки масъулияти волидайн бо мақсади қабули қарори ҳаётан муҳим оид ба идома додани таҳсили минбаъда ё ба фаъолияти меҳнатӣ шуруъ намудани хатмкунандагон;

- таъмини қабули қарорҳои асоснокшудаи идорӣ ҷиҳати иҷрои низом ва меъёрҳои баҳогузорӣ дар системаи таҳсилот ва ғайра.

Баҳодиҳӣ ба комёбиҳои таълимии хонандагон ҷузъи чудонашавандаи раванди таҳсилот буда, оид ба натиҷаҳои ниҳоии таълимии хонанда иттилооти лозима ба тарафҳои ба таълиму тарбияи фарогир дастрас менамояд ва имкониятҳои ба таври фаврӣ ворид сохтани тағироту иловаҳо ба раванди таълимро таъмин менамояд. Илова бар он дар асоси натиҷаҳои арзёбии сифати таҳсилот қорор дар бораи аз аттестатсия гузаронидани хатмкунандагон, омӯзгорон ва муассисаҳои таълимӣ бароварда мешавад.

Вазифаҳои асосии қорӣ намудани низом ва меъёрҳои баҳогузори 10,12..., ё 100- --- балла инҳоянд:

1. Таъмини воқеият ва шафофияти баҳодиҳӣ ба комёбиҳои таълимии хонанда;

2. Ба инобат гирифтани хусусиятҳои инфиродии хонанда дар мавриди баҳодиҳӣ ба дастовардҳои таълимӣ;

3. Таъмини баҳодиҳии воқеӣ ба натиҷаҳои ниҳоии инфиродии ҳар як хонанда ва дар ин замина ташаккул додани маҳорати худбаҳодиҳӣ ба дараҷаи донишазхудкунӣ;

4. Мусоидат намудан ба баланд гардидани дараҷаи ҳимояи иҷтимоии шахсият тавассути низом ва меъёрҳои баҳогузори нав;

5. Ташкили шароити мусоид барои ҳавасмандгардонӣ ва баланд бардоштани шавку завқи фаъолияти таълимӣ, амалигардонии тамоюли инфиродии хонанда дар раванди таълим;

6. Мувофиқ гардидан ба робитаи мунтазами байни омӯзгорону хонандагон, падару модарон, маъмурияти коллективҳои педагогии таълимгоҳ баҳри таъмини ягонагии раванди таҳсилот;

7. Ташкили фазои муносиби психологӣ, дар раванди баҳодихӣ ва пешбинӣ намудани роҳҳои бартарафсозии тамоми ҳолатҳои манфии таъсиррасонӣ;

8. Таъмини гузаронидани таҳқиқот ва озмоишҳо оид ба тақмили технологияи педагогии низом ва меъёрҳои баҳогузори ва таъсири он ба фаъолияти таълимию тарбиявии хонандагон.

Низом ва меъёрҳои баҳогузории 10,12,...ё 100 - балла аз фикру андешаҳои сарварони муассисаҳои таълимӣ, омӯзгорон, хонандагон ва волидони онҳо, ки пешрафти масъалаҳои мактабу маориф, баҳусус, таҳким бахшидан ба сифати таълиму тарбия, сатҳи сифати дониш, бедор намудани шавку завқи донишомӯзӣ ва ғайраро дарк мекунанд, манша мегирад.

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф фикру андеша, пешниҳоди теъдоди муайяни сарварону омӯзгорон, волидайнӯ хонандагони таълимгоҳҳо оид ба гузариш ба низоми ва меъёрҳои баҳогузории бисёрбалла дар муассисаҳои таълимии кишварро омӯхтаю чамбаст намуда, натиҷаи онро пешкаш менамоянд:

- теъдоди муайяни омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва намуди нав (гимназияю литсейҳо) ҷонибдори идома додани баҳогузории минбаъдаи 5 – баллаанд. Ба ақидаи онҳо, ҷорӣ намудани низом ва меъёрҳои баҳогузории бисёрбалла (зиёда аз 20) раванди таълиму душвору мураккаб мегардонад;

- ба фикри қисмати дигари омӯзгорон ҳанӯз фурсати гузариш ба чунин низом ва меъёри баҳогузори фаро нарасидааст ва хуб мебуд, агар он ҳамзамон бо гузариш ба низоми нави таҳсилоти умумӣ (12-сола) сурат мегирифт;

- теъдоди муайяни иштирокчиёни раванди таълим дар сатҳи паст қарор доштани дониш, маҳорат ва малакаи аксарияти хонандагонро арзёбӣ намуда, аз он меҳаросанд, ки тавассути низом ва меъёри баҳогузории нав эҳтимолияти бунёд сохтани монеаҳои навбатӣ дар раванди таълиму тарбия зиёд мегардад;

- гурӯҳи дигари омӯзгорону сарварони таълимгоҳҳо дар сурати ҷорӣ намудани низом ва меъёрҳои баҳогузории 10.12, ё...100 - балла, ба миён омадани зарурияти аз курси тақмили ихтисос ва бозомӯзӣ гузаронидани омӯзгорону кормандони маорифро пеш меоранд, ки дар шароити амалӣ сохтани он чудо қардани маблағи иловагӣ лозим меояд. Ба фикри онҳо хуб, мебуд, агар ин маблағ ба бою ғанӣ гардонидани базаи моддию техникаи кабинетҳои таълимӣ, баҳусус, фанҳои дақиқ дар таълимгоҳҳо равона мегардид;

- гурӯҳи дигари омӯзгорон нарасидани китобҳои дарсӣ, маводи назариявӣ методӣ, таъмин набудани омӯзгорон бо дастурҳои методӣ, дигар воситаҳои аёнию техникаӣ, баҳусус, нарасидани компютерҳо ва ғайраро далел оварда, иброз менамоянд, ки дар сурати ҷорӣ намудани низоми нави баҳогузори онҳо ба душворихоии нав рӯ ба рӯ мегарданд.

- теъдоди муайяни омӯзгорону хонандагон, волидайн ва сарварони таълимгоҳҳо қайд мекунанд, ки ҷорӣ намудани низоми нав ба баланд гардидани сифати таҳсилот ба таври дилхоҳ таъсири мусбӣ расонида наметавонад, зеро омилҳои асосии ба сифати дониш таъсиррасон хеле зиёданд.

Низоми баҳогузории 5-балла дар ИҶШС ҳанӯз моҳи сентябри соли 1935 бо қарори яқояи ШКХ-и СССР ва КМ ВКП(б) ҷорӣ қарда шуда буд. Дар аввал баҳои гуфторӣ (“аъло“, “хуб“, ”миёна“, “бад“) ва сониян, аз январӣ соли 1944 дар шакли рақамҳо мавриди истифода қарор дода шуд. Дар қарори мазкур омадааст, ки бо мақсади “боз ҳам амиқ ва дақиқ муайян намудани рафтор ва баланд бардоштани сифати донишомӯзӣ” низоми баҳогузории 5-баллӣ ҷорӣ қарда шавад.

Вале ин низом ба талаботи имрӯзаи мактабу чомаи босуръат рушдбанда, таълими босифату замонавӣ чавобгӯ набуда, ба рушди фардии қобилиятҳои зехнию тафаккури хонандагон, маҳорати ҷустуҷӯҳои мустақилонаю эҷодӣ нигаронида нашудааст. Низом ва меъёрҳои баҳогузори амалкунанда инчунин дар ташаккули имкониятҳои эҷодӣ ва фаъолияти маърифатии хонандагон низ душвориҳои зиёд ба миён овардааст.

Норасоии зиёди меъёрҳои баҳогузори 5 - балларо ҳамаи омӯзгорони пешқадаму эҷодкор кайҳо дарк кардаанд, ки инҳоянд:

1. Дар муассисаҳои таълимии кишвар омӯзгорон дар раванди баҳогузори воқеан аз се баҳо 3 (миёна), 4 (хуб), 5 (аъло) истифода мебаранд. Аввалан онҳо барои баҳогузори намудани дониши воқеии хонандагон кофӣ нестанд, дувум баҳои “2” хеле кам ва баҳои “1” тамоман гузошта намешавад;

2. Теъдоди бузурги омӯзгорони имрӯза низом ва меъёрҳои баҳогузори мавҷударо риоя намеkunанд, рафти сифати санҷиши дафтарҳои даврӣ, корҳои хаттии хонандагон (баъди санҷишу баҳогузори омӯзгорон), санҷишҳои шифоҳии дониши хонандагон аз он дарак медиҳад. Аз меёр баланд гузоштани баҳо дар низоми баҳогузори амалкунанда ба ҳукми анъана даромадааст.

3. Дастуру раҳнамоҳои методии таҳиягардидаи қаблии низом ва меъёрҳои баҳогузори 5-балла талаботи имрӯзаи хонандагон ва чомаеро қонеъ карда наметавонанд ва ниёз ба таҷдиди назар доранд.

4. Таъсири меъёрҳои баҳогузори ба дониши хонандагон дар марҳилаи кунунӣ дар таълимгоҳҳо нисбӣ буда, сатҳи дараҷаи дониши воқеии хонандагонро нишон дода наметавонад. Омӯзгор ба дониши хонандагон танҳо дар муқоиса баҳо медиҳад. Яъне (бидуни низом ва меъёрҳои амалкунанда) дониши як талаба ба дониши талабаи дигар муқоиса карда мешавад. Дар ин маврид баҳо танҳо натиҷаи таҳлили муқоисавии як андоза сатҳи дониши хонандаро инъикос мекунаду халос.

5. Дар системаи баҳогузори амалкунанда омӯзгорон ба дараҷа ва ҳаҷми мазмуну мундариҷаи иттилоотии ҳифзшудае, ки ҳудашон пешниҳод кардаанд, баҳо мегузоранд, ки комилан нодуруст аст. Ҳол он ки хонандагони имрӯза аз дигар манбаъҳои дониш низ, ба монанди шабакаи Интернет, китобҳои ахборотию иттилоотӣ, луғатҳои гуногун, рӯзномаю маҷаллаҳо, аз падару модар, хешу ақраба, муҳити атроф дар маҷмӯъ аз манбаҳои гуногуни дониш истифода меkunанд. Теъдоди муайяни хонандагон ба маҳфилҳо, дарсҳои иловагӣ ва ғайра номнавис шудаанду дар машғулиятҳо иштироки фаъол доранд ва тавассути онҳо дониши академӣ, сатҳи камолоти маънавии онҳо рӯ ба беҳбудӣ ниҳодааст. Мутаассифона, аксарияти омӯзгорон ба ин ҷиҳати масъала кам таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд.

6. Дар низом ва баҳогузори 5 - балла гузоштани баҳоҳои «+4», «+3», «-3» ва ғайра ба мушоҳида мерасад, ки аз доира ва имкониятҳои танги он шаҳодат медиҳад.

7. Аксарияти баҳоҳои гузошташудаи омӯзгорон дар муассисаҳои таълими характери тасодуфӣ доранд, аз ҷумла:

- чун қоида омӯзгор ҷавоби хонандаро ба он донишхое муқоиса мекунад, ки ҳудаш дар хотир дорад;

- дар бисёр мавридҳо ба сатҳи муайяни дараҷаи дониши хонанда як омӯзгор баҳои “3” омӯзгори дигар “4” мегузорад;

- баҳогузори дар чунин вазъият бештар ба таҷриба, сатҳи дониш, синну сол, ҷинс, тартиби соатҳои дарсӣ (вақт) тибқи ҷадвали дарсӣ, ҳастагӣ, ҳолати равонӣ ва ғайра вобаста мебошад, на ба низом ва меъёри баҳогузори амалкунанда. Раванди баҳодихии мавҷуда хусусиятҳои ба донишомӯзӣ ҳавасманд намудани хонандагонро аз даст додааст.

8. Аз рӯи қобилияти зехнию тафаккури фарқ гузоштан дар байни хонандагон:

- низом ва меъёрҳои амалкунандаи баҳогузори ба мусобиқа байни хонандагон, бо ҷудокунии онҳо ба гурӯҳи “аълохонҳо”, “хубхонҳо” “сеҳонҳо” ва “духонҳо” табдил ёфтааст, ки ба ҳолатҳои психологӣ хонандагони зиёд таъсиргузор аст;

- мутаассифона, агар хонанда ба шумори “сеҳонҳо” ворид шуда бошад, пас тағйир додани ин қолаб хеле душвор мегардад.

9. Низом ва меъёрҳои баҳогузори амалкунанда ба омӯзгор имкон намедихад, ки ба натиҷаи ниҳой ва комёбиҳои таълимии хонанда ба таври воқеӣ баҳо диҳад. Супоришҳое, ки аз тарафи хонандагон иҷро карда мешаванд, аз ҳамдигар фарқ доранд ва ин тафовутҳоро дар баҳогузори 5-балла муайян кардан хеле душвор аст;

10. Меъёрҳои баҳогузори мазкур ба таври лозима ба хонандагон имконияти ба сатҳи комили рушд, амалиётҳои судманд комёб гардидан ва ба таъмини ташаккули инфиродии қобилиятҳои илмию таҳқиқотӣ, муошират, ташаббускорӣ шароити мусоид фароҳам оварда наметавонад. Роҳбарӣ намудан ва баҳогузорӣ кардани амалиётҳои хонандагон дар низоми мавҷуда мураккаб гардидааст.

11. Низом ва меъёрҳои баҳогузори 5-балла дар замони имрӯза дар шароити рушди илму техника, пешрафти ҷомеаи муосир моҳият ва мавқеи худро аз даст додааст, зеро фаъолияти талабагон ва донишҷӯёни имрӯза гуногунпахлу буда, дар шакли баҳогузори мазкур онро арзёбӣ кардан душвор мебошад.

Дар сурати ҷорӣ намудани низом ва меъёрҳои баҳогузори нав (10,12,...,ё 100-балла) дар таълимгоҳҳои кишвар муваффақияти таълимию маърифатӣ, шавқу рағбат ба таълим, омӯзиш, рушди фикрронии мустақилонаю дараҷаи ҳифзи мазмуну муҳтавои иттилоот дар хонандагон густариш меёбад. Мусаллам аст, ки дар ин сурат хонанда сазю талош меварзад, то ки бештар омӯзад, адабиёти зиёдро мутолиа намояд, аз воситаҳои иттилоотию иртиботӣ, шабакаи Интернет, дигар воситаҳои иттилоотию иртиботии муосир васеъ истифода барад. Масалан, агар барои гирифтани баҳои 5 хонанда 7 китобро мутолиаю таҳлил менамуд, дар сурати ҷорӣ гардидани низом ва меъёрҳои баҳогузори нав (10,12,20,..100 - баллӣ), ба ӯ зарурати омӯзиши 70 номгӯй адабиёт пайдо мегардад.

Низом ва меъёрҳои баҳогузорӣ дар ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба таври зайл сурат гирифтааст:

- Беларусия 10-балла;
- Украина 12-балла;
- Қазоқистон 12 -балла
- мамлакатҳои назди соҳили Балтика (ба истиснои Эстония)10- балла;
- Молдавия 10-балла;
- Грузия 10-балла;
- Русия дар арафайи омодагӣ ба гузариш ба низоми 10- балла;
- Олмон дар низом ва меъёрҳои баҳогузори системаи 6-балла қарор дошта, он маънии сифатӣ ва миқдорӣ дорад: 1- “олӣ”, 2- “хуб”, 3 – “комёб”, 4- “қаноатбахш”, 5- “ғайриқаноатбахш”, 6- “хеле бад”;

- Фаронса 20- балла;
- Чопон 100- балла ва ғайра.

Гузариш ба низоми баҳогузори 10,12,.. ё 100-балла тағйири системаи тафаккури ҷомеаи омӯзгорон ва хонандагону падару модаронро тақозо менамояд. Тарафҳои ба таълиму тарбия масъул бояд моҳият ва муҳтавои истифодаи низом ва меъёрҳои баҳогузориро хуб дарк карда бошанд. Масалан, ҳангоми баҳогузорӣ намудани сатҳи дониш, маҳорат ва малакаи хонанда бо гузоштани бали 43 (аз ягон фанни таълимӣ) ё рақам (бал)-и дигар омӯзгору хонанда бояд «хуб» ё «миёна» будани онро донанд.

Дар муқоиса системаи 100 - балла бо 5 - балла чунин шарҳ дода мешавад:

- 5= 90-100 бал ё бо ҳарфи “А” ифода меёбад;
- 5= 80-89 бал ё бо ҳарфи “В” ифода меёбад;
- 4= 70-79 бал ё бо ҳарфи “С” ифода меёбад;
- 3= 60-69 бал ё бо ҳарфи “D” ифода меёбад;
- 2= аз 59 бал кам ё бо ҳарфи “F” ифода меёбад;

Омӯзгор аз рӯи чадвали пешниҳодшудаи мазкур кор ё самти фаъолияти хонандаро баҳогузорӣ намуда, сатҳи дониши ҳифзнамудаи ӯро бо фоиз (%) муайян месозад ва онро ба баҳоҳои ҳуруфӣ (харфӣ) ва ё рақамӣ мегардонад, ки он чунин шакл мегирад:

Миқдори балҳо, %	Баҳои ҳуруфӣ	Баҳои рақамӣ	Дараҷа	Ҷои хонанда
95-100	A+	5		
90-94	A	5		
85-89	B+	5		
80-84	B	4		
75-79	C+	4		
70-74	C	4		
65-69	D+	3		
60-64	D	3		
55-59	E+	3		
50-54	E	3		
44-49	F+	3		
0-43		2		

Истифодаи меъёрҳои баҳогузорию 10-балла ба 5 самти фаъолият равона мегардад, ки ҳар яке аз онҳо сатҳи сифати муайяни комёбиҳои хонандаро арзёбӣ карда метавонад:

- сатҳи 1-шинохтан (1-2 бал). Фаъолияти хонандагон дар ин сатҳ характери ғайрифавқаро арзёбӣ мегардад;
- сатҳи 2 -қобилияти баёни иттилооти даркнашуда (3-4 бал);
- сатҳи 3 -баён карда тавонистан дар сатҳи дониш (мефаҳмад, 5-6 бал);
- сатҳи 4 -истифода карда тавонистани дониш дар ҳолати ба хонанда шинос, (7-8 бал)
- сатҳи 5 – истифода карда тавонистани дониш дар ҳолати ношинос, (9-10 бал) ва супоришҳои эҷодию таҳқиқотӣ.

Барои гузариш ба системаи баҳогузорию нав дониши математикӣ (формулаҳо) ва маҳорати истифода бурда тавонистани компютер зарур аст, то ки дараҷаи дониши хонанда ба таври воқеъбинона баҳогузорӣ карда шавад. Дар низом ва меъёрҳои баҳогузорию системаи 5-балла, агар баҳои 1 сатҳӣ набудани дониши хонандаро ифода кунад, дар системаи 10,12...ё 100- балла ҳар як рақам дараҷаи дониши хонандаро дақиқ муайян карда метавонад.

Ифодаи миқдорию баҳогузорию фаъолияти таълимию маърифатӣ аз рӯи системаи 10-балла:

Баҳо бо ифодаи калима	Тартиби балҳо
Ғайриқаноатбахш	0
Қариб қаноатбахш	1-2
Қаноатбахш	3
Қаноатбахш ба таври мусбат	4
Қариб хуб	5
Хуб	6
Хеле хуб	7

Қариб аъло	8
Аъло	9
Беҳтарин	10

Ифодаи миқдории баҳои фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ аз рӯи системаи 12-балла

Бохо	Баҳогузори ба сатҳи комёбиҳои таълимӣ	Тасвири комёбиҳои таълимии хонанда
1-3	Камтарин	<p>Комёбиҳои маҳдуди ҳамаи натиҷаҳои пешбинишуда оид ба мавзӯ. Иҷрои амалҳо оид ба зоҳир намудани дониш, маҳорат ва малакаҳои муайян; изҳор кардани шавқи лаҳзавӣ ба омӯзиш ва фанҳои таълимӣ.</p> <p>Шаклҳои фаъолияти таҳқиқотию иртиботӣ ва иттилоотии сатҳи нокифояи ташаккул.</p>
4-6	Қаноатбахш	<p>Комёбиҳои қисмати асосии натиҷаҳои пешбинишуда оид ба мавзӯ. Иҷрои амалиётҳои тасдиқкунандаи фаҳмиши донишу маҳоратҳои зоҳиршавии онҳо тибқи дархост. Амалиёт тибқи тартиби муайяншудаи амалҳои маълум дар сурати зарурат тавассути кумаку дастгирии омӯзгор алгоритми маълум дар сурати зарурат тавассути кӯмаки омӯзгор, нишон додани нерӯи зеҳнӣ ва шавқмандӣ ба таълим.</p>
7-9	Кофӣ	<p>Комёбиҳои натиҷаи пешбинишуда дар таълим оид ба мавзӯ дар сатҳи умумӣ; Ба таври кифоя азхуд намудани дониш, маҳорат ва малакаҳо дар сатҳи талабот ва истифодаи самарабахши онҳо дар ҳолатҳои маълум. Амалиётҳои мустақилона ё бо кумаки андаки омӯзгор, нишон додани ҳавасмандӣ дар раванди таълим ва доро гардидан ба натиҷаҳо.</p> <p>Ошкор намудани сатҳи ташаккули маҳорати фикрӣ, таҳқиқотӣ, иртиботӣ ва иттилоотӣ дар сатҳи кофӣ.</p>
10-12	Баланд (олӣ)	<p>Комёбиҳои пурра ва зиёда аз меъёр пешбинишуда ва ба нақшагирифташуда оид ба мавзӯ. Озодона истифода бурда тавонистани дониш, маҳорат ва малакаҳои лозима, қобилияти баланди мустақилона ва самарабахш на танҳо дар ҳолатҳои маълум, балки дар ҳолатҳои нав дар ҳалли масъалаҳои мубрами ҳаётӣ. Нишон додани тамоюл ба эҷодкорӣ.</p> <p>Ташаккули комили маҳоратҳои фикрӣ, таҳқиқотӣ, иртиботию иттилоотӣ дар сатҳи лозима ва салоҳияти баланду ташаккулёфтаи хатмкунанда</p>

Мувофиқати низом ва меъёрҳои баҳогузори 5- балла дар муқоиса бо 12 - балла чунин арзёбӣ мегардад:

12, 11, 10 ба бали 5+,5, 5- мувофиқ меоянд;

9, 8, 7 ба бали 4+,4,4 - мувофиқ меоянд;

6, 5, 4 ба бали 3,3+,3- мувофиқ меоянд;

3, 2, 1 ба бали 2,2+,2- мувофиқ меоянд;

аз имтиҳон гузаронида нашуд ба 1 бал баробар аст.

Истифодаи низом ва меъёрҳои баҳогузори 10, 12- балла имкон медиҳад:

- шароити мусоид барои пешбурди бомувафаққияти таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои хонандагон таъмин менамояд;

- ба таври воқеӣ ва фардӣ арзёбӣ намудани комёбиҳои таълимии хонандагонро амалӣ месозад;
- ба натиҷаҳои баланди раванди таълим ва пешрафти муваффақонаи хонандагон мусоидат менамояд;
- заминаи мусоид барои истифодаи шакли усулҳои гуногуни назорат фароҳам меорад;
- барои ташаккули маҳорати худназораткунии хонандагон заминаи самарабахш бунёд месозад;
- омӯзгоронро ба ҷустуҷӯҳои эҷодию илмӣ дар раванди фаъолияти таълимӣ ва таъминии баҳогузориҳои воқеӣ водор месозад;
- фазои мусоид барои таснифоти сифати дониш, маҳорат ва малака ва риояи меъёрҳои баҳогузориҳо ба таври инфиродӣ таъмин менамояд;
- бартараф сохтани ҷиҳатҳои ихтилофоти психологӣ, ҳисси беадолатӣ дар раванди таълим тавассути арзёбии дастовардҳои таълимии пешбинишудаи хонандагон ба эътибор мегирад;
- иброз намудани фикру андешаҳо, бештар намудани ҳавасмандӣ ва шавқу рағбати хонандагон ба фаъолияти омӯзишию дарккунӣ шароити мусоид фароҳам меорад;
- имконияти бештари риояи низом ва меъёрҳои баҳогузориҳо дар раванди омӯзиш ва ҳифз намудани мазмуну муҳтавои иттилоот дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ таъмин намуда, ба натиҷаҳои пешрафти хонандагон таъсири мусбат мегузорад;
- устувории фаъолияти назоратиҳо дар раванди баҳодихии воқеӣ тибқи низом ва меъёрҳои нави баҳогузориӣ таъмин менамояд;
- заминаи мусоид барои гузариш аз таълими маъмулӣ ба таълими самарабахш бунёд месозад.

Бартариҳои хусусиятҳои низом ва меъёри баҳогузориҳои нав:

- аввалан, равона гардидани талаботи низоми нав ба арзёбии миқдори супоришҳои иҷрошуда, ба сифати иҷрои онҳо дар раванди фаъолияти таълимии хонандагон;
- дувум, хусусиятҳои ҷамъбасти доштани меъёри баҳодихии 10,12,...,100 балла ва дар ин замина мусоидат намудан ба ташаккули маҳорати инфиродию нишондиҳандаҳои қобилиятҳои фардӣ хонандагон ва фароҳам овардани шароит барои имконияти муайян сохтани рушди онҳо;
- сеум, таъмини бақайдгирӣ ва муайян намудани миқдору дараҷаи ҳамаҷониба нуксонҳои содиркардаи хонандагон дар раванди таълим ва равона намудани натиҷаи таснифот (таҳлили)-и он ба комёбиҳои таълимии хонандагон, пешрафт ва маҳорати касбкардаи ӯ;
- чаҳорум, таъмини баҳогузориӣ дар асоси принципҳои таълимии фардӣ ба шахс нигаронидашуда;
- панҷум, инъикоси раҳёфти дараҷагӣ ба арзишҳои натиҷаҳои таҳсилот ба таври воқеӣ ва ҳоказо.

Ҳамзамон бояд зикр кард, ки рушди системаи муосири таҳсилот дар шароити устувор гардидани иқтисодӣ иқтисодии мамлакат, инкишофи илму техника, рушди маърифатнокӣ илмию техникӣ пеш аз ҳама ба зарурати устувору қавӣ гардонидани муносибати комили хонандагон ба таҳсил, раҳёфти ташаккули маҳорати мустақилонаи зехнию тафаккурӣ ва маҳорати баланди омӯзишӣ нигаронида мешавад. Таҳсилоти босифату замонавӣ, инчунин тавассути худомӯзию мустақилият дар раванди омӯзиш ва фаъолияти самарабахши хонандагон дар низом ва меъёрҳои баҳогузориҳои нав (бисёрбалла) хеле арзишманд шуморида мешавад.

Масъалаи мазкур дар шароити имрӯза муҳим арзёбӣ гардида, дар илми педагогикаи муосир аҳамияти махсус касб кардааст. Он якҷанд сабабҳои доро мебошад:

- аввалан, он ба талабот чихати ташаккули қобилияти ҷустуҷӯи мустақилона ва ҳифз намудани тамоми донишҳои зарурӣ ва ба рушди ҳаёти иҷтимоии хонандагон ба таври лозима (талаботи худсозӣ ва бозсозии хеш) нигаронида шудааст;

- дувум, бо сабаби инкишофи босуръати системаи иттилоотию иртиботии имрӯза, дар дастрасии ҳамагон қарор доштани компютерҳои шахсӣ ва шабакаи интернет талабот ба ҷорӣ намудани низоми баҳогузориҳои нав ва тавассути он ҳаллу ҷалба намудани масоили гуногуни назариву амалӣ ба маротиба афзудааст.

Ҳадафи ниҳии ҳар як системаи педагогӣ самарабахшӣ ва натиҷаи фаъолияти дилхоҳи таълимӣ аст. Арзёбии дараҷаи тавоноии хонандагон бошад, ҳамчун мушқилот ва талабот дар низоми баҳогузориҳои нав аз барқарор намудани сатҳи фарогирии хонандагон ба раванди донишомӯзии босифат ва арзёбии муваффақонаи раванди таълиму тарбия дар ҳамаи зинаҳои таҳсилоту пешрафти он иборат аст. Табиист, ки ҷараёни таҳсилот дар мавриде самаранок мегардад, ки агар омӯзиш дар ҳамбастагӣ бо тавачҷуҳ ва ҳифз намудани мазмуну муҳтавои иттилоот сурат бигирад ва дар зери таъсири он фаъолияти дарккунии эҷодӣ рушд ёбад, тавачҷуҳ ба фаъолияти пажӯҳишӣ мушоҳида карда шавад. Пас, бо боварии том метавон гуфт, ки ҳар қадар методҳои фаъолияти дарккунӣ самаранок, низом ва баҳогузорӣ дақиқу дуруст бошанд, талабот ба омӯзиш афзун мегардад ва ҳамон қадар пешрафти муваффақонаи хонандагон таъмин мегардад.

Мушқилоти назардошти низом ва меъёрҳои баҳогузориҳои нав:

1. Ҷорӣ намудани низоми нави баҳодихӣ пеш аз ҳама ниёз ба коркарди нишондиҳанда (индикатор)-ҳо барои арзёбии дараҷаи комёбиҳои таълимии пешбинишуда дар шакли баҳогузорӣ, ташкили бонки пешрафти натиҷаҳо оид ба ҳар як фанни таълимӣ ва омода намудани мутахассисоне, мебошад, ки методологияи таҳияи ин нишондиҳандаҳо (индикатор)-ро хуб донанд. Ҷараёни коркарди воқеии нишондиҳандаҳо (индикатор)-и таълимии стандартӣ ё ғайристандартӣ баҳодихӣ ба комёбиҳои пешбинишудаи таълимӣ ва таҳлили нишондодҳо тибқи нишондиҳандаҳои озмоишӣ дар мамлакатҳои пешрафта нишон медиҳанд, ки раванди татбиқи ин масъала метавонад муддати муайянро дар бар гирад (аз озмоиш гузаронидани онро дар назар доранд).

2. Истифодаи низом ва меъёрҳои нави 20,10,12, 40...,100 - балла раванди баҳогузориҳо ба дараҷаи дониш, маҳорат ва малакаи хонандагон мураккаб гардонида, барои муайян намудани % ва моҳият ва муҳтавои балҳои (11, 9, 52, 66...ва ғайра) зарурияти донишҳои математикӣ, истифодаи технологияи информатсионро ба миён меорад.

3. Гузариш ба системаи баҳогузориҳои 10,12,20,40,60...- балла тағйири системаи тафаккури ҷомеаи омӯзгорон ва хонандагону падару модаронро тақозо менамояд.

4. Муҳлат ва муваффақияти ҷорӣ намудани системаи низом ва меъёрҳои нави баҳодихӣ ба комёбиҳои воқеии таълимии хонандагон ба омода намудани кормандони Раёсату шӯъбаҳои маориф, маъмурияти омӯзгорони таълимгоҳҳои кишвар вобастагӣ дорад. Аз ҷумла, шинос намудани онҳо бо мазмун ва муҳтаво, методикаи воқеии назорат, идеологияи идора намудани раванди таълим дар шароити гузариш ба низоми нави баҳодихӣ ва натиҷаҳои пешбинишудаи ниҳии он дар сатҳи зарурӣ. Қисмати дигари омӯзгорон ба амалӣ намудани низом ва меъёрҳои баҳодихии 10,12,20,40,60,... балла аз ҷиҳати психологӣ омода нестанд.

5. Барои падару модарон низ низом ва меъёрҳои нави баҳодихӣ ба пешрафти муваффақонаи таълимии хонандагон дар сурати ҷорӣ намудани он душвориҳо дар дарки мазмун ва муҳтавои он бунёд месозад, ки маъмурияти омӯзгорони таълимгоҳҳо лозим меояд барои бартараф намудани мушқилот тадбирҳои зарурӣ дар самти омӯзишу ҳифзи нозуқиҳои он андешанд.

Пешниҳод:

1. Мутобиқ намудани низом ва меъёрҳои баҳодихӣ ба дастовардҳои таълимии хонандагони муассисаҳои таълимии кишвар ба талаботи низому меъёрҳои байналмилалӣ зарурати замон махсуб ёфта, ҷорӣ намудани он ба манфиати тамоми тарафҳои ба таълиму тарбия фарогир ва ҷомеа мебошад.

2. Муҳлати ҷорӣ намудани низом ва меъёрҳои нави баҳогузори дар давоми муддати муайян бо назардошти муайян намудани мактабҳои озмоишӣ, курсҳои омӯзишӣ (тавассути такмили ихтисос) доир ба мазмун ва мӯҳтаво, роҳу усулҳои назорати воқеӣ, идеологияи идора намудани раванди таълим дар шароити гузариши ба низоми нави баҳодихӣ барои кормандони раёсату шуъбаҳои маориф, маъмурияти омӯзгорони таълимгоҳҳои кишвар лозим аст.

3. Дар интиҳоби шакл ва намуди низом ва меъёрҳои баҳогузори 10,12,20,..ё 100-балла таҷрибаи аксарияти мамлакатҳои ҳориҷи дур ва ҳамсоя, ки аллакай дар ин самт аз комёбӣ ва норасоӣ оғаҳ пайдо кардаанд, истифода намуда, низом ва меъёрҳои баҳогузори 12 –балларо интиҳоб намудан аз аҳамият ҳолӣ нахоҳад буд. Зеро, аввалан ин низом дар истифода одӣ ва барои ҳама дастрас мебошад. Дувум, ба таъмини муваффақиятҳои таълимию маърифатӣ, шавқу рағбат ба омӯзиш, рушди фикрронии мустақилона, комёб гардидан ба натиҷаҳои баланди таълимӣ, истифодаи шаклу усулҳои гуногуни назорат, ташаккули худназораткунии хонандагон бештар фазои мусоид фароҳам меорад.

4. Ҷорӣ намудани низоми нави баҳодихӣ (бисёрбалла) ва ҳалли он яке аз ҳадафҳои асосии ислоҳоти кунунии мактабу маориф буда, дар бисёр кишварҳои ҷаҳон он татбиқи худро ёфтааст.

Дар рафти баёни фикру андешаҳои омӯзгорону маъмурияти таълимгоҳҳо ба ҷорӣ намудани низом ва меъёрҳои баҳогузори 12 - балла ҳамчун омили муҳими таъмини инкишофи инфиродии ҳар як хонанда бештар тавачҷуҳ зоҳир карда шудааст.

Адабиёт:

1. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников –М.: Педагогика,1984.-297

2. Айнштейн В.Г., Гольцова И.Г. Об адекватности экзаменационных оценок // Высшее образование в России. №3, 2003. С. 40-42.Ананьев Б.Г. Психология педагогической оценки. Л., 1935.

3. Дониши хонандагонро кӣ муайян мекунад. Аз ин рӯ меъёри ягонаи баҳогузори зарур аст. Мураттиб М.Рустам. Ҳафтавори «Омӯзгор», 8 сентябри соли 2007, с. 11.

4. Зимняя И.А. Педагогическая психология. - М., 2000.

5. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии. Учебное пособие/Под ред. Смирнова С.А. - М., 1998.

6. Каримова И.Х.Теоритическая основа гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикских школах.

7. Куклин В.Ж., Мешалкин В.И., Наводнов В.Г., Савельев Б.А. О технологии оценки качества знаний // Высшее образование в России. №3, 2003. С. 146-153.

8. Лутфуллоев М.П. Дарс. – Душанбе: «Маориф», 1995. – 192 с.

Мухторов З. Проблемы оценивания. Маҷ. «Мактаб ва ҷомеа», 2003, № 3. – с. 20-23.

9. Рогинский В.М. Албука педагогического труда (Пособие для начинающего преподавателя технического вуза). - М.: Высш.шк.,

10. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: От деятельности к личности: Уч. пособие. М. 2003

11. Хубаев Г.О построении шкалы оценок в системах тестирования // Высшее образование в России. №1, 2004. С. 122-125.

**НЕОБХОДИМОСТЬ И ТРУДНОСТИ ПЕРЕХОДА НА НОВОЕ
ПОЛОЖЕНИЕ И НОРМЫ ОЦЕНКИ ЗНАНИЯ УЧАЩИХСЯ
ПРИ 10,12 ...,100 - БАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ.**

В статье даётся научное обоснование целесообразности перехода на новое Положение и нормы выставления 12 бальной системы оценки знаний, умений и навыков учащихся в общеобразовательных школах республики Таджикистан, а также необходимости и трудности переходного периода.

Ключевые слова: нормы и критерии оценки знаний, реформа образования, учебные достижения, степень усвоения, уровень знаний, исследовательская деятельность, творческая направленность.

**NEED AND DIFFICULTIES OF TRANSITION TO NEW SITUATION
AND NORM OF AN ASSESSMENT OF KNOWLEDGE OF PUPILS
AT 10,12..., 100 POINTS SYSTEMS.**

The article speaks about the necessity of transition to new regulations and standards for presentation 10.12..., 100 point system of evaluation of knowledge, abilities and skills of the students of General education schools of the Republic of Tajikistan

Keywords: standards and criteria for estimation of knowledge, education, learning outcomes, the degree of assimilation, the level of knowledge, research activities, research activities, creative orientation.

ТАРБИЯ АЗ НАЗАРИ МАВЛОНО ЧАЛОЛИДДИНИ БАЛХӢ

ГУРЕЗ Сафарзода

ходими илмии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф

Осори гаронмояи Мавлоно чун махзани гетифурӯз, макнуни замир ва хаёлхонаи баҳсу мучодалаи мазмунан рафеъ барои кушодани масоили зиёди оламу инсон асрҳо боз хидмати шоистае карда, то ба имрӯз чун роҳнамои фотир ва барозандае сахми боарзиши хешро гузоштааст. Ҳангоме ки кас ба мутолиаи таърих ва таълимоти бузургони олами фарҳангии халқи тоҷику форс ошно мегардад, ба дунёи шеърӣ хунард дар қаламрави ахлоқу тарбия ва калому ҳикмат фарқ гардида, ўро як эҳсоси хайратовари футӯҳ фаро мегирад. Бояд гуфт, ки дар масоили тарбия ҳаргиз набояд нақши таърих ва дигаргуниҳои иҷтинобпазирро, ки тайи замону макон дар пешрафти андешаҳо доранд, нодида гирифт. Шиноҳти чунин ҷаҳонбинӣ- мисли ҳар ҷаҳонбинии

дигар- аз чӯянда навъе ҳамдилиро низ мутолиба мекунад ва бидуни ин андак мояи ҳамдилӣ муҳаққиқ наметавонад дар қаронаҳои дурдасти ин омили инсонӣ фарҳангӣ нуфуз кунад ва бо он чи онро арзёбии «айнӣ»- и хеш мекунад, низ мутмаин бошад.

Зиндагии Мавлоно, ки дар ишқу маърифат хулоса мешуд, барои мардум камали матлуби ахлоқи пирони сӯфияро таҷассум меод. Бо ин ҳама, асари бузурги якто ва беҳамтои Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ «Маснавӣ», ки онро метавон зубда ва ҳосили ҷамъи таҷорибӣ ирфонӣ дунё дар тамоми қарнҳо муаррифӣ намуд, дар он идроку эҳсоси орифест, ки солҳо дар лобалои авроқи аҳли ҳол ва аз роҳи таълиму мутолиаи китоб бо он ҷӣ дар масъалаҳои матлуби аҳли назар унс ва ошноӣ ёфтааст.

Мавлоно чун муаллими ахлоқ, педагоги барҷаста меҳонад, ки мафҳумҳои башарӣ, ки бо истилоҳи «Одамият» ифода гардидааст, бо суҳанҳои фаҳмо, суфта, бо забони мулоими рӯҳнавоз ба мардуми замони худ ва пасин бифаҳмонад. Аз ин ҷост, ки осори ӯро дар ҳама замонҳо аз осори тамоми пешиниён мумтоз гардондааст.

Тарбия одамиро одам ва писандидаву арҷманди олам мегардонад. Тарбияи нек инсонро тадриҷан ба шохроҳи зиндагӣ ва оқибат ӯро ба манзили мурод хоҳад расонд. Зимнан, шахси гумроҳшудае, ки аз вақту гузашти дақиқаҳои умр беҳабар мемонад ва таассуфе ба дили ӯ падид меояд. В. А. Сухомлинский таъсири тарбияи оиларо ба қувваи пурасаре монанд карда буд, ки зебоҳои инсониро тавлид месозад. Аз ин ҷост, ки дар гузориши умр ва зиндагии одамон ба яке аз баргу навдаҳои ниҳоли сабзу пурбори тарбия эътибор дода нашавад ва нисбат ба ин амали нек беамалӣ зоҳир гардад, он навдаву барг пажмурда гардида ва ҳусну латофату зебоии таровати ӯ то андозае коста гардида, соҳибашро беҳол ва бемадор мегардонад. В. А. Сухомлинский навишта буд, ки падару модарон дар симои фарзандони худ, пеш аз ҳама, худашонро дида, диалектикаи инкишофи кӯдакро фаҳмида тавонанд. Беэътиборӣ дар ин соҳа боиси рехтани сиришки ҳасрати одамон ва ҳолатҳои ногувор ва умедҳои аҳли ҷомеа хоҳад шуд. А. С. Макаренко гуфта буд, ки агар бача наздикони худ – падару модари худро дӯст надорад, пас вай дӯст доштанро наомӯхтааст. Ҳар гоҳ тарбияро ба як соати дақиқ ташбеҳ додан ҷоиз бошад, дар хотир нигоҳ бояд дошт, ки яке аз мурватҳои ӯ аз ҳаракат бозмонад, тамоми ҳастии соат низ аз гаштан бозмемонад ва соҳибашро ба қатори бесоатон вогузорад ва баъдан ӯ дигар гузашти вақтро муайян карда натавонад.

Оре, чунин аст ҳолати зиндагонии одамон. Чуноне ки К. Д. Ушинский гуфта буд: «Одам бинои ахлоқи ҳаёти худро хеле ва хеле баланд бунёд мекунад». Тарбияи неки инсон, лабони шакаррези пурмеҳри аҳли ҷомеаро ба табассум хоҳад овард, бо тарбияи баду беэътиной нисбат ба фарзанди одам зоҳиргардида, аз ҷашмони пурмеҳри он бузургворон оқибат, сиришки ғурбат ва ҳасрат хоҳад боронд. В. А. Сухомлинский навишта буд: «Қорхое, ки хоҳишу кӯшишҳои неки шахсро барои идеали ахлоқӣ бедор мекунад, ҳар ҷӣ бисёртар бошад – ин аст яке аз қонуни асосии тарбияи наврас». Аз ин ҷост, ки бузургворони гузашта, ба хусус, адиби бузурги ҷаҳонӣ Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ ба тарбияи наслҳои оянда, мунтазам эътибор дода ва тақовари бахту иқболи онҳоро ба манзили мурод расонидааст. Мавлоно чун педагоги бузург дар эҷодиёташ оид ба масъалаҳои муҳими рӯзгори инсонӣ- ҳамдилию ҳамраъӣи аҳли башар ва тарбияи он фикрҳои муфид гуфта, ба ёдгор мондааст. Осори Мавлоно ҷӣ дар наср ва ҷӣ дар назм бештар ба масъалаҳои ахлоқию тарбиявӣ бахшида шудаанд. Ин ҷанбаи эҷодиёти ӯ, маҳсусан, дар «Маснавӣ» мақоми арзанда дорад.

Дар ашъори Мавлоно ҷанбаи рӯҳоният қавӣ бошад ҳам, моҳияти амиқи дунявӣ низ дар онҳо арзи ҳастӣ дорад. Дар онҳо шоир бисёр масъалаҳои муҳталифи фалсафӣ, иҷтимоӣ, динӣ, ва педагогии замони хешро баррасӣ менамояд. Достону масалҳои ӯ ҳама ҷанбаи тарбиявӣ доранд, ҳатто чанде аз ҳикоеҳои зиштунораво, ки дар асар оварда шудаанд, низ ба ақидаи Абдулҳусайни Зарринқуб, аз аҳамияти тарбиявӣ ҳолӣ нестанд.

Ғояҳои педагогии Ҷалолиддини Балхӣ ба ақидаи донишмандон 969 қиссаю достонҳои халқӣ ба тариқи рамзу тамсил баён карда шуда, дар ҳамаи онҳо як фикри асосӣ – ваҳдату яқдили мардуми олам ва ба хусус, тарбияи инсон ҷои муҳимро ишғол менамояд.

Масъалаҳои ахлоқиву тарбиявии осори Ҷалолиддини Балхӣ ба қавли профессор Н. Одилов, дар концепсияи умумифалсафӣ дар вобастагии зич бо озодии ирода ҳалли худро ёфтаанд. Шоир дар ашъори худ ба ҷанбаҳои худшиносӣ ва соҳибхитиёрии инсон диққати махсус додааст. Тибқи маълумоти ӯ инсон дар зиндагӣ озод аст, ҳар як амали хайр ё рафтори бади шахс аз тинати худӣ ӯ вобаста аст.

Мавлоно дар ашъори ахлоқиаш ҳамеша хонандаро ба ақлу идрок, андешаю машварат даъват карда ва бо маслиҳати ҳамдигар ҳал намудани масъалаҳои баҳсталабро зарур медонист:

Машварат идроку хушёрӣ диҳад,
Ақлхоро ақлҳо ёрӣ диҳад.

Панду андарз ва ташвиқи одобу ахлоқ яке аз анъанаҳои хеле қадимии адабиёти тоҷику форс буда, ҳанӯз аз асрҳои X сарчашма гирифтааст.

Азбаски имрӯз давлати соҳибистиклоли мо ба масъалаи худшиносии таърихӣ, аз худ намудани арзишҳои суннатӣ башарӣ ва дар ин замина ҳосил намудани малакаи расидан бар пояи анъанаҳои миллӣ ва фармудаҳои ахлоқию фарҳангӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намудааст, ба омӯхтани панду андарзҳои бузургони гузаштаи худ ниёзмандем. Минҷумла, омӯхтани эҷодиёти яке аз бузургманишони барҷастаи адабиёти асри XI Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ қобили омӯзиш аст. Асарҳои машҳури ӯ «Маснавии маънавӣ», «Девони қабир» бо дурдонаҳои қиматбаҳои бемисл бо шахомати худ ақлу хуши наслҳои чандин қарнхоро рабудаст. Дар байти машҳур, ки яке аз шохкорҳои Муҳаммад Ҷалолиддини Балхӣ аст, чунин арзёбӣ шудааст:

Маснавии маънавии Мавлавӣ,
Ҳаст Қуръон дар забони паҳлавӣ.

Маснавӣ дар забони паҳлавӣ «Қуръон» эътироф шуданаш бар чанд далелу асос таъҷибдор. Аввал ин ки «Маснавӣ» тамоми масъалаҳои нуқтаҳои дунявӣ аз назари як олим, як файласуфи тавоно бо далелҳои мӯйшикофона таҳқиқ шудаанд ва метавон гуфт, ки хонанда ба ин васила ба маънову моҳияти Қуръон хубтар сарфаҳм менамояд. Аз ҷониби дигар, чунон ки шоир ва донишманди Эрон Муҳаммадризо Шафии Кадканӣ менависад: «Аз лиҳози оғозу анҷом ва доштани назми хосе, ки берун аз ҳама низомҳои таснифӣ аст ва ҳамчунин усули арзи матолиб ва роҳу русуми тамсил ба китобҳои муқаддас шабоҳат дорад». «Маснавӣ» беш аз сад маротиба дар Эрон Урупову Мисру Туркия нашр шудааст ва чандин аср инҷониб бар равону андешаи мардуми олам таъсири беҳамтое гузоштааст.

Чаро дар бисёр сарчашмаҳо Мавлавиро ба унвони «Ҳакимӣ» ёд кардаанд? Зеро, қаблан ҳаким, файласуф буда ва шеър барои ӯ як васила, як намуди изҳори панду ҳикмат будааст.

Мавзӯи инсон дар адабиёти ҷаҳон, чи Юнони қадиму Рум, ҳам дар назми форсу араб – зимнан, дар осори нобиғаҳои ҷаҳонӣ мавзӯи марказӣ махсуб меёбад ва Мавлавӣ низ истисно нест, балки яке аз мумтозони панду ахлоқ аст.

Зикр кардан бамаврид аст, ки дар осори панду ахлоқии Мавлоно Ҷалолиддин, пеш аз ҳама, тарбияи инсон ба дид меояд. Мавлоно мақому манзалати инсонро марказ ва мақсади аслии офариниши олам медонад. Хусусият ва ҷанбаи асосии таълимоти аҳолии Мавлоно аз мутамарказ сохтани диққати илми ахлоқ ба зоти инсон иборат мебошад. Аз ин рӯ, таълимоти ахлоқии ӯ саршори андешаҳои инсондӯстӣ буда, дар он талоши мӯйшикофонаи инсон дар роҳи такомули рӯҳии худ мақоми хос дорад:

Гар зи пушти одамӣ в - аз салби ӯ,
Дар талаб мебош ҳам дар талби ӯ.

Маънӣ: агар аз пушт, камар ва нутфагоҳи одамӣ чудо шуда, ба дунёи ҳастӣ арзи вучуд карда бошӣ ва сипас, дар талаби номи неки одамӣ бош ва кӯшишу ғайрат ба харҷ дех, то сазовори таҳсину ифтихори насл, авлод, наҷод ва ирқи одамӣ гардӣ. Дар ин байт вожаи «Салб» ба маънии чудо кардани чизе аз чизе омада, «пушт» ба маънии камар, нутфагоҳ омадааст:

Пӯст бошад мағзи бадро айбпӯш,
Мағзи некӯро зи ғайрат айб пӯш.

Маънӣ: ончунон ки пӯст норасоӣ, нуқсон ва камбудии мағзи иллатнокро мепӯшонанд, инсон ҳам бояд бар он кӯшад, то айби мағзи некӯро бо кӯшишу ғайрати хеш пӯшонанд. Вожаи «айб» дар байти мазкур ба маънии норасоӣ, камбудӣ омадааст. Шоир тавассути калимаҳои «айбпӯш» ва «айб пӯш» санъати таҷнисро истифода бурдааст. Мавлоно кӯшиш ба харҷ додааст, ки то мақому мартабаи инсонро баланд бардошта, бештар фазилатҳои ботинии инсон ва инкишофи маънавии вайро ба қалам диҳад:

Он чи пурмағз аст, чун мушк аст пок,
В-он чи пӯсид (а) ст, набвад ғайри хок.
Он чи бомаънист, худ пайдо шавад,
Он чи бемаънист, худ расво шавад.
Рав ба маънӣ кӯш, эй суратпараст,
З-он ки маънӣ бар тани сурат пар аст.

Б.1: Он каломе, ки пурнақшу нигор, зебо ва бо мантиқи қавӣ эҷод гардидааст, чун мушк пок ва фарогир аст. Баръакс, сухани пастмаҳак беқадру қимат гашта, ғайри хок чизи дигаре ба бар намеорад.

Б.2. Афкори рангину пурмазмун барқарор, устувор ва қоим хоҳад монд. Он каломе, ки аз маънӣ тижист, оқибат боиси беиззатӣ, маломатзадагӣ ва шармсории гӯянда хоҳад гашт.

Б. 3: Эӣ, суратпараст! Рав, бикӯш то маъниро ба даст орӣ, зеро маънӣ бар тани сурат мисли пар аст. Азизуддини Насафӣ (1230 – 40) низ дар ин мавзӯ фармудааст: «Суратро эътибор нест ва маънӣ эътибор дорад. Агар сурат ва маънӣ бошад, ҳар ду ро эътибор ҳаст. Ҳар кӣ маънии ҳайвонӣ дорад, ҳайвон бошад. Доно ҳамаро мебинад, мешиносад ва ба ҳама месозад ва кори ӯ дар дунё андар наравад».

Мавлоно мефармояд: «Охир ин амал намозу рӯза нест ва он сурати амал аст. Амал маънӣ аст дар ботин. Охир, аз даври Одам то даври Мустафо намозу рӯза буд – он сурат набуд ва амал буд. Пас амал ин аст, ки халқ фаҳм накардаанд:

Маънӣ он бошад, ки бистонад туро,
Бениёз аз нақш гардонад туро.

Маънӣ он набвад, ки кӯру кар кунад,
Мар туро бар нақш ошиқтар кунад.

Б. 1 Маънӣ он аст, ки бояд туро таҳсир ва тобеи хеш гардонад. Ба хусус, туро нисбати расму сурат ва тасвири бечон беэҳтиёҷ мегардонад.

Б. 2. Маънӣ он аст, ки онро ҳар кӯру кар ба осонӣ фаҳм нақунанд ва касро бештар ба он расму сурат ошиқтар менамояд.

Нақш бар девор мисли одам аст,
Бингар, аз сурат чи чиз ӯро кам аст.

Маънӣ: Расм, сурат ва тасвире, ки бар девор овехта шудааст, ба одам моно аст. Пас назар кун ба сурати бар девор овехташуда, ки чи чиз вайро намерасад.

То ғилоф андар бувад, боқимат аст,
Чун бурун шуд, сӯхтанро олат аст.
Теги чӯбинро мабар дар корзор,
Бингар аввал, то нагирад кор зор.
Гар бувад чӯбин, бирав дигар талаб,
В –ар бувад алмос, пеш о бо тараб.

Б. 1. То даме, ки тег дар ғилоф қарор дорад, олоти боқимат маҳсуб мешавад. Лаҳзае, ки аз ғилоф берун меояд, он ба олоти оламсӯз табдил хоҳад ёфт.

Б. 2. Теги чӯбинро зинҳор ба корзор мабар. Нахуст аз он андеша намо, то хангоми задухӯрд хор, парешон ва музтару нотавон нагардӣ.

Б.3. Тег агар чӯбин аст, бирав дигар тег дархост намо ва пас аз дарёфти теги алмос ба майдон ҳозир шав. Ҷони бемаънӣ дар бадан носозгор аст, он мисли теги чӯбинест, ки дар ғилоф қарор дорад ва аз ӯ кор гирифташ нашоад. Ӯ ҳосидӣ ва бадкирдориҳои ашхоси бадтинатро мазаммат карда, онҳоро огоҳ намудааст, ки агар ба касе бадӣ мекунад, донед, ки ба хеш бадӣ кардаед ва баъдан ба гирдоби бадӣҳои хеш фуру хоҳед рафт.

Шоир ба ин маънӣ гуфтааст:

Ҳамла бар худ мекунӣ, эй содамард,
Ҳамчу он шере, ки бар худ ҳамла кард.
Чун ба қарри хӯи худ андар расӣ,
Пас бидонӣ, к- аз ту буд он нокасӣ.
Ҳар ки дандони заифе меканад,
Кори он шери ғалатбин мекунад.

Б. 1. М: Эй марди сода, ту мехоҳӣ касеро мавриди ҳамлаи хеш қарор диҳӣ. Пас бидон, ки ин ҳамларо на ба дигарон, балки бар хеш кардай, чун шери бадхашме, ки симои хешро дар об дида, худро нобуд сохта буд.

Б.2. Агар ба табиат, тинат ва қарри феълу атвори хеш амиқтар сар фуру барӣ, иқро ҳоҳӣ шуд, ки ин нокасӣ аз ҷониби худӣ ту ба вукӯъ пайваستاаст.

Б.3. Ашхосе, ки ба дарвешону заифон шеваи ҷабру зулму раво мебинанд, бидонанд, ки кори он шери ғалатбинро бори дигар такрор кардан мехоҳанд.

Василаи дигаре, ки Мавлоно аз он дар мубориза бар зидди золимӣ ва ташвиқи хайрхоҳӣ истифода мебарад, андешаи мукофоти амал аст, ки бар асоси он сазои некӣ некист ва бадӣ – бадӣ. Мавлоно тибқи ин ғоя зулму золимиро дар «Маснавӣ» ба чунин лаҳну шева маҳкум менамояд:

Ҷоҳи мазлум гашт зулми золимон,
Инчунин гуфтанд ҷумла олимон:
Ҳар ки золимтар – чаҳаш пурҳавлтар,
Адл фармудааст бадтарро батар.
Эй, ки ту аз зулм чоҳе меканӣ,
Аз барои хеш доме метанӣ.
Бар заифон гар ту зулме мекунӣ,
Дон, ки андар қарри чаҳ пай мезанӣ.

Б.1. Зулми золимон, одатан чоҳи мазлумон аст, ки олимон низ бар он ишораҳо доранд.

Б.2. Ҳар ки золимтар аст, ғӯри ӯ пурҳавлу даҳшатноктар хоҳад буд. Адлу дод варзидан ба бадон муодили бадӣ кардан аст, раҳм овардан бар бадон ситам аст, бар некон ва авф кардан бар золимон ҷабр аст бар мазлумон.

Б.3. Эй фарди золимпеша: Ту, ки барои зердастон чоҳе аз зулм кандан мецоҳӣ, дон, ки он чоҳро на баҳри дигарон, балки баҳри хеш омода кардаӣ.

Б.4: Бидон ва огоҳ бош! Агар дар сари роҳи заифон чоҳе кандан хоҳӣ, бидон ба қаъри он чоҳ, пеш аз ҳама, худат афтада нобуд хоҳӣ шуд.

Мавлоно некӣ ва баркирдориҳо ҳамчун аъмоли ихтиёрии худ инсон шумурда, бадбинӣ, қаҳру ғазаб, ҳасад, шӯҳратпарастӣ, иззатталабӣ барин сифатҳо ба амали худ инсон вобаста мебуданд. Аз ин рӯ, роҷеъ ба ин хислатҳои башарӣ Иблисро гунаҳгор доништан ҷоиз нест. Мавлоно таълим медиҳад, ки ҳар бадӣ ва ҳар бадкирдорие, ки аз инсон ба вуқӯъ мепайвандад, на аз амалиёти шайтон, балки аз амри нафси худ инсон сар мезанад ва сабаби ҳамаи бадкирдориҳою бадкориҳо нафси худ инсон доништа мешавад. Шоир ба ин маънӣ гуфтааст:

Бегунаҳ лаънат кунӣ Иблисро,
Ту набинӣ аз худ ин талбисро...
Нест аз Иблис, аз туст, эй ғавӣ,
Ки чу рубаҳ сӯи дунба меравӣ.

Шоир нафсро омили ҳамаи бадӣҳо маънидод намуда, онро асоси бадбахтиҳо ва пояи душмани байни одамон шуморидааст:

Нафс куштӣ, бозрастӣ з – эътизор,
Кас туро душман намонад дар диёр.

М: Агар ту нафси хешро бидушӣ, он гоҳ аз узрҳои узралабӣ наҷот хоҳӣ ёфт. Пас туро дар ин сарзамин дигар душман нахоҳад монд.

Мавлоно ақлу хирадро ситоиш намуда, қайд мекунад, ки инсон аз дигар мавҷудот бо ақлу хиради хеш фарқ хоҳад кард. Ё ҷунун офарида шудааст, ки барои ҳаёт ва амалиёти мустиқилонаи хеш қодир аст:

Ин ки фардо ин кунам ё он кунам,
Ин далели ихтиёрист, эй санам.

Дар байни масъалаҳои тарбиявие, ки дар «Маснавӣ» баррасӣ гардидаанд, тарғиби ростгӯиву некномӣ мақоми ҳосе дорад:

Ростиро пешаи худ кун мудом,
То шавӣ дар ҳар ду олам некном.

Мавлоно ҳусни ахлоқро дар одоби нек, кирдори шоиста, рафтори писандида ва иффату покдоманӣ мебинад. Ё муътақид аст, ки инсон тавассути тарбия, омӯзондану омӯхтан, машқ ва худтарбиякунӣ ахлоқи хешро дуруст ва комил гардонида метавонад:

Ман надидам дар ҷаҳони ҷустуҷӯ,
Ҳеч аҳлият беҳ аз ҳӯи нақӯ.

Мавлоно: Ман дар ҷаҳони ҷустуҷӯи хеш ҳарчанд кӯшиш ба ҳарҷ додам, вале ҳеҷ лаёқату истеъдодро беҳтар аз табиат, тинат ва ҳулки нек пайдо карда натавонистам. Вожаи «аҳлият» дар мисраи дуюм ба маънии лаёқат, истеъдод омада, вожаи ҳӯ (ё) ба маънии табиат, тинат ва ҳулку атвор истифода шудааст.

Мавлоно таълим медиҳад, ки айбу нуқсонҳои башарӣ тавассути забон тақрир меёбанд. Аз ин рӯ, ҳангоми баёни андеша эҳтиёт мебарояд кард. Пеш аз огози сухан аввал дуруст мулоҳиза намуда, суханро дар мизони ақл санчида, ба зарур будани он боварӣ намуда, баъдан ба забон овардан ҷоиз аст:

Нуктае, к- он част ногаҳ аз забон,
Ҳамчу тире дон, ки част он аз камон.
Во нагардад аз раҳ он тир, эй писар,
Банд бояд кард селеро зи сар.
Чун гузашт аз сар ҷахонеро гирифт,
Гар ҷахон вайрон кунад, набвад шигифт.

Ба қавли Мавлоно холиқи афъол худи инсон аст ва ҳар феъл, ки аз ӯ содир мешавад, марбут ба худи ӯст, яъне бавучудорандаи рафтору кирдори баду нек худи инсон аст. Аз ин ҷост, ки орифи бузург мефармояд:

То ту торику малулу тирай,
Дон, ки бо деви лаин ҳамширай.
Чун зи лукма ту ҳасад бинӣ, давом,
Ҷаҳлу гафлат зояд, онро дон ҳаром.
Ҳеч гандум кориву ҷав бар диҳад?
Дидаи аспе, ки курраҳар диҳад?

Б. 1. То даме, ки дилсиёҳ, тираақл, ҳасуд ва бадкирдор ҳастӣ, дон, ки бо деви лаин – Иблис ҳамтан, ҳамроҳ ва ҳамнишинӣ.

Б.2. Агар ту баҳри лукмае ҳасадхӯриро идома диҳӣ, пас, дониста бош, ки аз ҷаҳлу ҷаҳолат, беҳабарӣ, бепарвой ва бетадбирӣ барин хислатҳои ношоистаи башариро баҳри хеш пайдо кардаӣ.

Б.3. Оё ҳеч дидаӣ, ки гандуми ба замин кошташуда ҳосили ҷавро дода бошад? Оё ҳаргиз дидаӣ, ки аспе курраҳар зоидааст?

Муаллифи «Маснави» дар бисёр мавридҳо масъалаҳои рӯзмарраи зиндагиро аз рӯи ҳикмати воло ҳаллу фасл намуда, чунин андеша меронад:

Аблаҳон гуфтанд марде беш нест,
Войи он, к – ӯ оқибатандеш нест.
Оқибат дидан бувад аз комилӣ,
Дур будан ҳар нафас аз ҷоҳилӣ.

Б.1. Гуфтаанд, ки аблаҳон мардони ҳақиқӣ нестанд. Вой бар ҳоли онҳое, ки охири қор ва натиҷаи амалро насанҷида, аз ояндаи хеш беҳабар мемонанд.

Б.2. Охири қорро мулоҳиза карда тавонистан, дурандеш будан ва аз ҷаҳлу ҷоҳилӣ дар қанор истодан аз фозилӣ, донишмандӣ ва соҳибхунариӣ шахс дарак медиҳад.

Ба ақидаи Мавлоно, агар шахс бо одамони баду авбош ва мурдадил ҳамнишаст шавад, ҳатман нанги бадномиро ба худ мегирад: «Ҳар кӣ бо бадон нишинад, агар низ табиати эшон дар ӯ асар накунад, ба тариқати эшон муттаҳам гардад». Мавлоно нуқсонҳои маънавии инсониро маҳкум намуда, бо одамони мурдадил нишастанро маслиҳат намедиҳад:

Войи он зинда, ки бо мурда нишаст,
Мурда гашту зиндагӣ аз вай бичаст.

Дар тарбияву ташаккули хислатҳои шахс таъсири беҳамтои ҳамсуҳбатони соҳибдилу доноро дарк намуда, Мавлоно таълим медиҳад, ки қас то тавонад аз одамони сифлатабӯ бадсиришт дур гашта, бо соҳибдилон ҳамсуҳбат ва ҳамнишин гардад:

Гар ту санги хораву мрамар бувӣ,
Чун ба соҳибдил расӣ, гавҳар шавӣ.
Меҳри покон дар миёни ҷон нишон,
Дил мадеҳ, илло ба меҳри дилхушон.

Маҳз ҳамин чанбаи ашъори Мавлоно, ки асрҳо боз ақлу хиради одамиёно тасхир кардааст.

Адабиёт

- 1.Чалолоиддини Румӣ. Ҳикоятҳои халқии «Маснавӣ». Ба чоп тайёркунанда: Р. Ҳодизода.- Нашриёти давлатии Тоҷикистон, Душанбе- 1963- 276 с.
- 2.Чалолоиддини Румӣ. «Девони кабир». Ҷилдҳои 1,2. Мураттибон: С. Сиддиқов ва М. Шаҳидӣ- Душанбе: «Адиб», 1993.- 447- 461 с.
- 3.Муҳаммадтақии Чаъфарӣ. Шарҳи «Маснавӣ», ҷилди 1.- Техрон: Паёми озодӣ,-367 с.
- 4.Халифа Абулҳаким. «Ирфони Мавлоно».- Техрон: Оина, 224 с.
- 5.Сируси Шамисо. «Баён ва маонӣ»,- Техрон: Фирдавс, 254 с.
- 6.Ҳодизода Р. «Тасаввуф дар адабиёти форс- тоҷик».- Душанбе: Адиб, 1999.- 188 с.

ВОСПИТАНИЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МАВЛОНО ДЖАЛОЛИДИНА БАЛХИ

В этой статье речь идет высказываниях (изложение мысли) Мавлоно Джалолидина (Румӣ) Балхӣ на тему «Человек и его воспитание» оспаривает, высказывает свои мысли.

Автор в этой статье о пользе воспитания и изучения в научное в творчестве Джалолидина Балхи отмечает, что тема носит спорный характер.

Изучение его творчества в воспитании юного (молодого) поколения может сыграть великую роль.

***Ключевые слова:** творчество, культура таджикского народа, мировоззрение, (дисциплина), прилежание, общая философия, самоопределение, виды дисциплины, воспитание, умственное (воспитание), умственное (воспитание), знакомство (представление).*

EDUCATION FROM THE MAVLONO JALOLIDIN BALKHI

This article tells about Maulana Jalaliddini Balkhi, is saying on the theme «Person his upbringing». The writer speaks education and emphasizes that this problem is disputable.

***Key words:** (genre) creative activity, the culture of Tajik folk, worldview, behavior, gender of philosophy, oneself – determination, direction, education, mental, presentation.*

ИСТИФОДАИ МАВОДҲОИ ДИДАКТИКӢ ДАР ДАРСҲОИ БОТАНИКА ВА ЗООЛОГИЯ

**Зулфиқорбекова Шахло
Пажӯҳишгоҳи рушди маориф**

Тарбияи хонандагони босавод, эҷодкор, ватандӯст ва хушахлоқ, яке аз муҳимтарин ва асоситарин вазифаи мактаб ба шумор рафта, танҳо дар чараёни дарс ба он метавон даст ёфт. Аз ин чунин бар меояд, ки ташкили дуруст ва гуногунрангу диққатҷалб-кунанда будани он дар баланд бардоштани фаъолияти эҷодкори хонандагон таъсири ниҳоят калон мерасонад, ки он аз малака, дониш ва маҳорати омӯзгори фаннӣ вобаста аст.

Фанни биология дар қатори дигар фанҳо дар рушди маънавии хонандагон яке аз ҷойҳои асосиро ишғол мекунад. Аз таҷрибаҳо маълум гардидааст, ки танҳо аз китоби дарсӣ истифода бурдан пурсидану баёни мавзӯи нав талаботи хонандаи имрӯзаро, ки қариб аз тамоми технологияи имрӯзаи навини ҳозиразамон ба пуррагӣ воқиф аст, қонеъ гардонидани наметавонад. Дар назди омӯзгорон вазифаи ниҳоят ҷиддие меистад – барои пурра аз худ намудани донишҳо аз ҷамагуна воситаҳои иловагии таълимдихӣ бояд васеъ истифода баранд. Он омӯзгоре, ки аз чунин воситаҳои иловагии таълимӣ дуруст истифода мебарад, шогирдони онҳо дониши хуб мегиранд. Омӯзгорони азиз, ба саволе ҷавоб гардонед, ки чаро хонандагони имрӯзаи мо аз дарсҳо гурехта ба бозиҳои компютерӣ машғул мешаванд?

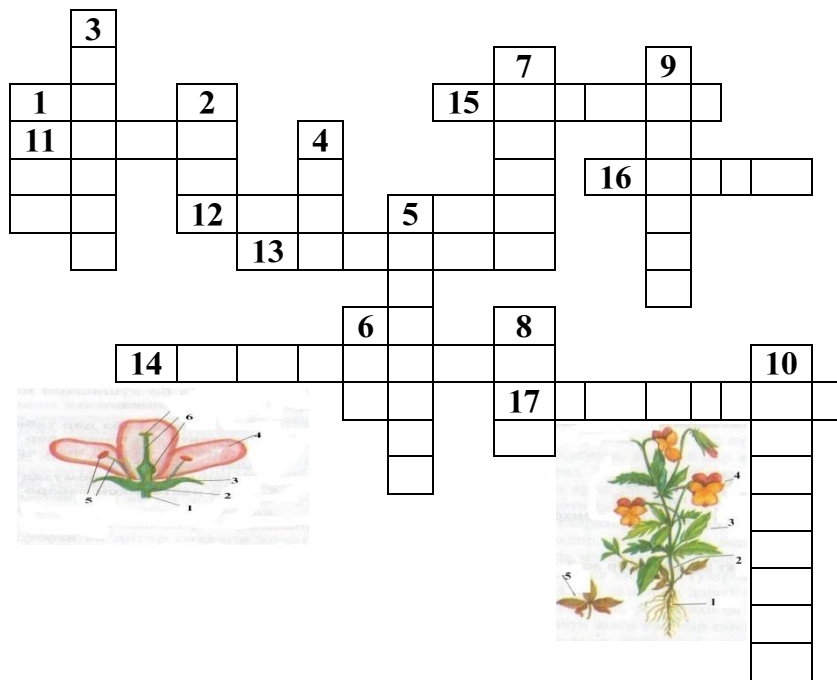
Сабаби асосӣ дар он аст, ки дар баробари бемасъулият будани падару модар, мо омӯзгорон низ гунаҳгорем. Гузаронидани дарсҳои якхела, истифода набурдан аз воситаҳои таълимии иловагӣ, бе тайёрии пухта ҳозир шудан ба дарсҳо сабабҳои асосии аз мактаб дур шудани хонандагон гардидаанд. Аз ин лиҳоз, дар таълими фанни биология гузаронидани бозиҳои дидактикӣ аҳамияти калон дошта, дарсро шавқовар менамояд ва ба хонандагон имконият медиҳад, ки қобилияти эҷодкорӣ, ҳозирҷавобӣ, нуқтасанҷӣ ва хушзехниашонро инкишоф диҳанд. Ҳоло бо якчанд намуди бозиҳои дидактикӣ ва роҳҳои истифодаи онҳо шинос мешавем.

Бозӣ–машқ. Мақсади ин бозӣ дар хонандагон ба вучуд овардани қобилияти фаҳмиш, фикркунӣ ва мустақкамкунии маводи таълимӣ мебошад. Ин намуди бозӣ гуногунии викторинаҳо, кроссворд, ребусҳо, чайнворд, лотоҳои ботаникӣ, зоологӣ, маънидод намудани мазмуну мундариҷаи зарбулмасалҳо доир ба ҳаёти растанӣ ва ҳайвонотро дар бар мегирад. Яке аз ин шакли бозӣ истифодаи чайнворд, кроссворд ва анаграмма мебошад.

Чайнворд, кроссворд ва анаграммаро омӯзгор метавонад, ҳангоми гузаштани дарсҳои чамъбасти ва ҳангоми омӯзиши мавзӯҳои алоҳида истифода барад. Ҳангоми тартиб додани ин воситаҳо ба он бояд кӯшиш, ки ҷавоб ба саволҳои додашуда дар дохили мавзӯ ҷой гирад. Барои оне, ки хонандагон дар дарс барои рӯйнавис кардан вақтро беҳуда сарфа накунад, ба муаллим зарур аст, ки онҳоро пешакӣ дар хона дар варакҷаҳои алоҳида тайёр намуда, дар рафти дарс ба хонандагон тақсим намояд.

Маводҳои дидактики номбаршударо зиёдтар омӯзгор метавонад дар дарсҳои ботаника ва зоология истифода барад.

1. Мавзӯи узвҳои растанӣ

Аз боло ба поён

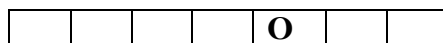
1. Растани бегул.
2. Узви растанӣ.
3. Растание, ки гардбарг ва тухмдонашон дар гулҳои гуногун ҷойгир шудааст.
4. Растание, ки пояш кӯтоҳ ва дар рӯи замин баргҳояш хобидааст.
5. Растание, ки пояш дар рӯи замин паҳн мешавад.
6. Кактусҳо дар кадом узвҳои обро захира мекунад?
7. Кадом узви растанӣ қисмҳои дарунии гулро аз шуои тафсонаи офтоб ва дигар шароитҳои номусоид ҳифз намуда, ҳашароти гардолудкунандаро ҷалб менамояд.
8. Гули тоқа.
9. Гулҳое, ки гурӯҳ-гурӯҳ ҷойгиранд, чӣ ном доранд.
10. Гуле, ки гурӯҳ-гурӯҳ ҷойгир аст ва сабадшакл аст.

Аз ҷанг ба рост

11. Узви растанӣ.
12. Узви генеративӣ.
13. Вазифаи узви генеративӣ.
14. Растание, ки баргҳояш ба хор табдил ёфтааст.
15. Точгул ва косабаргро дар якҷоягӣ чӣ меноманд?
16. Гуле, ки гурӯҳ-гурӯҳ ҷойгир аст ва соябоншакл аст.
17. Тӯдагули хӯшашакл.

Омӯзгор ҳангоми омӯзиши мавзӯи «Мева ва тухм» аз чунин анаворд метавонад истифода барад:

АНАВОРДИ МЕВА ҶОТ

Ҳамин тарик, системаи тавонои беҳбуд ва такмили фарҳанги педагогии мардум ташкил ёфт, ки хеле пазируфтани ва арзишманд буд.

Камбуди ин система танҳо дар он буд, ки мазмуни он аз ҳад беш тобиши сиёсӣ дошт ва баъзан дур аз воқеияти аслии тарбияи хонаводагӣ баён мешуд. Ширкати волидон ва дигар афроди синну соли болотар дар чунин омӯзиш, ҳатмӣ ва гоҳҳо ба таври иҷборӣ сурат мегирифт.

Дар замони муосир системаҳои дигари беҳбуд бахшидан ва баланд бардоштани маърифати педагогии мардум дар ҳоли қорқард қарор доранд. Дар миёни онҳо андеша ва пешниҳодоти Бетужев –Ладо қобили мулоҳиза ва эътибор мебошанд. Ин муҳаққиқи шинохта якҷанд зинаҳои омодагии аҳолиро нисбат ба тарбияи фарзандон пешгӯӣ мекунад. Тибқи пешниҳоди ӯ дар ибтидо ба кӯдакон ва мактаббаччагон доир ба «алифбои чинсӣ» бояд маълумоти зарурӣ дода шавад. Сипас, онҳо дар «Дорулфунуни волидони оянда» омӯзиш дида, ворида «Дорулфунуни падару модарони ҷавон» мегарданд. Ниҳоят, пас аз омӯзиши яксола дар «Дорулфунуни волидони волидон» (бобо ва бибихҳои ҷавон) таълим мегиранд. Системаи якумраи баланд бардоштани маърифати педагогӣ ҳосияти дурбинона дошта, бо мазмуни мукамал ва ормонии худ барои оянда пешбинӣ шудааст.

Фарҳанги педагогии волидон ҳамчун ҷузъи нерӯи тарбиятии хонавода мебошад. Ташаккули шахсияти кӯдак бевосита таҳти таъсири зиндагии воқеии ӯ дар хонавода ва таъсири тарбияи мақсадноки афроди калонсоли он сурат мегирад. Омода намудани муҳит ва шароити созгоре, ки дар ташаккули шахсияти кӯдак нақши асосӣ мебозад, бештар аз ҳама ба фаъолият ва муносибати волидон саҳт вобаста аст.

Мушкилоти ташкили ҷараёни ягонаи мақсадноки тарбия аз замони таваллуди кӯдак то ба балоғати шахрвандӣ расидан дар шароити имрӯза аз масоили муҳим ба шумор меравад. Ба эътибор нагирифтани фаъолияти тарбиятии хонавода ба ташаккули нодурусти худсарона ва норавои шахсияти кӯдак анҷом меёбад.

Муваффақияти фаъолияти бошууронои тарбиятии бузургсолон аз авомили зиёде вобастагӣ дорад. Он дар сурате самарабахш анҷом меёбад, ки дар таниш ва печидагӣ бо ҳаёти ахлоқиву маънавии волидон амалӣ гардад ва аз он ғизо бигирад. Мувофиқати омилҳои субъективӣ ба шароити воқеии таъсири бошууроно ва ғайри он ба кӯдак қонуни асосии ҷараёни самарабахши ташаккули шахсият ба шумор меравад. Самарабахши тарбият ҳамон вақт таъмин карда мешавад, ки агар он ба талабот ва муқаррароти ҷомеа нисбат ба ҷараён, мазмун ва мақсади тарбия мувофиқат карда тавонад.

Тарбия ҳамчун фаъолияти мақсадноки калонсолон ба як қатор ҳолатҳо вобастагӣ дорад: муносибатҳои хонаводаӣ, фарҳанги ахлоқӣ ва маънавии волидон, таҷрибаи муоширати иҷтимоии онҳо, расму суннатҳои хонаводаӣ ва ғайра. Дар миёни ин омилҳо фарҳанги педагогии волидон мақоми хоссеро ишғол мекунад.

Арзиш ва аҳамияти фарҳанги педагогии волидон дар доираи имконоти тарбиятии хонавода рӯз то рӯз меафзояд ва он ба зиёд ва мураккабшавии вазифаҳои тарбияи хонаводаӣ ва ҳуди раванди тарбия саҳт алоқаманд мебошад. Фарҳанги дурусти педагогӣ имкон фароҳам меоварад, то он унсурҳое, ки ба тарбияи дилхоҳ ҳалал мерасонанд, барқанор карда шаванд.

Фарҳанги педагогӣ бештар аз он ҷиҳат дорои аҳамият аст, ки он ҳанӯз аз синни хурдсолӣ ва бо мурури замон ва боло рафтани синну соли кӯдак бештар мавриди истифода қарор гирфта, дар ташаккули сифатҳои гуногуни шахсӣ, шеваи муошират ва дарки олами ҳастӣ нақши муҳимро адо карда метавонад. Дар ин замина малака ва қобилияти тафаккури мантиқии кӯдакон ташаккул ёфта, дар робита ба воситаи асосии таъсир доштани волидон ба кӯдак- забон, нутқ ва ҳамчунин ҳунармандона истифода шудани адабиёти кӯдакон таҳкурсии нерӯ ҳосил мегардад. Ба ибораи дигар, дар шароити кунунӣ зарурат ва талабот ба фарҳанги педагогии волидон он қадар афзудааст, ки омода сохтани онҳо бояд дар сатҳи касбӣ анҷом дода шавад.

Давлат низ ба тарбияи шахрвандон ва баланд бардоштани фарҳанг ва маърифати педагогии волидон аҳамияти бузург дода, онро тавассути қарору қонунҳои алоҳида асоснок менамояд. Ба хусус, ин матлаб дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи

масъулияти падару модар дар таълим ва тарбияи фарзанд» муҳтавои асосиро ташкил медиҳад, ки нишони тақозои ҳаёт ба беҳбуди ҳолати тарбия ва масъулиятшиносӣ дар ин соҳа аст.

Фарҳанги педагогӣ танҳо ифодакунандаи кайфияти ҳолати умумии шахсӣ набуда, балки таҷассумгари кайфияти хусусиятҳои алоҳидаи одамӣ ба шумор меравад. Фарҳанги педагогӣ ҳамчун ҷузъи муҳим ва асосии фарҳанги умумии одамон минбаъд аз онҳо ҷудоношуданист ва рафторҳои мустақилонаи шахсро тақвият бахшида, боварино устувор менамояд.

Фарҳанги педагогӣ маҷмӯи вижагиҳо ва васоитест, ки донистану риояи онҳо хонаводаро дар ташкил ва таҳкими ҷараёни тарбия муваффақ намуда, боиси тақвият ва рушди мавриди ниёзи ҷомеа мегардад. Чунин вежагиҳо қабл аз ҳама иборатанд аз дарки аниқи мақсадҳои тарбия ва ҳамчунин роҳҳои дастрасӣ ба онҳо, ки дар навбати худ, донишҳои муайяни илмӣ дар бораи тарбия, яъне маҷмӯи донишҳои психологиву педагогӣ, ахлоқӣ, ҷинсию беҳдоштӣ ва малакаю маҳоратҳои хуби тарбиятии муассирро дар бар мегиранд.

Фарҳанги педагогӣ дорои роҳҳои корбурди мушаххаси таърихии хоссест, ки барои ҳали бошууронаи вазоифи тарбиятӣ заруранд. Қисми таркибии фарҳанги педагогӣ маҳоратҳои тарбиятии волидон ба ҳисоб мераванд, ки дар ҷараёни фарогирии донишҳои педагогӣ ва истифодаи амалии онҳо ташаккул меёбанд.

Хусусиятҳои асосии маҳорати педагогӣ аз инҳо иборатанд: муносибату бархурди педагогӣ, қобилияти ҳис карда тавонистан, дардошно будан, адолат, оқилона талаб намудан аз кӯдакон, дониستاني рафтор ва розҳои хосси педагогӣ, мушоҳидакорӣ ва қобилияти пешгӯӣ кардани инкишофи кӯдак.

Таҳлили таркиб ва ҷузъҳои фарҳанги педагогӣ аҳамияти басо муҳим дорад, зеро онҳо шароити зарурии арзишгузориҳои ҳолати аслии онро муайян мекунанд ва минбаъд низ роҳҳои афзалиятноки ҳали вазоифро таъмин месозанд.

Нақши фарҳанги педагогии волидон дар тарбияи фазанд

Тавоноӣ ё сустии мавқеи педагогии волидон бештар аз сатҳи зеҳнии онҳо, ки нишондиҳандаи асосии он таҳсилот аст, сарчашма мегирад. Сатҳи рушди зеҳнӣ на танҳо дараҷаи тавачҷуҳро ба масоили тарбия, масъулияти волидон муайян месозад, балки назар ба андозаи идрок қобилияти шиноخت ва сарфаҳм рафтани раванди балоғати фарзандонро фароҳам меоварад.

Ҳамзамон фарҳанги зеҳнӣ муродифи фарҳанги педагогӣ шуда наметавонад. Сатҳи баланди маълумоти волидон дар алоҳидагӣ на ҳамеша роҳбурд ва корбурди ҷашмдошти волидонро кафолат медиҳад. Таҷриба нишон медиҳад, ки бисёре аз волидони дорои маълумоти олии донишгоҳӣ ва ҳатто унвонҳои баланди илмӣ аз диди педагогӣ муҳтоҷи ёрианд. Ва баръакс.

Ташаккули фарҳанги педагогии волидон ҳамчун ҷузъи нисбатан мустақили фарҳанги педагогии ҷомеа дар фаъолияти тарбиявии хонавода, дар андешаи аъзои калонсоли он, дар дурнамо ва ҳадафҳои тарбиятӣ ва низоми амалӣ сохтани онҳо бозтоб мешавад.

Муҳимтарин нишондиҳандаи сатҳи фарҳанги педагогии волидон дараҷаи дарк ва татбиқи ҳадафҳои тарбиятиест, ки ба талаботи ҷомеаи муосир мувофиқат мекунанд. Барои волидон дар ин маврид муқаррароти зерин ироа мегардад:

- *маълумоти зарурӣ гирифтани кӯдак;*
- *ташаққули сифатҳои муайяни ахлоқӣ;*
- *омодагӣ ба фаъолияти ояндаи меҳнатӣ ва касбӣ;*
- *омода намудан ба зиндагии хонаводаӣ.*

Ин аҳдофи асосии тарбияи хонаводаӣ на танҳо бо сабаби зарурати омода намудани кӯдакон ба зиндагӣ, балки бо сабаби ҷавобгӯ будан ба мақсаду вазифаҳои тарбиявии хонавода низ муҳим доништа мешаванд.

Дар хонаводаҳои имрӯза асосан ба тарзи рафтор ва ба таври дигар гӯем, ба фарҳанги рафтор аҳамияти дуруст дода намешавад. Агар волидон доништа кӯшиш ба харҷ диҳанд, ин ҳам ҳамон талқини риояи одоби неки инсонӣ ва баъзе талаботи гигиениии шахсӣ аст. Фарҳанги рафтор ин шеваи беҳтарини муошират, маданияти

симои зоҳир, маданияти қонеъ сохтани ниёзҳои шахсӣ ва ғайра, ки дар иртибот бо дигарон зоҳир мегарданд, доништа мешавад. Ба ташаккули фарҳанги рафтори кӯдак аз рӯзҳои аввали зиндагии ӯ бояд кӯшиш ба харҷ дод ва хушбахтона хонавода дар ин амал имконоти зиёдеро дар ихтиёр дорад. Вале ин имкониятҳо пурра мавриди истифода қарор намегиранд, зеро ҳанӯз ҳуди волидон аз он фарҳанги зарурии рафтор бархурдор нестанд. Инро касе ба онҳо ёд наодоааст.

Дар бисёре аз хонаводаҳо имрӯз ҳадафи ба зиндагӣ омода намудани ҷавонон дуруст дарк карда намешавад. Ҳарчанд ки дар ин самт баъзе пешравиҳо мушоҳида мешаванд. Ба хусус шарҳу тавзеҳи моҳияти аслии ташкили оила ва эътибори никоҳ, ташаккули эътиқод ба арзиш ва фазилати он, ҳосият ва баракати никоҳ дар омӯзишу саришта кардани қорҳои рӯзгордорӣ бештар мавриди таваҷҷӯҳ қарор гирифтаанд. Аммо дар маҷмӯъ ин паҳлуи зиндагӣ бо мушкилоти худ печида қарор дорад.

Дар баробари ин раванди дигареро метавон мушоҳида кард, ки гӯё қобили таваҷҷӯҳ аст, вале дар асл муносибати намоишқорона ва шухратгароёна дорад. Ин ҳам бошад, завқу қобилияти кӯдаконро ба назар нагирифта, исрорқорона ба духтарону писарон талқин кардани омӯзиши мусиқӣ, забонҳои хориҷӣ ва математикаи олист. Кӯдакон аз чунин машғулиятҳо, албатта, як андоза донишу маҳорат ҳосил мекунанд, вале бо чӣ қимате? Зиёд намудани сарбории кӯдак боиси камҳаракатии ӯ гашта, ба саломатии ҷисмонӣ ва равониаш зарар мерасонад ва ҳатто нерӯи эҷодӣ ва ақлии ӯро коҳиш медиҳад. Чунин муносибат баъзан натоиҷро ба бор меорад, ки волидон аслан ҷашмдор нестанд ва аз хоставу кардаи ҳеш пушаймон мегарданд, вале дигар суд надорад.

Дарки фарҳанги педагогӣ ҳанӯз дар он сатҳе, ки зарур аст, фароҳам нашудааст ва камбудии зиёд дорад. Масалан, талоши волидон барои додани маълумоти олий ба фарзандон гӯё ҳама масъулияти фарзанддориро дар бар мегирад ва андеша намекунанд, ки ин амал танҳо як паҳлуи қору вазифаи онҳост. Самтҳои чун тарбияи меҳнатӣ, фарҳанги пиндору гуфтору рафтор қомилан аз таваҷҷӯҳ дур мондаанд. Яктарафа мавриди баррасӣ ва амал қарор гирифтани масоили аслии тарбия бори дигар баён месозад, ки фарҳанги педагогӣ дар фаҳмиши волидон ҳанӯз шакли пурра ва дурусти дарки худро пайдо накардааст. Аксаран кӯшишҳо на барои иҷтимоишавии фарзандон, балки ба хотири ба даст овардани мавқеи дилхоҳи моливу иқтисодӣ ба харҷ дода мешаванд.

Ниҳоят метавон гуфт, ки набудани дарки пурраи ҳадафҳои тарбияи хонаводагӣ ва мувожинати зарурӣ ба ақсарияти хонаводаҳо ҳос аст. Мутаассифона майлу хоҳишҳои қамарзиш, вале зебову фиребанда шуур ва андешаи волидонро ғасб карда, онҳоро аз дарки ҷавҳари аслии тарбияи фарзандон - фарҳанг ва маърифати педагогӣ мунҳариф месозанд. Муваффақияти тарбияи хонаводаӣ ва натоиҷи дилхоҳу боарзиши он бештар ба масъулиятшиносии волидон нисбат ба суръати рушди иҷтимоӣ ва талаботи он дар баробари инсон вобаста буда, ҳамчун масъалаи илмӣ ва асосии педагогӣ бояд мавриди пазириш қарор бигирад.

Адабиёт

1. Адамова, Л.К. Формирование педагогической культуры родителей школьников в сельском социуме .М., 2005. - 220 с.
2. Алямовская, В.Г. Организационно-методические основы партнерства педагогов дошкольных образовательных учреждений и родителей. Детство-Пресс, 2004. 224 с.
3. Аркин, Е.А. Родителям о воспитании: Воспитание ребенка в семье от года до зрелости Текст. М., 1957. - 348 с.
4. Верб, Л.Я. Вера помогает семейному счастью: Культура семьи и современное психолого-педагогическое образование Текст. / Л.Я. Верб; науч. ред. Б.А. Титов. СПб.: Специальная литература, 2005. - С. 90-89.
5. Галигузова, Л.Н., Смирнова, Е.О. Искусство общения с ребенком от года до шести лет: Советы психолога Текст. / Л.Н. Галигузова, Е.О. Смирнова. -М.: АРКТИ, 2004. 160 с.
6. Кравченко, А.И. Родителям о подростках (и подросткам о родителях) Текст. / А.И. Кравченко. — М.: ООО «Русское слово — учебная книга», 2002. 320 с.
7. Лутфуллоев М.Л. *Фарзанд ҳадаи худованд. Душанбе-2007, -83*

С.АМОНИ

РОДИТЕЛИ И КУЛЬТУРА ВОСПИТАНИЯ

Воспитательная деятельность семьи оказывает большое влияние на ее собственное укрепление. Дело в том, что дети, как известно, цементируют семью, вносят в нее дух бодрости и здорового сплочения. Отсюда следует, что чем лучше семья воспитывает детей, тем лучше дети ведут себя, тем больше радости приносят они родителям и способствуют поддержанию здоровых отношений между ними, что в свою очередь укрепляет их воспитательный потенциал.

Основные понятие : родители, дети, культура, педагогическая культура, воспитатель, учитель, законопослушный, культура поведения.

C. AMONI

PARENTS AND CULTURAL EDUCATION

The educational activities of the family has a great influence on own aggrangment. The fact that children are known asacore of the family, brings in the spirit of cheerfulness and cohesion. It follows that the better the family upboinging children, the better the children behave, the more joy they bring to parents and help to maintain a healthy relationship between them, which in turn enhances their educational potential.

The basic concept: parents, children, culture, teaching, culture, teacher, teacher, law, culture behavior.

РОБИТАИ МАКТАБ ВА ОИЛА ДАР ТАРБИЯИ МАЪРИФАТНОКӢ ВА ТАҲАММУЛПАЗИРИИ КӢДАКОН

БибивахӢ МИРБОБОЕВА

ходими калони илмии Пажӯҳишгоҳи рушиди маориф

Имрӯз масъалаи бухрони оилавӣ боиси нигаронии амиқи доираҳои мухталифи ҷаҳони муосир гардидааст. Бухрон онро нишон медиҳад, ки оила вазифаи асосии худро, ки тарбияи кӯдакон мебошад, аз ҷама бад иҷро менамояд.

Ташаққули маърифати муносибати миллӣ ва таҳаммулпазирӣ аз оила оғоз мегардад. Дар оила кӯдакон дар бораи забони модарӣ, фарҳанг, анъанаҳои миллӣ ва расму оинҳои мардум нахустин тасаввуротро ҳосил мекунанд. Аз волидонашон онҳо дар бораи дигар халқу миллатҳо, хусусиятҳои фарқкунандаи миллии онҳо, забон, фарҳанг ва тарзи зиндагии онҳо иттилоъ мегиранд. Дар оилаҳои гуногунмиллат кӯдакон аввалин намунаҳои муносибати байниҳамдигарии намояндагони миллатҳои гуногунро дарк менамоянд. Напазируфтани одамони миллати дигар, фарҳангу оини ва тарзи зиндагии онҳо нуқси маънавии шахсият мебошад, ки дар заминаи тарбияи нодуруст шакл гирифта, маҳз аз оила ва муҳити носолими хонаводагӣ сарчашма мегирад.

Барои пайдо кардани ҷавоби ин муаммо мо ба назарияи яке аз олимони эътирофшудаи соҳаи тарбия Ян Амос Коменский рӯ меоварем, ки шарҳи ибратомӯз дорад: Гиёҳҳои бихиштро ҷавонони христианӣ наметавонанд мисли бешазор парвариш ва нигоҳубин бикунанд, аммо онҳо ба парвариш эҳтиҷдоранд ва нигоҳубинро талаб менамоянд. Пас, парвариш ба зиммаи кӣ вогузор шавад? Дар ҷавоби ин нуқта аксарият чунин мегӯянд: Парвариш кори волидон аст. Онҳо вазифадоранд, ки то охири умр ба кӯдакон роҳи камолоти маънавӣ ва ҳаёти равшанро нишон диҳанд, аммо дар байни волидон кам касоне вомехӯранд, ки худашон қодиранд ба тарбияи дурусти фарзандон машғул бошанд. Дар ин маврид барои тарбияи фарзандон фурсат ҷудо кардани волидоне, ки тамоми вақти худро ба кор ё шуғли дӯстдошташон бахшидаанд, ба масъалаи хеле муҳим табдил меёбад. Волидайн аз речаи ғаёли зиндагии худ барои тарбияи кӯдаконашон ҳар қадар бештар вақт ҷудо кунанд, самарайи он ҳамон қадар бештар мегардад. Барои ин кайҳо боз ин тартибот амалӣ гашта, кӯдакони бисёр оилаҳо барои омӯзиш шахсиятҳоеро интихоб менамоянд, ки онҳо соҳиби дониши

мукаммал ва рафтори чиддиянд. Ин мураббӣни айёми камолотро одатан устод ё муаллим меноманд. Дар ин ҷо ишора ба он карда шудааст, ки Я. А Каменский омӯзгоронро баъд аз волидон дар ҷои дуҷум мегузорад. Аз ин бояд чунин хулоса баровард, ки нақши асосиро дар тарбияи кӯдакон асосан волидон мебозанд. Воситаи асосии тарбия дар оила рафтори намунавии волидон мебошад, ки ба ақидаи Я.А Коменский «Оила- сарчашмаи муҳими тарбияи ахлоқӣ, фарҳангӣ ва таҳаммулпазирӣ ба ҳисоб меравад»

Ҳар он ки ба арзиши шуури шахсият, шуури миллӣ ва таҳаммулпазирӣ байниэтникӣ тааллуқ дорад, аз рӯзҳои аввали ҳаёт дар оила ташаккул ёфта, бо воситаи риояи анъанаҳои миллӣ, урфу одат, суннатҳои ниёгон ва баъди дохил шудан ба мактаб ба фаъолияти одамоне ислоҳот ворид намуда, дар тӯли ҳаёташон нигоҳ дошта мешаванд.

Барои инкишофи таҳаммулпазирӣ байниэтникӣ волидон, мураббӣн ва омӯзгорон, ки тарбияи кӯдакон аз рӯзҳои аввали ҳаёт ба зиммаи онҳо гузошта мешавад, бояд диққати ҷиддӣ диҳанд. Барои гуногунмазмун ва бонизом ба нақша гирифтани кори марбут ба ташаккул додани таҳаммулпазирӣ дар хонандагони синни хурди мактабӣ ва одат кунонидани волидон ба корҳои тарбиявӣ ва ҷорабиниҳои беруназсинфӣ, ки қобилияти таҳаммулпазирӣро ташаккул медиҳад, корҳои зайлро анҷом бояд дод:

- ба кӯдакон додани дониш оид ба фарҳангу таърих, анъана ва расму ойинҳо, забон ва тарзи ҳаёти миллатҳои гуногун;
- дар кӯдакон ба вучуд овардани қобилияти ҳиссиёти мусбат, таҳаммулпазирӣ, эҳтиром ва муносибати нақӯхоҳона ба намояндагони миллатҳои дигар;
- имконияти дар хонандагони синни хурди мактабӣ инкишоф додани малакаҳои муносибат намудан бо одамоне миллатҳои дигар ва моҳирона истифода бурдани он дар фаъолияти амалии ҳеш.

Мо имрӯз дар чунин даврони тараққиёти ҷамъияти худ қарор дорем, ки фарҳанги педагогии тамоми аҳоли, хусусан волидон, муштарақ аст, яъне адо кардани қарзи шахрвандӣ дар назди ҷомеа тарбияи насли навраси ояндаи ҷомеа мебошад. Бинобар ин, пеш аз ҳама зарур аст, ки барои баланд бардоштани маърифати педагогии волидон ғамхорӣ зоҳир намоем.

Мақсади ягонаи муттаҳид шудани омӯзгорон ва ҳам волидон омӯзиш ва парвариши кӯдакон мебошад. Муваффақият ба ҳар роҳе ба даст ояд ҳам, натиҷаҳои он имконият медиҳад, ки ҳамдигарфаҳмии байни оила ва мактабро барқарор намояд.

Чӣ тавре, ки А.С. Макаренко қайд мекунад: «хуб аст, агар волидон фаъол, ҳамеша дар робита, ғамхор, барои ояндаи фарзандони худ дар талош бошанд ва омӯхтани усули корҳои мактаб барои дарки иштироки онҳо дар корҳои мактаб ва синф асос шуморида шавад. Душвор аст, модоме лозим ояд, ки волидонро боз аз нав тарбия кунӣ, барои ноил шудан ба натиҷаҳо кӯшиш намоӣ, лекин ҳеҷ гоҳ кори худро барои ҷалб намудани волидон баҳри барқарор намудани алоқа бо оилаҳои хонандагон бенатиҷа ҳисоб набояд кард».

Чӣ тавре ки оила дар ташаккули шахсияти таҳаммулпазирӣ нақши пешбарандаро мебозад, шахсан намунаи ибрат будани волидон низ асоси методи ташаккули таҳаммулпазирӣ байниқавмӣ ба ҳисоб меравад. Пас ҳамкориҳои роҳбари синф ва волидон имкон медиҳад, ки талошҳо барои расидан ба натиҷаҳои бехтарин дар ташаккули сифати ахлоқии кӯдакон, дар инкишофи шахсияти таҳаммулпазирӣ байниқавмӣ, дар баланд бардоштани дониши кӯдакон оиди фарҳанги халқи худ ва халқҳои дигар дар болоравии сатҳи тарбияи кӯдакон афзоиш ёфта, роҳи ба ягон самти эҷодӣ равона шудани фаъолияти кӯдак низ муайян гардад.

Агар байни роҳбари синф ва волидон муносибати боваринок мавҷуд бошад, омӯзгор метавонад волидонро аз натиҷаи мушоҳидаи худ огоҳ намояд, бо ин талаботи муштараки мактаб, аҳли синф ва оилаҳоро таъмин менамояд. Хусусан, чунин

муносибатҳои боваринок дар қори омӯзгорон бо волидон барои ташаккули таҳаммулпазирӣ дар кӯдакон мусоидат мекунад.

Нақшаи ташкили чорабиниҳои беруназсинфӣ бо хонандагони мактаб дар ҷадвали зерин пешниҳод мегардад:

Нақшаи тақвими кор бо волидон

Шакли кор	Мавзӯ	Мухлат	Шахси мутасаддӣ
Сухбат	Таҳаммулпазирӣ чист?	22.09.13	Муаллим
Маҷлиси волидон	Мизи мудаввар: маърифати шаҳрвандиро аз кӣ бояд омӯхт?	5.09.13	Муаллим
Сухбат	Хеле хуб, ки оила ҳаст, зеро ҳамеша дар ҳамаи ҳолатҳо ва дар ҳама ҷо моро аз бадбахтӣ муҳофизат мекунад.	6.10.13	Муаллим
Маҷлиси волидон	Тарбияи таҳаммулпазирӣ-рисолати муқаддаси волидон	20.10.13	Муаллим
Баҳсу мубоҳиса	Моҳияти расму анъанаҳои оилавӣ дар ташаккули кӯдак дар баҳши таҳаммулпазирӣ байниқавмӣ	17.11.13	Муаллим
Маҷлиси волидон	Чӣ тавр ба кӯдакон дар олами одамони гуногунмиллат зиндагӣ карданро омӯзонидан лозим? Дарсҳои этика ва ахлоқ барои кӯдакон ва волидон	8.12.13	Муаллим
Сухбат	Нақши оила ва мактаб дар ташаккул додани шавқу ҳаваси кӯдакон ба фарҳанги дигарон. Расму оин ва анъанаҳои миллӣ	4.02.14	Муаллим

Нақшаи тақвими кор бо кӯдакон

Шакли кор	Мавзӯ	Мухлат	Шахси мутасаддӣ
Маҳфилҳои		27.09.13 30.09.13	Волидон

“Устохонаи рассомон” “Дастони мохир”	Ҳафтаи фарҳанги яғнобиён		
Чорабиниҳои тақвими Ҳафта		15.10.13	Муаллим, волидон, кӯдакон
Махфили “Устохонаи рассомон” “Дастони мохир”	Ҳафтаи фарҳанги Бадахшон	25.10.13 28.10.13	Волидон
Чорабиниҳои тақвими Ҳафта		12.11.13	Муаллим, волидон, кӯдакон
Махфили “Дастони мохир”	Ҳафтаи фарҳанги узбекон	22.11.13 25.11.13	Волидон
Чорабиниҳои тақвими Ҳафта		3.12.13	Муаллим, волидон, кӯдакон
Махфили “Дастони мохир”	Ҳафтаи фарҳанги тоҷикон	13.12.13 16.12.13	Волидон
Чорабиниҳои тақвими Ҳафта		24.12.13	Муаллим, волидон, кӯдакон
Чорабиниҳои чамъбасти	Озмунҳои байналхалқӣ	15.02.14	Муаллим, волидон, кӯдакон

Таҳаммулпазирӣ пеш аз ҳама ҳамчун як падидаи муҳиме дар ҷаҳони муосир ҳисоб меёбад. Дар вақтҳои охир хусусан таҳдид ва зӯрварӣ, терроризм, зиддиятҳои миллӣ, бегонагӣ, поймол намудани ҳуқуқҳои муносибати миллӣ, этникӣ, динӣ, маҳдудияти забонҳо, фирориён ва муҳоҷирони меҳнатӣ, гурӯҳҳои иҷтимоие, ки дар ҷомеа на он қадар дастгирӣ меёбанд, инчунин таҳдид ва зӯрварӣ нисбати шахсони алоҳидае, ки ҳуқуқҳои худро нисбати озодии ақида ва суҳан амалӣ менамоянд, хеле зиёд гардидааст. Ҳамаи ин хавфи таҳдид ба таҳкими сулҳ ва озодиро дар сатҳи миллӣ ва байналхалқӣ нишон дода, боиси монетае дар роҳи тараққиёти ҷомеа мегардад.

Қисми зиёди инсонияти солимфикр ҳамовози ташнағони сулҳ ва ҳамдигарфаҳмиянд. Одамоне мехоҳанд зебоиро бинанд, дӯстдоранд ва маҳбубиятро эҳсос намоянд, оламро шиносанд ва онро мукамал намоянд. Барои ин сулҳ ва иттиҳоди ҳамаи одамоне кураи Замин лозим аст. Беҳуда нест, ки даҳсолаи якумро ЮНЕСКО, «Даҳсолаи фарҳанги ҷаҳонӣ ва адаби хушунат» эълон намудааст. Барои таъмин намудани сулҳ лозим аст, ки дар ҳар яки мо на танҳо ба тарбияи байнинаҷодӣ ва таҳаммулпазирӣ байни миллатҳо, балки ба фарҳанги халқҳои тамоми рӯи Замин низ самимона мароқ зоҳир намоем.

Адабиёт

1. Эълумияи умумии ҳуқуқи башар, аз.10.12.1948.
2. Эмомалӣ Раҳмон- “Патриотизм и национальное самосознание”, - Душанбе, 1999.

3. “Анталогия педагогической мысли таджикского народа”, - Душанбе, “Матбуот”, 2009.
4. Лутфуллоев М. - “Педагогикаи шафқат”, - Душанбе, 1994.
5. Мачидова Б.- “Таджикские народные традиции и обычаи в формировании нравственных качеств личности” - Душанбе, 2004.
6. Волков Г.Н.- “Этнопедагогика”- Москва 1999.
7. Измаилов А.Э.- “Народная педагогика: педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана”- Москва 1991.
8. “Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности”- Москва 1990.
9. Гершунский Б.С.- “Философия образования для XXI века”- Москва 1998.
10. Щуркова А.Е.- “Воспитание: новый взгляд с позиции культуры” Москва 1997.
11. Запорожец И.Д.- “Воспитание эмоций и чувств у дошкольника”- Москва 1985.
12. Титаренко В.Я.- “Семья и формирование личности ”- Москва изд.во “Мысль” 1992.

СВЯЗЬ ШКОЛЫ И СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ И ТОЛЕРАНТНОСТИ ДЕТЕЙ

Формирование познания национальных отношений и толерантности начинается в семье. В семье дети не только достигают первичные представления о родном языке, культуры, национальных традиции своего народа, но и получают начальные знания о других народах и наций их национальных особенностей быта, об их языках и культуре.

В статье затрагиваются актуальные вопросы взаимоотношения семьи и школы, родителей, воспитателей и учителей в развитии чувства этической толерантности у подрастающего поколения.

***Ключевые слова:** связь школы и семьи, образованность, межнациональные отношения, народные обычаи и традиции, межличностные отношения, формирование личности, педагогическая культура, межэтническая толерантность, насилие, национальные противоречия (межнациональные противоречия)*

LINK OF SCHOOLS AND FAMILIES IN THE FORMATION OF RELIGIOUS EDUCATION AND TOLERANCE OF CHILDREN

The formation of knowledge- ethnic relations and tolerance begins at the family. In the family, children not only achieve the primary ideas of their own language, culture and national traditions of his people, and to get basic knowledge about other peoples and of their national peculiarities of everyday life, their languages and culture.

This article addresses important issues of family and school relationships, parents, educators and teachers in the development of a sense of ethnic tolerance in the younger generation.

***Key words:** The connect of the family and school, education, international attitudes, the national customs and traditions, interpersonal attitudes, the forming of person, the pedagogical culture, interethnic tolerant, violence, the national contradiction (international contradiction).*

ОМИЛҲОИ ПСИХОЛОГИИ МУОШИРАТИ ПЕДАГОГӢ

Ошимова М.М

ходими калони илмии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф

Муоширати педагогӣ дар ташаккули такомули маҳорати педагогии муаллимон аҳамияти калон дорад. Маҳорати муоширати педагогӣ имкон медиҳад, ки муаллим хусусиятҳои психологӣ хонандагонро ба инобат гирад, ба зухуроти мувофиқи протсессҳои психикӣ мусоидат намояд ва онҳоро ба иҷрои вазифаҳои муайян равона созад. Муоширати педагогӣ, қабл аз ҳама, ифодакунандаи алоқаи маънавӣ байни устоду шогирд аст ва набудани онро хонандагон тез эҳсос мекунанд.

Яке аз сифатҳои муҳими касбии муаллим ин таҳаммули психологию иҷтимоӣ мебошад, ки самаранокии муоширати педагогиро моҳиятан муайян намудан, дар баробари ин самарани чарёни дарки хонандаро аз тарафи муаллим беҳтар менамояд. Дар чараёни муоширати педагогӣ лаҳзаҳои ниҳоят саҳти низову муноқиша, аз сабаби худро дар мавқеи ҳамсӯҳбат тасаввур карда натавонистани муаллим, ба вучуд меояд. Агар муаллим худро дар мавқеи хонанда гузошта, лаҳзаи ниҳоят саҳти муноқишаро таҳлил намояд, он гоҳ ӯ метавонад роҳи дурусти баргараф намудани ин вазъиятро пайдо намояд. Ин ҳама ба маҳорати зоҳир намудани таҳаммул дар чараёни муошират аз тарафи муаллим вобаста аст. Физиологӣ машҳур Ухтомский А.А қайд карда буд, ки шахс худаш беҳабар, чабрдидаи гуфтаҳои хатои худ мешавад. Вай ба масъалаи маҳорати муошират омада, қайд менамояд, ки шахс бояд аз абстрактсия вобаста набуда, балки қобилияти гӯш кардани сухани ҳар як фарди алоҳидаро дошта бошаду аз мавқеи он ба масъала баҳо диҳад. Барои муаллим таҳаммул беҳтарин сифати шахсии ӯ ба ҳисоб меравад, зеро бо он самаранокии дарки шахсияти хонандаю муоширати педагогӣ ва умуман фаъолияти педагогӣ алоқаманд аст. Дар баробари ин, ташаккули таҳаммули иҷтимоӣ психологӣ дар шахсияти хонандаҳо яке аз зухуроти самаранокии фаъолияти педагогӣ ҳисобида мешаваду мақсад аз ташаккули он тарбияи хислатҳои беҳтарин дар хонандаҳо мебошад.

Дар таҳти муоширати педагогӣ одатан муоширати касбии устоду шогирдон дар чараёни таълиму тарбия дар назар дошта мешавад, ки вазифаи муайяни педагогиро доро буда, ба пайдо намудани муҳити солими педагогӣ равона карда шудааст ва фаъолияти таълимиро беҳтар намуда, муносибати муаллим ва хонандаро хубтар

менамояд (Леонтев А.А.). Аз ин таъриф бармеояд, ки яке аз меъёрҳои самараноки муоширати педагогӣ ин пайдо намудани муҳити солими педагогӣ мебошад. Ин муҳити солим, дар навбати худ, муносибатҳои хуби байнишахсро дар гурӯҳи таълимӣ ба вучуд меоварад. Дар баробари ин, дар натиҷаи ин гуна муносибатҳои байнишахсӣ ташаккули коллектив сурат мегирад. Муаллим дар ташаккули коллектив роли асосиро мебозад. Яке аз вазифаҳои душвор ва муҳими муоширати педагогӣ, ки дар назди муаллимон меистад, ин ташкили муоширати самаранок аст ва он мавҷудияти дараҷаи баланди маҳорати муоширатро металабад.

Муаллим дар чараёни муоширати педагогӣ вазифадор аст, ки вазифаҳои иҷтимоӣ касбиашро дар чараёни таълиму тарбия иҷро намояд. Усули муошират ва роҳбарӣ ба самаранокии таълиму тарбия, инчунин ба хусусияти инкишофи шахсият ва ташаккули муносибатҳои байнишахсии гурӯҳ таъсири ҷиддӣ мерасонад. Одатан ҳангоми дида баромадани ҷанбаҳои маҳорати муошират онро аз мавқеи созандагӣ ва тобиши мусбат доштани меписанданд. Чунин ҳисобида мешавад, ки агар муошират созанда набошад, он гоҳ он ба муноқишаю ҳар гуна зиддиятҳо оварда мерасонад ва сабаби ҳамаи онҳо надостани маҳорати муошират ё ба қадри кофӣ надонистани он мебошад. Маслиҳат дода мешавад, ки омӯхтани қонуният ва қоидаҳои муошират ба баландшавии созандагӣ бемуноқишагӣ он оварда мерасонад.

Бояд қайд намоем, ки муошират созанда набудаяу майли муноқиша дошта на ҳама вақт аз дараҷаи пасти улфатпазирии субъект вобаста аст. Баъзан шахс дидаю дониста намехоҳад, ки қонуният ва қоидаҳои муоширати тобиши мусбат доштаро ба хотир биёрад.

Ин, албатта, ба маҳорати муошират вобаста буда, ба масъалаи шахсият алоқаманд мебошад. Таълим дар мактабҳо чунин ба роҳ монда шудааст, ки дар он хусусиятҳои синнусолӣ ва фардии хонандагон кам ба эътибор гирифта мешавад. Масалан хонандаҳои мо наметавонанд, ки дар асоси шавқу завқашон предметҳои таълимро интихоб намоянд, ё ки барои омӯхтани ягон фан ба дарсҳои муаллими писандидаашон дароянд. Умуман, мактаби имрӯза бояд ба ин ҷиҳат эътибор диҳад.

Умуман, муаллим ҳамеша ба хонанда ҳамчун ба объекти таълим муносибат менамояд. Хонандаро ҳамчун объекти таълим ташаккул дода истода, муаллими синфҳои ибтидоӣ маҷмӯи қоидаҳо ва талаботҳои махсусро тартиб медиҳад, ки иҷроиши онҳо барои хонандагон ҳатмӣ мешавад. Хонандаро ҳамчун объекти таълим ба эътибор гирифта муаллим ба оқибатҳои амалҳои худ аҳамият намедиҳад. Муаллим муоширати расмиро амалӣ гардонида, аз усулҳои назорати қатъӣ, фишори эмотсионалиро роҳбарӣ истифода мебарад ва дар хонандагон ҳиссиёти тарсу ваҳро пайдо карда, онҳоро ба пасивии тобей ҳидоят менамояд.

Оқибати сохтакории педагогӣ чӣ мешавад? Хонандаҳо аз будаи зиёд изтиробнок, пасив ва ба имкониятҳои худ нобовар мешаванд. Онҳо ҳатто наметавонанд, ки мақсад ва шавқу завқ аз мактаб фарқкунандаи худро доштан хуб аст ё бад, яъне онҳо дар ҳақиқат психологияи «Ман» - и худро гум мекунанд. Дар натиҷа, онҳо ё аз тобиёти мебароянд, ё саркашӣ мекунанд, ё нисбати мактаб нафрат пайдо менамоянд. Ба ҳар сурат, дар чунин муҳити таълим ҳаматарафаи инкишоф ёфтани шахсият душвор мешаваду ташаккули озода эҷодкоронаи хонандаҳо қатъ мегардад. Дар насли наврас қобилияти азнавҳосилкунӣ ташаккул меёбаду онҳо ҳамчун иҷрокунандаи фаъолият ба воя мерасанд. Акнун, биед, андеша намоем: дар ҳақиқати ҳол дар ҳаёти мактабӣ чӣ рӯй дода истодааст? Оё дар ҳақиқат ҳам хонандаи мо объекти таълим ва тарбия мебошад? Агар ба синф дар вақти танаффус то даромадани муаллим нигарем, метавонем муаллим ва тарзи муносибаташ ба хонандаҳоро тасаввур намоем. Агар хонандаҳо озод, хурсанду форигбол бошанд ва дар рафти муошират озодона ақидаи худро баён карда тавонанд, дурустии фикри худро асоснок намуда исбот намоянд, пас дар ин синф муаллими пешқадам фаъолият кардааст, ки бо хонандагон муоширати самимино истифода мебардааст. Агар хонандаҳо пасив ва бадқаҳр бошанд, тафаккур ва фаъолияти якхела дошта бошанд, нисбати калонсолон нобоварӣ зоҳир намоянд, ба гуфтугӯи озода ҳамроҳ нашаванд, пас муаллими ин синф аз рӯй директивҳои муайян

фаъолият намуда, муоширати сохтакорино истифода мебарад. Ҳамкорӣ дар сурате дуруст мешавад, ки ҳар ду ҷониб ҳуқуқи якхеларо соҳиб шаванд. Албатта, байни устоду шогирд фосилаи муайяне зарур аст, вале он набояд монеа ё деворе бошад, ки аз он наметавон гузашт. Хонанда ҳеҷ вақт субъекти таъсир шуда наметавонад, ӯ ҳамеша бояд субъекти ҳамкорӣ бошад. Ҳамкориро бо хонандагон дар мактаб чӣ гуна бояд ташкил намуд? Аз ҳама муҳимашро қайд менамоем: бо тамоми ҳастӣ бояд амал намуд. Бо хонанда бе мақсад ва бепарвоёна набояд сухан кард. Бикӯшед, ки дар симои хонанда ҳамсухбатро бинед ва на танҳо хонандаро. Аз муоширати расмӣ канораҷӯӣ бояд кард. Фаъолии худро ба он равона намоем, ки бо ҳар як хонанда алоқаи психологиро доро шавед. Аз шавқу завқӣ хонандагон огоҳ бошед ва кӯшиш намоед, ки дар ҳалли душворҳои хонандагон бетараф намонед. Хусусиятҳои синнусолӣ ва фардии хонандагонро ба эътибор бигиред. Фаромӯш накунед, ки хонандагони синни хурди мактабӣ талабот ба таъриф, дастгирӣ ва ғамхорӣ доранд. Наврас майли баробарҳуқуқиро дораду навҷавон эътиромро металабад.

Муаллим дар ҷараёни муоширати педагогӣ вазифадор аст, ки вазифаҳои иҷтимоӣю касбияшро дар ҷараёни таълиму тарбия иҷро намояд. Усули муошират ва роҳбарӣ самаранокии таълиму тарбия, инчунин ба хусусияти инкишофи шахсият ва ташаккули муносибатҳои байнишахсии гурӯҳ таъсири ҷиддӣ мерасонад. Қобилияти дуруст ташкил карда тавонистани муносибати муаллим бо хонандагон (бо коллективи хонандагон ва бо хонандагони алоҳида) ва ба эътибор гирифтани хусусиятҳои синнусолӣ, фардӣ- психологӣ хонандагон (мизоҷ, характер, қобилият, шавқу ҳавас, талабот, ҳолатҳои азсаргузаронӣ) ва ғайра дар назар дошта мешавад. Муаллим дар вақти муносибат бо хонандагон на бояд рӯякӣ, бетафовут, ботақаббури зоҳир намояд. Муносибати муаллим бо хонандагон хайрхоҳона, самимӣ, дилсӯзона бошад ва хонандагон дар шахсияти муаллим маслиҳатҷӣ, дӯсту ёвари худро дида тавонанд.

Омилҳои муоширати психологӣ аз муаллим талаб мекунад, ки барои ба шууру ҳисси хонандагон таъсири мақсадноки педагогӣ расонидан ва дар баробари ин хусусиятҳои синнусолӣ ва фардӣ-психологӣ онҳоро ба ҳисоб гирад ва тибқи онҳо кори таълиму тарбияро ба роҳ монад. Одобҳои педагогӣ муаллим ин маҳорати дар муносибати муаллиму хонанда ба эътибор гирифтани ақида, фикру дархостҳо ва бо ҳурмату эътиром муносибат кардан мебошад. Дар ҳамон вақт муносибати муаллиму хонанда дуруст барқарор мешавад, ки дар байни онҳо ҳисси боваринокӣ, назорати доимӣ бошад, муаллим нисбати хонанда хайрхоҳ ва ҳисси тавачҷуҳ зоҳир намояд.

Муносибати муаллим табиӣ бошад, ӯ роҳу воситаҳо ва ҷои бо хонанда гуфтугӯ карданро дуруст интихоб намояд (дар иштироки хонандагон дигар ё падару модар, дар ҷараёни таълим, дар вақти сайру гашт ё дар танҳои). Инчунин одоби педагогӣ ба муаллим имконият медиҳад, ки ӯ қарори дуруст қабул кунад, ки дар бораи рафтори манфии хонанда қай сӯҳбат оростан ба мақсад мувофиқ аст; ҳозир, баъд аз содир шудани гуноҳ ба хонанда имконият диҳад, ки гуноҳҳои содир кардаашро фаҳмад, онро аз сар гузаронад ва ғайра. Ифодаи одоби педагогӣ дар муносибати ӯ нисбат ба хонандагон аз бисёр ҷиҳат аз сифатҳои тарбияи маънавии ӯ вобаста мебошад. Муаллиме, ки нисбат ба талаботҳои худ бепринсипӣ зоҳир мекунад, нисбат ба хонандагон бо ҳурмату эътиром нест, баҳои ҳаққонӣ намедиҳад на танҳо обрӯю эътибори худро дар назди хонандагон гум мекунад, инчунин барои дуруст ташкил намудани ҷараёни таълиму тарбия таъсири манфӣ мерасонад. Барои дуруст ташкил кардани муносибати самимӣ ва хайрхоҳонаи муаллиму хонандагон аз тарафи муаллим донишгари шавқу ҳавас, талаботи хонандагон аҳамияти калон дорад. Дар натиҷаи безътиборӣ ва ба камтарин ҳадогиҳо роҳ додани муаллим дар муносибати муаллиму хонандагон ба ташкили ҷараёни таълиму тарбия, ба қувваи таъсиррасонии фаъолияти шахсии муаллим ва шахсияти хонандагон таъсири манфӣ мерасонад. Бинобар, ин, риояи одоби педагогӣ шартӣ бомуваффақият иҷро кардани ҷараёни таълиму тарбия мебошад.

Омилҳои муҳими муоширати психологӣ чуқур омӯхтан ва доништа гирифтани хусусиятҳои синнусоли ва фардӣ- психологӣ ҳар як талаба ва тағйир ёфтани ҳолатҳои

рӯҳии он мебошад. Барои донишҷӯи хусусиятҳои фардӣ- психологӣ хонандагон, албатта мушоҳидакор будани муаллим зарур аст.

Беҳтар аст, ки муаллим ба онҳо чиддӣ муносибат кунад, серталаб бошад, аз рафтори онҳо норозӣ будани худ, қаҳру ғазаби худро изҳор кунад, лекин самимӣ ва дилсӯз бошад, ба иззати нафси онҳо нарасад, шаъну шарафи инсониро ҳурмат кунад.

Адабиёт

1. Мустафоқулов Т. Нарзуллоева М. Асосҳои психологияи синусолӣ ва педагогӣ. – Кӯлоб, 1993, 345 с.
2. Амонов Н. Қ. Асосҳои психологияи муошират. Душанбе, 2003. 235 с.
3. Миралиев А. М. Давлатов М. Т. Педагогика ва психология. - Душанбе, «Ирфон», 2007, 344 с.

Психологические факторы педагогического общения.

В этой статье рассмотрены психологические факторы педагогического процесса. Глубокое изучение и понимание возрастных и индивидуально психологических особенностей каждого учащегося и изменение их эмоциональные состояния рассмотрены как основные психологические факторы педагогического процесса.

Ключевые слова: педагогическая общения, психологические факторы, эмоциональные состояние учащегося.

THE PSYCHOLOGICAL FACTORS OF PEDAGOGICAL CONTACT

Psychological factors of the pedagogical process are considered in this article. The deep study and understanding of age and individually psychological particularities each schoolchildren and change their emotional conditions are considered as the main psychological factors of the pedagogical process.

Key words: pedagogical contact, psychological factors, emotional condition of schoolchildren.

УСУЛҲОИ ИНТЕРАКТИВӢ ВА АҲАМИЯТИ ОНҲО ДАР ТАЪЛИМ

Шарифа Котибова

мудири шуъбаи таҳсилоти томактабии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф, номзади илмҳои педагогӣ

Дигаргуншавии ҷомеа, замони нав рафтору муносибати навро талаб мекунад. Истиклолият дар ҷабҳаҳои гуногуни Тоҷикистони тозабунёд дигаргунҳои азимро ба вучуд овард. Дар соҳаи таълиму тадрис низ дигаргунҳои фикру мулоҳизаҳо, муносибатҳои нави педагогӣ пайдо шуданд. Имрӯзҳо омӯзгорон ва талабагонӣ мо ба тарзи кулӣ тағйир ёфтаанд. Аз он шогирдоне, ки мо имрӯз тарбия мекунем, ояндаи Ватани мо ва пешрафти он вобастагӣ дорад. Барои ба натиҷаи дилхоҳ ноил шудан омӯзгоронро лозим аст, ки усулҳои гуногуни таълимиро истифода баранд ва дар якҷоягӣ кӯшиши ҷорӣ намудани муносибатҳои нави таълимиро карда, дар ин ҷараён аз таҷрибаи пешқадам, семинарҳои байналхалқӣ, курсҳои такмили ихтисос, мутолиаи адабиёти бадеӣ баҳра баранд. Ин тақозои замон ва талаботи педагогикаи муосир мебошад.

Мақсад аз он иборат аст, ки омӯзгорон бо усулҳои таълимии ҳозиразамону пешқадам шинос шуда, роҳҳои дурусти истифодаи онҳоро дастрас намоянд. Дар дуруст ташкил намудан ва шавқовар гузаронидани дарси имрӯза баъзе мушкилиҳо пайдо шуданашон мумкин аст, бартараф намудани онҳо бошад, аз маҳорати педагогии ҳар яки мо вобастагӣ дорад.

Усулҳои интерактивӣ барои амалӣ ҳосил намудани маҳорату малакаҳо нигаронида шуда, муносибати фаъоли хонандагонро дар назар дорад ва дар асоси донишҳои пешини онҳо ба роҳ монда мешавад. Ин шакли таълим имконияти интиҳоб кардани усулҳои нави корӣ, талаботи онҳоро дар асоснокӣ зарурати омӯзиши ахбори нав ва дар ҳамгироии донишҳои нав бо таҷрибаи ҳаёти дошта, талаботи ба амалия нигаронидани таълимиро дорад.

Ба таври дигар гӯем, дар муқоиса бо усулҳои анъанавӣ, усулҳои интерактивӣ васеътар ва бештар ба фаъолияти якҷояи хонандагон на танҳо бо омӯзгор, инчунин хонанда бо хонанда ва ба бартарии фаъолияти хонандагон дар ҷараёни таълим нигаронида шудааст. Мавқеи омӯзгор дар дарсҳои интерактивӣ равона намудани фаъолияти хонандагон барои ба мақсади дарс расидан мебошад.

Бинобар ин, асоси ташкил намудани дарсҳои интерактивӣ машқ ва супоришҳои интерактивӣ мебошанд, ки аз тарафи хонандагон иҷро карда мешаванд. Фарқияти

муҳими машқ ва супоришҳои интерактивӣ аз муқаррарӣ дар он аст, ки онҳоро хонандагон иҷро карда на танҳо маводи омӯхташударо мустақкам мекунанд, инчунин ҳамон қадар маводи навро меомӯзанд.

Ҳангоми истифодаи усулҳои интерактивӣ тарзҳои ташкили якҷоя амал кардан бо таълимгирандагон, усулҳои коммуникативӣ, тақсимоли масъулият барои натиҷаҳо, далеловарӣ дар таълим ҷудо карда шуда, нақши омӯзгор низ аз «тадқиқотчи» ба «ташкilotчи чараёни таълим, ба роҳбалад ва мушовир» иваз мешавад.

Истифодаи усулҳои интерактивӣ ба хонандагон дар муддати кӯтоҳ фикри худро баён кардан, муҳокимаи маъсалаҳоро дар шароити мувофиқ дода, ба онҳо барои аз наздик муошират кардан имконият медиҳад.

Мубоҳисаву муҳокимарониҳо дар хонандагон маҳоратҳои таҳлилӣ, дида баромадани масъалаҳоро ба таври комплексӣ, таҳаммулпазирӣ, нуқтаи назари гуногунро инкишоф медиҳад.

Ҳангоми ташкили муҳокимаронии дастҷамъонаи масъалаҳо дар шароити озодии пурраи хонандагон дар баёни нуқтаи назар ва пешниҳодҳо вобаста ба ҳалли масъалаҳои муҳокимашаванда ҳавасманд карда шаванд. Муҳокимаи ахбори нав ё масъала ва ҳалли он дар шакли саволу ҷавоб гузаронида мешавад. Баъд аз ба саволҳо ҷавоб гирифтани омӯзгор албатта таҳлил ва муҳокимаи ҷавобҳоро гузаронида, ҷамъбасти умумӣ мекунад.

Барои омӯختани азхуд намудани маводи нав бозӣҳои нақшӣ, ҳамчун воситаи самараноки аёни фаҳмонидани мазмуни ақидаҳои нав истифода мешаванд. Онҳо барои азхуд намудани донишҳои нав кӯмак мекунанд, инчунин ба хонандагон имконияти ба даст овардани маҳорату малакаҳои ёрирасони февран истифода намудани донишҳои азхуднамударо медиҳанд.

Бозӣҳои нақшӣ – ин машқи меъёрҳои муайяни муошират, коркарди фаъолияти оянда, ёрирасони намунаи вазъияти ҳаётиро созанда ва диҳандаи имконияти «мағлуб шудан» дар шароити муайян, хубтар фаҳмидани ҷиҳатҳои равонии инсон мебошанд. Вақте ки як вазъият ё ҳолати муайян иҷро карда мешавад, иҷрокунандагони бозӣ ба монанди қасоне, ки тамошо мекунанд, имконияти дидани масъала ва роҳҳои ҳалли онро пайдо мекунанд. Ба ин фазои «ҳамдигарфаҳмӣ» дар чараёни бозӣҳои нақшӣ мусоидат мекунад.

Бозӣҳои нақшӣ ва машқҳо – ин лаҳзаҳои диққатҷалбкунанда ва аҷоибтарини дарс мебошанд. Вақте ки хонанда ягон фаъолиятро иҷро мекунад, ин метавонад боиси ҳавасмандии ӯ ва самарабахшии чараёни таълим гардад. Бозӣҳои нақшӣ зидди беҳавсалагии, ки бисёр вақт хонандагон ҳангоми аз ҳад зиёд дар як ҷо нишастан бо он рӯ ба рӯ мешаванд, воситаи хубе мебошад. Усули мазкурро истифода намуда, ба омӯзгор лозим аст, ки хонандагони ба бозии нақшӣ ҷалбшударо беихтиёр аз нақшофарӣ ба муҳокимаи таассуротҳои онҳо ва муҳокимаю ҷамъбасти бозӣ бо аҳли синф барад.

Намунаи чанде аз бозӣҳои нақширо пешниҳод менамоем.

Бозии «Дар мағоза»

Ин бозӣ ҳангоми таълими мавзӯи «Синфи мо» иҷро карда мешавад.

Мақсади бозӣ: Инкишоф додани маданияти нутқи шогирдон, ғани гардонидани захираи луғавӣ ва шиносӣ бо ашёҳои таълим.

Тарзи бозӣ: Яке аз талабагон баранда (фурӯшанда) мешавад. Гурӯҳи бачаҳо (5-6) нафар дар нақши ашёи таълим (ба дасти ҳар яке як расм ё худ ашё дода мешавад) бозӣ мекунанд, гурӯҳи дигар дар нақши харидор.

Фурӯшанда мегӯяд: «Мо ашёи хониш дорем, ба шумо чӣ даркор?» Харидоре баъди ба ҷо овардани одоби муошират (салом гуфтан) номи яке аз асбобҳои хониш (ҷузвдон, китоб, дафтар...) -ро мегирад: «ба ман китоб даркор аст, бемалол бошад, китоби «Алифбо»-ро ба ман диҳед».

Хонандае, ки номи ҳамон ашёро дорад, аз гурӯҳ баромада бо харидор ҳамроҳ мешавад. Баъд харидорони дуҷум, сеҷум... ҳар қадам баъди салому алейк ашёи

дилхоҷашонро харидорӣ мекунад. Ба ҳамин тарик, бозӣ то ба кулӣ фурӯхта шудани ашё идома меёбад.

Бозии «Дар бешазор»

Бозии мазкур барои дар кӯдакон тарбия кардани меҳру муҳаббат нисбати ҳайвоноту паррандагони беша гузаронида мешавад. Он барои фарқ кардани навъҳои ҳайвоноту паррандагон низ муфид аст.

Шарти бозӣ:

Аз ҳамаи иштирокчиён хоҳиш карда мешавад, ки чашмҳояшонро пӯшанд ва баранда бозиро оғоз мекунад: «Бегоҳӣ фаро мерасад, дар бешазор ҳамаи ҳайвонот ва ҷонварон ба хоб мераванд. Ҳангоми субҳ дамидан ҳайвоноту ҷонварон аз хоб бедор шуда, чуфти худро меёбанд». Иштирокчиёне, ки овози якхела бароварданд, якҷоя шуда гӯё рақс, бозӣ ё сурудхонӣ мекунад. Масалан, рӯбоҳ бо рӯбоҳ, шер бо шер, тӯтӣ бо тӯтӣ ва ғайра.

Бозии «Ин кист?»

Дар ин намуди бозӣ 2 нафар иштирок мекунад. Яке нақши омӯзгор ва дигаре нақши хонандаро иҷро мекунад.

Шарти бозӣ чунин аст: хонанда бояд номи ашёро аз рӯи амали он муайян намояд ё баръакс аз рӯи ном амали онро муайян кунад.

Масалан, хонандае (омӯзгор) мепурсад: кӣ месарояд? кӣ кор мекунад? кӣ меомӯзад? кӣ меомӯзонад? кӣ табобат мекунад? кӣ табобат меёбад? кӣ парвоз мекунад? ва ғайра. Хонандаи дигар (ҷавобдиханда) бояд баробари ҳар як пурсиш ҷавоб гӯяд. Ҳангоми бечавоб мондани савол ҷавобгӯянда мағлуб мешавад.

Адабиёт

1. Мустафоқулов Т, Нарзуллоева М. Асосҳои психологияи синнусолӣ ва педагогӣ. Кӯлоб, 1993,345, с.
2. Амонов Н.Қ. Асосҳои психологияи муошират. Душанбе.2003. 235, с.
3. Миралиев А.М, Давлатов М.Т. Педагогика ва психология. –Душанбе, «Ирфон».2007.344, с.

Роль интерактивных методов обучения

В статье говорится об интерактивных методах обучения, направленные на овладение всеми видами речевой деятельности: слушанием, говорением, чтением и письмом. Эффективность и результативность процесса обучения зависит от рационального использования этих методов обучения.

Ключевые слова: интерактивные методы, умение, навыки, учитель, ученики, ролевые игры.

ROLE OF INTERACTIVE METHODS OF THE EDUCATION

The article discusses about interactive method of education, directed on mastering by all means of speech activity: listening, speaking, reading and letter. Efficiency and result process of the education depends on rational use of these methods of the education.

Key words: interactive methods, skill, skills, teacher, pupils, ролевые of the play.

РОҲҶО ВА УСУЛИ САМАРАБАХШИ ЛУҒАТОМЌЗЌ

**Баргигули Шогунбек,
ходими илмии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф**

Калимаи «луғат», ки қабулшуда аз забони арабист, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» - забон, лисон, калима, вожа, лексика маънидод гардидааст. Инчунин ба китобҳое, ки дар онҳо маҷмӯи калимаҳои як забон чамъ гардида, шарҳ дода шудаанд ё калимаҳои аз як забон ба забони дигар (луғати дузабона ва сезабона) тарҷума гардидаанд, мансуб доништа шудааст. Ба мо маълум аст, ки солҳои охир луғатҳои гуногун (луғати синонимҳо, воҳидҳои фразеологӣ, луғати терминҳои фан ё соҳаҳо) низ чоп гардиданд, ки аз аҳамият ҳолӣ нестанд, барои инкишофи нутқи хаттӣ ва шифоҳии шогирдон манфиатбахшанд ва донистанашон манфиати зиёдеро дорост. Барои дониши муқаммал ва ғанисозии захираи луғавии хонандагон аз ёд намудани луғату истилоҳҳои зарурӣ ҷоиз ва судманд аст. Аз ин лиҳоз, дар дарсҳои забон ва адабиёт омӯзиши луғат яке аз масъалаҳои рӯзмарра ва актуалист. Дуруст аст, ки дар барномаи таълимии забон ва адабиёти тоҷик ба луғатомӯзӣ соатҳои алоҳида муқаррар нагардидааст, вале омӯзгор дар рафти мавзӯҳои таълимӣ (аз фанҳои забон ва адабиёт) бояд ба ин масъала таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намояд. Бешак, истифодаи дафтарҳо барои навиштани луғат ва аз ёд кардани онҳо аз аҳамият ҳолӣ нест. Вале боз дар ин ҷода саволе ба миён меояд:

- Оё талаба луғатро аз худ карда, ба маънои он сарфаҳм рафта метавонад?
- Чӣ бояд кард, ки хонанда аз даҳ мафҳуми азбарнамуда ақаллан се тояшро фаромӯш накунад?
- Дар омӯхтани луғат кадом роҳу усулҳои пешқадами таълимро ҷорӣ намудан муҳим аст?

Чӣ қадаре, ки омӯзгор роҳу усулҳои гуногуни луғатомӯзиро ҷустуҷӯ кунад ва дар дарсҳои ҳамаҷузаш истифода намояд, таълим ҳамон қадар завқовар ва хушсифат мегардад. Луғатомӯзӣ дорои зинаҳои зиёд аст:

«а) Зинаи аввали луғатомӯзӣ оила ба ҳисоб меравад. Аз рӯзҳои аввали фикрбаёнкунии кӯдак бояд муҳити оила барои дуруст ифода кардани мақсад мувофиқ бошад. Калонсолон сари вақт бояд хатогии кӯдаконро ислоҳ намуда, тарзи суханронии кӯдакро назорат кунанд. Вале, мутаассифона, бояд гуфт, ки кӯдакони тоҷик то ба кӯдакистон ва ё мактаб рафтанд, ба ғайр аз он мафҳумҳое, ки дар доираи муносибати оила мавҷуд аст, дигар луғатҳои даркориро намедонанд. Бояд падару модарон ба ин масъала диққати махсус диҳанд. Ҳол он ки дар боғчаю кӯдакистон ҳам зимни омӯзиши луғат кор ниҳоят суст ба роҳ монда шудааст.

б) Мураббӣни кӯдакостонҳо ба ин масъалаи муҳим ба таври бояду шояд аҳамият намедиханд. Дар муқоиса бо кӯдакони рус бачагони тоҷик захираи луғавӣ надоранд. Пӯшида нест, ки дар муҳити оилаю боғча ва то ба мактаб омадан кӯдакони рус номҳои гуногуни ҳайвонҳои хонагӣ, номҳои зиёди гул, дарахт, нақлиёт, ҳатто номҳои шахрҳои гуногунро медонанд. Аз ин рӯ, онҳо ба мактаб то дараҷае тайёр шуда меоянд. Бино бар он, мураббӣён вазифадоранд, ки кӯдакро марҳила ба марҳила ба луғатдонӣ водор созанд ва кӯшанд, ки оҳиста-оҳиста захираи луғатдонии кӯдак, аз калимаю мафҳумҳои нав зиёд шавад. Онҳо бояд бештар ба кӯдакон шеърҳои матнҳои насри зиёдеро омӯзонидани, мазмуни ҳар як калимаи хондашударо бояд онҳо пурра дарк намоянд.

Таҷриба нишон дод, ки дар кӯдакостонҳое, ки мураббӣён аслан тоҷиканд, калимаҳои маъмули тоҷикӣ номафҳуманд. Агар ба кӯдак «курсичаатро биёред» гӯед, гаптон барояш норавшан мемонад. Баъди такрори чандбора ҳам мазмуни калимаи «курсӣ»-ро кӯдак намефаҳмад. Агар «стулчаатро биёр» гӯед, кӯдак давида курсичаашро меорад. Айнан ин гуна ҳодисаҳо бо калимаҳои дигар ба монанди кат, миз, чангак, пойафзол, чӯроб, табакча ва ғайра рӯй додана мумкин аст. Аз ин рӯ, пеш аз ҳама ба кӯдак забони бойи модариашро омӯзонидани вазифаи муҳим ва аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад.

в) Зинаи дигари омӯзиши луғат мактаби миёна ба ҳисоб меравад. Ин зина тӯлонист ва боз ба давраҳо тақсим мешавад. Зинаи нахустини ин давра курси хониши эзоҳист, ки дар он таҳкурсии забондонии фард гузошта шуда, малакаю маҳорати сухандонии шогирдон хеле инкишоф хоҳад ёфт. Ҳамин тавр, дар тӯли чор сол бояд нутқи хаттию даҳонии шогирдон инкишоф ёфта, захираи луғаташон биафзояд. Пас, ин равиш дар курси адабӣ боз ҳам такмил ёфта, шавқу ҳаваси шогирдон ба луғатомӯзӣ ва дарки маънии матнҳо бештар мегардад ва муаллим вазифадор аст, ки аз ин имконият самаранок истифода барад. Луғатомӯзи дар синфҳои 1-4 бояд кори ҳарсоата ва ҳаррӯзаи муаллим бошад. Ба хонандагони ин синфҳо чунин бояд таълим дод, ки ҳамаи калимаҳои дар китоб буда ба хонанда фаҳмо ва равшан бошанд. Аз назари муаллим бояд ягон калимаи норавшан бе шарҳ нагузарад. Дарсҳои синфҳои ибтидоӣ бояд ҳатман бо аёнӣтаро гузаронидани шаванд, зеро ин ба азхудкунии луғат кӯмак мерасонад. Аз ин рӯ, масъулияти бевоситаи луғатомӯзии хонандагони мактаби миёна ба зиммаи муаллимони синфҳои ибтидоӣ гузошта шудааст. Аксарияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ бисёр калимаҳои азёдкардашудаашонро намефаҳманд. Агар инкишофи нутқи хонандагон дар синни хурдсолӣ суст бошад, таъсири он дар ҳаёти минбаъдаи ҳар як хонанда манфӣ акс меёбад. Ин ба фикркунӣ ва мулоҳизаронии хонанда то андозае монев мешавад.

Марҳилаи дуюми луғатомӯзӣ ҳангоми таълими забон ва адабиёт дар синфҳои 5-7 сурат мегирад.

Дар ин зинаи таълим муаллимон хонандагонро барои омӯختани таърихи адабиёт омода мегардонанд ва бо санъати сухани адиб, маҳорати ифодаи фикри ӯ шинос менамоянд. Дар ин синфҳо фикри хонанда ба воситаи қоидаҳои грамматикӣ сохта мешаваду дар дарсҳои адабиёт фикри хонанда аз рӯи қонунҳои санъати сухан сурат мегирад. Чӣ тавре, ки маълум аст, яке аз методҳои омӯзиши адабиёт дар синфҳои 5-7 нақл ба ҳисоб меравад, ки муаллимон бо ин роҳ мазмун ва мундираҷаи матни асари адабиро ба хонанда дастрас мегардонанд. Бинобар ин, муаллим зимни нақли мавзӯи дарс бояд вариантҳои луғатҳои номафҳумро истифода карда, мазмуни матнро ба хонанда расонад. Лекин муаллими мактаб бояд фаромӯш накунад, ки дониши хонандагон дар қадом сатҳ аст. Агар хонандагон нисбатан дониши баробар дошта бошанд, ба онҳо хонда фаҳмонидани матни китоб душвор намегардад. Лекин агар дониши хонандагони синф нобаробар бошад сафи хонандагони сустхон зиёд, ба муаллими забону адабиёт лозим аст, ки бештар ба мазмуни калимаҳои номафҳум диққат диҳад, зеро бе фаҳмонидани он луғатҳо мазмуни матн норавшан мемонад. Дар ин гуна синфҳо қор нисбатан душвор ва заҳматталаб аст. Ба омӯзгор лозим аст, ки ҳар дарс ва мунтазам қорро дар болои луғатомӯзӣ вусъат диҳад. Зеро талаб қардани

омӯзиши калима ва мафҳумҳои норавшан дар охир боиси азхуд нашудани он матн мегардад. Вақте ки луғатҳо фаҳмо бошанд, мазмун ва идеяи матн барои шогирдон дастрас аст ва онҳо аз моҳияти асар ва санъати суҳанварии адибон ба хубӣ огоҳ хоҳанд гашт. Дар дарсҳои адабиёт омӯзгор бояд фаҳмиши забондониро талаб намояд. Онҳо бояд мазмунҳои гуногуни калима, синоним, ибораҳои асли ва маҷозӣ, фразеологизмҳоро донанд ва дар нутқи хаттӣ ва даҳонии худ истифода баранд. Роҳҳои гуногуни истифодаи он ҳангоми нақл матн, қорҳои хаттӣ, иншо ба ҳисоб мераванд, ки барои мустаҳкам намудани нутқ бо луғатҳои нав истифода бояд шавад».

Таҷрибаҳо нишон додаанд, ки педагогони машҳури олам низ таълими кӯдакро аз хурдӣ нисбат ба синни мактабӣ авлотар медонанд ва имрӯз ташкил шудани марказҳои инкишофи кӯдакони синни томактабӣ низ ин ақидаро дастгирӣ менамояд. Кӯдакии барвақт падидаи навтарини асри кунунӣ буда, он низ омӯзиши барвақтии луғатро тақозо менамояд. Масалан, мо шоҳиди ҳолим, ки кӯдак дар хона ё тамошои муҳит пайваста ба мо савол медиҳад, ки ин чист ва ё он чист?

- Чаро гурба аккос намезанаду сағ аккос мезанад?
- Чаро шамол шоҳи дарахтонро мечунбонад?

Ин гуна саволҳо тафаккури интиқодӣ мебошанд ва кӯдакро ба ҷустуҷӯ оварда мерасонанд. Дар ин замина омӯзиши луғат ба вуҷуд меояд. Масалан, ба кӯдак чунин ҷавоб додан ба маврид аст, ки табиати олам офарида шудааст ва аккос задани сағ азалист. Шамол ҳодисаи табиат аст ва он дарахтро ба чунбиш меорад. Шамол қувваи зиёд дорад ва амсоли инҳо. Акнун кӯдак ба калимаҳои нав аз қабилӣ: «**табиат, олам, офарида, азал, ҳодиса, чунбиш, қувва**» шинос гардид. Ё аз нав маънои ин калимаҳоро пурсидан мегирад. Аммо ноғуфта намонад, ки падару модар ё дигар ашхос ба саволи кӯдак ҷавоб намедиҳанд ва одатан мегӯянд, ки «Ту ба он чӣ қор дорӣ? Ин қори ту нест. Ту ҳоло кӯдак ҳастӣ ва ғайра». Ба ин масъала ҷиддӣ назар бояд кард ва ба ҳар як саволи кӯдак ҷавоби саҳеҳ ва аниқ бояд дод, то ки ӯ ҷустуҷӯкор, луғатдон ва ҳақиқатнигор гардад.

Луғатомӯзии хонандагон на танҳо вазифаи омӯзгорони фанҳои забону адабиёти тоҷик ва хоричӣ аст, балки ба аксари фанҳо дахл дорад, зеро ҳар фанну соҳа истилоҳу вожаҳои хоси худро дорад, ки хонанда бояд маънои луғавии онҳоро донанд, дарк кунанд ва дар мавридҳои зарурӣ онҳоро дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ истифода бурда тавонанд.

Тағйироти пурвусъати раванди ҳаёт, рушди илму техника, падидаи омадани намудҳои нави воситаҳои иртиботӣ рӯзгори одамонро дигаргун ва афкори онҳоро ба донишҳои техникӣ афзун менамоянд. Чунин таҳаввулот ба забон низ бетаъсир нахоҳад монд, зеро он воситаи асосии иртибот, табодули афкор ва инъикосгари вазъи рӯзгори ҷомеа аст. Асри XXI, ки фазои расонаӣ фарох ва густурда дорад, ҷангҳои равониву иттилоотӣ авҷ мегиранд ва ин раванд аз ҳар шахс, бахусус, хонандагони мактабҳои таҳсилоти умумӣ малакаву маҳорат ва дониши мукамалро тақозо дорад. Вобаста ба пешрафти илму техника назари мактабиён ҳам бояд дар сатҳи зарурӣ қарор гирад, тарзи қоркард, таҳлил ва пешниҳоди маълумот низ тағйир ёбад. Онҳоро зарур аст, ки бо воситаҳои гуногун ва усулҳои навтарин дониши ҳешро инкишоф диҳанд ва дар ин ҷода бахусус, аз технологияи муосир истифода баранд, аммо технологияи муосир бояд дар ҷаҳорҷӯбаи ахлоқи инсонӣ сурат гирад ва бо истифодаи оқилонаи ақл ба роҳ монда шавад.

Солҳои охир истифодаи технологияи навин дар мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мавриди баҳс қарор гирифтааст. На танҳо истифодабарии воситаҳои техникӣ аз тарафи омӯзгорон ва мутахассисони ин соҳа мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтааст, балки аз тарафи дигар, тарзи усулҳои нави таълим дар рафти иҷроиши қорҳои амалӣ низ мавриди гуфтугузур доништа шуд. Вазифаи асосии омӯзгор бевосита ҳангоми омӯзиши матнҳои алоҳида хусусиятҳои синну соли хонандагонро дар мадди аввал гузорад ва кӯшиш кунанд, ки аз рӯи принсипи аз сода ба мураккаб гузаштан амал намояд ва ҳар як вожа ва ибораҳои номафҳумро сари вақт пеш аз хондани матн ва ё ягон машқ ба воситаи аёнӣ ё тахтаи электронӣ ба хонандагон шарҳу эзоҳ диҳад. Ин роҳи

шарҳи луғатомӯзӣ барои хонанда роҳи муҳим ба ҳисоб меравад. Ба ин гуна аёният воситаҳои технологияи муосир мисол шуда метавонад. Роҳу усулҳои гуногуни таълими луғатомӯзӣ истифода аз технологияи муосир дар дарсҳои забону адабиёт ва дигар фанҳои филологӣ бой кардани захираи луғавӣ, тарзи дурусти талаффузи калимаҳо, инкишофи нутқ, ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забон, бегалат ва босаводона иншо гардидани матн ва коркарди дониши амалии хонандагонро ҳаматарафа тақвият мебахшад.

Ҳангоми шарҳи луғат усули ҳамкориро дар дарс истифода бояд бурд. Кӯшиш ба ҳарч додан лозим аст, ки дар ҳар як дарс кӯдакон бештар фаъолият намуда, омӯзгор танҳо мушоҳидачӣ ва раҳнамову ёвари шогирдон бошад. Масалан, ба дасти хонандагон порчаҳои шеърӣ аз ашъори Рӯдакӣ, Сино ва Фирдавсӣ дода мешаванд. Ба хонандагон вақт чудо мешавад, то ки байтро хонда, муаллифи онро фикр кунанд. Пас, хонандагон аз рӯи муаллифи байт ба гурӯҳҳои Рӯдакӣ, Сино ва Фирдавсӣ чудо мешаванд. Ба ҳар як гурӯҳ супориши гуногун дода мешаванд. Ҳар як хонанда на фақат барои иҷроиши кори худ, балки барои натиҷаи кори тамоми гурӯҳҳо уҳдадор аст. Дар ин вақт хонандагони камфаъл низ кӯшиш менамоянд, ки чизи нофаҳморо аз талабаҳои фаъл омӯзанд ва баръакс хонандагони фаъл кӯшиш менамоянд, ки хонандагони камфаъл аз иҷроиши супориши додашуда бароянд. Дар ин усули ҳамкорӣ тамоми хонандагон фаъолияти худро нишон дода, чизи мураккабро дар якҷоягӣ иҷро менамоянд.

Ба ҳар як гурӯҳ матнҳои мухталифро пешниҳод менамоем, то хонандагон аввал матнро хонда, мазмуни онро ба ҳамдигар дар гурӯҳҳо нақл кунанд. Сонӣ калимаҳои душворфаҳро аз матн чудо намуда, ба дафтари худ менависанд. Чун ин супоришҳо иҷро гардиданд, ба дасти хонандагон «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дода мешавад ва онҳо калимаҳои номафҳумро ёфта, мазмуни онҳоро шарҳ медиҳанд. Намунаи матн:

«Он марди ришиёҳи бокитфу бозу, ки назди устохонаи дуредгарӣ истода, чувозкундаи навро бодикқат аз назар мегузаронд, Восеъ буд, чувозкундаи тайёрро ӯ бо ёриш ин ду марди дигар гелонда-гелонда бурд,- хайр, хуй кунед,-хоҳиш кард ӯ,- як тараф истед!»
(Сотим Улуғзода)

Масалан, хонанда калимаи шевагиро (хуй кунед) қайд кардааст. Сипас, метавонад маънои онро аз ҳамсинфон ё аъзоёни гурӯҳи худ бипурсад. Агар ҳамсинфон ба саволи ӯ ҷавоб дода натавонанд, дар ин маврид омӯзгор ба саволи ӯ ҷавоб медиҳад. Дар ин ҳолат омӯзгор барои мустаҳкам кардани дониши хонанда метавонад усули муқоисавиро тавассути диаграммаи Венн аз тахтаи электронӣ нишон диҳад, то ки дар хотири хонанда нақш бандад ва хонанда таҳлилу муқоиса карданро омӯзад. Масалан, калимаи «хуй» лаҳҷавӣ, камистеъмол ва калимаи «кушоед» дар забони адабӣ серистеъмол мебошад.

Дар дарси адабиёт ҳангоми тафсири шеър муаллим ба хонандагон мурочиат карда мегӯяд, ки дунафарӣ байтро дар ҷадвали мазкур нависонанд. Дар сутуни аввал ҳуди байт, дар сутуни дуюм шарҳи он оварда мешавад.

Байт	Шарҳи байт
<p>Ҷамоли мардумӣ аз ҳилм бошад, Камоли мардумӣ аз илм бошад. (Носири Хусрав)</p> <p>Луғат: ҳилм – нармдилӣ, мулоимат, хоксорӣ, фурутанӣ. илм- дониш, маърифат. ҷамол- рамзи зебоист.</p>	<p>Яъне ҳар як инсон бо илму фарҳанг, дондонишманд, ки бо ҳислатҳои ҳамидаи инсонӣ ороस्ताаст, соҳибҷамол ва зoir ҳиран зебост.</p>

Омӯзонидани луғат ҳангоми хондан ва таҳлили асар вобаста ба санъатҳои бадеӣ яке аз усулҳои судбахш ба шумор меравад. Шогирдон дар баробари дарки маънӣ, моҳияти санъати бадеӣ, боз луғатҳои навро низ аз ёд мегиранд. Илова бар ин, бо истилоҳоти гуногуни тасвир ошноӣ пайдо намуда, захираи луғавиашон ғанитар мегардад. Кайд кардан зарур аст, ки хонандагони синфи 5 аз фанни забони модарӣ дар боби «Луғатомӯзӣ» оид ба омонимҳо маълумот мегиранд. Масалан: *шаст* – I. рақам, адад; II. чангаки моҳидорӣ; III. суръат; *бар* – I. мева, ҳосил, самар; II. паҳнӣ, васеъ; III. хушкӣ (*бахру бар*); *хар* – I. марқаб; II. феъли фармоиш.

Омӯзгор кайд мекунад, ки ин вожаҳо баръакси сермаъноии калимаҳо аз ҷиҳати баромад ба ҳамдигар ҳеҷ гуна умумият надошта, танҳо аз ҷиҳати шакл монанд шудаанд. Дар адабиётшиносӣ калимаҳои ҳамшакл санъати таҷнисро ба вучуд меоранд, яъне калимаҳои шаклан якхелаю мазмунан дигарро дар илми забон омоним ва дар адабиёт таҷнис меғунд. Масалан, ҳангоми таҳлили байти зерин аз достони «Хайр ва Шар»-и Низомии Ғанҷавӣ :

Ин ду гавҳар дар оби хеш андоз,

Гавҳарамро ба оби худ бинвоз!

Дар ин байт калимаи «гавҳар» ду бор зикр гардидааст, вале ду маъноро ифода мекунад. Дар мисраи аввал ба маънои чавоҳир, як навъ санги қиматбаҳо омадааст ва дар мисраи дуюм бошад ба маънои ҷон, ҷону тан омадааст.

Инчунин омӯзгор метавонад аз «Рӯзномаи дубахша», ки ин усулро ҳангоми кор бо луғат, шарҳу тафсири ягон мафҳум, маънидод кардани зарбулмасалу мақолҳо ва тадқиқоти мазмуни матн амалӣ мешавад, истифода кунад. Ин усул чунин гузаронида мешавад:

Намунаи 1. Байтҳо аз ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣро шарҳ диҳед.

Иқтибос	Шарҳи он
Биё, ки пардаи гулрезӣ ҳафт хонаи чашм Кашидаем ба таҳрири коргоҳи хаёл.	Шоир меғунд, ки аз дури маҳбубааш, аз ҳаҷру фироқи ӯ ашки хунин дар ҳафт пардаи чашмаш нақшин шудааст.
Ба олам нафурӯшем мӯе аз сари дӯст.	Қадри дӯстро доништан лозим аст, чунки дар ҳама ҳолат дӯст мададгор мешавад. Бинобар ин, ба як мӯи дӯст оламро баробар намекунем.

(Усулҳои ҳамкорӣ дар таълими забон ва адабиёти тоҷик, саҳифаи 34-35, Душанбе, 2005).

Намунаи 2.

Ибораҳои фразеологӣ	Шарҳи он
Бо думи шер бозӣ кардан.	Ҷони худро ба хатар ниҳодан, муқобилият бо қувваи нобаробар.
Гарму сардии дунёро дидан	Азоби дунёро дидан, ботачриба будан

Тавассути воситаҳои аёнӣ ва технологияи навин гузаронидани машғулиятҳо, бахусус, омӯзиши луғат усули самарабахши таълим аст, ки дар аксари мамолики пешрафта роҳандозӣ шудааст ва баҳрабардорӣ аз он талаботи замон аст. Аз ин рӯ, омӯзгоронро зарур аст, ки истифодаи компютерро хуб омӯзанд, дарсро бештар тавассути слайдҳо гузаронанд. Асосан лозим аст, ки аз матн ё ҷумлаи дар слайд додашуда калимаи шарҳу эзоҳталабро ҷудо карда, дар тахтаи синф ё филипчарт нависанд ва маънои луғавии онро дар баробараш нависанд. Хонандагон слайдҳоро

бодикқат аз назар гузаронида, мафҳумҳои душворфаҳмро чудо мекунад. Муаллим ба хонандагон супориш медиҳад, ки то дарси оянда ин калимаҳоро аз худ намуда, шарҳ дода тавонанд ва ба ин калимаҳо ҷумлаҳо тартиб диҳанд ва ё порчаҳои шеърӣ мисол оранд. Аммо ин роҳ низ анъанавӣ аст ва аз ёд кардани луғат қориёна буда, мазмуни он пурра омӯхта намегардад. Хонандагон дар амалия аз ин луғат истифода бурда наметавонанд. Ин усули индуктиви муаррифии луғат аст. Агар мо калимаи меҳро Офтоб, қамарро Моҳтоб, ҳамрози роздон, дӯстро ошно, ҷӯра ва ҳилолро моҳи нав гӯему хонандагон онро дар дафтар нависанд ва доир ба омӯзиши он фаъолияти дигарро иҷро накунад, албатта, дар хотирашон нақш намебандад. Агар онро ба таври зерин ба роҳ андозем, самарааш бештар мегардад.

Луғат	Маънои луғавӣ	Муродиф	Мутағоз	Омоним	Мисол
Хуршед	Ҷирми осмоние, ки гармӣ ва рӯшноӣ дода, ҳаёт бе он вучуд надорад.	Офтоб, шамс, меҳр (шед)	–	–	
Моҳтоб	Сайёрае, ки шабона нур медиҳад.	Қамар, ҳилол, бадр.			
Ҳамрози	Дӯсти самимӣ, наздик.	Роздон, ошно, рафиқ, ҷӯра.			
Ҳилол	Моҳе, ки нав мебарояд ва борик аст.	Моҳ			

Бигзор, хонанда чунин фаъолиятҳоро иҷро кунад, то маънои калима дар хотираш нақш бандад. Хубтар аст, сӯтуни чорум, панҷум ва шашумро дар хона иҷро кунад, Омӯзгор арзёбӣ карда тавонад, ки хонанда то кадом андоза ба шарҳи луғат сарфаҳм рафтааст ва дар амалияи кораш аз он истифода бурда тавонад, вақти дарси омӯзгор низ сарфа мегардад. Дар ҳалли ин фаслҳо омӯзгор бояд ба хонанда ҳамкориҳои зиҷ дошта бошад, бештар ҳалли фаъолиятҳоро тавассути ангезиши зеҳн бо ҳуди онҳо воғузур гардонад. Дар сурати надонистани маънои луғавии калимаҳо аз матн ё ҷумла аз луғатҳо – фарҳангҳо истифода баранд. Барои бо фарҳанг ва луғатҳо кор кардан маҳорату малакаи онҳоро такмил додан ниҳоят зарур аст, вагарна аз ду ҷилд китоби «Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ», ки ҳаҷман қалонанд, дарёфт намудани луғати даркорӣ бисёр мушкил ва ҳатто номумкин мегардад.

Барои ин маҳорату малакаро сайқал додан бояд ба ҷиҳатҳои зерин эътибор дод:
-хонандагон тартиби алифборо аз ёд донанд;

-дар кадом чилд ҷойгир шудани луғати даркорино аз рӯи ҳарфи аввал донанд.

-тартиби алифборо аз рӯи ҳарфҳои минбаъда низ донанд, ба мақсади дарёфти калимаи зарурӣ аз онҳо истифода баранд;

-Баъди навишта шудани луғат ба кадом забон ва ё соҳа мансуб буданаширо аз рӯи калимаҳои ихтисоршуда (1-3ҳарф) донанд;

Ин маҳорату малакаҳоро дар шакли бозӣ ё мусобика ташкил кардан бисёр ғоидабахш аст, хонандагонро шавқманд мегардонад. Муаллим ду хонандаро барои ёфтани калимаҳои дар матн душворфаҳм аз чилдҳои фарҳанг водор мекунад. Калимаҳоро аз рӯи ҷойгиршавӣ дар фарҳанг ба ду қисм ҷудо мекунад, то қори хонанда осонтар гардад. Барои ин хонандагонро огоҳ месозад, ки қасе зудтар аз уҳдаи қор бароянд, ғолиби бозӣ ё мусобика мегардад.

Барои луғатомӯзи аз бозииҳои гуногун истифода бурдан ҳеле судманд аст, зеро ки тафаккур ва зеҳни хонанда сайқал меёбад. Барои шарҳи маънои калимаҳо бозии «Майдони муъҷиза» -ро бо чунин тарз ташкил кардан мумкин аст. Муаллим дар тахтаи синф ё варақ луғатҳоро навишта, дар баробари он қатақчаҳоро мувофиқи шарҳи маъно меқасад. Метавонад онро ба тариқи умумӣ бо аҳли синф қор кунад ва ё аз ҳар гурӯҳ якнафарӣ хонандаро интихоб намояд. Барои ҳар як ҷавоби дуруст балро муайян кунад. Ба тариқи муқофот метавонад аз бозииҳои истифода барад ва ё баҳоҳои сифатӣ ба қори интихоб кунад.

Тафовут	ф	а	р	қ					
Аҷам	ғ	а	й	р	и	а	Р	а	б
Сихикад	х	у	ш	қ	о	м	А	т	
Ионат	к	ӯ	м	а	к				
Офият	с	а	л	о	м	а	Т	й	
Надим	х	и	з	м	а	т	Г	о	р
Маҷнун	д	е	в	о	н	а			

Бозии «Ҳарфёбак»

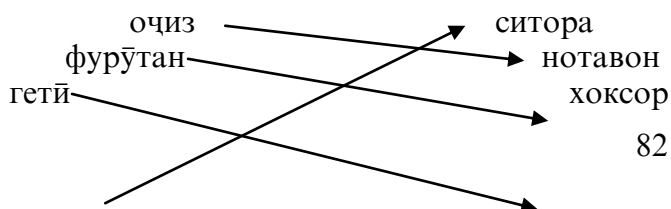
Муаллим дар қатақчаҳо калимаҳои душворро навишта, аз хонандагон хоҷиш мекунад, ки шарҳи луғатҳо дар қатақчаҳо аст, онро ёбад. Тарзи қор бо ҳарфёбақро шарҳ диҳад, зеро он на барои ҳамаи хонандагон шинос фаҳмо аст. Масалан, маънои калимаҳои мағок, зоръ, ҳуҷиста

д	к	о	в	н	у
м	у	е	А	и	р
й	а	о	ш	й	н
м	ч	ҳ	у	қ	з

Ҷавоби ин луғатҳо бо шарҳи ҷуқурӣ, деҳқон ва маймун дар ҳарфёбак ҷой дода шудааст.

Бозии «Мувофиқашро ёбед»

Ин намуди бозӣ ҳам шавқовар аст. Омӯзгор дар сутуни аввал луғатҳо ва дар сутуни дуюм шарҳи онҳоро менависад ва аз хонандагон хоҷиш мекунад, ки ба воситаи тирчаҳо шарҳи луғатҳоро нишон диҳанд.

Бозии «Калимаҳои ҳамқофия»

Ин бозӣ имконият медиҳад, ки хонандагон калимаҳои ҳамқофияро дар катакҷаҳо гузоранд ва ба ин васила ҳам бо тарзи қофиябандӣ ва ҳам ба маъноӣ калимаҳо ошно гарданд. Омӯзгор онро ба шакли бозии «Майдони муъҷиза» низ метавонд амалӣ гардонад. Дар катакҷаҳои охир ҳамаи ҳарфҳои менависад. Ба хонандагон мегӯед, ки ҳарфҳои дуҷум ва сеҷум дар ҳамаи сатрҳо ва сутунҳо якҷелаанд. Биёед, аввал ҳарфҳои аввалро ёбем.

Намунаи 1

В	А	Н	Ҷ
Г	А	Н	Ҷ
П	А	Н	Ҷ
Р	А	Н	Ҷ

Омӯзгор дар катакҷаҳо ҳарфи аввалро навишта, таъкид мекунад, ки охири калимаҳо бо ҳарфи **а** тамом шуда, ин калимаҳо ташдид доранд. Ҳарфҳои дуҷум, сеҷум ва чорум дар ҳамаи калимаҳо якҷелаанд ва ё супориши зеринро низ пешниҳод карда метавонанд: Ҳарфҳои аввали калимаҳоро навишта, таъкид мекунад, ки ҳарфҳои минбаъда ҳама якҷелаанд ва калимаҳо ташдид доранд. Дар ин маврид калимаҳои душвор ба ҳамроҳии хонандагон шарҳ дода мешавад.

Намунаи 2

г	а	Л	л	А
м	а	Л	л	А
ғ	а	Л	л	А
с	а	Л	л	А

Таҷрибаи омӯзгори пешқадам нишон дод, ки ҳангоми дарс агар аз нақшаҳои тайёр ва луғатномаҳо тавассути технологияи муосир бамаврид истифода баранд, донишандӯзии хонандагон афзун ва сайқалёбии мафкураи онҳо беҳтар мешавад.

Масалан, омӯзгори фанни забон ва адабиёти тоҷикӣ Литсей –интернати Президентӣ шаҳри Душанбе Шокирова Раъно аз ҳамин воситаҳои номбурда хеле хуб истифода намуда, дарсашро хеле шавқовар мегузаронад. Ҳангоми омӯзиши мавзӯи достони «Хайр ва Шар» дар синфи 6 дар дарси омӯзгор ширкат варзидам. Омӯзгор дарсро аз пурсиши луғат шурӯъ намуд. Мушоҳида аён сохт, ки омӯзиши луғат дар дарс бо усули замонавӣ ба роҳ монда шудааст. Пеш аз баён намудани мавзӯи нав «ҳамлаи фикрӣ» ба роҳ монда шуд. Аз хонандагон пурсида шуд, ки калимаҳои хайр ва шар дар дoston кадом маъниро ифода менамояд. Бо ин муродиф ва мутаҷуз калимаҳоро гуфта диҳед ва бо мисолҳо шарҳ диҳед. Хонандагон ба пуррагӣ аз иҷрои супориш баромаданд. Омӯзгор илова бар ин, ба хонандагон супориш дод, ки луғатҳои навро ба дафтарҳои нависанд ва синонимҳои онҳоро аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ҷустуҷӯ намуда, маъноӣ онҳоро ёфта дар дафтари худ нависонад.

- Дар дарси оянда, - мегӯяд муаллима, - ин супоришро дида мебароям ва ба хонандагоне, ки аз уҳдаи дуруст иҷро намудани он баромадаанд, баҳо мегузорам, яъне 1 бал баҳо аз ҳисоби луғат аст.

Пеш аз гузаронидани корҳои хатгӣ ба шогирдон супориш медиҳад, ки ба зерӣ калимаҳои ҳаммаъно (синонимӣ) хат кашанд, ё ин ки антонимҳои матнро ишора намуда, дар қори хаттиашон маъноӣ онро шарҳ диҳанд.

Дар вақти таълими мавзӯи мутаозодҳо дар синфи 5 муаллима варақчаҳоро ба дасти хонандагон дод, ки дар онҳо чунин навишта шуда буд: «Мутаозодҳо дар дафтар нависед ва муродифҳои ин калимаҳоро ёбед, бо истифодаи ин мутаозодҳо ва муродифҳо матни ҳикоягӣ ва ё шеъри дилхоҳ эҷод кунед». Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки усулҳои фанон дар дарс васеъ истифода бурда мешаванд.

Ба таври силсилавӣ баргузор намудани чунин машғулиятҳо имкон хоҳад дод, ки шогирдон ба луғатомӯзӣ ва донишдони муродифҳои он шавқу рағбат пайдо намоянд. Ва ин амал яке аз воситаҳои бой гардонидани фонди луғавии шогирдон маҳсуб меёбад. Бо назардошти синну сол, дараҷаи донишу фаҳмиши аҳли синф, интихоби матн ва луғатномаҳо ҳарчӣ бештар гузаронидани ин гуна корҳои амалӣ мувофиқи мақсад аст. Дар ин сурат шогирдон ҳам мавзӯро аз худ мекунанд ва ҳам захираи луғавии забони хешро фасеҳу бой мегардонанд.

Бояд қайд кард, ки дар ҷодаи луғатомӯзӣ роҳу воситаҳои гуногун мавҷуданд. Азбаски дар ҷаҳон истифодаи технологияи пешрафта дар таълим роиҷ аст, фикр мекунам, ба воситаҳои техникӣ омӯзондани луғат дар дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик манфиатбахш хоҳад буд. Дар ҳар лаҳзаи дарс кӯшиш ба ҳарч додан зарур аст, ки хонандагон нисбат ба таълими мавзӯ шавқу завқ пайдо намоянд, то ки мавзӯи додашударо ба пуррагӣ аз худ намоянд. Агар мо дар қори ҳаррӯзаи худ усулҳои дар боло зикршударо мавриди амал қарор диҳем, маҳорату малакаи луғатомӯзии шогирдон ташаккул ёфта, шавқи хонандагон ба омӯзиши луғат меафзояд. Дар замони муосир омӯзиши луғат бо усулҳои технологияи муосир ба роҳ мондан шарт ва зарур аст. Ҳарчанд ин усул захираи вақти зиёдро тақозо дорад, аммо барои баланд бардоштани мазмун ва сифати тадрис мусоидат хоҳад кард. Илова бар ин, дар масъалаҳои луғатомӯзӣ роҳу усулҳои гуногун мавҷуданд ва омӯзгор ҳар кадоми ин усулҳоро мувофиқи сатҳи донишу фаҳмиши хонандагон истифода мебарад.

Адабиёти истифодашуда

1. Мирзоди Маонӣ. Рӯзгор ва осори Ҳочичунайдуллоҳи Баззозҷон. - Душанбе, Адиб, 2011.
2. Усулҳои ҳамкорӣ дар таълими забон ва адабиёти тоҷик. – Душанбе, 2005, с. 34-35.
3. Саидамир Аминов. Луғати фразеологии мактабӣ, - Душанбе, 2007.
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Москва, 1969.

ЭФФЕКТИВНЫЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЕ СЛОВАРЯ

Для приобретение знания учащимся потребуется изучать и выучит словарей, так как это очень важно. Поэтому на уроках таджикских и литература изучение словарь является одно из актуальных проблем. Так как, в учебных программ не дано отдельных часов для изучение словаря. Учитель во время урока должен принимать меры и обратит особое внимание работы со словарём.

Чем больше учитель использует разные методы для изучение словаря на уроках тем больше урок становится интересным, качественным и эффективным.

Ключевая слова: Толковы словари, словарь, учебная программа, языкознание, термин, пути и методы, развитие письменных и разговорные речи.

THE USE OF EFFECTIVE METHODS TO STADY VOCABULARY

For the acquisition of knowledge pupils need to study and learn to use of the dictionary, because it's important. Therefore, the lessons of Tajik literature and learning

vocabulary is one of the most pressing problems. Since, in the curriculum is not given a separate hour for learning vocabulary. Teacher during the lesson should take action and pay particular attention to the dictionary. The more the teacher uses different methods to study vocabulary in the classroom lesson is the more interesting, high-quality and effective.

Key words: dictionaries, dictionary, curriculum, language, term, ways and means, the development of the written speech.

ПЕРЕХОД ФИЗИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЕ В ШКОЛЕ НА ПРОФИЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ

ЛОРЕНЦ Людмила Борисовна,

преподаватель физики средней школы РТСУ при Российско – Таджикском славянском университете

КУЧАКШОЕВ Давлатназар,

старший научный сотрудник Институт развитие образования

Введение на третьей ступени общего образования двухуровневого республиканского компонента государственного образовательного стандарта (базовый, профильный уровни), создание нового республиканского Базисного учебного плана, при его составлении предполагает, что региональные и муниципальные органы управления образованием, каждое общеобразовательное учреждение должны будут строить свои модели организации профильного обучения старшеклассников.

Использование индивидуального учебного плана при профильном обучении позволяют реализовывать различные образовательные потребности обучающихся, их семей, работодателей, учреждений профессионального образования в общеобразовательных учреждениях различных видов.

Под индивидуальным учебным планом (ИУП) понимается совокупность учебных предметов (курсов), выбранных для освоения обучающимся из учебного плана общеобразовательного учреждения, составленного на основе республиканского Базисного учебного плана. В рамках сетевого взаимодействия образовательных учреждений (организаций) при составлении ИУП возможно использование учебных предметов (курсов) нескольких образовательных учреждений (организаций).

Эффективность использования ИУП подтверждается международным опытом. Во многих странах (Великобритания, Соединенные Штаты Америки, страны Скандинавии и др.) в образовательных учреждениях общепринятой является практика предоставления школьнику права самостоятельного формирования индивидуального учебного плана, определения сроков и способов его освоения, прохождения процедур промежуточной и итоговой аттестации, соответствующих особенностям индивидуального плана.

Модели организации профильного обучения на основе ИУП

В различных моделях профильного обучения может вводиться ИУП обучающихся следующим образом:

1. Модель внутришкольной профилизации.

Общеобразовательное учреждение может быть **однопрофильным** (реализовывать только один избранный профиль) и **многопрофильным** (организовать несколько профилей обучения).

Кроме того, общеобразовательное учреждение может быть в целом не ориентировано на конкретные профили, однако за счет значительного увеличения числа предлагаемых профильных и элективных курсов предоставлять обучающимся (в том числе, в форме учебных межклассных групп) в полной мере реализовать свои индивидуальные профильные образовательные программы через ИУП, что на сегодняшний день используется в Турецком лицее г. Душанбе.

2. Модель сетевого взаимодействия образовательных учреждений и организаций.

В данной модели профильное обучение обучающихся конкретного общеобразовательного учреждения осуществляется за счет целенаправленного и организованного привлечения и использования образовательных ресурсов иных образовательных учреждений и организаций. Оно может строиться в двух основных вариантах.

Первый вариант связан с объединением нескольких общеобразовательных учреждений вокруг образовательного учреждения, обладающего достаточным материальным и кадровым потенциалом, способного стать «ресурсным центром» для других школ. В этом случае каждое общеобразовательное учреждение данной группы обеспечивает преподавание в полном объеме базовых учебных предметов и ту часть профильного обучения (профильные предметы и элективные курсы), которую оно способно реализовать в рамках своих возможностей. Остальную профильную подготовку берет на себя «ресурсный центр».

Второй вариант основан на паритетной кооперации общеобразовательного учреждения с учреждениями общего, дополнительного, высшего, среднего и начального профессионального образования и привлечении дополнительных образовательных ресурсов. В этом случае учащимся предоставляется право выбора способов профильного обучения не только там, где он учится, но и в кооперированных с общеобразовательным учреждением образовательных структурах (заочные школы, дистанционные курсы, учреждения профессионального образования и др.), по типу работы Малой Академии при Академии Наук Республики Таджикистан.

Выбор конкретной модели организации профильного обучения определяется, прежде всего, ресурсами, которыми располагает школа и ее партнеры, городская система образования в целом.

Принципы организации профильного обучения с предоставлением выбора на основе индивидуального учебного плана

Построение обучения на основе индивидуальных учебных планов меняет принципы формирования учебного плана общеобразовательного учреждения, равно как и составления школьного расписания занятий. Сначала общеобразовательное учреждение определяет общий набор учебных предметов и курсов, предлагаемых для освоения, затем формируются индивидуальные учебные планы каждого ученика, и лишь затем их совокупность определяет учебный план и расписание занятий для данного учреждения в целом.

В общеобразовательных учреждениях, работающих на основе ИУП, изменяется практика изучения обучающимися всех учебных предметов в составе одного и того же класса. Совокупность индивидуальных учебных планов обучающихся старших классов становится основой для их распределения по учебным группам, классам. По

типу лекций в ВУЗах по общественным наукам, когда студенты, после общих лекций распределяются по группам, соответствующим профилю их обучения.

Новая структура федерального Базисного учебного плана позволит вводить ИУП по всем базовым, профильным предметам и элективным курсам.

Составление учебного плана общеобразовательного учреждения и школьного расписания, основанного на индивидуальных учебных планах учеников, может осуществляться в три этапа.

Этап 1. Формирование списка учебных предметов и курсов, предлагаемых обучающимся.

Данный этап начинается с составления предварительного варианта учебного плана общеобразовательного учреждения, включающего в себя набор учебных предметов, которые данное учреждение может предложить ученикам на выбор. В соответствии с республиканским Базисным учебным планом определяется перечень обязательных предметов на базовом уровне.

Далее перечень дополняется профильными предметами, которые школа предлагает обучающемуся для выбора.

Затем учебный план общеобразовательного учреждения дополняется предметами, включая предметы республиканского компонента, и элективными курсами по типу факультативов. Перечень и содержание элективных курсов определяется школой (компонент образовательного учреждения). Примером может служить Гимназия Хотами в г. Душанбе, где учащиеся помимо обязательных предметов изучают физику, химию, биологию, математику на профильном уровне.

Этап 2. Составление индивидуальных учебных планов, учебного плана общеобразовательного учреждения и расписания занятий.

Обучающиеся выбирают предметы, которые хотят изучать на профильном уровне (их должно быть не менее двух). После предложений обучающихся по выбору предметов и курсов производится подсчет суммарного объема часов, составляющих индивидуальный учебный план и, если потребуются, приведение его в соответствие с объемом учебной нагрузки, предусмотренной базисным учебным планом и СанПиНами (санитарно – психологическими нормативами).

Необходимо пояснить обучающимся механизм составления индивидуального учебного плана, возможности и правила его изменения за время обучения в старшей школе, формы отчетности по изученным курсам (зачёты, экзамены, творческие работы).

При составлении ИУП следует обратить внимание на то, чтобы обучающиеся и их родители понимали, что имеет место ситуация выбора, при которой изменить набор предметов можно только при выполнении определенных условий, получении соответствующих оценок при промежуточной аттестации по предметам, установленным для обязательного изучения.

Далее ведется работа по составлению расписания общеобразовательного учреждения.

Подготовка расписания фактически предполагает составление расписаний учителей и каждого обучающегося. Также это предполагает изменение способа ведения классного журнала.

Возможны иные варианты составления школьного расписания и ИУП, например, если общеобразовательное учреждение работает в режиме «учебных погружений», предоставляет ученику возможность некоторые курсы 11-го класса завершить в 10-м, практикует ускоренные курсы обучения и т.д. Так в школе РТСУ географию заканчивают изучать в 10-м классе и сдают экзамен, за счёт освободившихся часов в 11-м классе изучают таджикский язык на более высоком уровне.

При сетевом взаимодействии образовательных учреждений и организаций также следует учитывать, что ИУП обучающегося может предполагать прохождение некоторых учебных предметов в учреждениях дополнительного образования,

сторонних общеобразовательных учреждениях; для примера: изучение иностранных языков в различных иностранных организациях, имеющих учебную базу более высокого уровня; в рамках семейного образования, самообразования, экстерната и пр. Экстернат существует для детей со слабым здоровьем, где допускается изучение предметов на базисном уровне самостоятельно, с последующей сдачей экзаменов. Возможна подобная практика и для детей с нормальным здоровьем.

Цели профильного обучения

В одном из своих выступлений президент Республики Таджикистан

Э. Рахмон отметил, что нашей стране необходимо формировать свои научные кадры технического профиля, в связи с чем ставится задача создания системы специализированной подготовки (профильного обучения) в старших классах общеобразовательной школы, ориентированной на индивидуализацию обучения и социализацию обучающихся, в том числе с учетом реальных потребностей рынка труда, отработки гибкой системы профилей и кооперации старшей ступени школы с учреждениями начального, среднего и высшего профессионального образования.

Прежде всего следует разграничить понятия «профильное обучение» и «профильная школа».

Профильное обучение — средство дифференциации и индивидуализации обучения, позволяющее за счет изменений в структуре, содержании и организации образовательного процесса более полно учитывать интересы, склонности и способности учащихся, создавать условия для обучения старшеклассников в соответствии с их профессиональными интересами и намерениями в отношении продолжения образования. Профильная школа есть институциональная форма реализации этой цели. Это основная форма, однако перспективными в отдельных случаях могут стать иные формы организации профильного обучения, в том числе выводящие реализацию соответствующих образовательных стандартов и программ за стены отдельного общеобразовательного учреждения.

Профильное обучение направлено на реализацию личности ориентированного учебного процесса. При этом существенно расширяются возможности выстраивания учеником индивидуальной образовательной траектории.

Переход к профильному обучению преследует следующие основные цели:

- обеспечить углубленное изучение отдельных предметов программы полного общего образования;
- создать условия для существенной дифференциации содержания обучения старшеклассников с широкими и гибкими возможностями построения школьниками индивидуальных образовательных программ;
- способствовать установлению равного доступа к полноценному образованию разным категориям обучающихся в соответствии с их способностями, индивидуальными склонностями и потребностями;
- расширить возможности социализации учащихся, обеспечить преемственность между общим и профессиональным образованием, более эффективно подготовить выпускников школы к освоению программ высшего профессионального образования.

Общественный запрос на профилизацию школы

Основная идея обновления старшей ступени общего образования состоит в том, что образование здесь должно стать более индивидуализированным, функциональным и эффективным.

Многолетняя практика убедительно показала, что, как минимум, начиная с позднего подросткового возраста, примерно с 15 лет, в системе образования должны быть созданы условия для реализации обучающимися своих интересов, способностей и дальнейших (послешкольных) жизненных планов. Социологические исследования

доказывают, что большинство старшеклассников (более 70%) отдадут предпочтение тому, чтобы «знать основы главных предметов, а углубленно изучать только те, которые выбираются, чтобы в них специализироваться». Иначе говоря, профилизация обучения в старших классах соответствует структуре образовательных и жизненных установок большинства старшеклассников. При этом традиционную позицию «как можно глубже и полнее знать все изучаемые в школе предметы (химию, физику, литературу, историю и т.д.)» поддерживают около четверти старшеклассников.

Большинство старшеклассников считает, что существующее ныне общее образование не дает возможностей для успешного обучения в вузе и построения дальнейшей профессиональной карьеры. В этом отношении нынешний уровень и характер полного среднего образования считают приемлемым менее 12% опрошенных учащихся старших классов (данные изучения общественного мнения учащихся школ г. Душанбе). Многие учащиеся, сдавшие экзамен по английскому языку по программе «Тойфл» и имевшие возможность обучаться в США в течении года изучали дисциплины по собственному выбору. Результатом такого опыта стал более осознанный подход к выбору будущей профессии и учреждения для дальнейшего обучения.

Зарубежный опыт профильного обучения

Реформы образования происходят сейчас в большинстве развитых стран мира. При этом особое место в них отводится проблеме профильной дифференциации обучения.

В большинстве стран Европы (Франции, Голландии, Шотландии, Англии, Швеции, Финляндии, Норвегии, Дании и др.) все учащиеся до 6-го года обучения в основной общеобразовательной школе формально получают одинаковую подготовку. К 7-му году обучения ученик должен определиться в выборе своего дальнейшего пути. Каждому ученику предлагаются два варианта продолжения образования в основной школе: «академический», который в дальнейшем открывает путь к высшему образованию, и «профессиональный», в котором обучаются по упрощенному учебному плану, содержащему преимущественно прикладные и профильные дисциплины. При этом многие ученые-педагоги европейских стран считают нецелесообразной раннюю профилизацию (в основной школе).

В США профильное обучение существует на последних двух или трех годах обучения в школе. Учащиеся могут выбрать три варианта профиля: академический, общий и профессиональный, в котором дается предпрофессиональная подготовка. Вариативность образовательных услуг в них осуществляется за счет расширения спектра различных учебных курсов по выбору. При этом прежде всего учитываются запросы и пожелания родителей, планирующих профиль для своих детей. Модель общеобразовательного учреждения с профильным обучением на старшей ступени предусматривает возможность разнообразных комбинаций учебных предметов, что и будет обеспечивать гибкую систему профильного обучения. Эта система должна включать в себя следующие типы учебных предметов: базовые общеобразовательные, профильные и элективные.

Базовые общеобразовательные предметы являются обязательными для всех учащихся во всех профилях обучения. Предлагается следующий набор обязательных общеобразовательных предметов: математика, история, русский и иностранные языки, физическая культура, а также интегрированные курсы обществоведения (для естественно-математического, технологического и иных возможных профилей), естествознания (для гуманитарного, социально-экономического и иных возможных профилей).

Профильные общеобразовательные предметы — предметы повышенного уровня, определяющие направленность каждого конкретного профиля обучения. Например, физика, химия, биология — профильные предметы в естественно-научном профиле; литература, русский и иностранные языки — в гуманитарном профиле; история,

право, экономика и др. — в социально-экономическом профиле и т.д. Профильные учебные предметы являются обязательными для учащихся, выбравших данный профиль обучения.

Содержание указанных двух типов учебных предметов составит республиканский компонент государственного стандарта общего образования.

Достижение выпускниками уровня требований государственного образовательного стандарта по базовым общеобразовательным и профильным предметам определяется по результатам единого государственного экзамена.

Элективные курсы — обязательные для посещения курсы по выбору учащихся, входящие в состав профиля обучения на старшей ступени школы. Элективные курсы реализуются за счет школьного компонента учебного плана и выполняют две функции. Одни из них могут «поддерживать» изучение основных профильных предметов на заданном профильным стандартом уровне. Например, элективный курс «Математическая статистика» поддерживает изучение профильного предмета экономики. Другие элективные курсы служат для внутрипрофильной специализации обучения и для построения индивидуальных образовательных траекторий. Например, курсы «Информационный бизнес», «Основы менеджмента» и др. в социально-гуманитарном профиле; курсы «Химические технологии», «Экология» и др. в естественно-научном профиле. Количество элективных курсов, предлагаемых в составе профиля, должно быть избыточно по сравнению с числом курсов, которые обязан выбрать учащийся. По элективным курсам единый государственный экзамен не проводится.

При этом примерное соотношение объемов базовых общеобразовательных, профильных общеобразовательных предметов и элективных курсов определяется пропорцией 50:30:20.

Профильные курсы в естествознании.

Любой хороший учитель, преподающий один из естественно-научных предметов, на вопрос: «Чем бы в первую очередь вы занялись с учениками, если бы у вас появилось несколько свободных уроков?» — непременно ответит: провел бы интересный опыт, исследовательскую работу, организовал бы дискуссию по результатам проделанного. Действительно, в результате борьбы за научную полноту и точность, которая шла параллельно с процессом сокращения учебных часов, отводимых базисным учебным планом на изучение биологии, химии или физики, школы перестали приобретать новые приборы, препараты. Зачем, если и те, которые сохранились в школьных кабинетах «с лучших времен», практически не используются? «Меловая» физика и химия, биология в лучшем случае «под видик» — вот та реальность, которая бытует сегодня в массовой школе. Объем информации, сообщаемый ученикам на лекциях, которые мы только по привычке называем уроками, стал таков, что разговоры о формировании интеллектуальных (да и предметных) умений перестали иметь смысл. Где уж тут пробудить интерес или способствовать формированию осознанного мотива к изучению одноименной науки — успеть бы показать хотя бы красоту ее теорий, «вычитать материал».

Но с началом реализации идеи обязательного профильного обучения в старшей школе у учителей-естественников может появиться шанс. Конечно, никто не освобождает от необходимости выполнять стандарт, но появились профильные предметы, и можно говорить о решении проблемных, исследовательских и ситуативных задач; теперь можно попробовать собрать группу подростков и «поломать» с ними старый радиоприемник или перенести пиротехнические опыты со двора в школьную лабораторию.

К основным достоинствам **первой группы** программ следует отнести прежде всего то, что их авторы предлагают не просто показывать демонстрационные эксперименты и/или делать фронтальные лабораторные работы (что само по себе очень неплохо), а **ориентировать учителя на выполнение работ, которые носят исследовательский**

характер. Это должно, по мнению их авторов, позволить учителю решить задачу развития учеников, создать условия для приобретения ими опыта участия в учебном исследовании. В ходе выполнения подобных работ им предстоит приобрести опыт работы с различными источниками информации, постановки и описания экспериментов, и т.д. и т.п. — в школе создаются условия для рождения будущих физиков-экспериментаторов, инженеров.

Программы этих курсов помогут ученикам восполнить знания ряда предметов и явлений, которые перестали быть актуальными с ростом технического прогресса. Так, раньше практически каждый мальчишка знал, как работает фотоэлемент, так как он пользовался экспонометром. Теперь бытовой фотоаппарат сам устанавливает режим съемки. Поэтому очень уместными кажутся работы с фотоэлементом. Люди перестали сами ремонтировать бытовые приборы, в сетях не «скачет» напряжение, и современный подросток ничего не знает об амперметрах, омметрах и т.д. А откуда же парнишке узнать, что у него технический склад ума? Где он повозится с тем же омметром? На подобном курсе, конечно же. Следовательно, этот курс выполнит и задачу ориентации на технические профессии, что является потребностью времени.

Авторы **второй группы** программ **в качестве основной цели определяют решение проблемы организации обобщающего повторения.** Решить эту проблему предлагается нетрадиционно: изучая последовательно модели из различных разделов физики или в процессе выполнения ряда фундаментальных экспериментов. В процессе курсов данного вида школьники смогут расширить свои представления о естественных науках, по-иному взглянуть на роль эксперимента, осознать ход процесса познания человеком природы, переосмыслить, «присвоить» вроде бы уже знакомые понятия, законы.

В программе этой группы достаточно нетрадиционный для отечественной школы порядок изложения материала: сначала идет обсуждение общих принципов проведения естественно-научного эксперимента (наблюдение, моделирование), а затем дан практикум (для ученика) и пояснения к нему (для учителя). Эти программы содержат много новых для нашей школы методических приемов, идей, которые не могут не быть полезны учителям-практикам.

Применение всех этих приемов в комплексе должно работать на интеграцию наук образовательной области через освоение характерных для естествоиспытателя умений:

владение циклом познания (факты, гипотеза, эксперимент, следствия); процессуальными умениями (наблюдать и изучать явления, описывать результаты наблюдения, моделировать явление, отбирать нужные приборы, выполнять измерение, определять порядок погрешности, представлять результаты измерений в виде таблиц и графиков, делать выводы, обсуждать результаты эксперимента).

Эту группу программ нельзя рекомендовать только для профильных естественно-научных или гуманитарных классов. Эти курсы позволяют ученику узнать об истории развития естественных наук. Следует заметить, что принадлежность подобных курсов к образовательной области «Естествознание» весьма условна. Они носят интегрированный характер, их можно отнести и к истории, физике, биологии, философии одновременно. На мой взгляд, эту их отличительную черту следует рассматривать как достоинство. Через изучение такого содержания пришли в физику или химию многие.

Третью группу программ, можно условно назвать **ориентирующими.** Они предполагают знакомство с определенным аспектом базовой науки или направлением исследования, которые возникли на стыке двух-трех естественных наук. Очень часто мы слышим о том, что старшеклассник собирается стать биофизиком или специалистом в полупроводниках, основывая свой выбор только на прочтении двух-трех страниц в учебнике. К чему это иногда приводит, мы тоже хорошо знаем. Для избежания подобных ошибок, расширения кругозора учеников и написаны программы курсов, собранные в третью группу.

Еще несколько замечаний ко всем программам.

Нельзя не заметить, что любую программу можно отнести к двум, а то и к трем группам одновременно. Тем не менее каждая из программ может быть сориентирована на решение одной из вышеперечисленных задач.

Еще одна отличительная черта всех представленных программ — практически все они могут использоваться и для углубления и расширения знаний учеников по предметам, относящимся к образовательной области «Естествознание», и для обогащения уроков по базовому курсу. Это достигается за счет того, что:

В разделе «Естествознание» представлены 10 программ по курсам, сопровождающим преподавание физики, химии, биологии и экологии. По всем программам написаны учебные пособия, которые, мы надеемся, в самое ближайшее время будут изданы. Представим их кратко.

Первая группа курсов — практические, лабораторные работы с элементами исследования — самая многочисленная. Программы курсов этой группы отличает то, что они построены модульно. Каждый из модулей, составляющих программу (обычно модуль и введение), может выступать как самостоятельный курс. Это позволяет использовать программу и для обобщающего повторения (вся программа), и для предпрофильной подготовки (одна ее часть). Во всех этих программах содержатся практикумы, которые могут использоваться учителем для преподавания базового курса. К этой группе можно условно отнести следующие программы:

1. «Измерения физических величин» (С. Кабардина, Н. Шефер)

Авторы выстроили свой курс таким образом, что ученики, его посещающие, получают возможность удовлетворить индивидуальный интерес к физике, технике при проведении самостоятельных экспериментов.

Практические работы, составляющие курс, подобраны так, что учащийся сможет познакомиться с видами деятельности, являющимися ведущими во многих инженерных и технических профессиях. Такой подход, по мнению авторов, должен помочь ученику сделать обоснованный выбор профиля дальнейшего обучения и/или профессиональной деятельности.

2. «Физика: наблюдение, эксперимент, моделирование» (А. Сорокин, Н. Торгашина, Е. Ходос, А. Чиганов)

Курс выстроен таким образом, что ученик, его посещающий, будет самостоятельно выполнять демонстрационные эксперименты, лабораторные и практические работы, заниматься компьютерным моделированием физических процессов, что так же повысит уровень знаний информационных технологий.

Это должно позволить ему не только расширить и углубить знания по физике, но и развить универсальные способности: научиться грамотно вести наблюдение; получать, обрабатывать и систематизировать данные, строить на их основе теоретические модели — другими словами, проводить самостоятельно полный цикл учебного исследования.

3. К этой же группе можно отнести и программу курса «Экологический практикум» (С. Алексеев, Н. Груздева, Э. Гущина)

Данная программа позволит творческому учителю организовать занятия по весьма актуальной проблеме — экологии окружающей среды. Современные старшеклассники слышат об экологических проблемах много абстрактных разговоров, но не могут оценить остроты проблемы. Содержание же практических работ, составляющих настоящий курс, предусматривает реальную практико-ориентированную деятельность учащихся по экологической оценке окружающей среды, саморазвитию учащихся. Предполагается и выполнение учащимися социально значимых проектов, направленных на реальное улучшение экологического состояния своего непосредственного окружения.

4. Очень похожим по целям, решаемым задачам является курс «Экология в экспериментах» (Е. Федорос, Г. Нечаева)

Цель его — освоение методологии и методики биоэкологического эксперимента, приобретение учащимися представлений о профессиях, связанных с деятельностью в сфере «человек — природа». Впрочем, этот курс можно отнести и к третьей группе.

Во вторую группу мы отнесли курсы, наличие которых в учебном плане помогает решить проблему обобщения материала, изученного учениками в базовых предметах. На первый взгляд это программы, весьма не похожие друг на друга.

5. «История химии» (Е. Савинкина, О. Логинова, С. Плоткин)

Основным содержанием курса является знакомство с историей открытий в области химии, оказавших определяющее влияние на развитие человеческой цивилизации.

На семинарских и практических занятиях, в процессе подготовки рефератов и докладов по избранным темам, выполнения опытов с использованием простых приборов и инструментов, анализа полученных экспериментальных результатов старшие школьники делают выводы относительно значимости отдельных теорий, экспериментов для развития химии как науки.

6. «Фундаментальные эксперименты в физической науке» (Н. Пурешева, Н. Шаронова, Д. Исаев)

Очень плодотворной представляется идея авторов построить обобщающее повторение базового курса физики на изучении фундаментальных опытов. Это должно позволить ученику познакомиться, с одной стороны, с историей развития физики, становлением и эволюцией физической науки, а с другой — с биографиями ученых и тем самым представить физику в контексте культуры.

Их изучение должно также помочь ему сознательно выбрать профиль дальнейшего обучения или профессиональной деятельности. Материалы, представленные в них, помогут учителю обогатить занятия учащихся по обязательной программе примерами из истории естественно-научных открытий, дают конкретные предложения (темы) для проведения индивидуальных занятий по интересам с учащимися.

Третья группа — ориентирующие, и/или аспектные, курсы.

7. «Биофизика: история, открытия, современность» (А. Брильков, З. Холостова, В. Фишов)

Начинается курс с того, что ученикам рассказывается о зарождении биофизики, первых попытках количественных измерений характеристик и параметров биологических объектов и систем, применения физических законов для объяснения физиологических функций в организме, использования физических приборов для изучения живых организмов.

Затем речь идет о становлении и развитии биофизических исследований и, наконец, о формировании самостоятельных биофизических дисциплин.

На этой базе учитель может весьма эффективно провести обобщение знаний, полученных учениками на всех предметах образовательной области.

8. «Клетки и ткани» (Д. Обухов, В. Кириленкова)

Предлагаемый элективный курс поддерживает и углубляет базовые знания по определенному аспекту биологии.

Авторы программы выстраивают ее так, что конкретные знания, приобретаемые учеником при изучении данного курса, являются ключом к получению новых знаний, причем речь идет не об отдельных знаниях, а об их системе.

9. «Плазма — четвертое состояние вещества» (В. Орлов, С. Дорожкин)

Изучение этого элективного курса направлено на развитие представлений школьников о физической картине мира, расширение, углубление и обобщение знаний о строении вещества, развитие познавательных интересов, интеллектуальных и творческих способностей.

И наконец, еще об одной программе, которая составляет **исключение**, скорее подтверждающее правило. Эта программа занимает совершенно особое место в ряду элективных курсов.

10. «Химия, история, искусство: перекрестки и взаимодействия» (И. Титова)

Содержание курса имеет интегрированный характер. Он может рассматриваться и как поддерживающий изучение основного курса химии в рамках естественно-научного профиля, и как курс, служащий выстраиванию индивидуальной образовательной траектории учащегося, обучающегося по любому из профилей, в первую очередь — гуманитарному.

Курс направлен на развитие общей культуры, расширение и углубление предметных знаний по химии, на развитие общих приемов интеллектуальной деятельности и познавательной активности и т.д. и т.п.

Я думаю, что если учитель решится преодолеть сложности, связанные с подготовкой к преподаванию в этом направлении, то он сможет решить многие, как предметные (на пример: установление специфики взгляда химика на процессы, происходящие в окружающем мире), так и образовательно – воспитательные задачи.

В завершение хотелось бы заметить, что в связи с развитием нанотехнологий и открытиями в области науки на современном этапе встаёт необходимость более углубленного изучения предметов естественно – научного цикла, одним из которых является физика. Появляются новые направления физических специальностей. Если раньше были физики – теоретики и физики – практики, то на сегодняшний день целые институты занимаются изучением физики твёрдого тела, физики плазмы и т.д. А о такой специальности, как физик – футурист учащиеся должно быть вообще не слышали и с понятием футуризм не знакомы, хотя история показала человечеству, что большинство фантазий со временем становятся нашей действительностью!

Ключевые слова: профильное обучение, физика, развитие, образование, интеграция.

*Лоренс Людмила БОРИСОВНА
Кучакшоев ДАВЛАТНАЗАР*

ГУЗАРИШИ ТАЪЛИМИ ФИЗИКА ДАР МАКТАБ АЗ РЎИ ТАЪЛИМИ ТАФРИҚАВЇ

Гузариши омӯзиши физика ба таълими тафриқа хонандагонро ба стандарти давлатии маълумот таъсири манфӣ нарасонда, аз рӯи фанҳои табиӣ ба пояи баландтари азхудкунии дониш тайёр мекунад. Ҳангоми тартиб додани нақшаи хусусии фанӣ хонандагон метавонанд бо дарназардошти шавқ, хоҳиши волидайн ва талаботи давлату ҳукумат фанҳои таълимиро чуқуртар омӯзанд.

Калидвожаҳо: таълими тафриқавӣ, физика, инкишоф, маълумот, интегратсия.

*Ludmila LORENTS
Kuchakshoev DAVLATNAZAR*

TRANSITION PHYSICAL FORMATION IN SCHOOL ON PROFILINOE EDUCATION

Turning the teaching physicists in school on profile education expects to prepare pupils on subject of the natural cycle on more high level, is not sewn on damage state standard formation. When sheduling the individual curriculum pupils with raised motivation will be able to study the subjects more detailed, with account own interest, wish of the parents and in interest of need state.

Key words: profile education, physics, development, formation, integration

ТАРЗИ ҲАЁТИ СОЛИМ

РОҲҲОИ ХУДИДОРАНАМОЙ

**Курбоналӣ Зиёев,
ходими пешбари илмии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф.**

Сихати инсон омили асосии рушди аклонию равонӣ, маънавӣ, ахлоқӣ, ҷисмонӣ, кордӯстӣ, зебопарастӣ ва эстетикӣ ба ҳисоб рафта, дар ҳама давру замон ҳимояро талаб менамояд. Имрӯз сихати инсон мувофиқи нишондоди Ташкилоти умумичаҳонии тандурустӣ (ТУТ) на танҳо бемор набудан, балки беҳбудии ҳолатҳои ҷисмонӣ, равонӣ ва иҷтимоиро ҳам дар назар дорад. Махсусан, тараққиёти босуръати техникаю технология, рушди рақобатҳои милли, гурӯҳӣ, этникӣ ва терроризм, истифодаи маводи муҳаддир дар ҷаҳони зудтағйирёбандаи муосир хатари зистро дучанд мегардонад. Аз ин рӯ, хонандаи имрӯза ҳатман аз асосҳои тарзи ҳаёти солим, беҳатарӣ ва ҳимоя бояд пурра огаҳӣ дошта, ҷисман ва рӯҳан обутобёфтаю солим бошад, малақаҳои даркнамоии хатар, пешгирӣ аз он ва ҳангоми руҳдихӣ тарзи дурусти рафторро донад, дар ҳолати зарурӣ беҳато амал намуда, худ ва дигаронро наҷот дода тавонад, аз Ватани худ ифтихор дошта бошад ва дар ҳимояву шукуфоии он саҳм гузошта тавонад. Такмили чунин сифатҳои инсонӣ метавонад тариқи омӯзиши низомӣ дар дарсҳои фанни «Омодагии дифои ҳарбӣ»-и макотиби таҳсилоти миёнаи умумӣ сурат бигирад.

Солимии равонӣ омили асосии рушди тафаккур ба ҳисоб меравад.

Аз ин лиҳоз шахс фаъол бошад, чунки дар ҳолатҳои зарурӣ бо истифода аз он рӯҳан дастгирӣ мекунад.

Дар баъзе лаҳзаҳо инсон ба ҳолати бошиддати рӯҳӣ ё худ стресс гирифта

мешавад, худро гум менамояд ва чӣ кор карданаширо намедонад, нафаскашии ӯ шиддат гирифта дилаш ба тапиш медарояд.

Бошиддати рӯҳӣ дар чунин ҳолатҳои фаъолият ба вучуд меояд, ки барои ҳалли масъала ва ба як қарор омадан вақт ниҳоят кӯтоҳ ва сарбории фикрию ҷисмонӣ гарон аст. Барои ҳолати бошиддати рӯҳӣ ҳиссиёти нооромӣ, изтироб ва ҳатто тарс хос аст. Фаъолияти фикрӣ бошиддат мегардад, аксуламалҳои физиологӣ тағйир меёбанд: набз тезтар мезанад, фишор ва ҳарорати бадан баланд мешавад, фишори хун ба сар зиёд мегардад. Агар дар чунин лаҳзаҳо шахс худро идора карда натавонад, ин ҳолат метавонад ба саломатии ӯ зарар расонад.

Аломатҳои стресс инҳоянд:

- арақ кардани кафҳои даст;
- хушк шудани гулӯ;
- душвориҳои фуру бурдан;
- тангии нафаскашӣ;
- сурх ё сафед гаштани рӯй;
- васеъ гаштани мардумаки чашмон;
- баланд шудани фишори хун;
- кашида шудани мушакҳо;
- парешонҳолӣ ва афсурдахотирӣ;
- вайроншавии хоб.

Пас чӣ гуна метавон бо стресс мубориза бурд? Барои ин мо бояд дар бораи физиологияи стресс маълумот дошта бошем.

Аввалан, ҳангоми стресс дар қишри майнаи сар маркази бошиддат ва устувори ҳаяҷон, ки онро дар илм доминанта меноманд, ба вучуд меояд ва он тамоми рафтору фикрҳои инсонро фаро мегирад. Пас, барои оромшавӣ бояд ин доминантаро нест кард ё безарар гардонид ва ё доминантаи наву муқобил ба аввала офарид. Барои ин мумкин аст ба кори дӯстдошта шуғл варзид, намоишҳои аҷоибу диққатҷалбкунанда тамошо кард, ба мутолиа машғул шуд. Вале муҳим аст, ки фаъолияти нав бояд мароқангез ва диққатҷалбкунанда бошад. Ана барои чӣ ба ҳар яки мо муҳим аст, ки машғулияти дилписанд дошта бошем, то ҳиссиёти мусбатро ангега бахшад.

Сониян, баъди ба вучуд омадани доминанта аксуламали занҷирии махсус шидат мегирад – яке аз сохторҳои амиқи майна – гипоталамус ба ҳаяҷон меояд ва маҷбур менамояд, ки ғадуди дар наздаш ҷойгирбуда ҳипофиз ба хун миқдори зиёди ҳормони адренкортикотропиро (ҲАКТ) ҷудо намояд. Зери таъсири ҲАКТ ғадудҳои болои гурда адреналин ва дигар маводҳои фаъоли физиологиро ихроҷ менамоянд, ҳормонҳои ҳаяҷон (стресс) натиҷаи гуногунтарафаи медиҳанд: дил бештар ва пурқувваттар кашиш мехӯрад, фишори хун баланд мегардад, нафасгирӣ тез мешавад. Дар ин давраи ҳаяҷони (стресс) барои сарбории пурзӯри мушакӣ шароит фароҳам меояд. Вале одами муосир чун одами ибтидоӣ аз пайи ҳаяҷон нерӯи мушакҳояшро ба кор намебарад, аз ин рӯ дар хуни вай то муддате моддаҳои фаъоли биологӣ давр мезананд ва намегузоранд, ки

майна ва узвҳои дохилӣ ором гарданд. Дар ин маврид муҳим аст, ки ҳормонҳои ҳаяҷон безарар гардонидани шаванд. Барои ин бехтарин роҳ – машғул гаштан ба варзиш ва фаъолияти мушакҳоро пуршиддаттар кардан даркор аст.

Ҳангоми вазъияти пуршиддати ҳаяҷоновар иҷрои чунин навъи кӯмаки аввалия тавсия дода мешавад:

1. Ба ҳикмати гузаштагон гӯш дода, то 100 шумуред.
2. Тавассути бинӣ оҳиста нафас кашида, каме таваккуф намоед, сипас ҳамин гуна оҳиста аз бинӣ нафас бароред ва ба эҳсосоти худ диққат диҳед.
3. Пешона, чаккаҳо ва шарёнҳои дастро бо оби хунук тар намоед.
4. Ба зарф ё кафҳои даст об гирифта, онро оҳиста ва бодикқат нӯшед. Диққати худро ба эҳсосоте, ки ҳангоми чорӣ гаштани об аз гулӯ ба вучуд меояд, мутамарказ намоед.
5. Қоматро рост намоед, пойҳоро баробари китфон устувор карда, ҳангоми нафасбарорӣ ҳам шавед ва гардану китфҳоро суст намоед, то сар ва дастонатон озодона овезон гарданд. Чуқур нафас гиред ва ба нафаскашиатон диққат диҳед. Инро тӯли 1-3 дақиқа давом диҳед. Оҳиста қомататонро рост намоед (эҳтиёт намоед, то саратон чарх назанад).

Табиист, ки пешгирии ҳолатҳои мазкур аз инсон донишу маҳорат, эҳсоси мустаҳкам ва иродаи қавиро талаб менамояд. Баҳри бартараф намудани чунин ҳолати рӯҳии инсон усули эҳсосӣ–иродавии худидоранамой - худбоварӣ, худамрдихӣ ва худталқиннамой аҳамияти махсус дорад. Онҳоро мухтасар шарҳ медҳем.

ХУДБОВАРӢ: Инсон бояд дар ҳама ҳолатҳо худро бовар кунонида тавонад, ки ӯ аз ӯҳдаи ин кор ё ин амал мебарояд. Бо истифодаи методи худбоварӣ шахс метавонад аз ҳолати пуршиддати равонӣ худро барорад. Баҳри қавӣ гардонидани рӯҳия варзиши бадан мавқеи муҳим дорад, ки пайваста дар вақти муайян ба он машғул бояд шуд.

Шахси худбовар нисбат ба рафтори худ ва дигарон пуртоқатириро волотар мешуморад, ки ин ба болоравии эътибори ӯ мусоидат менамояд.

ХУДАМРДИХӢ: Ин усули муҳими худидоранамой буда, дар ихтиёри шахс аст, ӯ метавонад худро ба иҷрои кори дуруст ё нодурусте амр диҳад. Худамрдихӣ дар асоси дониш, малака ва маҳорат сурат гирифта, баҳри баромадан аз ҳолатҳои ногувор ва ҳифзи саломатӣ муҳим аст.

Худбоварӣ ва худамрдихӣ бо якдигар зич алоқаманд буда, ба ҳолати устувории руҳии шахс таъкият мебахшад ва бо амрҳои «**МЕТАВОНАМ!**», «**ЛОЗИМ!**», «**БА ПЕШ!**», «**ИСТОДАГАРӢ!**» ва ғайра амалӣ мегардад.

Худамрдихӣ шахсро дар ҳама ҷабҳаҳои ҳаёт фаъол гардонидани, ба муваффақиятҳо ноил месозад. Бо худамрдихӣ шахс метавонад барвақт аз хоб хезад, пайваста амалҳоеро ба анҷом расонад, сифатҳои шахсии худро ташаккул диҳад, камбудииҳои худро ислоҳ намояд ва ғайра.

Ҳар нафар метавонад ба худ амр диҳад? Бале. Танҳо хоҳиш лозим.

Баҳри пурсамар амалӣ гаштани худамрдихӣ қоидаҳои зеринро бояд риоя намуд:

1. Интизор нашавед, ки ба шумо нишон диҳанд, фаҳмонанд ё вазифа диҳанд. Худ шахсан фаъол бошед.
2. Шахс агар амрдихандаи эҳсосоти хеш бошад, тамоми мушкилотро паси сар менамояд.
3. Фаромӯш насозед! Ба худ дар ҳолатҳои танбалӣ, хастагӣ, ташнагӣ, бечуръатӣ, тарс ва ғайра бо боварӣ ва қатъӣ амр диҳед.
4. Барои ба мақсад расидан муборизаи шадид бояд бурд, махсусан бо камбудииҳои хислати хеш.

ХУДТАЛҚИННАМОӢ: Худталқиннамой мисли ҳама намуди сарзаниш пеш аз ҳама дар асоси таҳайюлотии шахсӣ сар мезанад. Бо ёрии методҳои махсуси худталқиннамой метавон ҳолатҳои асабонишавӣ, тарсу харос, корношоямӣ, хотирпарешонӣ, бепарвоӣ, танбалӣ ва дигар ҳолатҳои ногуворро бартараф намуд.

Кувваи муъчизаофари худталқиннамоӣ дар чист? Худталқиннамоӣ дар асоси мафҳумҳои муъчизаофари дорандаи мақсад, ҳиссиёт ва ирода ба мисли «Оромӣ», «Зебой», «Таҳаммул», «Сабр» ва ғайра амалӣ мегардад. Вақтҳои беҳтарини худталқиннамоӣ пеш аз хоб ва баъди хоб аст.

Чунончи, пеш аз имтиҳон: «Ман оромам, оростаам, боғайратам, тайёрам, омодаам, ба худ боварӣ дорам, ба тамоми саволҳо ҷавоб мегардонам, ба дониши худ боварӣ дорам! ва ғайра».

Дар шароити ғайриодӣ ё ниҳой амали фаъолиятнокии дохилии инфиродӣ зарур аст. Шахс бояд ба қувваи худ боварӣ дошта бошад. Дудилағӣ ба худталқиннамоӣ зарар меоварад.

Ноғуфта намонад, ки касе аз гирифтोर шудан ба ҳолатҳои ногувори рӯҳи эмин нест. Аз ин лиҳоз, донишмандони табиати ҳолатҳои рӯҳӣ, механизмҳои ҷараёнгирии онҳо ба мо имкон медиҳад, ки сари вақт ва дуруст рафтор намуда, зарари онро барои худ камтар намоем.

Адабиёт

1. Веккер Л.М. Психические процессы: В 3-х т. – Т.1. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1974.
2. Дастури психологияи амалӣ. Зери таҳрири Юнусова Н. М. Мутарҷим ва мурағибон: Давлатов М.Т., Расулов С., Содикова Л.Н., Ҳамроева Н.М. – Душанбе, Сино, 2004.
3. Дерябин В.С. Чувства, влечения, эмоции. – Л.: Наука, 1974
4. Зокиров Г. Мочарошиносӣ. – Душанбе, 2002.
5. Изард К.Э. Психология эмоций. – СПб.: Питер, 1999.
6. Исмоилов Н. Ва дигарон. Омодагии дифои ҳарбӣ. Душанбе, Саҳбо, 2007.
7. Катаев-Смык Л.А. Психология стресса - М.: Наука, 1983.
8. Қодиров С., Давлатов М. Психология. – Душанбе, Сино, 2002.
9. Леви Л. Эмоциональный стресс. – Л.: Медицина, 1970.
10. Леонтьев А.М. Потребности, мотивы и эмоции. – М.: МГУ, 1971.
11. Наенко Н.И. Психическая напряженность. - МГУ, 1976.
12. Немов Р.С. Психология. Кн. 1. – М., 2000.
13. Овчинников О.В. Эмоциональное состояние и работоспособность. – М., 1970.
14. Пулатов А.С., Никифорова Д. Эмотсия дар ҳаёти инсон. – Душанбе, 1985.
15. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 1999.
16. Селье Г. Стресс без дистресса. – М., 1979.
17. Симонов П.В. Мотивированный мозг: высшая нервная деятельность и естественнонаучные основы общей психологии/ Отв. ред. В.С.Русинов.- М.: Наука, 1987.
18. Субботина Л.Ю. Стресс – Ярославль: Академия развития, 2001.
19. Топоров М.К. Основы безопасности жизнедеятельности. Москва. Просвещение, 2003.

Пути самоуправления

В современном мире самоуправление личности является основным критерием поведения человека. Автор указывает способы правильного саморегулирования в экстремальных условиях и пути их преодоления. Формирование личности, соблюдения правил самоуправлений и быть надёжным специалистом является основной темой статьи.

Ключевые слова: самоуправление, самоубеждение, самовнушение, формирование, умение, навыки, воспитание, проблемы, подростки.

WAYS OF SELF-MANAGEMENT

In the modern world self-management of the person is the basic criterion of behavior of the person. The author specifies ways of correct self-regulation in extreme conditions and a way their overcoming. Formation of the person, observance of rules of self-managements and to be the reliable expert is the basic theme of article.

Key words: *self-management, self-belief, auto-suggestion, formation, ability, skills, education, problems, teenagers.*

ТАРБИЯ, ЭҶОД ВА ДАРКИ ЗЕБОИПАРАСТӢ

НАЗАРОВА Зебуниссо

муаллимаи мактаб- интернати миёнаи

маҳсуси санъати Ҷумҳуриявии ба номи М.Атоев

Тарбия, эҷод ва дарки зебоипарастӣ ба фаъолияти маърифатомузӣ ва эҷодии шахс ба инкишоф додану қонёв гардонидани талаботи маънавии ӯ, ки дар чараёни фаъолияти серқиҳатааш мақсади муайяне мебахшад, соҳаҳои маънавиёти инсониро дар бар мегирад. Тарбияи зебоипарастӣ бо ташаккули симои маънавий, идеалӣ, зебӣ ва ахлоқии шахс алоқаи зич дорад.

Зебӣ манбаи сарвати ахлоқии инсон мебошад. Инсон маҳз дар айёми бачагӣ, дар давраи туфулияти системаи асаб, вақте ки қалбаш нисбат ба фикру образҳо ҳассос аст, ба ҳамаи он чизҳое, ки онҳоро мебинад, дарк менамояд, дар бораи онҳо фикр мекунад. Зебӣ воситаи тавоноии тарбияи ахлоқӣ, сарчашмаи одамгарии ҳақиқӣ мегардад. Дар ин айём, ин вақти ташаккули ақлу ҳиссиёт ва ирода давом меёбад, бағоят муҳим аст, ки одам зебоиро ҳис карда, аз он ба ваҷд ояд, аз муъҷизаҳои офаридаи дасти инсон ва зебоии абадии табиат мутаҳайир гардад. Дар айёми бачагию наврасӣ дар назди зебӣ мафтун шудан-ҳамон унсури ҳақиқӣ, маданияти инсонӣ маҳол аст. Маданияти инсонӣ дар маданияти ҳиссиётӣ хеле нозуқона ифода меёбад. Дар воқеъ, бисёре аз он чизҳое, ки инсон меомӯзад, бо мурури вақти ногузир фаромӯш мегарданд, вале ҳамаи сарватҳои маданият, ки онҳоро фикри инсон дарк намудааст, дар қалби мо ва пеш аз ҳама дар ҳиссиёти мо нақши худро боқӣ мегузоранд.

Ҳар як шахс бояд дар бораи одамони оличанобу начиби чамъият, дар бораи ҳамаи чизҳои бошукӯҳу хашамат аз овони хурдӣ тасаввуроташро ташаккул диҳад ва ин тасаввуротро ба қисму қон пайваста бо мисолҳои зинда аз хулку атвори неку олиҳимматона ва аз кирдору рафтори қаҳрамонона пурра ва зиёда гардонанд. Дар тасаввурот дар бораи зебоии инсон, зебоии маънавий – садоқат ба эътиқод, одамгарӣ нисбат ба бадӣ оштинопазир буданро дар мадди аввал гузорад.

Инсонӣ комил аллақай аз айёми наврасӣ бояд дӯстдори инсоне бошад, ки зебоии қалбу рӯҳ дар симои ӯ таҷассум ёфтааст.

Тарбияи зебоипарастӣ бо тарбияи донишандӯзӣ, хушзехнӣ алоқаи зич дорад. Агар меҳнати фикрӣ ва ғайрати интеллектуалӣ ба ҳам омезиш ёфта бошад, агар инсон фикркунон худро омили табиат ҳис кунад, вай метавонад ҳар як душвориро паси сар кунад ва нобаробариҳо наметавонанд ӯро ғамгину маъюс гардонанд. Фикр аксаран ҳамон вақт бо ҳиссиёт рӯҳбаланд мешавад, ки агар дар меҳнат дар як вақт ақлу хирад ва дасту бозувон иштирок намоянд.

Мақсади зебоипарастӣ дар фанҳои ҷамъиятшиносӣ дар бобати пайдо гардидани ақидаҳои материалистӣ роли калон мебозад. Дар дарси фанҳои гуманитарӣ ҳисси шукӯҳу ҳашамат, қаҳрамонӣ аҳамияти калон дорад.

Ин ҳиссиёт вақте фаҳмида мешавад, ки агар мо мавҳуми зебоиро барои ободу зебо гардидани Ватан, зебои қаҳрамониро баҳри бахту саодати халқ дарк намоем. Дар парваридани маданияти зебоипарастӣ робитаи мутақобилаи дарки зебоӣ ва эҷод аҳамияти калон дорад. Дар айёми бачагӣ, наврасӣ ҳар як инсон бояд аз зебоӣ ва тамоми зухуроти он ба шавқ ояд. Танҳо ба ҳамин шарт дар ӯ муносибати эҳтиёткоронаю ғамхорона ба зебоӣ кӯшиши гаштаю баргашта руй овардан ба он ашӯ манбаи зебоие, ки он алақай ӯро ба шавқ оварда, дар дилаш нақше гузошта буд пойдор мегардад. Ҳиссиёти зебоидарккуниро ҳамон зебоие ба вучуд меоварад, ки он ба ҳаёти инсон ҳамчун унсур аломати маънавӣ дохил гардидааст.

Ҳар як шахс ҳам зебоии табиат, ҳам оҳанги мусиқӣ ва каломро аз бар мекунад. Ва ин азбаркунӣ аз фаъолияти амалию пурсамари ӯ вобаста аст, ки онро ҳамчун меҳнат ва бунёдкорӣ, фикру ҳиссиёти дарккунанда, офаранда ва баҳодихандаи зебоӣ медонем ва мефаҳмем.

Бе ҳиссиёти инфиродии шахс, маданияти зебоидарккунанда вучуд надорад. Эҷоди зебоие, ки ба дарки сарватҳои бадеӣ – адабиёт, санъати мусиқӣ, санъати тасвирӣ алоқаманданд, низ аҳамияти басо бузург доранд.

Дарки зебоипарастӣ аз асрҳои қадим боз дар адабиёт, мусиқӣ, санъати тасвирӣ нақш баста диққати хонандагонро ба худ ҷалб намудааст. Шахсе, ки дар баччаги зебогии каломро ҳис кардааст мекушад, ки фикрҳои бағоят ниҳони худро ба суҳан ифода кунад. Дарки зебоии асарҳои санъати рассоми тавассути рангҳо, хатҳо, тобишҳо ифода кардани фикру ҳиссиёти инсон, муносибати худро ба олами атроф пайдо мекунад.

Мусиқӣ воситаи тавоноии тарбияи зебоӣ мебошад. Мусиқӣ забони ҳиссиёту ҳаяҷони нозуктари тобишҳои рӯҳияу кайфият аст. Ҳассосияти дарки забони мусиқӣ, мусиқифаҳмӣ ба он вобаста аст, ки дар айёми бачагӣ ва наврасӣ аз асарҳои эҷодкардаи бастакорон, оҳангсозон ба халқ чӣ тавр фаҳмида ва қабул карда шудаанд.

Маҳорати шунидану фаҳмида тавонистани мусиқӣ яке аз аломатҳои одитарини маданияти зебоипарастӣ мебошад, ки бе ин тарбияи комилро тасаввур кардан амри маҳол аст. Доираи таъсири мусиқӣ дар ҷое оғоз меёбад, ки дар он ҷо нутқ анҷом меёбад. Он чиро, ки ба инсон тавассути калом гуфтан имконнопазир аст, ба воситаи мусиқӣ гуфтан мумкин аст, зеро мусиқӣ бевосита кайфияту ҳиссиёти нугувор мебахшад. Ба ин муносибат қайд бояд кард, ки мусиқӣ воситаи беназири таъсиррасонӣ ба қалби инсон мебошад. Олами ғояҳои бузурге, ки дар мусиқии касбии миллати тоҷик инъикос ёфтанд: ғояҳои бародарӣ ва дӯстии одамон (Д.Дӯстмуҳаммадов «Расподияи дӯстӣ»), инчунин дар як қатор баҳре аз асарҳои вокалӣ, инструменталӣ (созӣ) ва симфонии бастакорони маъруфу барҷастаи миллати тоҷик аз ҷумла: М.Атоев, Ш.Сайфиддинов, А.Одинаев, Т.Сатторов, З.Шаҳидӣ ва бисёре аз дигарон баръало таҷассум ёфтаанд.

Эҳсоси кайфияту ҳаловат бурдан аз чизи зебо тақони нахустине ба эҷодкорӣ мебошад. Дарки зебоипарастӣ ҳар қадар ҷуқуртару нозуктар бошад, шавқу ҳаваси кас ба олами маънавии худ ҳамон қадар фузун мегардад.

Дарачаи инкишофи эстетикӣ одам ҳар қадар баланд бошад, барои инкишофи истеъдод дар ҷодаи санъат ва фаъолияти эҷодкорӣ ҳамон қадар имкониятҳо фаровонтар мешаванд.

Маҳорати дар мусиқӣ дарёфт карда тавонистани воситаи ифодаи ҳиссиёту ҳаяҷони худ – нишони маданияти баланди эстетикӣ ва умумиинсонӣ мебошад.

Танҳо одамони ҷудогона асарҳои мусиқӣ офарида ва асбобҳои мусиқиро азхуд карда метавонанд, вале ҳама забони мусиқиро фаҳмида, ганҷинаи бою ғании мусиқиро дар муносибатҳои маънавӣ истифода бурда наметавонанд.

Аз 14 то 19 майи соли 2004 бо дастгирии молиявии Ҳукумати шаҳри Душанбе, Маркази гуфтугӯи фарҳангҳо дар назди бунёди Зиёдулло Шаҳидӣ, Сафоратҳои Франция ва Австрия дар Тоҷикистон, Маркази фарҳангии "Бохтар" дар пойтахти

Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе воқеаи муҳими фарҳангӣ - Фестивали якуми байналхалқии Душанбе оид ба мусиқии ҳозиразамон барпо шуд. Оид ба ин иди калон ба шаҳрҳо эълонномаҳои реклама ва садоҳои даъваткунандаи карнай, ки ба кушодашавии фестивал ба 90-солагии рӯзи таваллуди патриархи бузурги мусиқии ҳозиразамони тоҷик Зиёдулло Шаҳидӣ ва 80-солагии шаҳри Душанбе бахшида шуда буд, хабар меоданд. Сарчашмаи тафаккури мусиқии ҳозиразамони Тоҷикистон дар қатори мусиқии классикӣ ва фолклор, мусиқии халқҳои дигари Осиёи Марказӣ, инчунин мусиқии классики рус ва аврупоӣ, умуман, тамоми мусиқии ҷаҳон мебошад.

Маркази гуфтугӯи фарҳангии назди Бунёди байналхалқии Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, Театри опера ва балети ба номи С. Айни, Сафоратҳои Франция ва Австрия дар Тоҷикистон бо ҳамкориҳои Иттифоқи бастакорони Тоҷикистон, Консерваторияи миллӣ, Коллеҷ-интернати ба номи Зиёдулло Шаҳидӣ, Маркази фарҳангии "Бохтар" Фестивали байналхалқиро бахшида ба 80-солагии шаҳри Душанбе ба намоиш гузоштанд, ки он хеле бошукӯҳ гузашт.

Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон созандаи фаъоли фарҳанги ҳозиразамони Тоҷикистон буда, дар ин самтҳо кӯшиш мекунад:

- мусоидат дар эҷод намудани имичи ҳозиразамони шаҳри Душанбе, пойтахти Тоҷикистон мусоидат намояд.

- дастгирӣ намудани тараққиёти санъати мусиқии ҳозиразамони Тоҷикистон;

- диққати ҷомеаи мусиқии ҷаҳонро ба маркази фарҳангии мамлакат ва иқтисоди мусиқии он ҷалб намудан;

- даъват намудани ҷомеаи ҷаҳонӣ ба дар шакли CD ё DVD аз нав нашр намудани коллексияҳои мусиқии халқӣ, классикӣ ва ҳозиразамони Тоҷикистон;

- дар Душанбе таъсис додани Маркази мусиқӣ, ки фаъолияти байналхалқии мусиқии кишварро дар се дараҷа (миллӣ, минтақавӣ ва глобалӣ) мутобик намояд;

- дар сатҳи парламент эътироф кардани ҳамкориҳои байналхалқии минтақавӣ;

- таъсис додани барномаи васеи иттилоотии тоҷикистонию ҷаҳонӣ;

- қабул кардани муроҷиатнома ба доираҳои олии сиёсӣ оид ба дастгирӣ ва истифода кардани мусиқии ҳозиразамони Тоҷикистон дар гуфтугӯи фарҳангҳо чун воситаи таъсирбахши сулҳоварӣ дар марҳилаи ҳозира;

- дастгирӣ кардан ва тараққи додани мароқи ҷомеаи мусиқии ҷаҳон ба худшиносии мусиқии тоҷикистониҳо, инчунин таъсири ҳамдигарии миллӣ ва глобалии фарҳангҳои мусиқии Осиёи Марказӣ ва ҷаҳон.

Дар барномаи консерти фестивал Оркестри симфонӣ, хор ва якҷаҳонҳои Театри академии опера ва балети ба номи С. Айни, сардирижёр, роҳбари бадеӣ Берон Меробов, сархормейстер Холмаҳмад Мачидов, саррежисёр Шамсӣ Низомов, ансамбли камеравии коллеҷ-интернати ҷумҳуриявии мусиқии ба номи Зиёдулло Шаҳидӣ, дирижёр Чураҳон Обидов иштирок карданд. Роҳбари бадеии консертҳо Толиб Шаҳидӣ ва Фарангис Нуруллоҳоча буданд. Тамошобинон баромади якҷаҳонӣ дар скрипка Константин Вейтца (Австрия), тенори бисёр хуб Торе Сверрадалла (Шветсия), инчунин иҷрокунандагони тоҷик Бурҳона Маматқулова, Миралӣ Дӯстиев, Акбар Мирраҷабов, Нигина Обидова, Азалия Галиахметова, Сурайё Абдуллаева, Шафақ Касимоваро самимона ва рӯҳбаландона пазируфтанд. Дар Хонаи кино бошад, баъди тамошои филм-балети "Рубоӣҳои Хайём" (муаллифи мусиқӣ Толиб Шаҳидӣ) ба ҳунари ҷозибаноки ситораи балет - Малика Собирова, ки мутаассифона барояш роли охири буд, чапакзаниҳои пурмавҷи дурудароз карданд.

- Мо дар даври гуфтугӯ бо фарҳангҳои гуногун зиндагӣ дорем. Барои ба фарҳанги ҳеш баҳо додан аз ҳудудҳои он берун шудан даркор аст, чунки дар ин ҳолат баръакс фарҳанги худ аз ҳар гуна махсусият маҳрум намудор мешавад. Инсон ҳозира ба худ бояд аз ҳар тараф назар афканад. Аз ҳамин лиҳоз, дар доираи Фестивали байналхалқии мусиқии ҳозиразамон конференсияи илмию амалӣ дар мавзӯи "Гуфтугӯи фарҳангҳо чун асоси сулҳоварӣ" барпо гардид.

Конференсияро фарҳангшиноси маъруф Мунира Шаҳидӣ кушода, қайд намуд, ки тамошобинони тоҷик бо хушнудии калон дар дараҷаи мусиқӣ ҳамдигарфаҳмии меҳмонони хориҷиро пазируфт. Аз ҷумла, раққоса аз Франция (Лоренс Левассер), скрипканавоз (Константин Вейтс) ва пианинанавози моҳири Тоҷикистон (Сурайё Абдуллоева) буданд. Мо санъати баланди гуфтугӯ бо фарҳангҳои дигарро эҳсос намудем. Барои ман махсусан муҳим буд, ки баъди барномаи концерти фестивал мусиқшиноси австриягӣ Ричард Штайлер дар суҳбат бо меҳмон аз Шветсия Торе Сверрадал ақидаи хеле диққатангезро изҳор намуд: онҳо ба Душанбе барои ҷабҳаҳои умумии фарҳангҳои моро барои ҳамдигар кашф намудан омада буданд. Ман инчунин қайд карданиам, ки ба нуқтаи назари сулҳоваронаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҷомеаи ҷаҳонӣ баҳои баланд медиҳад. Сардори давлат бо тамоми фаъолияти хеш ошкоро будани сиёсати миллии гуфтугӯи фарҳангҳо нишон медиҳад. Масъалаи дигар ин аст, ки асоси ҳуқуқии гуфтугӯи фарҳангҳо ва ҳолати ҳозираи он таракқиёти тезтарро тақозо менамояд.

Иштирокчиёни конференсия оид ба фарҳанг дар замони ҳозира, аз ҷумла набудани мутахассисони тарҷумаи бадеӣ ва тадқиқоти муқоисавии фарҳангҳо, мувофиқати матн ва оҳанг, таҷаддуди операи тоҷик ҳарф заданд. Инчунин ба ҳулосаи ягона омаданд, ки муносибатҳои байнифарҳангиро ба сифати омили муҳим ба пешгири кардани мочароҳои нав мусоидаткунанда пайдор карда шавад, гуфтугӯи фарҳангҳо вусъат дода шавад, ба дӯстии халқҳо ва муносибатҳои осоишта мусоидат карда, душмани нисбати ҳамдигарро имконнопазир менамояд. Фарҳанг аз сиёсат бояд болотар бошад.

Адабиёт

1. Абдурашидов А. Омӯзиши авзони шеър ва мусиқӣ. Душанбе, 2001.
2. Таджикова З. Музыкальная культура Советского Таджикистана // Музыкальная жизнь Советского Таджикистана (1919-1945).-Душанбе, 1974. -Вып. 1
3. Хонаи умеди мо: Мактаб-интернати миёнаи махсуси мусиқии ҷумҳуриявии ба номи Малика Собирова 40 сол. - Душанбе, 2002.
4. Психология музыкальной деятельности. Теория и практика. –М., 2003.
5. Обзор театрально-музыкального искусства Таджикистана в 1946-1957 гг. //Искусство таджикского народ?. Сталинабад, 1961.
6. Айни С. Назаре ба гузаштаи санъати тоҷик // Куллийёт. Ҷ. 11. К.2. -Душанбе, 1968
7. Музыкальная жизнь Советского Таджикистана (1919-1945). Вып.1. — Душанбе, 1974;
8. Музыкальная жизнь Советского Таджикистана (1946-1956). Вып.2. Душанбе, 1975.
9. Музыкальная эстетика стран Востока Москва, 1964
10. Народное искусство (Итоги смотра художественное самодеятельности 1955 года). Сталинабад, 1956
11. Низамов А. Таърих ва назарияи Шашмақом. Душанбе, 2003.
12. 109. Низомов А. Шухрати Шашмақом дар ҷаҳони муосир // Адабиёт ва санъат. 2004. - 25 июня.
13. Айни С. Назаре ба гузаштаи санъати тоҷик // Куллийёт. Ҷ. 11. К.2. -Душанбе, 1968.

Чувство воспитания творчество эстетики

В статье обоснованно необходимость специальной работы по развитию профессионально педагогической культуры воспитателя музыкального образовательного учреждения; дана характеристика структурных и функциональных компонентов этого вида культуры. Современная система школьного образования развивается как открытая, вариативная ориентированная на предоставление качественных образовательных услуг семьям имеющем детей школьного возраста.

В современных условиях конкурентоспособным ресурсом деятельности воспитатель является не столько специальные знания, владения информацией, освоенные технологии

обучения и воспитания. Сколько общая и профессионального – педагогическая музыкальная культура, обеспечивающая личностное развития, выход за пределы нормативной деятельности, способность создавать и передавать ценности.

Ключевые слова: дружба расподия, имидч, стиль метод, с отвеющий, отвечающий, сущность, понятие.

FEELS OF ASTHETIC EDUCATION IN UPBRINGING

In the article the necessity of special job on development of professionally pedagogical culture of the tutor of musical educational establishment is proved; the characteristic of structural and functional components of this kind of culture is given. The modern system of school education develops as open, focused on granting of qualitative educational services to families having children of school age.

In modern conditions by a competitive resource of activity the tutor is not knowing much speasical knowledge, possession of the information mastered technologies of training and education.

Key words: friendship, corresponding, essence, notion, method, style.

АЛОМАТҲОИ АСОСИИ ВАЙРОНШАВИИ ФУНКСИЯҲОИ ОЛИИ ПСИХИКА ҲАНГОМИ ОСЕБҲОИ МАРКАЗИИ МАЙНАИ САР

БОБОЁРОВ Холмахмад

Ходими илмии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф

Аломатҳои асосии нейрopsиxологӣ дар якҷоягӣ моҳияти ҳодисаҳои вайроншавии ФОП (Функцияҳои олии психика)-ро пурра инъикос мекунанд ва барои фарқи нуқсонҳои нутқ, гнозис, праксис ва ғайра меъёр буда метавонанд.

Аҳамияти асосии маълумотҳои бо ёрии таҳқиқотҳои нейрopsиxологӣ ба дастовардашуда ҳангоми таҳлили мушаххаси маҷмӯи аломату нишонаҳои бо ҳам алоқамандбуда баҳо дода мешавад ва ҳар яке аз онҳо дар амалигардонии системаи муайяни функционалии ФОП ҳиссаи махсуси худро гузошта, нисбатан бо ин ё он сохторҳои майнаи сар алоқаманд буда метавонанд.

Эътимоднокии чунин таҳхис эътимолан метавонад танҳо дар асоси бисёрченакии тадқиқотҳои нейрopsиxологӣ ва клиникӣ муқаррар гардад, аз он чумла: ҳангоми таҳлили муқоисавии натиҷаҳои иҷрошавандаи санҷишҳои психологӣ ва ҷудонамоии омилҳои умумӣ (Лурия А.Р., 1973; Хомская Е.Д., 1986), ҳангоми таносуби маълумоти таҳхиси нейрopsиxологӣ бо натиҷаҳои таҳқиқотҳои клиникӣ, электрофизиологӣ, нури (шуоъ), морфологӣ ва ғайраи майнаи сар.

1. Аломатҳои вайроншавии нутқ

Вайроншавиҳои нутқӣ дар шаклҳои гуногуни афазияҳо (нуқсонҳои нутқӣ дар системаи марказии асаб) дар рафти фаъолияти нейрopsиxологҳо ва дефектологҳо, махсусан дар бемористони паталогияи рағдори мағзи сар ба назар мерасанд. Бинобар ин, таснифи он дар муқоиса бо дигар аломатҳои вайроншавии ФОП то андозае муфассал дода мешавад.

Сухан танҳо дар бораи афазияҳо, яъне оид ба аломатҳои мураккаби сохтори нейрopsиxологӣ меравад. Масъалаҳои таҳхиси дизартрия (вайроншавии нутқ – суръати бениҳоят сусти нутқ ва ё забонгирифта) ин ҷо дида баромада намешаванд, гарчанде ки дар амалияи нейрopsиxологӣ бисёр вақт масъалаҳои таҳхиси тафриқавии вайроншавиҳои нутқ (қисман пайдоиши функционалӣ ва органикӣ) ба вучуд меоянд. Таснифоти афазияҳо дар ду тарз дода мешавад: психофизиологӣ (ба ақидаи А.Р. Лурия) ва клиникӣ (ба назари И.М. Тонконогий, 1968).

Бояд донист, ки таҳлили ҷиддии нейрopsиxологии сохтори вайроншавиҳои ФОП мутаносибан ба давраи саҳти беморӣ бурда намерасонад, яъне агар тамоми вайроншавиҳо дақиқкорона дида баромада шаванд (варами мағзи сар, аломати равшан ифодаёфтаи фишори майнаи сар...). Таҷриба нишон медиҳад, ки таҳхиси тафриқавии афазияҳо, аниқ қардани сохтори нуқсонҳои дигар функцияҳои олии майнаи сар дар

давраи табобати барқароркунандаи беморон то андозае бамаврид аст, яъне вақте ки маълумоти таҳқиқи психологӣ барои ислоҳнамоӣ ва таълими барқароркунанда асос мебошанд.

2. Афазияи эфферентии (шифоҳии) таҳриқӣ

Дар механизмҳои вайроншавии нутқ хангоми афазияи эфферентии (шифоҳии) таҳриқӣ ду омили бо ҳам таъсиррасонро метавон фарқ кард.

1. Нуқсонҳои нутқи вобаста ба вайроншавии оҳанги кинетикӣ, ки дар қараёни он танзими таҳриқии нутқи вайрон мешавад, инчунин, тағйири равонии ҳаракатҳои артикуляторӣ (ҳаракати узвҳои нутқ хангоми овозбарорӣ), нуқсонҳои тобиши амалҳо ва ғайра ба чашм мерасанд. Чунин вайроншавиҳо дар нутқ мушкилиҳои зиёдро ба вуҷуд меоранд, масалан номувофиқии имову ишора бо калимаҳо, таҳлил карда натавонистани суханҳои шунида, ба хотир овардан, сустшавии қараёнҳои нигоҳдории маълумот, фаҳмида натавонистани маънии калимаҳо ва ғайра. Ин намуди вайроншавиҳо бисёр вақт бо осебҳои саҳти талафузии нутқ алоқаманданд: гум шудани равонии нутқ, дар калима зоҳир шудани шиддатнокӣ, халалёбӣ ва душвории талаффуз. Ба дараҷаи муайян нутқи саҳеҳ, такрорёбии калимаҳо ва ибораҳои кӯтоҳи одӣ, созиши ҷумлаҳои тамомнашуда ва ғайра вайрон мегардад.

Нутқи ботинӣ ва диалогӣ ё гум мешавад ва ё қоҳиш меёбад ва як хел боқӣ мемонад. Якҷоякунии калимаҳо мушкил мегардад, таваккуфи нутқ бо калимаҳои якхела ва ё нидоҳо пурра карда мешавад. Маънии баъзе ҳарфҳо, хондан бо овози шунаво ва паст вайрон мегардад, тамоми намуди навиштаҷот номаълум мегардад. Натиҷаи чунин вайроншавӣ ба осеби ҳам нутқи шифоҳӣ ва ҳам хаттӣ оварда мерасонад, оқибати он фаъолияти нутқи, қобилияти муошират ва инчунин, истифодаи нутқро дар фаъолияти додасуда паст мегардонад.

2. Омилҳои дуҷумлаи афазияи эфферентии (шифоҳии) таҳриқӣ сустшавӣ ва ё пароканиши алоқаҳои пешҳосилшудаи шартӣ-рефлекторӣ мебошад, ки чиҳати маъноии нутқро ифода мекунад, яъне истифодаи рамзи нутқи вайрон мегардад ва инчунин, ҳуди рамз осеб мебинад. Бемаънӣ гаштани таҷрибаи пешина, қолабҳои шахшуда аз чиҳати клиникӣ онро ифода мекунад, ки дар тамоми дараҷаҳои нутқи зоҳирӣ, хондан ва навиштан-аз ҳарф то калима, калимасозӣ, тобишҳои нутқи нуқсонҳои навъи амнестикӣ (вайроншавии хотир) дида мешавад. Шақли эфферентии афазияро аз рӯи таснифи ислоҳотӣ дар мактаби нейрпсихологии Ленинград афазияи «шифоҳӣ» меноманд (И.М. Тонконогий, 1968). Номи объектҳо, ҳарфҳо, қонунҳои забон, аз он ҷумла қоидаҳои имло (орфография) фаромӯш мешаванд. Нутқи зоҳирӣ ва шифоҳӣ ҳароб мегардад, аломатҳои аграмматизми (намуди гуногуни афазия) таҳриқӣ, «тарзи кӯтоҳи ибораҳо» зоҳир мегардад. Дар нутқ пешоянд, бандакҳо, зарф, сифатҳо дида намешаванд. Алоқамандии исмҳо бо дигар ҳиссаҳои нутқ вуҷуд надорад ва бештар феълҳо дар шақли масдар истифода мешаванд. Маънии грамматикии ҷумла гум мешавад. Бештари вақт беморон ҷумлаҳоро но-пурра ифода мекунад ва шеър зарбулмасалҳоро фаҳмида наметавонанд. Нутқи ҳамеша ифодаёбанда то андозае бетағйир мемонад.

Омилҳои дуҷумлаи дар механизмҳои вайроншавии хониш, махсусан хониши паст, аҳамияти калон дорад. Хондан на танҳо аз рӯи мушкилоти талаффуз, балки, инчунин аз ҳисоби амнезияи номи ҳарфҳо, мушкилот дар якҷоякунии овозҳо, вайроншавии таҳлили фонологӣ (овозӣ), амалигардонии мушкили алоқаҳои бо ҳам пайваста, ноустувории маънии калима вайрон мегардад. Чи қадаре ки пурмазмунии хониш зиёдтар бошад ва қолабҳои устувор васеъ ифода ёбанд, ҳамон қадар хондану фаҳмидан сусттар мегардад, аз ин рӯ, калимаҳо нисбатан аз ҳарфҳо ва ё ҷумла нисбатан аз калимаҳо тезтар хонда мешаванд. Маҳсулнокии хониш аз имкониятҳои гуфтори шунаво, нисбатан аз калима вобаста аст. Вазни қиёсии механизмҳои вайроншавии хониш хангоми афазияи эфферентии (шифоҳии) таҳриқӣ ба таври инфиродӣ фарқ мекунад. Хониш бештар аз нигоҳдории нутқи шифоҳӣ вобаста аст.

Хатнависӣ ба дараҷаи муайян ба таҳлили фонологӣ алоқаманд аст, ки он дар тамоми беморон чун қоида вайрон мегардад. Таҳлили калима мушкил мегардад ва натиҷаҳои

тахлил дар хотир нигоҳ дошта намешаванд. Хатоҳо дар навиштан хеле гуногунанд: ихтисори ҳарфҳо, махсусан садонокҳо, мушкилӣ дар ёфтани графемаи (ҳарфи аввали калима) лозимӣ, ҷойивазкуниҳои ҳарфҳо, хатоҳои имлоӣ. Тарзи кӯтоҳ дар ифодаҳои навишташуда саҳттар зоҳир мешаванд. Хусусиятҳои қайдгардидаи хатнависӣ барои беморони афазияи равшан ифодаёфта хосанд. Чун қоида барқароршавии хатнависӣ аз барқароршавии нутқ саҳт фарқ мекунад, дар натиҷа дар беморони дорои афазияи суст бисёр вақт аграфия (қобилияти гум шудани навиштан) ба назар мерасад ва дараҷаи баланди зоҳиршавии нуқсонҳои нутқии беморон ба пароканиши саҳти хатнависӣ оварда мерасонад. Баҳисобгирии ду омилҳои асосии ба ҳам таъсиррасон дар механизми вайроншавии нутқи шифохӣ ва хаттӣ ҳангоми афазияи шифохӣ дар шарҳ додани фарқияти байни ин шакл ва афазияи динамикӣ ёрӣ мерасонад. Бояд илова кард, ки ҳангоми афазияи шифохӣ вайроншавиҳои гнозисии бинӯй ва шунавоӣ мушоҳида намешавад, инчунин амӯзия низ ифода намегардад.

Таҳқиқи қобилияти муайян кардани фазо, муқаррароти рости чап, гнозисии ангушт, нигоҳ доштани амалиётҳои ҳисобӣ, праксисии тарзи ист нишон медиҳад, ки дар беморони дорои афазияи саҳтмушкили муайян ба вучуд омада метавонад, ба монанди он ки на ҳамеша маводҳоро ба осонӣ аз худ мекунад ва нигоҳ медоранд, вале осебҳои махсусии ин функцияҳо дида намешавад. Вайроншавии нутқ ва парафазия нигоҳдошти донишҳои географиро мушкил мегардонанд, вале одатан вайроншавиҳо ба таври сатҳӣ мегузаранд. Расмҳои кашади беморон тасвири худро намегиранд. Ҳангоми иҷрои машғулиятҳои нусхабардории фигураҳои геометрии мушкилот эҷод намегардад. Бинобар ин, дар чунин беморон нишонаҳои аломати фарқи сар ба амал намеоянд.

Праксисии динамикиро дар тамоми беморон дидан мумкин аст, вале зоҳиршавии вайроншавиҳо ва характери онҳо якхел нестанд. Аз ҷама бештар персевератсияҳо (такрори беихтиёри калима ва ё амали ифодагардида) ба мушоҳида мерасанд, ки онҳо метавонанд зуд бартарафшаванд ва ё саҳт устувор бошанд, баъзан зуҳуроти синкенезия (амали якҷояи рефлекторӣ) ба ҷашм расад. Дар баъзе беморон қатънаёбии ҳаракатӣ (боздошт карда натавонистани ҳаракат) ва ё баръакс қарахтии ҳаракат ба вучуд меояд. Дар баъзе ҳолатҳо норасоии мутобиқати ҳаракатҳо низ ба ҷашм мерасад, дар шаҳс худхизматрасониро (пӯшидани либос, шонакунии мӯйи сар, расмкашӣ ва ғайра) мушкил мегардонад. Дар бемороне, ки нутқашон осеб дидааст, аз имову ишораҳо худдорӣ мекунад, онҳо одатан коста гаштаанд, якхела ифода меёбанд ва маънии дуруст дода наметавонанд.

Ҳолати праксисии шифохӣ аз рӯи се намуд баҳогузори карда мешавад: элементарӣ (оддӣ), артикуляторӣ (талаффузӣ) ва рамзӣ. Вайроншавиҳои праксисии артикуляторӣ дар чунин шакли афазия зоҳир намешаванд. Вайроншавиҳои равшан ифодаёбандаи праксисии оддӣ шифохӣ ҳангоми афазияи вазнин ба назар мерасанд. Дар тамоми беморон ба ин ё он дараҷа вайроншавиҳои праксисии рамзӣ шифохӣ ба мушоҳида мерасанд. Локализатсияи сарчашма ҳангоми афазияи шифохӣ таҳриқӣ дар қабатҳои поёнии худуди таҳриқавии нимкурраи чапи майнаи сар («худуди Брок») дида мешавад.

3. Афазияи динамикӣ

Дар байни аломатҳои афазияи муътадили шифохӣ таҳриқӣ ва динамикӣ шабеҳияти зиёд мавҷуд аст ва бисёр вақт худуди муайяни худро гум мекунад. Баъзе мутахассисон афазияи динамикиро ҳамчун давраи барқароркунии шифохӣ дида мебароянд.

А.Р. Лурия нахустин шуда афазияи динамикиро ҳамчун вайроншавии системавӣ қайд кард, ки дар он қатъи батанзимдорӣ ва ба барномадорӣ нутқи гуфташуда, вайроншавии «ташаққули нақшаи фикрӣ» асос меёбад (А.Р. Лурия., 1975, с.70).

Т.В. Ахутина таҳқиқоти А.Р. Лурияро идома дода, на танҳо механизмҳои вайроншавии фаъолияти нутқиро ҳангоми чунин афазия таҳлил намуд, балки инчунин, зуҳуротҳои гуногуни онро вобаста ба сатҳи зарба муайян кард. Дар аломати афазияи динамикӣ на танҳо вайроншавии нутқи дохилӣ (барномаи дохилии гуфтор, ба ақидаи Л.С. Виготский), балки вайроншавии қараёни амалигардонии ин барнома дар нутқи

шифоҳӣ инъикос меёбад. Чунин васила бо тасаввуротҳои нейрпсихологӣ оид ба фаъолияти узви ҳаракатӣ мувофиқ меояд, ки ҳангоми осебҳои пароканиши қолабҳои ҳаракатӣ ва имконияти амалҳои мувофиқи ҳаракатӣ метавонад дар дараҷаҳои гуногун зоҳир ёбад. Вобаста ба ҳулосаи Т.В. Ахутин таҷрибаи мо нишон дод, ки дар вақти афазияи динамикӣ аксар вақт дараҷаҳои гуногуни гуфторҳои нутқӣ зарар мебинанд:

- 1) Дараҷаи ибтидоӣ – ғоя ва ё марома, ки ба вусъат додани фикру мулоҳиза бо мақсади амалҳои минбаъда равона мешавад ва «дар доираи он тарзи вазъият, амал ва тарзи натиҷаи амал таҷассум меёбад» (Л.С. Виготский).
- 2) Тағйир додани фикр ба барномаи мулоҳизавии гуфтори нутқӣ (синтаксиси психологӣ).
- 3) Сатҳи сохтори грамматикӣ ва ё тартиби грамматикӣ дар доираи забони мазкур.

Ҳар як дараҷа ба таври алоҳида зарар дида метавонад, лекин дар баъзе беморон вайроншавии ҳамаи дараҷаҳо ба чашм мерасад. Барои тамоми беморони дорои афазияи динамикӣ зухуроти нутқи нокифоя, маҳдуд ва яхела дар бештари ҳолатҳо бе мушкилоти талаффуз умумӣ мебошад. Бартариятҳои нутқӣ тез паст мегарданд ва майл ба истифодаи қолабҳои нутқӣ зоҳир мегардад. Рафтору кирдори беморон ҳам дар хона ва ҳам дар шароити бемористон бисёр вақт ғайрифайол мегардад ва ташаббускорӣ паст мегардад. Баъзан апатоабулия (гум шудани амалу хоҳиш ба амалнамоӣ) дида мешавад. Танқид ба ҳолати худ паст ва доираи муошират танг мегардад. Чунин хусусиятҳои рафтор на дар ҳамаи беморони дорои афазияи динамикӣ ба мушоҳида мерасад. Мавҷудияти онҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки осеби бавучудода дар тарафи пешона мутамарказ мегардад. Нутқи автоматизатсияшуда ё қисман вайрон мегардад ва ё беосеб мемонад. Зухуроти чунин тарзи нутқ барангезиши сахтро талаб мекунад. Осеби функцияи номинативии нутқ суғуст зоҳир мешавад ва ҳангоми набудани объект нутқи гуфтугӯӣ ва беихтиёр бавучудоянда дар намуди ҷустуҷӯи калимаи лозимӣ ифода меёбад. Нутқи зоҳиршуда одатан нигоҳ дошта мешавад, вале зухуроти ҷумлаҳои мураккаб зарар ёфта метавонад.

Фаҳмидани нутқ ва сохторҳои мураккаби грамматикӣ вайрон мешавад ва ё каме осеб мебинанд. Аз ин бармеояд, ки қисматҳои ҳиссӣ ва ҳаракатии амали нутқӣ ҳангоми афазияи динамикӣ нисбатан нигоҳ дошта мешаванд. Вобаста ба дараҷаи осеб сифати пасти гуфтори нутқӣ ба таври гуногун ифода меёбад.

Дар дараҷаи ибтидоӣ (дараҷаи фикру мулоҳиза) нутқи беихтиёр мавҷуд буда наметавонад, нутқи гуфтугӯӣ танҳо дар шакли ҷавоб ба савол ба амал меояд. Вайроншавии дараҷаи дуум дар нутқи монологӣ, дар тартиби ҷумлаҳо аз рӯи суратҳои сужетӣ, нақли матн, нақли ҳикоя ва ғайра равшан ифода мегардад. Хатоҳо аз рӯи норасоии синтаксисӣ, ифодаҳои шифоҳӣ ва ҳатто такрори беихтиёри калима ва ё ҳаракатҳо (персевератсия) ба вучуд меоянд, илова бар ин, дар беморон ифодаҳои хато бо ифодаҳои дуруст иваз мегарданд. Дар дараҷаи якум ва дууми афазияи динамикӣ функцияи коммуникативии нутқ сахт осеб мебинад. Беморон одатан саволҳо намедиҳанд ва худро муаррифӣ кардан намехоҳанд. Дараҷаи сеюм бо вайроншавии сохтори грамматикӣ забон шарҳ дода мешавад, яъне дар якҷоякунии калимаҳо, истифодаи нодурусти шаклҳои феъл, набудани пешояндҳо ва ғайра хатоҳо ба чашм мерасанд.

Бо овози паст ва баланд хондан дар тамоми беморон нисбатан беосеб боқӣ мемонад, вале бахотиргирии маводи азхудшуда камсифат аст. Вайроншавии қобилияти навиштор яхел нест. Дар ҳамаи беморон бештари вақт ҳангоми навиштан негативизми (муқобилат ба чизе) сахт мушоҳида мешавад ва ё аз навиштан худдорӣ мекунад. Беморони дорои иллати сохтори грамматикӣ бештар ба ташаккули навишт сазо кӯшиш мекунад, вале дар навишт хатоҳои грамматикӣ равшантар зоҳир мегарданд.

Дараҷаи вайроншавии праксиси динамикӣ он қадар сахт нест. Афазияи динамикӣ чун шакли махсуси вайроншавии нутқӣ ҳангоми осеби майнаи сар аз қисми пеш ба вучуд меояд.

4. Афазияи афферентии таҳрикӣ (узвҳои талаффузи нутқӣ)

Ҳангоми чунин афазия вайроншавии нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ боиси апраксияи (вайроншавии ҳаракатҳои ихтиёрӣ) кинестетикӣ мегардад, яъне пароканиши рамзҳои артикуляторӣ (талаффузӣ) ба амал меояд, ки онҳо ба нуқсони системавии дараҷаҳои артикуляторӣ, луғавӣ ва синтаксисӣ бурда мерасонанд.

Чунин қисматҳои апраксияи артикуляро фарқ кардан мумкин аст:

1. Пароканиши рамзи артикуляро ва хотираи махсус, ки дар он маҷмӯи ҳаракатҳои барои ифодаи ҳодиса зарурбуда нигоҳ дошта мешавад. Чунин вайроншавӣ ба дараҷаи баланди зухуроти афазия хос аст, ки дар он тамоми намудҳои нутқи фасеҳ (экспрессивӣ) дида намешавад.

2. Вайроншавии қобилияти баҳо додан, ба таври фонологӣ (овози нутқӣ) муайян кардани овозҳои талаффузшуда, ғайр аз ин аз як тараф, муқаррароти овозҳои алоҳида, аз дигар тараф, фарқи ин овозҳо вайрон мегардад. Ин ҳодиса бо ғалатҳои саҳт ва нуқсонҳои узвҳои нутқӣ ифода меёбад ва чунин вайроншавӣ бештар дар тамоми намудҳои нутқи фасеҳ (вазъиятӣ, муқолимавӣ, автоматизатсияшуда, инъикосбанда, номинативӣ) зоҳир мешавад. Хониш бо овози паст нисбати хониши бо овози баланд безарар боқӣ мемонад ва навишт метавонад саҳт зарар ёбад.

3. Қисмати сеюми апраксияи артикуляро мушқилот дар истифодаи малакаҳои аллақай барқароршудаи нутқӣ ва истифодаи онҳо дар муошират мебошад. Ин қисмат бо тафовути зухуроти хатоҳои нутқи шифоҳӣ ва вобастагии он, мушқилот дар хонишу навишт ва мувофиқати нутқу амал шарҳ дода мешавад. Бисёр вақт дар истифодаи боихтиёри нутқ мушқилот ба вучуд меояд, яъне дар як ҳолатҳо талаффуз ҳангоми такроркунӣ ба осонӣ ба даст меояд ва дар дигар ҳолат ба вучуд омадани мушқилот аз эҳтимол дур нест. Апраксияи кинестетикӣ бештар бо вайроншавии праксиси рамзӣ мувофиқ аст. Яке аз аломатҳои ҳамеша бавучудоянда афазияи афферентии таҳриқӣ осеби хотири шунавоӣ-нутқӣ мебошад. Инчунин, ба ин навъи вайроншавӣ апраксияи кинестетикӣ, осеби гуфтугӯи ботинӣ дохил мешавад.

Пароканиши навишт то андозаи муайян аз таҳлили фонологӣ вобаста аст, ки баамалоии он, инчунин бо мушқилоти таҳлили талаффузи хеш алоқаманд аст.

Дар бештари беморони дорои афазияи афферентии таҳриқӣ ҳодисаҳои алоҳида зоҳир мешаванд, ки ба аломати фарқи сар мутаалиқанд: вайроншавии праксиси тарзи ист, апраксияи идеаторӣ (фикрӣ) ва фикрӣ-ҳаракатӣ, осеби праксиси сохторӣ, самтмуайянкунӣ дар фазо, хатой дар навишти рақамҳои римӣ. Маҷмӯи пурраи аломатҳои фарқи сар баъзан ба чашм мерасад. Чунин вайроншавӣ дар нимқурраи чап дар қабатҳои поёнии пешона ба вучуд меоянд.

5. Афазияи акустикӣ-гностикӣ хиссӣ (афазияи шунавоӣ-гностикӣ хиссӣ)

Бо таснифоти А.Р. Лурия дар афазияи акустикӣ-гностикӣ хиссӣ вайроншавии шунавоии нутқӣ, яъне қобилияти таҳлилу таркиби овозҳои фарқкунандаи нутқӣ дар доираи забони додашуда асос меёбад. Дар забони русӣ ба чунин овозҳо ҳамсадоҳо нисбат дода мешаванд, ки онҳо аз рӯи тарзи талаффузи тамоми садонокҳо ва истифодаи зада тағйир меёбанд. Чунин вайроншавӣ ба осеби тамоми системаи нутқӣ бурда мерасонад. Аз рӯи мушоҳидаи мо ин механизм пешбаранда мебошад, вале аломати ягона ва муайяни афазияи шунавоӣ-гностикӣ хиссӣ шуморида намешавад. Ин аз будани агнозияи нутқӣ-шунавоӣ шаҳодат медиҳад ва дар ҷараёни он осеби системаи нутқӣ ба амал намеояд.

6. Афазияи акустикӣ –мнестикӣ (хиссӣ-фикрӣ)

Мувофиқи назарияи А.Р. Лурия бавучудии афазияи хиссӣ –мнестикӣ бо сабаби вайроншавии узви шунавоӣ-нутқӣ ба вучуд меояд, вале дар фарқият аз шакли акустикӣ гностикӣ хиссӣ дар чунин афазия узви шунавоӣ осеб намебинад. Камбудии асоси дар ин ҷо норасоии хотираи шунавоии нутқӣ мебошад. Аз нуқтаи назари клиникӣ-психологӣ чунин ҳодиса ҳангоми такрор наёфтани маводи бахотиргирифташуда ва ё азхудкардашуда ба назар мерасад. Такрори овозҳои алоҳидаи нутқ ва калимаҳои оддӣ дар беморон мушқилот эҷод намекунад. Мушқилот танҳо ҳангоми талаффузи овозҳои садонок, ҳичоҳо, калимаҳо ва ҷумлаҳои дароз ба вучуд меояд. Ғайр аз ин аҳамияти

омили семантикӣ (маъноӣ калима) аҳамияти хеле калон дорад, яъне такрори баъзе калимаҳои аз рӯи маънӣ баҳам алоқаманд набуда нисбатан аз ҷумлаҳои аз 3-4-5 калима иборат буда бештар мушкилот эҷод мекунад. Қобилияти талаффуз намудани ҷумла на танҳо сохтори дарози онро, балки мураккабии онро муайян мекунад. Дар баъзе ҳолатҳои афазияи акустикӣ-мнестикӣ камбудии хоҳири шунавоӣ-нуткӣ дар асоси вайроншавии такрори мураккаб зоҳир мегардад. Барои чунин беморон камбудии умумӣ дар чунин шакли афазия вайроншавии номинансия (вайроншавии маъноӣ калима) мебошад. Функсияи номбарӣ ба дараҷаҳои гуногун вайрон шуда метавонад. Дар номбарии предмети амалҳо фарқияти аниқ дида намешавад.

Мушкилот ҳангоми номбарӣ ба таври гуногун ифода ёфта, баъзан калимаҳо бо ҳам омезиш меёбанд ва баъзан номи предмети амалҳо бо маънии дигар предмети ҳодисаҳо омехта мегардад. Бисёр вақт номи аниқ образи предметҳо бо маънии ҳулосавии онҳо иваз мегардад, ҳангоми ба хотир овардани калимаи зурурӣ луқмадихӣ зарур мешавад. Нутқи муқолимавӣ ва ё гуфтугӯӣ то андозае сода мегардад ва мушкилот дар ёфтани калима ва ё ибораҳои зарурӣ ба мушоҳида мерасад.

Инчунин, таваққуфи ҷумлаҳои тартибдошуда ба назар мерасанд, вайроншавии талаффузи нутқ қариб дида намешавад ва нутқ то андозае равшан ифода мегардад. Мушкилоти асосӣ дар якҷоякунии ибораҳо ба ҷашм мерасад. Ифодаи фикри ақидаҳо бисёр вақт бо ҳам алоқаманд набуда, баъзеи онҳо бештар такрор меёбанд. Инчунин, дар ҷои як ибори кӯтоҳ ҷумлаи дарози бемаънӣ ва анҷомнадода ифода меёбад. Қобилияти гуфтани матни оддӣ ва кӯтоҳ вайрон мегардад. Ифодаи шифоҳии калимаҳои алоҳида як хел зоҳир гардида, натиҷаи он маънии нақли матро гум мекунад. Ибораҳо одатан анҷом намеёбанд, алоқаи калимаҳо дар ҷумлаҳо вайрон мегардад, баъзан нақл маъноӣ чизеро дода наметавонад.

Дар рафти муошират бо чунин беморон таассуроте ба вуҷуд меояд, ки онҳо нутқи гуфташударо нағз мефаҳманд, аммо бо сабаби вайрон шудани фаҳмиши шунавоӣ на ҳамеша сохторҳои иборавӣ ба анҷом мерасад. Дар чунин ҳолатҳо матну сохторҳои дароз бояд ҳар лаҳза ва бо ҷузъиёт такрор шавад. Вайроншавии хоҳири шунавоии нуткӣ ба меъёри муайян боиси вайроншавии мафҳуми сохторҳои мураккаби мантиқии грамматикӣ мегардад.

Вайроншавии нутқи хаттӣ ҳангоми афазияи акустикӣ ба таври ба худ хос ифода меёбад. Қобилияти фаҳмидани ҳарфҳо ва таҳлил намудани ҳичоҳо вайрон нагашта, имконияти истифода бурдани воситаҳои гуногуни хондани мавод нигоҳ дошта мешавад. Яъне механизми хондани мавод бе осеб боқӣ мемонад. Камбудии навиштани мавод бо мушкилоти таҳлили фонематикӣ муайян карда намешавад, қобилияти тавсифи фонологии ибораҳои талаффузшуда осеб намебинад. Дар чунин ҳолатҳо ҳангоми ҷустуҷӯи калимаи мувофиқ мушкилот эҷод намегардад. Хониш стереотипҳои фаъоли дар хоҳири дарозмудат нигоҳ дошта мебошанд, ки чунин функцияро хатнависӣ иҷро мекунад. Яъне навиштан водор месозад, ки аҳамияти асосиро ба сохтори калима дода, образи бинории калимаҳоро устувор гардонд. Дар якҷоягӣ нутқ пурмазмун нест, ҷунки фаҳмиш ва бахотиргири, навиштан ҳангоми нақлкунӣ, батартибдарории ҷумлаҳо осеб намебинад.

Сабаби чунин вайроншавӣ носуфтагии функцияҳои таъсири шунида мебошад. Дар баъзе ҳолатҳо дар беморони дорои афазияи акустикӣ-мнестикӣ аломатҳои симптоматикаи норавшан зоҳир мегарданд: вайроншавии тарзи ист, мавқеъ муайянкунии ҷапу рост, вайроншавии тарзи сохтории предмети ҳодисаҳо, апраксияи фикри ҳаракатӣ осеби амалҳои ҳисобӣ. Маркази зухуроти чунин осеб ба қисмҳои мобайнӣ-ақибӣ қисми ҷапи ҷаққа таалуқ дорад. Дар таснифоти Лурия ду шакли афазия фарқ карда мешавад, ки бо осеби қисми ҷаққагӣ –фарқи нимкураи ҷапи майнаи сар алоқаманд аст: амнестикӣ ва семантикӣ. Агар маркази вайроншавӣ ба дигар тараф паҳн гардад ва қисми фарқи сарро фаро гирад, онҳо ба вайроншавии маҳсули хондану навиштан оварда мерасонанд.

7. Афазияи хотир (вайроншавии нутқу хотир)

Ташхиси чунин шакли беморӣ дорои мушкилоти зиёд аст. Дар чунин беморон нутқи муколимавӣ бетағйир мемонад ва бемор дар рафти муоширати давомнок ҳангоми такрори калимаҳои гуфташуда баъзан шинохти онҳоро гум мекунад. Бемор танҳо ҷумлаи аз 5-6 калима иборат бударо таҳлил карда метавонад. Фаҳмиши нутқи сода ва машғулиятҳои оддӣ хуб зоҳир мегардад, маънии сохторҳои мураккаби мантиқи грамматикӣ зуд вайрон мегардад. Мушкилот ҳангоми изҳори калима ба вучуд меояд, барои баёд овардани калима лукмапартӣ ёрӣ мерасонад. Нутқи ҳаттӣ ҳангоми чунин беморӣ одатан вайрон намегардад, агар ҳудуди беморӣ паҳн нагашта, қисматҳои ақибу фарқи сари нимкураи чапи ӯро фаро нагирифта бошад. Дар чунин ҳолат камбудии махсуси хондану навиштан мушоҳида мешавад, яъне нашинохтани ҳарфҳо ва калимаҳои алоҳида. Афазияи хотир ҳамеша бо вайроншавии фарқи сар алоқаманд аст ва натиҷаи онро дар беморхона одатан афазияи фарқи сар меноманд. Дар бештар маврид чунин аломат бо вайроншавии ҳисоб, мавқеъмуайянкунӣ бо ангуштони дастони чапу рост ва ҳаракатҳои гуногуни ангуштон шарҳ дода мешавад. Бештари вақт ҳангоми чунин беморӣ вайроншавии сохтори бадан мушҳида мешавад. Аломати зикргардида бо вайроншавии қисмҳои қафо-поёнии тарафи пеш ва қисматҳои қафо –поёнии тарафи пешонаи нимкураи чапи майнаи сар алоқаманд аст.

8. Афазияи маъноӣ (вайроншавии нутқи маъноӣ)

Ташхиси афазияи маъноӣ дар муқоиса бо афазияи акустикӣ- минестикӣ ва амнестикӣ на ҳамеша вазифаи осон буда метавонад. Чунин беморӣ дар бемористон бо вайроншавии майнаи сар алоқаманд буда, баъзан ба чашм мерасад. Меъёри ташхиси он мавҷудияти аграмматизми импросивӣ ва экспрессивӣ мебошад (гуногунрангии вайроншавиҳои равшан ифодаёфтаи нутқ). Нутқи гуфтагӯй дар беморони чунин гурӯҳ одатан ба андозаи пурра бо ҳам алоқаманд набуда, баъзан алоқамандии синтаксисӣ низ надоранд. Вайроншавиҳои талафузӣ дида намешаванд, яъне нутқ дуруст ифода мешавад. Нутқи муқаррарӣ осеб намебинад. Вайроншавиҳо баъзан ҳангоми такрор ёфтани ҷумлаҳои аз рӯи сохтор дароз ва мураккаб ба амал меоянд. Вазифаи номбарии нутқ ба пурагӣ нигоҳ дошта мешавад, вале метавонад то як андоза осеб бинад. Яъне дар фарқият аз дигар афазияи калимаи фаромӯшшуда ҳангоми ёдраскунӣ зуд ба хотир оварда мешавад. Шаклҳои матнҳои кӯтоҳи бахотиргирифта бо камбудӣ ба ёд оварда мешавад. Беморон на ҳамеша матнҳои кӯтоҳ ва оддӣ хондашударо фаҳмида метавонанд ва зуд онҳоро фаромӯш мекунанд. Инчунин, алоқамандии ҳам дохили ҷумлаҳо ва ҳам байни ҷумлаҳо гум мешавад. Хато дар садонокҳо, пешояндҳо ва пайвандаҳо дида мешавад. Дар муқолаи нутқи бемор бештар аз хатоҳои грамматикӣ озод аст.

Ҳангоми афазияи маъноӣ маънои калимаҳои алоҳида ва ҷумлаҳои оддӣ нигоҳ дошта намешаванд. Нутқи ифодаёфта одатан пурмазмун буда наметавонад ва аз меъёрҳои мураккаби грамматикӣ ҳолӣ аст. Беморон бо чунин шакли афазия пешояндҳо ва зарфи макорро фаҳмида наметавонанд. Алоқамандии фазоии байни объектҳои сохторҳои муқоисавӣ, замонҳои феъл, сохторҳои падежҳо бо мушкилӣ фаҳмида мешавад. Дар тамоми чунин беморон қобилияти хондану навиштан гум намешавад, вале чун қоида ҳолати чунин функцияҳо пурра боқӣ намемонад ва ин ҳолат ба мушкилоти фаҳмидану ба хотир гирифтани маводи хондашуда оварда мерасонад. Беморон ҳатто мундариҷаи матнҳои кӯтоҳро нағз аз худ карда наметавонанд. Вайроншавии фаҳмидани мавод на аз он вобаста аст, ки бемор маводро бо овози баланд ва ё паст мехонад. Ин вайроншавиҳо хосиятҳои нутқи шифохиро инъикос мекунанд. Масалан, мушкилот ҳангоми муайян кардани сохтори ҷумлаҳо, вайроншавии фаҳмидан ва истифода бурдани ҷонишинҳо, зарфҳо, калимаҳои ёридиҳандаҳо ва ғайраҳо калимаҳои алоҳидаи берун аз матн бо суръати хуб хонда намешаванд ва нағз фаҳмида намешаванд. Беморон бо чунин афазия қобилияти таҳлил ва таркиби маводро доранд. Воситаи таҳлилнамӣ дар ҳолатҳои мушкили шинохти калима ба бемор ёрӣ мерасонад. Бемор ҳангоми хонда баромадани матн, яъне ҳангоми

бо овози баланд хондани он мазмуни онро гум мекунад. Навиштан дар чунин ҳолати беморӣ саҳт вайрон намегардад. Беморон ҳангоми хонда додани ҳарфҳо, ҳичоҳо, калимаҳо, ибораҳо нағз навишта гирифта метавонанд. Хато ҳангоми навишта гирифтани калимаҳо баъзан ба чашм мерасад. Ин ҳам бошад, дар ҳар як бемор ба таври инфиродӣ зоҳир мегардад. Баъзе беморон чи тавр навиштани ин ё он калимаро фаромӯш мекунанд, ки ин натиҷаи осеби биной-фазой мебошад ва бемор паи ҳам гузоштани ҳарфҳоро намедонад.

Тамоми вайроншавиҳои дар боло қайдшуда аз осеби қисми пеши нимкураи чап шаҳодат медиҳад ва дар беморон чунин вайроншавиҳо дида мешавад: мавқеъмуайянкунии чапу рост, вайроншавии амалҳо бо мақсади ҳаракати тарзи ист, сохтори бадан ва ғайра. Беморон ҳангоми муайян намудани тарафҳои ҷойгиршавӣ мушкилӣ мекашанд ва инчунин, мушкилоти амалҳои ҳисобкунӣ вайрон мегардад. Ҳангоми тасвир намудани расм хатоҳои гуногун дида мешавад.

9. Афазияи пайваस्तкунанда

Бемории чунин нутқ баъзан ба чашм мерасад. Камбудии асосии он вайроншавии такрори калимаҳо мебошад. Ифода намудани бештари овозҳои нутқ, ҳичоҳо ва калимаҳои оддии кӯтоҳ ба амал меояд. Мушкилот ҳангоми илова намудани овозҳо ба анҷомаҳои калимаҳо ба мушоҳида мерасад. Ҳангоми такрор ёфтани калимаҳои мураккаб ва пурмазмун, маҷмӯи овозҳои садонок, ҳичо, калима ва ҷумлаҳои мураккаб мушкилӣ эҷод мегардад.

Нутқи муқолимавӣ бе мушкилоти талафуз боқӣ мемонад ва гуногунрангии бемориҳои нутқӣ дида намешавад. Номии предметҳои гирифташуда то 50% фаҳмида мешаванд. Нутқи муқарарӣ чун қоида бе тағйир нигоҳ дошта мешавад. Ба таври муқоисавӣ мушкилоти зиёд ҳангоми дида баромадани сохторҳои мураккаби грамматикӣ ба вучуд меоянд. Ба ғайр аз он дар фаҳмидани феълҳо, ҷонишинҳои шахсӣ ва баъзан дигар ҳиссаҳои нутқ мушкилӣ ба вучуд омада метавонад. Хондани матн бе осеб мемонад. Беморон китобу газетаро хонда баъзан матнҳои одиро аз нав нақл карда метавонанд.

Гнозиси биной ва ангушт вайрон намегардад. Нисбати механизми вайроншавии нутқ дар алоқамандӣ бо афазияи пайваस्तкунанда то имрӯз нуқтаи назари ягона вучуд надорад. А.Р. Лурия онро ба яке аз ду тарзи афазияи афферентӣ –ҳаракатӣ нисбат медиҳад, ки дар чунин ҳолат интиҳоби тафриқавии воситаҳои равшан ифодаёфтаи таркиби овоз ва ҳичоҳо вайрон мегардад, ки ин аз осеби нимкураи чап дарак медиҳад. Таҳқиқотчиёни дигар чунин мешуморанд, ки механизми вайроншавии функсияи такроршавии калимаҳо дар чунин афазия бо вайроншавии маркази ҳаракатии нутқ алоқаманд аст. Пас гуфтан ҷоиз аст, ки чунин беморӣ ҳангоми осебҳои қисми мобайнии болои кишри пеши нимкураи чап ба вучуд меояд.

Дар ҷамъбаст қайд кардан мумкин аст, ки шаклҳои қайдгардидаи вайроншавии нутқӣ дар ҳар як бемор ба таври инфиродӣ зоҳир мегардад. Дар таҷрибаи неврологӣ ҳолатҳои вайроншавиҳои нутқӣ бештар ба назар мерасад. Мушкилӣ дар он аст, ки аломатҳои афазияи ҳаракатӣ ва ҳиссӣ қариб аз якдигар фарқ намекунанд. Зухуроти афазияи ҳаракатӣ низ яқхел нест. Таҷрибаи бисёрсолаи таҳқиқоти нейropsychологӣ имконият дод, ки тарзҳои гуногуни омехташударо фарқ кунем.

Адабиёт

1. Грей Д.А. Нейropsychология темперамента // Ж-л Иностранная психология, 1993. Т.1. № 2. С. 24-35.
2. Психология индивидуальных различий. Тексты. М., 1982. С. 21-58.
3. Небылицын В.Д. Основные свойства нервной системы человека. // Избр. Психологические труды. М., 1990. С. 30 – 48, 316-334.
4. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций.— М., 1960.

5. Швырков В. Б. Нейрофизиологическое изучение системных механизмов поведения.— М., 1978.— 239 с.
6. Levin C., Lippett R., White R. K. Patterns of aggressive behavior in experimentally created social climates. // J. of Social Psychol., 1939, v. 10, p. 271301.
7. M. Kenziej. Neuroticism and academic achievement: The Furneaux factor // Personality and Individual Differences, 1989, v. 10, p. 509515.

Основные синдромы нарушений высших психических функций при локальных поражениях головного мозга

Следует помнить, что тщательный нейропсихологический анализ структуры нарушений ВПФ адекватно проводить внеострого периода заболевания, когда компенсированы расстройства общезлового характера (отек мозга, выраженный гипертонзивный синдром и др.). Опыт показывает, что дифференциальная диагностика афазий, уточнение структуры дефекта других высших функций мозга наиболее рациональна в период восстановительного лечения больных, когда данные психологического исследования являются основанием для направленной коррекции и восстановительного обучения.

Ключевые слова: алалия, агнозия, аграмматизм, амнестический, апраксия, дизартрия, дисграфия, дискалькулия, дислалия.

It is necessary to remember that the neuropsychological analysis of structure of infringements of the higher mental function adequately to spend the extrasharp period of disease when frustration of brain character (the hypostasis of a brain expressed a syndrome, etc.) are compensated. Experience shows that differential diagnostics aphase, specification of structure of defect of other higher functions of a brain is most rational in regenerative treatment of patients when the data of psychological research is the basis for the directed correction and regenerative training.

Key words: alalia, agnosia, agrammatism, amnestic, apraxia, articulation, dysarthria, disgraphia, dyscalculia, dyslalia

ТАРБИЯИ ЭКОЛОГӢ ДАР ТАЪЛИМИ ХИМИЯ

Исроил ҚУРБОНОВ,

омӯзгори химияи мактаби таҳсилоти миёнаи умумии № 48 – и ноҳияи

Шоҳмансури шаҳри Душанбе

Аз соли хониши 2012 – 2013 шурӯъ карда омӯзгорони химияи мактабҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ, аз ҷумла мактабҳои пойтахт, таълими химияро дар асоси талаботҳои Стандарти фанни химия барои синфҳои 8 -11 ва роҳнамои омӯзгор, ки онро Академияи таҳсилоти Тоҷикистон (муҳаррири масъул академики АТТ, доктори илмҳои химия, профессор Убайд Зубайдов) омода кардааст роҳандозӣ намудаанд. Ин ҳуҷҷати меъёрии Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистонро дербоз омӯзгорон ва роҳбарони мактабҳою кормандони маориф интизор буданд.

Дар Стандарти нави фанни химияи мактабӣ мақсад ва вазифаҳои химия, принципҳои таҳия, ташкили чараёни таълим, талаботи Стандарти фанни химия аз ҷиҳати илмӣ, методӣ, педагогӣю равонӣ пурра инъикос ёфтааст

Вобаста ба талаботи замон ва тезу тунд шудани бухрони экологӣ дар тамоми олам ва бо мақсади дигаргун намудани муносибат ва фаҳмиши насли наврас ба масъалаҳои экологӣ дар Барномаи таълимии химия, Стандартҳои таҳсилот ва Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ ёфтааст.

Дар асри ХХ ва оғози асри ХХI экология ва ҳифзи муҳити зист аз масъалаҳои муҳими ҳаёти инсон гардид. Ба ифлосшавии муҳит на танҳо корхонаҳои саноатӣ, муасисаҳои зиёди истеҳсоли, балки инсонҳои алоҳида низ сабаб мешаванд, ки хошк, партовҳои зиндагиро ба ҳар ҷо мепартоянд, дарахтонро мебуранд, кабудизорхоро нест мекунанд, ҳайвонхоро шикор карда, ба камшавии намудҳои онҳо сабаб мешаванд, гиёҳҳои шифобахшро решақан карда, тавозуни табиатро вайрон мекунанд.

Ташкили тарбияи самараноки экологии шаҳрвандон имконият фароҳам меорад, ки инсон муҳити зист ва биосфераро ҳимоя кунад, тоза нигоҳ дорад, онро хушрӯ гардонад ва худ сиҳату саломат умр ба сар барад, муҳити аз ҷиҳати экологӣ тозаро ба наслҳои оянда боқӣ гузорад. Чунин корҳо дар ин самт муҳиманд:

- дар талабагон вобаста ба омӯхтани мавзӯҳои таълимӣ парваридани тарбияи ахлоқӣ, инсондӯстӣ, ватандӯстӣ, масъулиятнокӣ, муносибати ғамхорона нисбат ба табиат ва моликияти ҷамъиятӣ;

- ташаккули маҳорат, кор бо асбобҳо ва реактивҳои химиявӣ, риояи қоидаҳои техникаи беҳатарӣ, ба назар гирифтани табиати химиявӣ мода барои пешгирӣ кардани ҳодисаҳои хавфнок (сӯхтор, тарқиш, захролудшавӣ ва ғайра), мушоҳида ва шарҳ додани ҳодисаҳои химиявӣ, ки дар табиат, лаборатория, истисолот ва ҳаёти рӯзмарра рӯй медиҳанд, навиштани натиҷа ва хулосаҳои таҷрибаҳои лабораторӣ ва машғулиятҳои амалӣ;

- шиносоии талабагон бо роҳҳои асосии химиконидани хоҷагии халқ, бо татбиқи технологияи қонунҳои химия, асосҳои илмии истеҳсолоти химиявӣ, (Стандарти фанни химия, соли 2012, сах. 5).

Дар тавзеҳоти Барномаи таълими химия (соли 2002) бошад, оид ба тарбияи экологии химия ва имкониятҳои таълими химия дар ҳалли ин масъали мубрам замон дарҷ ёфтаст:

- барнома имконият медиҳад, ки талабагон ба истеҳсолоти химиявӣ, аз ҷумла истеҳсолоти саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, канданиҳои фойданоки ҷумҳурӣ ва масъалаҳои технологи коркарди онҳо ва роҳҳои асосии тараққиёти онҳо шинос шаванд. Барои аз худ намудани манбаъҳои нави ашёи хоми сарватҳои табиӣи Тоҷикистон, ҷойгиршавӣ ва захираҳои саноатии онҳо, ҷорӣ намудани раванди технологияи прогрессивӣ (каммарҳила, бепартов, аппаратҳои иқтидорашон бузург, истифодаи воситаҳои автоматии идора ва техникаи компютерӣ), маълумоти мукамал дошта бошанд. Талабагон ба ин васила ба таври мушаххас дар бораи усулҳои коркарди ашёи хоми табиӣ ва ҷораҳои муҳофизати муҳити зист маълумот мегиранд. Дар рафти омӯзиши истеҳсол ва истеъмоли моддаҳои талабагон ба аҳамияти химия дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ва вазифаҳои минбаъдаи он, инчунин қомебиҳои прогрессивии техникаи шинос мешаванд.

Аз ин рӯ, тақвият ба нишондодҳои боло ба мо омӯзгорон лозим аст, ки ҷараёни таълимро чун «гӯшту нохун» бо ҳам алоқаманд дониста, имкониятҳои фанни химияро дар ҳалли масъалаҳои экологӣ бояд ба таври васеъ истифода барем.

Воқеан, илми химия илми индустриявӣ (саноатӣ) буда, ҳоло ба воситаи он саноати химияи муосир зиёда аз 40 ҳазор номгӯӣ маҳсулоти гуногунро барои хоҷагии халқ зарурро истеҳсол менамояд. Тавре ба хонандаи мактаб равшан маълум аст, суръати афзоиши моддаҳои химиявӣ ниҳоят зиёд буда, айни ҳол миқдори моддаҳои органикӣ ва ғайриорганикӣ ба даҳҳо миллион мерасад. Дар муқаддимаи китоби таълимии химияи органикӣ барои синфи 10 (муаллифон С. Бандаев, У. Зубайдов, И. Сафаров, Душанбе, соли 2006) иқтибос оварда шудааст, ки дар замони ҳозира зиёда аз 18 млн. моддаҳои органикӣ маълуманд (соли 1960 – 1 млн., соли 1970 – 2 млн., соли 1980 – 5,5 млн. ва соли 2000 – 18 млн.). Тибқи маълумотҳои солҳои охир миқдори моддаҳои органикӣ қариб ба 30 млн. расидааст.

Зиёдшавии аҳоли, прогрессии илму техника, сол аз сол камшавӣ ва ҳатто ба дараҷаи нестшавӣ расидани захираҳои табиӣ тамомшаванда ва дигар омилҳои инсониятро маҷбур месозад, ки аз маводҳои ғайритабиӣ (сунъӣ ва синтезӣ) истифода баранд.

Аз таърихи таъсири инсон ба табиат маълум аст, ки дар асри XX, яъне давраи саноатӣ, прогрессии илму техникаи таъсири антропогенӣ ба табиат ниҳоят пурзӯр шуд. Шурӯъ аз солҳои 50 – уми асри қаблӣ ягон гӯшаи олам намонд, ки дар он таъсири инсон ба табиат нарасида бошад. Исботи гуфтаҳои боло ин дарёфти яке аз моддаҳои химиявии захрнокӣ химиявӣ, «дӯст» аз таркиби ҷигари пингвини маскунӣ қитъаи Антарктида мебошад. Ё худ пайдо шудани «сӯрохиҳои озонӣ» дар баъзе гӯшаҳои олам, аз ҷумла дар қитъаи Австралия ва хавфи он ба табиати сайёраи замин, дар натиҷаи зиёд истеҳсол ва истифода бурдани пайвастиҳои химиявии галогендор, аз ҷумла фреонҳои фтор ва хлорҳосидаҳои карбоҳидрогенӣ, инчунин ба атмосфера дохил шудани захрҳои химиявӣ – оксидҳои нитроген, карбон, сулфур ва ғайра ба амал омадааст, исботи дигари баръалои таъсири антропогенӣ ба табиат мебошад. Пайдо шудани проблемаи глобалии экологии «сӯрохии озонӣ», дар қатори дигар проблемаҳои экологӣ - «газҳои гармхонаӣ», тағйирёбии иқлими сайёра, биёбоншавии баъзе минтақаҳои ҷаҳон, кам шудани гуногунии биологӣ ва ғайраҳо исботи он аст, ки инсоният барои қонеъ кардани эҳтиёҷоти рӯзгузаронии худ, ба даст овардани фойдаи иқтисодии бештар ва андеша накардани вайроншавии тавозуни табиат, биосфера бо дасти «муъҷизаовари» худ проблемаҳои экологии дахшатоварро ба вучуд овардааст.

Имрӯз айбдорро мекобем. Ҳатто баъзеҳо илм ва саноати химияро дар пайдо шудани аксари проблемаҳои экологии ҷаҳонӣ айбдор кардани шуда, вожаи «хемофобия» (химиябадбиниро) – ро истифода мебаранд. Дар асл гирем, химия ва қомебиҳои беназири ӯ не, балки инсон, муносибати нодурусти инсон, муносибати ғайриқилолаи

ӯ ба истифодаи моддаҳои химиявӣ, ба монанди нуриҳои минералӣ, захрҳои химияӣ барои нест кардани ҳашароти зарарасон, нафт ва маҳсулоти нафти ва монанди инҳо, андешаи дур накардани оқибатҳои бемайлони истифода бурдани пайвастиҳои гуногуни химиявӣ ба муҳити зист, олами набототу ҳайвонот ва саломати инсон боиси бӯҳрони экологӣ гардидааст.

Аз ин рӯ, чун фочиаи баҳри Арал гунаҳгоронро ҷустуҷӯ накарда, баръакс сарчамӯна роҳҳои ҳифзи табиат, муҳити зист, пешгирии хавфи зиёдшавии проблемаҳои экологиро дарёфт намоем.

Барои паст намудани оқибатҳои хавфноки экологӣ ва масъалаҳои мубрами он пеш аз ҳама зарур аст, ки тарбияи экологиро тарбияи афзалиятнок шуморида, муносибати насли наврасро ба табиат ва захираҳои табиӣ тамоман дигаргун намудан лозим аст.

Хавфи экологӣ он вақт баргараф шуда метавонад ё кам мегардад, ки ҳар як фард дар ҷои худ нисбат ба ҳифзи табиат муносибати ҷиддӣ дошта бошад, захираҳои табиатро оқилона ва бошуурона истифода барад, инчунин онҳоро эҳтиёт кунад, Зеро ҳар яке муносибати табиат ва шароити зиндагӣ дар сайёраи Замин ҷавобгар мебошад. Аз ақидаҳои анъанавӣ ва кӯҳна, ки гӯё табиат «ҳазинаи бетағу охир» мебошад, даст кашида, захираҳои табииро оқилона, сарфакорона ва бо ба назар гирифтани оқибатҳои нохуши ҳар як таъсиррасонии инсон ба табиат мақсаднок истифода бурдан лозим аст.

Ҳар як фард, алалхусус насли навраси ояндасози давлату ҷамъияти инкишофёта ва ҷавобгӯи меъёрҳои байналмилалӣ чӣ будани рушди устувори кишвар, «иктисодиёти сабз»- ро дар ин роҳ аз овони мактабҳои фаҳмида гирад ва бӯҳрони экологӣ ва сарчашмаҳои асосии онро дарк карда тавонад.

Шахсан муаллифи ин сатрҳо, ки аз солҳои 70 – уми асри ХХ фаъолияти омӯзгораш ба ин солҳо рост омадааст, то ба ҳанӯз имкониятҳои васеи барномаҳои таълимии фанни бахши мактабиро дар ҳалли муваффақонаи тарбияи экологии насли наврас (20 сол дар даврони шӯравӣ ва зиёда аз 21 сол дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон) васеъ истифода бурдааст ва мебарад.

Солҳо боз бо истифода аз адабиёти илмӣ – оммавӣ, сайтҳои интернетӣ оид ба паҳлӯҳои гуногуни масъалаҳои экологӣ машку масъалаҳо тартиб дода, онҳоро дар ҷараёни дарсҳо, ҳангоми мустақкам намудани ин ё он мавзӯҳои барномавии омӯхташуда истифода мебарам. Барои намуна чанде аз чунин масъалаҳоро, ки ҳангоми омӯзиши баъзе мавзӯҳои барномавии фанни химияи бахши мактабӣ мавриди истифода қарор медиҳем, пешкаши омӯзгорон менамоем:

Масъалаи 1.

Барои истеҳсоли 1 тонна пахта 10 ҳазор тона об масраф мешавад. Ҳисоб кунед, ки барои истеҳсоли 600 ҳазор тонна пахта чӣ қадар об сарф мешавад?

Масъалаи 2.

Барои истеҳсоли 1 т. карбамид дар корхонаи нуриҳои нитрогении шаҳри Сарбанд (Тоҷиказот) 0,01 т. оби равони саноатӣ сарф мешавад. Ҳисоб кунед, ки барои истеҳсоли 250 т. карбамид – нурии пурқимати нитрогенӣ чӣ қадар об лозим аст?

Масъалаи 3.

Маълум аст, ки оби баҳр ва ҷохҳо ба ҳисоби миёна 35 кг, оби борон – 5 кг, оби дарё – 1,6 кг, оби борон – 50 г намакҳои ҳалшуда доранд. Ҳиссаи масавии моддаҳои ҳалшударо (ба ҳисоби фоиз) дар 100 л ин обҳо ҳисоб карда, аниқ кунед, ки кадоме аз ин обҳо тозатар ба шумор мераванд?

Масъалаи 4.

Ҳангоми сӯختани 1кг бензин дар муҳаррики автомобил ба ҳавои атмосфера 800 г оксиди карбон (гази захрнокӣ «угар») хориҷ мешавад. Масса ва ҳаҷми CO – оксиди карбон (11) – ро ҳангоми сӯختани 100 л бензин ҳисоб кунед.

Масъалаи 5.

Муайян карда шудааст, ки як дарахти калон, ки 10 кг барг дорад, ҳангоми афзоишаш ба худаш зарар нарасонда, 500 г гази сулфит ва 250 г гази хлорро безарар карда метавонад. Ҳисоб кунед, ки 100 бех дарахт чанд грамм газҳои номбурдари безарар гардонда метавонанд?

Масъалаи 6.

Муайян кардаанд, ки як дарахти калон дар як шабонарӯз ба миқдоре оксиген хориҷ мекунад, ки барои нафаскашии 6000 нафар зарур аст. Ҳисоб кунед, ки 100 бех дарахти калон дар як моҳ барои нафаскашии чӣ қадар одамон оксиген хориҷ мекунад?

Хонандагони синфҳои 8 – 11 – и мактабҳои таҳсилоти умумӣ ин қабил супориш ва масъалаҳоро дар чараёни дарсҳои алоҳидаи фанни химия ҳал намуда, аниқтару равшантар воқиф мегарданд, ки яке аз сабабҳои асосии ифлосшавии ҳавои атмосфера сӯзонидани сӯзишвориҳои саҳт, моеъ ва газӣ (ангиштсанг, ҳезум, нафт ва маҳсулоти крекинги он - карасин, бензин, лигроин, солярка, мазут, инчунин газҳои табиӣ ва амсоли инҳо) буда, аксар мавридҳо ҳангоми сӯхтани пурра ё нопурраи онҳо газҳои захрнокӣ химиявӣ, аз қабилҳои оксидҳои карбон, нитроген, сулфур ва ғайра ҳосил мешавад, ки онҳо ҳавои муҳити зист ва атмосфераро захролуд менамоянд. Хонандагон мустақилона масъалаҳои дар боло хотиррасоннамударо бо роҳи математикию физикӣ ҳал намуда, аз рӯи рақамҳои ёфташон ба хулоса меоянд, ки сол аз сол, агар дигар манбаҳои алтернативии энергия (энергияи офтоб, бод, об) – ро истифода набаранд, он гоҳ бӯҳрони иқтисодӣ пуршиддаттар мегардад. Олимону мутахассисон ба хулоса омада истодаанд, ки сӯзонидани сӯзишвориҳои карбоҳидрогенӣ, (нафту ангиштсанг, ки ашӯи хоми саноат ба шумор мераванд), на танҳо муҳити зистро ифлос мекунад, балки боиси тамомшавии онҳо дар Сайёраи замин мегарданд. Ҳанӯз дар асри 18 – ум химикӣ бузурги рус Д.И. Менделеев гуфта буд: «Нафтро сӯзондан, ин пулро сӯзондан аст». Аз ин ҷост, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз минбарҳои бонуфузи созмонҳои байналмилалӣ дар доираи амалисозии Стратегияи рушди устувор ва гузариш ба «Иқтисодиёти сабз», ҷонибдори рушди гидроэнергетикаи ватанӣ мебошанд. Тавре маълум аст, алҳол қисми ниҳоят ками тавонии захираҳои гидроэнергетикии кишвар истифода бурда мешавад. Сарвари давлати тоҷикон ҳамеша изҳор менамоянд, ки сохтмон ва ба истифода додани НБО – ҳои хурду бузург дар Тоҷикистон роҳи қулай, арзон ва аз ҷиҳати экологӣ беҳавфи дарёфти энергия ва беҳтар намудани некӯаҳволии мардуми кишвар ба шумор меравад.

Насли наврас - хонандагони имрӯза чунин қабил масъалаҳоро ҳал карда, ба хулосае меоянд, ки олами наботот, аз ҷумла буттаю дарахтон ва ҷангалзор «шӯш» ё «филтри» табиат буда, манбаи асосии аз оксиген бой гардидани ҳавои муҳити гирду атроф мебошанд. Онҳо дарк менамоянд, ки мақсади асосии тадбирҳои давлат ва халқ оид ба кабудизоркунӣ низ дар ҳамин аст.

Дуруст аст, ки ин гуна машқу масъалаҳо дар китобҳои дарсӣ оварда нашудаанд, аз ин рӯ омӯзгорон зарур аст, ки ба қори худашон ба таври эҷодӣ муносибат карда, чунин супоришҳоро тартиб дода, дар чараёни дарсҳои самаранок истифода баранд.

Аз таҷрибаи омӯзгории худ гуфта метавонам, ки аз солҳои 80 – уми асри қаблӣ сар карда, ба тартиб додани чунин машқу масъалаҳо машғул буда, тавассути мақолаҳои илмӣ – методии зиёде дар саҳифаҳои нашрияҳо, маҷаллаҳои ҷумҳуриявӣ ва собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ оид тарбияи экологӣ дар чараёни таълими химия ба нашр расонида, онҳоро дастраси ҳамкасбони худ намудаам. Фақат соли 2012 зиёда аз 20 мақолаҳоро дар мавзӯҳои экологӣ, аз ҷумла масъалаҳои об, мушкilot ва баҳсҳои обӣ таълиф намуда, дар маҷаллаҳо ва нашрияҳои «Ҷумҳурият», «Омӯзгор», «Мароми пойтахт», «Шарқи озод», «Ба қуллаҳои дониш», «Дунёи китоб» ва ғайра рӯи ҷоп овардаам.

Дар оянда ният дорам, ки таҷрибаи омӯзгориамро дар ин ҷода, ҷамъбаст намуда, қорҳои эҷодии ҷиҳилсолаамро ба шакли китобчае пешкаши омӯзгорони кишвари азизам гардонам.

Адабиёт:

1. Стандарти фанни химия, роҳнамои омӯзгор, соли 2012.
2. С. Бандаев, У.Зубайдов ва дигарон. Химияи органикӣ барои синфи 10, Душанбе, «Ирфон», соли 2012.
3. Барномаи химия. Душанбе, соли 2002.

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИИ ХИМИИ

Экологическая образования и воспитания – это специальный, целенаправленный, организованный, систематичный, последовательный, планомерный педагогический процесс формирования системы экологических знаний, умений, навыков, взглядов,убеждений, нравственных качеств,обеспечивает становление и развитие личности ответственного отношения к природе как к универсальной ценности.

Наряду с другими учебными предметами в общеобразовательных школах преподавание химии имеет большое значение в решении глобальной проблемы экологии и охраны природы.

При изучении отдельные учебные темы программы химии в 8 – 11(12) классах учителя широко используют возможности программы химии в деле экологической обучения и воспитания школьников.

Используя различные источники знания,(литературы, статьи СМИ и др.) учителя составляя разные расчётные задачи,самостоятельные решения подобных задач которых приводят к формированию экологического образования и воспитания будущих граждан страны.

Ключевые слова: Экологическая обучения и воспитания, стандарты, охрана природы, экологические проблемы, химия - индустриальная наука,экологические взрывы, универсальная ценность.

ECOLOGICAL EDUCATION IN PROCESS OF TEACHING CHEMISTRY

Ecological formation and education - special, goal-directed, organized, systematic, consequent, planed, pedagogical process of the shaping the system of the ecological knowledges, skills, beliefs, moral quality,provides the formation and development to personalities responsible relations to nature as to universal of value.

Alongside with other scholastic subject in general school of преподавание chemistries is of great importance in decision of the global problem to ecologies and guard of the nature.

Using different sources of the knowledge,(the literature, article mass media and others) of teacher forming different accounting tasks,which bring to independent decision of the similar tasks bring the future people of the country to shaping ecological formation and unbringing.

Keywords: Ecological education and education, standards, guard of the nature, ecological problems, chemistry - an industrial science,экологические blasts, universal value.

ДИН ВА ҚОМЕА

АНДЕШАҲОИ ҚАЛОЛУДДИНИ БАЛҲӢ НИСБАТИ ИНСОН

ВА ОИЛА

МАҲМАДҚОНОВА М.Т.

доктори илми фалсафа, Институти фалсафа, ҳуқуқ ва сиёсатшиносии АИ ҚТ ба номи А.М.Баҳоваддинов

АБДУЛЛОЕВ

аспиранти Институти фалсафа, ҳуқуқ ва сиёсатшиносии АИ ҚТ ба номи А.М.Баҳоваддинов

Издивоч ва таъсиси қонуни зиндагии муштарак яке аз беҳтарин ва муҳимтарин қоидаи иҷтимоии инсоният аст, ки аз фитрат ва ботини инсонҳо моя мегирад. Новобаста аз дину мазҳаб, расму оин, тарзи тафаккур ва ҷаҳонбинӣ, ташкили оила вазифаи муқаддаси инсоният маҳсуб мегардад. Аз нигоҳи дигар ташкил қардани оилаи мустақил барои навхонадорон зинаи нави ташаққули ҷаҳонбинӣ ва кашфи асрори зиндагист ва агар ба баъзе равияҳои таълимоти тасаввуф, ҳамчун яке аз равияҳои дохили ислом нигарем, он чун қадаме барои дарки ҳастӣ ва Худост. Ҳамчунин мувофиқи фалсафаи иҷтимоӣ ва фарҳангии миллати тоҷик ва қулли мусулмонон, ҷавонон бо ташкили хонаводаи худ ба истиқлол ва тасмимгирии мустақил мерасанд, барои худ ҳадафи муайянеро ихтиёр менамоянд ва масъулияти ҷиддиеро эҳсос мекунанд.

Ислом ба синну соли балоғат аҳамияти маҳсус медиҳад ва муҳим мешуморад, то шахсони ба балоғат расида ҳарчи зудтар ба ташкили оила тасмим гиранд. Дар сураи Нур омадааст: “Эй қасоне, ки имон овардаед, бояд бандагони шумо ва онҳо, ки ҳанӯз ба ҳадди булуғ нарасидаанд, дар се ҳангом аз шумо барои ворид шудан ба хона руҳсат талабанд: пеш аз намози субҳ ва ҳангоми зуҳр, ки либос аз тан берун мекунад ва баъд аз намози ашо. Ин се вақт вақти хилвати шумост. Дар ғайри он се ҳангом шумо ва онҳо гуноҳе муртақиб нашудаед, агар бар якдигар бигзаред. Худо оётро инчунин барои шумо баён мекунад. Ва худо донову ҳақим аст!”¹ Дар Саҳеҳи Имом ал - Бухорӣ оварда мешавад: “Ва суҳанони Худои Таъоло ”Ва чун тифлон аз шумо ба ҳадди булуғ расанд, бояд иҷозат талаб кунанд.” Ва дар ҳадис синни булуғ аз 15- солагии писарон муайян қарда шуда аст. Беҳуда нест, ки дар байни халқ ақидае мавҷуд аст, ки агар писар ё духтаре аз фармони волидон саркашӣ кунанд, мегӯянд, ки: «Хонадораш кун, ислоҳ мешавад». Ба таври дигар, табиати инсон дорои хусусиятест, ки барои худ дӯст ва ёри мувофиқ мечӯяд, то дар лаҳзаҳои душвор ва танҳои аниси ӯ гардад ва дарди дили худро ба вай гӯяд, бо вай танҳоиро эҳсос накунад, роздору рознигаҳдорандаи вай бошад, аз

вай изҳори тасаллият шунавад, дилҷӯй ва ғамхорӣ бинад, самимият ва меҳри худро, ки табиатан дили инсон пур аз эҳсоси ширин ва орзухост, нисори вай созад. Ҳамин тавр, беҳтарин касе, ки метавонад ҳамаи гуфтаҳои болоро таъмин намояд, ҳамсар аст, чӣ барои зан ва чӣ барои мард. Ҳамаи дӯстиву муҳаббат муваққату маҳдуд аст, ғайр аз дӯстии зану шавҳари мувофиқ, ки бекарон ва доимист ва ҳар қаҳру чанҷоли оилавӣ боиси наздиктар гардидани онҳо мешавад. Чун ҳар ду як ҳадаф ва як мақсад доранд, беш аз якдигар ба мувофиқи фармудаи Худованд бояд барои худ чуфте ихтиёр кунанд, бо ӯ унс гирад ва оромиш ёбед, зеро издивоҷ муҳимтарин амалест, барои дар ихтиёр доштани нафс.

Дар таълимоти тасаввуф муҳаббат яке аз мафҳумҳои калидӣ буда ба он маънову мундариҷаи хос мансуб мебошад. Тибқи он муҳаббат вилояте аст, ки аз маъшук ба ошиқ мерасад ва ботини ӯро ба ҷамол гароиш медиҳад. Дар ин ҳолат аст, ки солиқ ризои маҳбубро толиб мешавад ва хоҳони дидори вай мегардад ва дар ин ҷойгоҳ чунон бекарор аз қурбати ӯ мешавад, ки бо касе қарор намеёбад ва ҷуз бо зикри вай ором намегирад. Дар ояти Қуръонӣ омадааст: «Онон, ки имон овардаанд, Худойро бисёр дӯст доранд» (сураи Бақара, ояти 165). Муҳаббат банди Худойро ҳолате бувад, ки аз дили хеш ёбад аз лутф. Он ҳолате дар иборат наёяд ва он ҳолат вайро ба таъзими Ҳақ таоло дорад ва ихтиёр қардани ризои ӯ ва сабр ноқардан аз ӯ ва шодӣ намудан бад-ӯ ва бекарори аз даруни ӯ ва ёфтани анис ба давоми зикри ӯ ба дил. Муҳаббатро бар ҳафт мартаба дарёфтаанд: мувофиқати таъб, майл, вудд, муҳаббат, валаҳ, ҳаво, ишқ.

Яке аз фаҳмиши асосии ахлоқӣ, ки ҳамчун воситаи маърифати худшиносии инсон ва Худошиносии ӯ гаштааст, ин муҳаббат ва ё ишқ мебошад. Ин фаҳмиш ду ҷанба дорад: умумӣ ва фардӣ, ки ҳарду ба ҷаҳони ахлоқии тасаввуф хос мебошанд. Дар хусуси фаҳмиши умумии ишқ, яъне нишондиҳандаи ҳиссиёти дар шакли муайян набуда, ҳисси олии кашфқунандаи инсон, ки дар ислом ва тасаввуф яқранг баҳо дода мешавад, мебошад.

Дар тасаввуф ва таълимоти Ҷалолуддини Балхӣ низ ишқ ҳамчун қисми асосии таълимот дар бораи ваҳдат, ки ишқу ошиқ ва маъшук тасаввур шудааст, мебошад. Ишқро мо наметавонем ақлона исбот намоем, онро танҳо бо ҳис наметавонем дарк кунем, ақл аз тасаввури он очиз аст:

Ҳар чӣ гӯям ишқро шарҳу баён,
Чун ба ишқ оям, хичил бошам аз он.
Ақл дар шарҳаш чу ҳар дар гил бихуфт,
Шарҳи ишқу ошиқӣ ҳам ишқ гуфт.
Офтоб омад далели офтоб,
Гар далелат бояд, аз вай рӯ матоб.

Мавлоно меафзояд: «Масалан, агар косаро ҷон будӣ, банди косагар будӣ ва бо вай ишқҳо бохтӣ. Акнун ин косаро, ки сохтаанд, баъзе мегӯянд, ки инро чунин мебошад бар хон ниҳодан ва баъзе мегӯянд, ки андаруни ӯро мебошад шустану баъзе мегӯянд, ки беруни ӯро мебошад шустан ва баъзе мегӯянд, ки мамнӯро ва баъзе мегӯянд, ки ҷоҳаш нест шустан. Ихтилоф дар ин чизхост, аммо он, ки косаро қатъан холиқеву созандае ҳасту аз худ намудааст, муттафиқи илайҳ аст ва касеро дар ин ҳеч хилофе нест».

Дар ислом инсон ҳамчун банди Худо ва муҳтоҷу муштоқи Худо инъикос мешавад, ки берун аз иродаи Худованд чизе қарда наметавонад. Дар ояти Қуръонӣ омадааст: «Онон, ки имон овардаанд, Худойро бисёр дӯст доранд» (сураи Бақара, ояти 165) ва асоси таълимоти ислом ва эътиқодоти мусулмонон дар ин оят мунъақис гаштааст.

Мавлоно аҳқому ваҳйи илоҳиро, албатта, эътироф мекунад. Иҷрои қонуну қоидаҳои шариатро медонад, вале меҳодад, ки зоти сифоти Худоиро ба восита, яъне тавассути гуфтаи пайғамбарон ва ё шариати расмӣ не, балки бевосита бо роҳи ҷидду ҷаҳди шахсӣ, риёзату муҷоҳида ва тасфияи қалбу олами ботинӣ бишносад. Ба қавли Саной:

Ақл роҳи ноумедӣ кай равад?
Ишқ бошад, к – он тараф бар сар равад.
Лоуболе ишқ бошад, на хирад.

Ақл бошад, ки аз он суде барад.

Чунки ақл аз назари ориф худ махлуқ буда аз ин рӯ, махдуд мебошад. Зоти Илоҳӣ, ки худ офаридгор ва бечуну чарою номахдуд аст, тавассути офаридаи махдуд доништа намешавад. Ин аст сабаби очизии ақл дар шинохти кунҳи илоҳӣ ва набояд фаромӯш кард, ки аҳли ирфон ва тасаввуф нақшу аҳамияти ақро инкор намекунанд. Дар таносуби ақлу ишқ ҳангоми шинохти Худо Саной бартариро ба ишқ медиҳад.

Ақли ту ҳамчун шутурбон, ту шутур,
Мекашонад ҳар тараф дар ҳукми мӯр.

Ў эътироф мекунад, ки аҳамияти ақл дар дониستاني моҳияти ашё, ҳодисаҳои олам ва ҳуди ҷаҳону инсон басо бузург аст, аммо ҳар гоҳ суҳан дар бораи маърифати зоту сифоти Худои таъоло меравад, инчо нақшу лузумияти ақро эътироф намекунанд:

Ақли ақланд авлиёву ақлҳо,
Бар мисоли уштурон то интиҳо.

* * *

Ба худаш кас шинохт натвонист,
Зоти ӯ ҳам бад-ӯ тавон донист.
Ақл ҳаққаш битухт нек битохт,
Ачз дар роҳи ӯ шитофт, шинохт.
Карамаш гуфт: Мар маро бишнос,
В-арна нашносадаш ба ақлу хавос.
Ба далели хавос кай шояд,
Гавз бар пушти ҷубба кай пояд.
Ақл раҳбар, валеқ то дари ӯ,
Фазли ӯ мар маро барад бари ӯ...
Чун ту дар илми худ забун бошӣ,
Орифи Кирдгор чун бошӣ.
Ақл бе қуҳли ошноии ӯ,
Беҳабар буда аз Худоии ӯ.
Чӣ кунӣ ваҳро ба ҷустаҳ ҳас,
Кай бувад бо қидам ҳадиси ҳадас...

Ҷалолуддини Балхӣ ҳамчун пири тасаввуф ва поягузори тариқати мавлавия ақоиди ахлоқии худро дар «Маснавии маънавӣ» ибраз доштааст. Ў дар ин асараш мартабаи инсон, арзишҳои ахлоқии аҳли тариқат, зинаҳои камолоти маънавӣ ва давраҳои сайру сулукро хеле возеҳ ба қалам додааст.

Дар ин маврид бояд тазаккур дод, ки Мавлонои Балхӣ дар пайравӣ ба соири сӯфиён мақому манзалати инсонро мушаххас ва олий ҳисобида, онро марказ ва сабабу мақсади офариниши олам медонад. Хусусият ва ҷанбаи асосии таълимоти ахлоқии Ҷалолуддини Балхӣ иборат аз мутамарказ сохтани диққати илми ахлоқ ба инсон- ба комилтарин офаридаи Худо мебошад. Аз ин рӯ, таълимоти ӯ саршори инсондӯстӣ буда, дар он талоши мӯшиқонаи инсон дар роҳи тақомули рӯҳи худ мақоми хос дорад. Таълимоти ахлоқии Мавлоно дар заминаи дини ислом бунёд ёфта бошад ҳам, он дар ниҳодаш унсурҳои ахлоқии фалсафаи атиқа ва ахлоқи равияҳову ҷараёнҳои гуногуни диниву фалсафаи асрҳои миёнаро дорад...

Таълимот дар бораи «инсони комил» мафҳуми мучаррад набуда, мазмуни пурраи воқеӣ дорад. Ба ин маънӣ, ҳуди инсон сабабгори фаъолияти хеш шуморида мешавад. Вай метавонад сифоти нописандидаро аз худ дур намуда, бо ахлоқи ҳамида ораста гардад. Намунаи неку бад ҳуди инсон доништа шуда, солиқ натавонад бо захираи маънавии худ худро такмил бидиҳад, балки омолашро бо идеали ахлоқӣ муқоиса карда, ба он баҳо ҳам бидиҳад. Қуръон мартабаи баланди инсонро эълон медорад, тасаввуф бошад, мартабаи инсонро ба мартабаи Худованд муқоиса ва ба Ў баробар менамояд. Ҷалолуддини Балхӣ ба инсон муроҷиат карда, гуфтааст:

Онон, ки талабгори Худоед...

Идеали ахлокии акли тасаввуф ҳазрати Муҳаммад (с) ва соири пайғамбарон аст, ки ба назари онҳо асл буда, дигарон нусхаанд. Мавлоно овардааст, ки тамоми инсон дар ниҳоди худ нерӯи камолотро дорад, аммо на ҳар кас метавонад онро ба кор андозад. Дар ин нуқта Мавлоно чун пире ибрази назар мекунад, ки бо амалияи тарбия саруқор дошта, бо хулқи инсони воқеӣ бештар ошност. Зеро ба назари Ибни Арабӣ, инсон ин нусхаи ҳақ нерӯи камолотро аз азал доштаву ба қадри истеъдоди худ онро истифодаву инкишоф медиҳад. Дар мавриди истеъдод Мавлонои Балхӣ мепиндорад, ки танҳо касе комилтарини инсонҳо маҳсуб мешавад, ки истеъдоди бештаре дар қабули ташашшӯӣ илоҳӣ дошта бошад.

Орифон мазаммати фалсафиён карда, асосан мақсади онҳо ин аст, ки ба будани Худо бовар надоранд ва дар така бар акли худ даъво кардаанд, ки олам қадим аст ва офаридгоре надорад, яъне орифон танқиди Абуалӣ Сино ва дигарон надоранд, балки танқиди даҳриён доранд ва агар дошта бошанд, ҳам онҳоро даҳрӣ ё ба истилоҳи дигар материалист пиндоштаанд ва ин ҳодиса дар он давр аз ҳодисоти маъмул ба ҳисоб мерафт, зеро зиддият ва кашмакашҳои сиёсӣ динии он давр онҳоро ба ҳамдигар зид гардонида буд. Дар мавриди зоту сифоти Ҳақ ӯ мефармояд:

Кас нагуфта сифоту мабдаи ҳу,
Чанду чуну чарову чӣ каю кӯ?
З-он, ки наққош буду нақш набуд,
Устуво буду аршу фарш набуд.
К-устуво ояте зи Куръон аст,
Гуфтани ломакон зи имон аст.
Рақами арш баҳри ташриф аст,
Нисбати Каъба баҳри таъриф аст,
«Ломакон» гӯй, к-акли дин ин аст,
Сар бичунбон, ки чоӣ таҳсин аст.
То бувад ин чаҳон, набошад он,
То ту бошӣ, набошадат яздон.

Саной ақдро ҳамчун василаи муҳимтарини шинохти ашё ва ҳодисаҳои олами моддӣ доништа, мақоми онро ҳамчун шоҳ васф мекунад, вале дар марҳалае, ки ишқ меояд, ақл коргар нест:

Ақл шоҳ асту дигарон ҳашаманд,
З-он ки дар мартабат зи ақл каманд.

Ва ё дар мавриди ишқи инсон нисбати ҳақ мегуяд:

Ошиқон сӯи ҳазраташ сармаст,
Ақл дар остину чон бар даст

Вай мефармояд, ки дарки ҳақ сиррест ғайриодӣ:

Ин ҳама илми ҷисм мухтасар аст,
Илми рафтан ба роҳи ҳақ дигар аст.
Фарқи нафсу ақдро шарҳ дода мефарояд:
Нафс фармонпазиру фармондех,
Ақл имоншиносу имондех.

Саной бо тамсил маънии асҳоби ғофилон ва чоҳилонро баён менамояд:

Ёфт оина зангие дар роҳ,
В-андар ӯ рӯи хеш кард нигоҳ.
Бинии пахч диду ду лаби зишт,
Чашме аз оташу рухе з-ангишт.
Чун бар ӯ айбаш оина нанухуфт,
Бар заминаш зад он замону бигуфт.
К-он, ки ин зиштро худованд аст,

Баҳри зиштиш бар раҳ афгандаст.
Гар чу ман пурнигор будӣ ин,
Кай дар ин роҳ хор будӣ ин.
Бе каси ӯ зи зиштхӯии ӯст,
Зилли ӯ аз сиёҳрӯии ӯст.
Инчунин чоҳиле сӯи доно,
Ин-т раънову в-ин-т нобино.
Нест инҳо чу мар хирадро барг,
Марг беҳ бо чунин ҳарифон, марг.

Дар баробари ин ӯ мефармояд, ки зикри ақл вочиб аст, зеро натиҷааш вочиб аст. Мусаллам аст, ки ҳар касе ақл надорад, дин надорад. Гуфт Пайғомбар (с): Он чӣ аввал офарида шуд, ақл аст. Дар ситоиши ақл ва оқилу маъқул Саной чунин мефармояд:

Ҳар чӣ дар зери чарх неку баданд,
Хушачинони хирмани хираданд.
Чун даромад зи боргоҳи азал,
Шуд бад-ӯ росткорӣ илму амал.
Ҳам калиди умур дар дасташ,
Ҳам раҳи амр баста дар ҳасташ.
Мояи неку сояи бад ӯст,
Сабаби буду ҳаст бошад ӯст.
Дар хуруфе, ки пардаи нақл аст,
Охири шаръ аввали ақл аст.
Аз барои салоҳи давлату дин,
Чашми ақл аввалест охирбин.
Мар варо, ақл ҷумла бинмояд,
Он чӣ рафт, он чӣ ҳаст в-он ояд,

Сухани ақл савту ҳарфӣ нест,
3-он ки торикӣ аз шигарфӣ нест.

Шарти асосии инсон будан ақл аст- ҳам дар дин, ҳам дар дунё, ҳам дар сиёсат, ҳам дар дигар ва инсон танҳо бо ақлаш бар дигар мавҷудот бартарӣ дорад.

Дар пайдоиши хилқат ориф ба ишқ така мекунад, на илми иной ва ақлу ин ҳарфҳо. Инҳо аз он чиҳат ақро меқӯбад ва ишқро тақдис мекунад, ки ақли як нерӯи муҳофизакорона аст ва ишқ як нерӯи инқилобӣ, яъне ақл маъмуриятш ҳифз аст. Одами оқил ҳамеша меҳаҳад эҳтиёт кунад, меҳаҳад ҳудахро нигоҳ дорад ва ҳама чизро барои худаш меҳаҳад. Аслан кори ақл ин аст.

Дар тасаввуф инсон фақат дараҷаи олии тараққиёти табиат набуда, он «нусхаи Ҳақ» низ ба шумор меравад. Чуноне дар осори орифони машҳури асрҳои миёна меояд, инсон ҳам аз чиҳати аъзои бадан ва ҳам аз чиҳати рӯҳонӣ ба олам шабоҳати зиёде дорад ва аз ин рӯ, одам худро ҳамачиҳата тадқиқ намуда, дар бораи сохту таркиби коинот хулосаҳои мантиқӣ мебарорад. Масалан, дар таълимоти космологии мутафаккирони Шарқ омадааст, ки устухони одам ба кӯҳҳо, рағу пайи ӯ ба дарёю ҷӯйбор, гушту пӯсташ ба замин, мағзи сараш ба фалакҳо, ва ниҳоят қонаш ба Худо шабеҳ аст. Пас инсон намунаи комили ҷаҳони офариниш ва пазирандаи олами ҳастист.

Зоҳиру ботини оламо аёну ниҳони инсон медонанд ва вусъати ҷаҳону замири ҳолати кайҳонро ба ҳаёли ӯ шабоҳат медиҳанд, ки тавассути ақл онро дарк мекунад. Ҳамин хел адам (нестӣ)-ро ба хоб ва бедориро ба ҳастӣ ташбеҳ дода, хирад ва маънии инсонро чун сифатҳои олами сағир ба аршу курсии олами кабир дар муқоиса мегиранд ва ҷаҳор фасли олами кабирро ба пирию миёнсолию тифлию ҷавонӣ монанд медонанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки робитаи Инсону Кайҳон, олами сағиру олами кабир заминаи таърихию монандии шайъӣ дорад. Агар дар олам замин осмон бошад, дар одам аз ноф боло осмону аз он поён замин ва агар дар олам чор унсуро бинем, дар одамӣ низ гӯш-хок, чашм-оташ, бинӣ-бод, ва даҳон-об асту ғайра.

Ибни Арабӣ Муҳиддин зоҳиран нахустин касе аст, ки дар ирфони исломӣ истилоҳи «ал инсон ул комил»- ро ба кор бурдааст. Пас аз вай зоҳиран Азизуддини Насафӣ дар нимаи дувуми қарни ҳафтуми ҳиҷрӣ нахустин муаллиф дар ҷаҳони ислом аст, ки номи «Инсони комил»- ро барои рисолаи худ интихоб намуд ва ба шарҳи хусусияти инсон пардохт.

Шарҳи мухтасари «Инсони комил» аз назари Ибни Арабӣ:- Дар баҳси асмоъ ва сифоти ҳақ чунин гуфта мешавад, ки ҳақ ба зоти худ аз олам ва оламиён бениёз аст. Ва аз тарафи ҳар як аз асмоъи бепоёни ӯ толиби зуҳур хостори мазҳаре ҳаст, ки асари худ дар он мазҳар ошкор созанд ва камоли худро нишон диҳанд. Офаридагони ҷаҳони ҳастӣ ҳар як мазҳари ҳар як аз ин асмоъанд. Ҷомеъи ҷамеъи ҳамаи ин асмоъ исм аст, ки ӯ низ мазҳари куллиро металабад, ки аз лиҳози ҷомеъият, мутаносиб бо ӯ бошад. Ва ин мазҳари ҷамеъ ва том, инсони комил аст. Ба иборати дигар, ҳиҷ як аз асмоъи Худованд ҷомеъияти исми ҳақро надошта ва асмоъу сифоти дигари ҳақро дар бар намегирад ва мунҳасиран, ин исм аст, ки чун Худоро ба он бихонем, дар ҳақиқат онро ба ҳама асмоъ хондем ва танҳо инсон аст, ки ин сифат ва манзалати олиро ҷоиз шавад ва мақоми ҷомеъият ва ҷамъиятро дошта бошад.

Ибни Арабӣ гоҳе инсони комило ба унвони ҳақиқӣ ном мебарад. Онро ноибулҳақ дар рӯи замин ва муаллими малак дар осмон хона два комилтарин сурате аст, ки офарида шудааст. Ва мавҷуди комилтар аз он ба вучуд наёмадааст ва сурати комили ҳақ ва ҷомеъи сифоти Илоҳӣ аст.

Худованд аз ҳар ҷисме навъе баргузид, ки меҳост ба он баргузида хизмат кунад ва ба василаи ӯ ба дигар офаридагон иноят намояд. Гаҳе аз ҷисме ду ё се навъ баргузида мешуд, гоҳе аз як навъ ду ё се шахс ва ё бештар ва аз навъи инсон муъминонро баргузид ва аз миёни муъминон авлиёро баргузид ва аз авлиё анбиё ва аз анбиё расулонро. Ва баъзеро бар баъзеи дигар бартарӣ дод. Пас ин навъ инсон дорои вижагиҳо ва хусусиёте аст. Ва болотарин қасос аз миёни бандагони ҳақ расулонанд.

Ҳамин тавр, маънии аршади инсон дар ислом ва тасаввуф баргузидаи Ҳақ будан аст ва вазифаи асосиву муқаддасаш – шинохту дарки офаридгори хеш мебошад. Ба ин мақсад тамоми неруи инсон бояд равонаву масраф гардад. Саодати инсон ва зоти ӯ аз андозаи қурбаш ба парвардигори хеш маншаву мухтаво мегирад.

АДАБИЁТ:

1. Сураи Нур, ояти 59. Қуръони маҷид. Тарҷумаи Абулмуҳаммади Оятӣ. Техрон, 1997.
2. Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Исмоил ал Бухорӣ. Саҳеҳи ал Бухорӣ. Ҷ.2. Душанбе, с.2005 Ҷ.1. С.495
3. Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам Саноиӣ Ғазнавӣ. Ҳадиқат-ул-ҳақиқа ва шариат-ут-тариқа. Таҳиягарони матн К. Олимов., А. Ҳисориев.- Душанбе- 2008. С. 79, 36, 37, 39, 26, 28, 132, 142, 147, 246,
4. Ибн Арабӣ. Мекканские откровения. Ст-ПБ.1995г. С.178.
5. “Маснавийи маънавийи” Ҷалолуддин Муҳаммад Балхӣи Румӣ, Душанбе, 2007.
6. Атоулло Тадайнун. Мавлоно ва тӯфони Шамс. С. 358
7. Атоулло Тадайнун. Ҷилваҳои тасаввуф ва ирфон дар Эрон ва ҷаҳон. Техрон. 1374
8. Ҷалолуддин Муҳаммад Балхӣи Румӣ. Фиҳи мо Фиҳи. Техрон, 1381.
9. Одилов Н.Ф. Ҷаҳонбинии Ҷалолуддин Румӣ. Душанбе, 1961.
10. М.Маҳмадҷонова. Философия Ҷалолуддина Руми. Душанбе, 2007.

Воззрения Джалолуддина Балхи Руми о человеке и семье М. Махмаджанова А. Абдуллоев

Джалолуддин Муҳаммад Балхи Руми-видный мыслитель и суфий XIII века, развивая суфийскую концепцию «совершенного человека», констатирует особое место и

значение человека в мире и вселенной, придавая ему статус избранного Богом и предначертанного ему познание Абсолютной Истины-Бога. Мавлоно Балхи, следуя за Санои, придает в этом процессе большое значение любви как средству познания истины, считая и обосновывая ограниченные возможности рационального познания в гносеологии и богопознании. При этом, великий мистик не следует за традицией уединения и обособленности, а считает семью и брак важным институтом совершенствования личности, определяя их как сильнейшие испытания воли и духовности путника.

Ключевые слова: человек, человековедение, совершенный человек, ислам, суфизм, семья, исламская этика, самопознание, богопознание. Коран, хадисы.

VIEWS OF JALOLUDDIN BALKHI RUMI ABOUT THE PERSON AND FAMILY

M. Mahmazhanova

A. Abdulloev

Jaloluddin Balkhi Rumi the visible thinker and Sufi of XIII centuries, developing sufi's concept of " the perfect person », ascertains special seat and value of the person in the world and the Universe, giving to it the status selected by the God and coreordained to it knowledge of Absolute True-God.

Jaloluddin Balkhi Rumi, following Sanai, gives in this process fundamental importance of love as to means of knowledge of true, including and proving the limited possibilities of rational knowledge of gnoseology and theology.

Thus, great mystic does not follow tradition of a solitude and isolation, and considers family and marriage by the important college of perfection of the person, defining them as the strongest tests of will and spirituality of the traveler.

Keywords: person, anthropology, perfect person, an Islam, Sufism, family, Islamic ethics, self-knowledge, theology, Koran, hadis.

ФАЛСАФАИ ТАРБИЯИ АХЛОҚӢ-ВАТАНДӢСТӢИ ДОНИШЧӢӢН

МАХКАМОВ Дадам,
мудири шуъбаи тахсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф

ҲАЗРАТҚУЛОВА Нафиса,
ходими калони илмии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф

Дар давраи дар Тоҷикистон бунёд намудани асоси давлатдорӣ нав ва муносибатҳои демократию шуури шаҳрвандӣ тарбияи ахлоқӣ-ватандӯстӣ моҳияти амалӣ пайдо намуда, соҳаи маорифро яке аз рӯкҳои муҳими давлати ҳуқуқбунёд муаррифӣ месозад. Лекин моҳияти амалии тарбияи ахлоқӣ-ватандӯстӣро ба монанди дигар зухуротҳо то охир дарк намуда баҳо додан бе таҳлили ҳамаҷониба ва чуқур номумкин мебошад.

Аз ин рӯ дар мақолаи мазкур мо мақсад гузоштем, ки аз ҷиҳати дарки назариявӣ ба тарбияи ахлоқӣ- ватандӯстӣ, ҳамчун мафҳуми умумиилмӣ ва ҳамчун категорияи фалсафӣ- ахлоқӣ равшанӣ андозем.

Аз рӯи нуқтаи назари **фалсафа**, тарбияи ахлоқӣ дар чараёни фаъолияти иҷтимоӣ, тарбиявӣ, тахсилотии фард пайдо гардида аз худ шакли махсуси шуури ҷамъиятиро ифода менамояд ва дорои элементҳои муайяни ҷаҳонбинӣ буда, моҳияти иҷтимоии ватандӯстӣро инъикос намуда, ахлоқро намоён месозад.

Тарбияи ахлоқӣ-ватандӯстӣ ҳамчун намуди ақидавӣ-ахлоқии ҳолати давлати ҳуқуқбунёди демократӣ ва ҷамъияти шаҳрвандӣ диққати олимони соҳаҳои гуногуни илмро ба худ бештар ҷалб менамояд.

Ба мавҷуд будани фаҳмишҳои гуногун нисбати тарбияи ахлоқӣ- ватандӯстӣ нигоҳ накарда, мо ба фикре омадем, ки элементҳои муҳимтарини таркибии он нормаҳои ахлоқӣ ва ватандӯстӣ мебошанд, ки дар ҳолати барқарор гардидани давлати ҳуқуқбунёд мавқеи фаъоли **ҷенақҳои иҷтимоӣ - танзимкунандагиро** ба ҷо меорад. Ин раванд дар замони муосир дар тамоми дунё ташвишвар аст. Ҳалли он меҳнату заҳмати дастҷамъонаи муассисаҳои таълимӣ, оила ва аҳли ҷомеаро тақозо менамояд.

Масалан, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» ишораҳои мавҷуданд. «Дар зери мафҳуми маориф чараёни мақсадноки таълим ва тарбия баҳри манфиатҳои инсон, ҷамъияту давлат дар барқарор намудани дараҷаҳои саводноки хеле муҳим аст. Дар зери мафҳуми аз тарафи шаҳрванд гирифтани таълим ва маълумот дастовард ва қобилияти муайяни саводнокиро ноил гардидани шаҳрванд фаҳмида мешавад. Вазифаи асосии маориф на танҳо додани савод, балки тамоми унсурҳои тарбияро низ дуруст ба роҳ мондан мебошад. Ба таври монданашаванда Вазорати маориф дар ин самт кор мебарад ва бурда истодааст.

Ҳуқуқ ба ахлоқ алоқаманд буда, дар робитаи канданашаванда амал менамояд. Агар ҳуқуқ ба сифати вақолати бозғамии нормаҳои ахлоқӣ- инсондӯстӣ баромад кардани бошад, ахлоқ ба ҳуқуқ ҷиҳатҳои бехтарини одамият ва адолатро медиҳад».

Дар бораи заминаҳои таърихӣ масъалаҳои ҳамкорӣ ватандӯстӣ ва ахлоқ суҳан ронда, бояд қайд кард, ки арзиши амалии ин системаи танзимкунандаи иҷтимоӣ аз рӯи дараҷаи инкишофи шахс муайян мегардад. Инро аз рӯи худзоҳиркунонӣ ва мутобиқати категорияи номбурда ҳамеша объекти тадқиқоти фалсафа, ҳуқуқ ва иҷтимоӣ доништан ҷоиз мебошад.

Бешубҳа, ватандӯстӣ ҳамчун системаи меъёрӣ пас аз пайдо гардидани давлат ба вучуд меояд. То пайдоиши давлат ватандӯстӣ дар шакли муносибати таърихӣ одамон, ҳамчун ахлоқи ибтидоӣ баромад мекард.

Маълумотҳои аввалини пай дар пай дар бораи ватандӯстӣ ва ахлоқ дар илми аврупоӣни асрҳои миёна пайдо гардиданд. Аммо онҳо аз нуқтаи назари философи-теологӣ баҳогузори гардида буданд.

Масъалаи мазкур дар асарҳои намоёндагони барҷастаи фалсафаи классикии немис И.Кант ва Г.Гегел таҳлили чуқуру ҳамҷониби худро ёфтаанд.

Аз рӯи фаҳмиши мо, ҳам ватандӯстӣ, ҳам ахлоқ ба алоқаи олии фард, шахс ва ҷамъият равона гардидааст. Аз худи ин ҳамкорӣ фаҳмиши ҳиссиёт, манфиат, мақсад бармеояд, ки ба барқарор кардани тартиботи умумӣ замина мегузорад. Фарқи байни ватандӯстӣ ва ахлоқ на миқдорӣ, балки сифатӣ мебошад.

-Агар ватандӯстӣ- ин озодии муайянкардаи қонун бошад, ахлоқ- ин зухуроти дар болои инсон ҳамчун уҳдадорӣ бор гардида мебошад ва ягон ҳуқуқро муайян намекунад.

Фарқ байни ватандӯстӣ ва ахлоқ ҳамчун фарқияти сифатии байни рафтори шоиста ва қонуни муҳаббат мебошад.

Қонуни рафтори шоиста аз ҳар кас ба монанди қонуни муҳаббат талаб менамояд, ки баҳри хешро ба хоҳири дигарон қурбон кардан омода бошад. Агар кас ахлоқ ва рафтори шоиста надошта бошад, фикр мекунем ватандӯсти ҳақиқӣ ҳам буда наметавонад.

Ватандӯстӣ аз замони пайдоишаш на танҳо механизми берунаи ҳифзи ҷамъият, балки маҳдудиятҳои ахлоқии қувваҳои ҷамъиятӣ мебошад.

Фаъолияти самараноки ватандӯстӣ дар он зоҳир мегардад, ки то чӣ андоза дар шуури фардии одамон ворид гардида, дар онҳо дарк ва дастгирии ахлоқиро бедор намудааст. Бе чунин бедоркунӣ ватандӯстӣ ба ҳарфи мурда, аз моҳияти ҳаётӣ маҳрум табдил меёбад ва дар ҳолатҳои вазнин ба муқобили ирода амал менамояд.

Ватандӯстӣ- ин зоҳиршавии озодии берунӣ, ки муҳити берунӣ муҳайё намудааст, мебошад.

Ахлоқ- ин озодии ботиниест, ки як қадар абстрактӣ мебошад ва дар илми муосир то имрӯз нуқтаи назари ягона оид ба масъалаи ватандӯстӣ ва ахлоқ коркард нагардидааст.

Мо чунин мешуморем, ки ватандӯстӣ ва ахлоқ пурракунонда ва бо ҳам таъсиррасонандаҳое мебошанд, ки иҷтимоӣро ба танзим медароранд, ки дар чараёни он зухуротҳои нави сифатии таъсиррасониҳои ахлоқӣ- ватандӯстӣ пойдор мегардад.

Умумияти ватандӯстӣ ва ахлоқ бо як қатор далелҳо ифода меёбад, ки аз миёни онҳо зеринҳоро интихоб намудан ҷоиз мебошад:

- ҳам ватандӯстӣ, ҳам ахлоқ нормаҳои иҷтимоии гуногунанд, ки дар маҷмӯъ системаи муносибатҳои байни шахсӣ ва ҷамъиятиро ифода менамоянд. Ба сифати асосҳои методологии тарбияи ватандӯстӣ- ахлоқӣ маърифат ва маданият метавонад таъсир расонад;

- ҳам ватандӯстӣ, ҳам ахлоқ мақсадҳои дақиқи худро оид ба танзим даровардан ва ташкили муносибатҳои ҷамъиятӣ, устувор гардонидани талаботҳои инсондӯстӣ, адолат ва гуманизм ноил мебошанд;

- онҳо танзимкунандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва фаъолияти одамон ба шумор рафта, ҳам ватандӯстӣ ва ҳам ахлоқ дар озодии майл ва иродаи инсон асос ёфта, имкон медиҳад, ки инсон ба худаш ҷаҳонбинии дилхоҳ ва нормаҳои рафторро интихоб намояд;

- ҳам ватандӯстӣ, ҳам ахлоқ ба сифати арзишҳои таърихӣ умумибашарӣ баромад намуда, ба сифати категорияҳои баҳодихӣ нисбати шахсиятҳои ҷудоғона ва ҷамъият дар ягонагӣ хизмат менамоянд.

Пеш аз ҳама, онҳо аз ҳамдигар аз рӯи шакл, характер, тарз, бо фазои фаъолиятшон ва дараҷаи таъсиррасониашон дар шуур ва рафтори одамон фарқ мекунанд. Дар баробари ин ватандӯстӣ ва ахлоқ аз нуқтаи назари философи ва таърихӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Ахлоқ аз рӯи пайдоишаш қадимитар мебошад, вале ватандӯстӣ дар давраи муайяни инкишофи ҷамъият пайдо гардида бо пайдоиши давлат алоқадор мебошад.

Ватандӯстӣ дар ҳама ҳолат ба ахлоқ таъсири қавӣ дошта, норма ва талаботҳои онро дар ҷамъият устувор мегардонад. Ватандӯстӣ аз рӯи моҳияташ бояд ахлоқӣ бошад, ки нормаҳои ахлоқии давлат муқаррарнамударо ҳифз намояд.

Ҳамин тавр, дар таркиби тарбияи ахлоқӣ- ватандӯстӣ нормаҳои ватандӯстӣ ва ахлоқӣ дар мутобиқати гуногун нисбати ҳамдигар қарор доранд. Дар кори таълим ва тарбия ба инбат гирифтани онҳо барои омӯзгорон, роҳбарони синф ва ташкилотҳои ҷамъиятию аҳли ҷомеа ниҳоят муҳиму манфиатовар мебошад.

Адабиёт:

1. Салимов Н. Фалсафа. Дар ду қисм, Душанбе: Ирфон, 1972
2. Раҳимов А., Расулов Қ. Асосҳои фалсафа, Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2003

Философия нравственно-патриотического воспитания студентов

Если патриотизм – это свобода, определенная законом, то нравственность – это явление, налагающее на человека одни только обязанности и не определяющее никаких прав.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: философия, нравственное воспитание, права, патриотизм, этика.

FILOSOFIA MORALLY-PATRIOTIC EDUCATION OF STUDENTS

If patriotism - a liberty, determined by law, that morality - a phenomena, imposing on person to one only duties and not defining no rights.

KEY WORD: filosofia, moral education, right, patriotism, ethics.

АДАБИЁТШИНОСӢ

МУРУРЕ БА АНДЕШАӢОИ ИРФОНИИ НОСИРИ БУХОРОӢ

**Ш.Р. Исрофилниё,
директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф, доктори улуми филологӣ,
профессор**

Муҳимтарин моя ва сармояю муҳтавои ашъори Носири Бухороӣ ирфон аст. Ба ин нукта, илова бар ин ки осораш бозгӯӣ ин даъвост, тазкиранигорон ва суханварону суханшиносони бузурги пешин чун Мавлоно Ҷомӣ ишора намудаанд: «Дар ашъори ӯ (Носир- И.Ш.) чошние аз тасаввуф аст» (7,465). Аксари муҳаққиқоне, ки ба ашъори ӯ рӯ овардаанд, оҳанги тасаввуфӣ ва маонии ирфонӣ доштани шеърҳои вайро таъкид кардаанд, вале касе аз эшон саъй накарда, ки чигунагии ирфони шоирро таҳқиқ намояд.

Бино ба таҳқиқи муҳаққиқон ирфон дар адабиёти форсии тоҷикӣ бар хилофи адабиёти араб, ки бештар дар шакли наср арза шудааст, умдатан дар осори манзум инъикос ёфтааст. Масалан, бузурgtарин ва шуҳратмандтарин осори ирфони арабӣ, монанди «Футӯҳот» ва «Фусус»-и Ибни Арабӣ дар наср аст, аммо барҷастатарин осори ирфони адаби форсӣ, чун «Ҳадика»-и Санойӣ, «Мантиқуттайр»-и Шайх Аттор, «Маснавии маънавӣ»-и Мавлавӣ ва ғайра дар қолаби назм суруда шудаанд. Саноию Аттор ва Мавлавӣ, бино ба тақсимбандие, ки Хуррамшоҳӣ нисбат ба суханварони ориф намудааст, орифи шоиранд ва Саъдию Ҳофиз шоирони ориф (10;11). Аз ин нигоҳ, Носир ба гурӯҳи дуюм, яъне шоирони ориф дохил мешавад. Вақеан Носир қабл аз вуруд ба тариқат, дар шоирӣ шуҳрат ёфта буд ва ашъораш низ илова бар он ки дорои низоми муназзами ирфонист, аз ҳунари шоирӣ низ бебаҳра нест. Яъне Носир шеърро қурбони ирфон накарда ва пеш аз он ки ориф бошад, шоир аст.

Перомуни ирфон ва мақоми он дар адабиёти форсии тоҷикӣ китобу рисолаҳои зиёде ба нашр расидаанд ва ҳамчунин, дар бораи андешаҳои ирфонии урафову шуарои ҷудогонае, чун Санойӣ, Аттор, Мавлавӣ, Ироқӣ ва шуарои орифе чун Саъдию Ҳофиз ва Камолу Салмон низ мақолоту рисолати мутааддиде ба майдон омадаанд, ки ин ҷо ба шарҳу тафсири мафҳуми ирфон ва сайри таърихии он дар адаби форсии тоҷикӣ ниёзе наменонад. Аммо дар бораи андешаҳои ирфонии Носири Бухороӣ ба ҷуз ишораҳои кӯтоҳе, ки М. Дурахшон дар муқаддимаи девони шоир дорад, кори дигаре ба анҷом нарасидааст. Муҳаққиқи мазкур қоил ба мақоми ирфонии Носир аст ва барои тасдиқи факраш ҳам аз гуфтаҳои тазкиранигорон ва ҳам аз девони шоир далел меоварад, вале ҳеҷ саъй нанамуда, ки чигунагии мақоми ирфонии шоирро нишон диҳад. Танҳо тахмин меравад, ки «вай дар тариқи ирфон пайрави пиру муршиде набуда ва худро пойбанди ин қайд нанамудааст» ва дар хошия менависад: «Бо ин тартиб шояд битавон ӯро дар шумори орифони «увайсӣ» донист» (1, 52).

Ирфон, ишқ ва ахлоқ аз муҳтавои асли ва муҳимтарин дарунмояву мавзӯи шеър, алалхусус ғазали форсии тоҷикист. Аз нимаи дуюми асри XI ба баъд шоире ёфтанд аз имкон берун аст, ки аз таъсири он дар канор монда бошад. Ғазалиёти Саноию Аттор, Мавлавию Ироқӣ саршор аз ахлоқи ирфон аст. Дар ғазали Саъдӣ ишқу ахлоқ бештар аз ирфон ва нисбат ба ғазали Ҳофиз ирфон дар ғазалиёти Носир густардатар аст. Дар девони Носир ғазалҳои метавон ёфт, ки қомилан орифона бошанд ва ҳамчунин ғазалҳои ошиқона низ кам нестанд. Аз сӯйи дигар, дар ғазалиёти ӯ ишқу ирфон ҷунон ба ҳам омехтаанд, ки наметавон онҳоро аз ҳам ҷудо кард. Дар асл дарунмояи ирфон худ ишқ аст, ишқи илоҳӣ ва аксари орифон аз ин ишқ сухан гуфтаанд. Дар ғазали асрҳои XIII-XIV, аз ҷумла, дар ғазалиёти Носир, ишқу ирфон бо ҳам

тавѡам ва омехта ба тасвир омадаанд, зеро ирфони ошиқона дар пояи ишқ қарор дорад ва тамоми матолиб бо мафоҳиму истилоҳоти ошиқона баён ёфтаанд.

Ин нукта, ки оё Носир тариқат паймуда ва орифу солики роҳи Ҳақ аст, чойи ҳеч тардид нест. Ба ин нукта ҳам тазкиранигорон қоиланду ҳам ашъораш гувоҳи ин матлаб аст. Соҳиби «Риёзулорифин» ўро дар қатори орифон ном бурдааст. Носир низ чун дигар орифон рози офариниш ва сирри вучудро ба туфайли ишқ ва ишқро мабной офариниш ва вучуд медонад. Дар мавриди назари Носир ба ишқ ва алалхусус, ишқи азали, ихтилофи ақлу ишқ дар мақолот ва китоби хеш ба тафсил суҳбат кардаем. Танҳо зикри ин нукта зарур аст, ки Носир бештари авқот аз ишқи ҳақиқӣ ва маъшуқи лоязоли суҳбат мекунад ва «маъшуқи ҳақиқӣ ва маҳбуби воқеии ӯ ҳамон маъшуқи орифон ва маҳбуби соликони роҳи Ҳаққу ҳақиқат будааст ва ҳамвора мекӯшида, то ҳиҷоби касратро аз пеши чашми дил бардорад ва худро аз олудагиҳои ҷисмонӣ пок созад ва қайди худпарастию худбиниро аз пойи дил боз кунад. Фанои маҳз шавад ва чун қатрае ба дарёи бекаронаи абадият мутассилу мулҳақ гардад» (1,50).

Ирфоне, ки дар адабу тамаддуни мост, ба ду навъ аст: яке ирфони амалӣ ва дигаре ирфони назарӣ. Носир аз ҳарду баҳраманд аст, яъне ҳам чун солики роҳи тариқат «ҳафт шаҳри ишқ»-ро гашта ва ҳам аз назарияи ирфон огоҳии комил дорад. Ирфони Носир бештар моили ирфони ошиқонаи Хуросон, ҳамон ирфони Саноию Аттор ва Мавлавист ва камтар аз ирфони Ибни Арабӣ таъсир бардоштааст. Асосу бунёди мактаби ирфонии Хуросон ишқ аст ва мадору маркази ирфони Носирро низ ишқ ташкил медиҳад. «Футӯҳот» ва «Фусусулҳикам»-и Ибни Арабӣ, ки аз муҳимтарин кутуб перомуни назарияи ирфон аст, ба ирфони баъд аз худ таъсири назаррас гузошт ва бешак Носир низ аз ин мактаби ирфонии ҷаҳони ислом беҳабар набуд. Ирфони Ибни Арабӣ ирфони фалсафӣ аст, аммо дар ирфони Носир монанди ирфони Хуросон фалсафа камтар дида мешавад. Ғазалиёти Носир намунаи боризи ғазали ошиқонаи орифона мебошад, ки дар онҳо масоили ишқу нукоти ирфонӣ матраҳ шудаанд. Ҳамчунин истилоҳоти ирфонро Носир ба ҳамон маънӣ ба қор мебарад, ки дар шарҳи рисолаҳои тасаввуфӣ омадаанд. Аз ҷумла вожаи «таҷаллӣ», ки аз муҳимтарин ва душвортарин истилоҳоти ирфон аст. Сачҷодӣ менависад: «Дар ирфони назарӣ ва ҳикмати ишроқӣ ва завқӣ хилқати ҷаҳон иборат аз таҷаллии Ҳақ аст, ки ҳама чизро офарид. Дар таҷаллиёт низ монанди ҳикмат баҳсе, ки қоил ба тартиб давр низоми хилқат аст...» (5, 223). Носир чанд ҷо вожаи «таҷаллӣ»-ро ба маънои ирфониаш ба қор бурдааст:

Толибон Тури таҷаллии ҷамолат дидаанд,
Чун Калим аз баҳри он дар кӯҳи Тур афтодаанд.
(1, 264)

Бино ба гуфтаи қуръоншиносон, «таҷаллӣ» калимаи қуръонӣ буда, ба маънои пайдо шудан, ошқор шудан аст ва ду бор дар Қуръон ба қор рафтааст. Як бор дар бораи рӯз, ки ошқор шавад (Сураи «Лайл», ояти 2) ва бори дигар таҷаллии илоҳист дар сураи «Аъроф», ояти 143, ки аз мулоқоти Мӯсо бо Худованд суҳан меравад (3,167). Дар байти боло муроди шоир аз толибон ҳамон соликон ва кӯҳи Тур ҳамон кӯҳест, ки Мӯсо (а) бо Худованд мулоқот кард ва Калим лақаби Мӯсост. Шоир бо истифода аз ояти зикршудаи Қуръон соликони роҳи Ҳақро чун Калим дар талаби дидори Худованд мебинад. Ҳучвирӣ дар мавриди таҷаллии Худованд дар дили орифон мегӯяд: «Таҷаллӣ таъсир аз анвори Ҳақ бошад ба ҳукми иқбол бар дили муқбилон, касе бад-он шоистаи он шаванд, ки ба дил мар Ҳақро бибинанд» (6,504). Носир ҳамин маъниро, ки Ҳучвирӣ баён намуда, бо талмех аз ояти зикршудаи Қуръон ва бо қорбурди муродифи таҷаллӣ-«партав» ба қалам овардааст:

Наёварад дили ҳар кас маҷоли партави рӯят,
Ки зарра-зарра кунад кӯҳро шуои таҷаллӣ.
(1, 388)

Чойи дигар бо корбурди вожаи Тур, ки ҳамон кӯҳи Тури Мӯсост, ибороти исмӣ монанди «Тури ҳастӣ» ва «Тури нестӣ» меофарад. «Тури ҳастӣ»-ро ҳиҷобе медонад ба «Тури нестӣ» ва толиби шӯълаи барқи таҷаллӣ аст, ки ин ҳиҷобро аз байн барад. Яъне ҳастӣ ҳиҷоб аст барои восил шудан ба ҷонон ва солиқ то аз ҳастии худ озод нагардад, ба матлуб намепаивандад:

Тури ҳастӣ шуд ҳиҷоби кӯҳи Тури нестӣ,
Шӯълаи барқи таҷаллӣ ку, ки сӯзонад ҳиҷоб.
(1, 172)

Ин маънӣ, яъне ҳиҷоб будани ҳастиро барои вусул чойи дигар возеҳтар баён кардааст:

Миёни ҷону ҷононам ҳиҷобе нест ҷуз Носир,
Кунун вақт аст, к-ин бурқаъ зи рӯи хеш бардорам.
(1, 31)

Ба таъбири дигар, ҳеҷ чиз Носири ошиқро аз маъшук ҷудо намекунад, ба ҷуз ҳастии ӯ, ҳоло вақти он аст, ки ин ҳиҷоби роҳ – ҳастиро аз байн бардорад. Носир дар ин масъала абёти фаровон дорад. Дар байти дигар дунёро акси нури таҷаллии рӯи Худованд медонад ва бар он аст, ки дил барои қабули таҷаллии Худованд бояд чун ойина гетинамо шавад. Яъне маъшук дар дили ойинасон поку мусаффо, ки шоирони ориф ба ҷоми Ҷам, ҷоми гетинамо, ҷоми ҷаҳонбин ва монанди ин таъбир кардаанд, таҷаллӣ мекунад:

Гетӣ чу акси нури таҷаллии рӯи туст,
Он беҳ, ки дил чу ойина гетинамо шавад.
(1,14)

Дар байти тарҷеъи яке аз тарҷеъбанд Носир ин маънӣ, яъне партаве аз нури Худованд будани дунё ва сояи вай будани ҷумлаи коинотро равшантар баён мекунад ва ин ҷо ба чойи калимаи «таҷаллӣ» вожаи «партав»-ро, ки муродифи он аст, ба кор мебарад:

Ки ҷаҳон партавест аз руҳи дӯст,
Ҷумлаи коинот сояи ӯст.
(1,138)

Ҷамчунин дар ишора ба касрати анвоъи таҷаллӣ мегӯяд:
Наққош бар ҷаридаи имкон ба килки амр
Ҷар сурате ки ҳаст, ба навъи дигар кашид.
(1,151)

Яъне наққоши азал-Худованд дар ҷаридаи имкони ҳастӣ бо амри «кун фаякун» ҳар суратеро ба гунаи мухталиф кашидааст. Ба таъбири дигар, Худованд махлуқотро ба суратҳои гуногун офаридааст.

Носир калимаи «нур»-ро низ гоҳе ҷамчун муродифи таҷаллӣ ба кор мебарад. Ҷунончи, дар байти зер ояти «Нур»-ро аз Қуръон (3,354) талфиқ аз ҷамоли худовандӣ медонад:

Ояти нурро муфассири ишқ
Ба ҷамоли ту мекунад талфиқ.
(1,135)

«Ваҳдат» низ аз калимоти калидии ирфон буда, дар назди орифон мурод аз «ваҳдати ҳақиқӣ вучуди Ҳақ аст. «Ваҳдати вучуд», яъне он ки вучуд воҳиди ҳақиқӣ аст ва вучуди ашё таҷаллии Ҳақ ба сурати ашё аст» (5,782). Носир мафҳуми ваҳдатро ба ҳамон маънии ирфонӣ, ки баён шуд, ба кор бурдааст:

Иззат нигоҳ дор, ки якранги ваҳдатем,
Дар касрат аст ин ҳама талвини хубу зишт.
(1, 216)

Ваҳдат дар касрат яке аз фурӯғи ваҳдати вучуд аст. Шоири ориф бар он аст, ки «олами ғайб ва шуҳот як вучуд аст, ки бар ҳасби маротиби таҷаллиёт ба сурати касрат намуда ва дар ҳар мазҳаре ба зуҳури хос зоҳир гаштааст. Касе, ки ба мартабаи шуҳуд нарасида бошад, тааддудро ҳақиқӣ мебинад. Дар ҳоле, ки намуди ғайрият ва касрат аз

вахму хаёл аст» (5, 783). Носир худ ба мартабаи шухуд расида, ки аз ваҳдати маҳз сухан мегӯяд:

Ман дар замин нишаставу берун зи нух фалак,
Кавнайн холӣ аз ману ман дар чаҳон муқим.
(2,117а)

Чун ҳиҷоби ҳастиро аз байн бурдааст, ҳатто фаришта дар мақоми «ли маъаллахӣ» миёни ӯву чонон чой надорад:

Рақиб агарчи фариштаст, дарнамегунчад,
Миёни мову ту дар вақти ли маъаллоҳӣ.
(2, 216)

Вақте ки ба мақоми фано мерасад, миёни ҳабибу маҳбуб ҳатто мӯе намегунчад ва аҷал тавони ҷудоии онҳоро надорад:

Миёни мову ту чун мӯй дар намегунчад,
Маро зи ту натавонад бурид теги аҷал.
(1,11)

«Қурб» низ аз мафохими муҳимми ирфонӣ буда, ба маънии наздикӣ аст ва дар истилоҳи урафо «қурб он аст, ки ҳар чи пеш ояд, аз миён бардорӣ ва он чи ҳоил миёни муҳибу маҳбуб аст» Носир аз ҳиҷоби нафси зулмонӣ бадар омада, шоистаи қурби Худо гаштааст:

Дӯш Носир ҳамчу анқо бурд раҳ дар қофи қурб,
Арзани заррини анҷум зери пояш чина буд.
(1,11)

Қатраву дарё, шамъу парвона, зарраву хуршед вожагоне ҳастанд, ки аксар шуарои ориф барои баёни андешаҳои ирфонияшон, алалхусус ваҳдати вучуд, ба кор бурдаанд:

Дил гуфт тарки Носиру омехт бо ғамаш,
Ӯ қатра буд, ҷониби дарё давидааст.
(1,194)

Парвонаву оташ:

Ман ошиқам, ки Каъба намедонам аз куништ,
Парвонаро дар оташи дӯзах бувад биҳишт.
(1,216)

Хуршеду зарра:

Ҳар кучо соя афканад хуршед,
Зарра ночор масту шайдоест.
(1,130)

Аз баррасии ашъори шоир бармеояд, ки Носир чун як шоири ориф бештар аз таълимоти ирфонӣ, алалхусус ваҳдати вучуд, ҳарф мезанад. Ақоиди ваҳдати вучуд (пантеистӣ), чун ягонагии ашё, ваҳдати холиқу махлук, дар ҳама ҷо будани партави рӯйи ҳабиб, яъне мусовӣ будани Каъбаву дайр, адёну мазоҳиб, хонақоҳу калисо ё куништ, масҷиду харобот, ашрафи махлуқот будани инсон ва монанди инҳо лобалои девони ӯ мавҷ мезанад.

Адабиёт

1. Девони ашъори Носири Бухорӣ. Ба кӯшиши Маҳдии Дурахшон, -Техрон, 1353.-498 с.

2. Куллиёти Котибӣ (дар ҳошия ашъори Носири Бухорӣ, Шоҳӣ, Бисотӣ, Хайёмӣ ва Озарӣ). Нусхаи дастнависи китобхонаи Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттии АУ Тоҷикистон, № 884 ва 61.

3. Қуръони карим ва тарҷумаи маъонии он ба забони форсӣ. Тарҷумаи Шайх Шох Валиюллоҳи Дехлавӣ, чопхонаи Қуръони карим, маҷмаъи малик Фаҳд. (соли нашр зикр нагардидааст).

4. Носири Бухороӣ. Девон. Котиб Маҳмуди Котиб, Шероз, 858 (1454м), нусхаи Намангон), 256 ҷарғ (мутааллиқ ба И. Абдуллоев).

5. Фарҳанги истилоҳот ва таъбироти ирфонӣ. Саййидҷаъфари Саҷҷодӣ. -Техрон, 1378.

6. Хуҷвирӣ, Абулҳасан Ҷулӯбӣ. Кашфулмахҷуб. Ба тасҳеҳи Жуковский, -Техрон, 1358.-611с.

7. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Осор. Ҷилди ҳаштум, -Душанбе: Адиб, 1989.

8. Исрофилниё Ш.Р. Носири Бухороӣ ва тақомули ғазал дар асри XIУ. -Душанбе: Дониш, 2009, 248 саҳ.

9. Ишқи азали ва бодаи аласт дар ашъори Носири Бухороӣ// Аҳбори АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, №1.-С. 128-132

10. Хуррамшоҳӣ, Баҳоуддин. Зеҳну забони Ҳофиз. -Техрон, 1384.-707с.

11. Хуррамшоҳӣ, Баҳоуддин. Ҳофизнома, шарҳи алфоз, аълум, мафоҳими калидӣ ва абъти душвори Ҳофиз. -Техрон, 1368.-1448 с.

МИСТИЦИЗМ В ПОЭЗИИ НАСИРА БУХОРО

Насир Бухороӣ являється одним из влечайших лириков таджикско-персидской литературы XIУ века. В статье аналогичным образом, прокомментированы и разъяснены мистические термины, такие, как: сияние, единство, единство во множественности, близость, присутствие сокрытого, луч, и такие понятия, как капля и река, свеча и мотылёк, частичка и солнце т.п., Автор опираясь на конкретные факты, доказывает что Носир как поэт-мистик более всего говорит о мистическом учении, в частности о концепции «единств бытия».

Ключевие слова: мистика, сияние, единство, единство во множественности, близость, луч.

MYSTICISM IN POETRIES NASIR BUKHOROI

Nasir Buhoroi is one of the the most great lyric poet tajik-persian literature XIV century. In article by similar image, are commented mystic terms, such, as: glow, unity, unity in multiplicity, vicinity, presence hiden, ray, and such notions, as drop and river, candle and moth, small part and sun ets. Author based on concrete facts, proves that Nasir as poet-mystic more speaks of mystic teaching, in particular about concepts "unity of beeing"

Keywords: mysticism, glow, unity, unity in multiplicity, vicinity, ray.

НАҚШИ ТАРЧУМАИ БАДЕЙ ДАР РАВОБИТИ АДАБИ ЗАЙДУЛЛОЕВ Нуриддин

ходими илмии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф

Ошноии сатҳӣ бо таърихи адабиёт пайвандҳои ҳамешагии адабии тоҷикро бо дигар адабиётҳо собит месозад. Дар ин замина санади алоқамандии адабиёти тоҷик бо адабиёти дигар қавму миллатҳо ба ҳама маълум аст. Махсусан, таъсири судманди ин робита аз асри XIX сар карда самараи бештаре доштааст, ки барои мутахассисон пӯшида нест. Дар ин давра, ба истилоҳ вуруди адабиёти Аврупо ба ҷаҳони адабиёти Шарқ тадричан вусъат пайдо карда, таъсирпазирии дутарафа меафзояд. Ин оғози давраест, ки осори адабии Ғарб ба Шарқ роҳ ёфт. Ҳам Эрон ва ҳам Туркия баъдтар дар Осиёи Марказӣ аз адабиёти Аврупо хабардор шуданд.

Ин ҷараёни таъсирпазирӣ дутарафа буд. Нависандаи бузурги немис Ҳерман Хэссе санади ҷолиберо ёддошт медиҳад, ки барои решаҷӯйии пайвандҳои адабии мо ва кишварҳои Аврупо хеле муҳим аст: «Китобхонаи мо наметавонад аз осори нисбатан сонитар эҷодшудаи Шарқ, ки сарчашмаи беохири маънавиёт ва китоби аз ҳама рангин дар ҷаҳон аст, яъне маҷмӯаи афсонаҳои «Ҳазору як шаб» бебаҳра монад. Ҳарчанд ҳамаи халқҳои дунё афсонаҳои ҷолиб эҷод кардаанд, фақат ҳамин китоби аҷоиб барои ганҷинаи мо кифоя аст...» (1,153).

Ин ва даҳҳо санадҳои адабии дигар воқеияти алоқаҳои адабии фароминтақайро таъйид мекунад. Чунин манзара ғайриихтиёр фикреро дар бораи мавқеи хоси ин гуна пайвандҳо миёни Шарқу Ғарб ба вучуд меоварад, ки то ҷое заминагузори эҳёи адабиёти ҳамсон аст (2,316).

Дар таърихи робитаҳои адабии тоҷик бавучудоии чунин адабиёти ҳамсонро аз вижагиҳои пайвандҳои адабӣ метавон шинохт ва эътироф кард. Ин шакли пайванди адабӣ сарфи назар аз қаробати ҷуғрофӣ тавсеа ёфта, минтақаҳои гуногунро фаро гирифта буд. Ҳамин санадро дар мисоли адабиёти тоҷику форс, Ҳинд ва баъзе манотиқи Қафқоз, ба хусус адабиёти гурҷиву арманӣ, низ метавон таъйид кард. Бо вучуди фарқҳои маҳаллӣ адабиёти ин халқҳо умумиятҳо ва ҳамсонҳои шигифтангезе доранд, ки гувоҳи вижагиҳои хоси таърихи алоқаҳои адабии тоҷику форс ва халқҳои ин минтақа мебошад.

Таҳриқбахши чунин равиши пайвандҳои адабии тоҷикону дигар халқҳо, пеш аз ҳама, алоқайи дарунӣ ва маҳдудайи фарҳангӣ будааст, ки натиҷаҳои судманде ба бор овардааст. Муҳаққиқон «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва «Паҳлавони пӯсти палангинапӯш»-ро маҳсули ҳамин равиши пайвандгарию адабиётҳову халқҳо донистаанд, ки тадқиқоти ҷудогоноро интизор аст. Н.К.Конрад омили қаробати лирикаӣ шоироне чун Рӯдакӣ, Низомӣ, Саъдӣ ва Умари Хайёмро низ марбут ба ҳамин гуна ҳодисаи ҳамсонии робитаҳои адабӣ донистааст, ки ба назари мо саҳеҳ нест (2,317). Ин ҷо бояд ҳамин санадро ба эътибор гирифт, ки тафаккури бадеии шоироне чун Рӯдакӣ, Низомӣ, Саъдӣ ва Умари Хайём дар заминаи адабиёти ягонаи форсии тоҷикӣ шакл гирифта буд ва онҳо сарфи назар аз мавқеияти ҷуғрофӣ дар мактаби адабиёти ягонаи форсӣ парвариш ёфтаанд. Аз рӯи тобеияти имрӯзайи маҳалли таваллуди онҳо ба чунин хулоса омадан саҳеҳ нест.

Ҳама гуна асарии бадеӣ санади воқеии робитаи адабист. Назар ба ақидаи Гумболт адабиёт низ чун забон захираи «нируи ботинӣ» дошта, фазилати «заҳматкашӣ» дорад (3,31). Як адабиёт воқеан ҳам ба адабиёти дигар таъсир мерасонад. Ин санади таъйидшудаи таҷрибавӣ дар шакли пайвандҳои адабӣ амалӣ мегардад. Хусусияти дугонаи адабиёт, ҳамчунин вазифаи дугонаи он дар ҳамин зоҳир мешавад. Яъне вай ҳам санади эҷодист, ҳам воситаи робита. Ба ифодаи дигар, адабиёт на фақат дар маҳдудайи

худ воситаи робита аст, балки берун аз он низ. Дар байни забон ва адабиёт низ ҳамин гуна мувозинат ҳаст, ҳамчунон ки дар байни фаъолияти тарҷумонӣ ва равише, ки онро мо адабиёти дуқутба мегӯем. Дар ҳар ду ҳолат ҳам гап дар сари дороиафзоӣ дар чараёни адабӣ меравад. Адабиётҳо аз ҳамдигар баҳра мегиранд ё бевосита ва ё бавосита тарҷума, ки барои пешрафти онҳо лозим аст (3,31).

Дар ҳолатҳои муайян адабиёти мо талаботи робитаро бо роҳи тарҷума амалӣ мекунад. Мисоли инро мо ҳам дар адабиёти классикӣ ва ҳам муосир ёфта метавонем. Ин хусусият ба адабиёте хос аст, ки аз нигоҳи «замони фарҳангӣ» аз адабиёти дигар пешқадамтар бошад. Аз ин нуқтаи назар талабот ба робитаи байни адабиётҳо ин хусусияти адабиёти баркамол аст, ки иқтидори худсозӣ дорад. Дар адабиёти хурду бузург ин таҷриба аз омӯзиши забон сар шуда, бо интиҳоби осори тарҷумашаванда поён меёбад. Ин ҷо сухан дар бораи адабиёти тарҷумавӣ ҳамчун субъект ва объекти робитаҳои адабӣ меравад.

Ҳамин тариқ, чунин намуди тарҷума ду паҳлӯи робитаро таҷассум мекунад: тарҷума ҳамчун воситаи дороиафзоии ду адабиёт – адабиёти диҳанда ва адабиёти қабулкунанда мебошад. Тарҷума интиқолдиҳандаи ахбори муайяни зебоишинохтӣ буда, дар як вақт метавонад «савияи зебоишинохтӣ»-и адабиёти тарҷумашавандаро тағйир диҳад, беҳ ва ё баланду паст кунад. Адабиёти тарҷумашаванда ба муҳити адабии ташаккулёфта ворид шуда, ба он хусусиятҳои ба савияи он мувофиқ медиҳад. Ин ҳолат вақте рух медиҳад, ки агар «замони фарҳангӣ»-и адабиёти асли бо «замони фарҳангӣ»-и тарҷума мувофиқ наояд. Масалан, муҳаққиқон тараққиёти адабиёти халқҳои Осиёи Марказиро дар савияи осори шифохӣ арзёбӣ карда, чунин ҳисобидаанд, ки тарҷумаи ин осор ба забони русӣ, ба истилоҳ модернизатсия шудааст. Баръакс, дар вақти тарҷумаи адабиёти русӣ ба забони адабиётҳои нисбатан ақибмонда адабиёти шифохӣ меъёри ногузир шинохта шуда буд (4,49).

Ба назари мо, ин ҳолатҳо, ки инъикоскунандаи ҳолати робитаҳои адабӣ дар ибтидои асри XX аст, то андозае шитобзада ва мафкуравӣ буд. Бо вучуди ин, ба андешаи адабиётшинос Худой Шарифов адабиёт, ки «мудом ба самти инкишофёфтаи фарҳанг така дошт ва ҳар чизи арзишманд, пешрафта ва такмилёфтаре ба худ қабул мекард» (5,88).

Аз ибтидо робитаи адабии халқӣ тоҷик ва гузаштагони вай «яктарафа набуда, байни халқҳои гуногун дар давоми асрҳои бисёре дороиафзоии мутақобили пурсамаре ба амал меояд» (6,51). Муҳаққиқони таърихи адабиёт мақоми адабиёти классикии тоҷикро дар ин замина эътироф кардаанд. Воқеан ҳам таъсири адабиёти классикии мо дар шаклгирии робитаҳои адабии тоҷикон бо халқҳои дигар хеле зиёд аст. Ба ифодаи Иосиф Брагинский, «ҳамаи адабиётҳои туркизабон (туркии усмонӣ, ўзбекӣ, озарӣ, туркманӣ ва дигарҳо) бо таъсири эҷодии шоирони бузурги тоҷику форс ташаккул ёфтаанд. Адабиётҳои дурахшандае ба мисли адабиёти қадими арманӣ ва гурҷӣ аз назми классикии тоҷику форс илҳом гирифтаанд» (7,80-84).

Аз таърихи робитаҳои адабии халқӣ тоҷик бо дигар халқҳо моҳият ва равишҳои аслии ин ҳодисаи адабӣ ошкор мешавад. Аз он ҷо гуфта шуд, метавон хулоса кард, ки робитаҳои адабӣ зухуроти қонунии ҳаёти адабии замони пеш ва рӯзгори мо буда, дар шаклҳои гуногун, аз ҷумла, шаклҳои дохилии робитаи адабӣ ва берунӣ зухур мекунанд. Намунаи ин ду шакли таъсир дар тамоми давраҳои тараққиёти адабиёти тоҷик ба назар мерасанд. Мутаассифона, доир ба шаклҳои дохилӣ ва берунӣ робитаҳои адабии тоҷикон ханӯз тадқиқоти ҷомеае сурат нагирифтааст. Албатта, дар тадқиқотҳои Л.Н.Демидчик, М.Шакурӣ, Р.Амонов, А.Маниёзов, Р.Ҳодизода, И.Брагинский, Ҳ. Шодиқулов, Х.Отахонова, А.Сайфуллоев, А.Давронов ва дигарон оид ба баъзе паҳлӯҳои ин масъала дахл карда шудааст. Вале масъалае, ки мавриди назари мост, яъне «протсессҳои дохилии адабӣ» (истилоҳи В.М.Жирмунский) ҳамчун шакли зухурёбии робитаи адабӣ тадқиқ нашудааст. Дар ин замина М.Шукуров дар мақолаи «Чашмандозии адабиёти тоҷик» баъзе мулоҳизаҳои муқаддамотӣ баён карда буд (8,3-8).

Чунон ки ишора шуд, агар робитаи адабро ба маънои комили сухан вуруди як адабиёт ба ҷаҳони адабиёти дигар маънидод кунем (2,319), пас шаклҳои ин вурудро

бояд шинохт. Воқеият ин аст, ки аз нимаи дуҷуми асри XIX ба баъд робитаҳои адабии халқи тоҷик вусъат ва моҳияти дигар касб кард. Вусъат ва моҳияти ин робитаро дар нимаи аввали асри XX дар мисоли эҷодиёти Айнӣ нависандаи маъруфи немис А. Курелла шарҳ дода, Айниро «миёнарави бузурги байни Шарку Фарб» номида буд (8). Моҳияти ин миёнаравиро И.С. Брагинский чунин шарҳ додааст: «Дар асоси ба ҳам наздик шудани халқову маданияти онҳо ва анъанаҳои Шарку Фарб, дар асоси аз ҳисоби якдигар ғанитар шудани адабиётҳо ва роли пурсамари адабиёти рус на дар як ё якҷанд асар, балки дар тамоми адабиёт синтези адабии Шарку Фарб ба вучуд омад» (9,84). М. Шакурӣ ин «пайвасти бузурги ду ҷараёни маданияти башар», ин «синтези адабии Шарку Фарбро ба часорати эҷодии Садриддин Айнӣ ва Мухтор Авезов, Ҷаъфар Ҷабборӣ, Ҳамза Ҳакимзода, Абулқосим Лоҳутӣ ва Мирзо Турсунзода, Бердӣ Карбобоев ва Чингиз Айтматов барин санъаткорон вобаста меонад» (8,5). Ба ифодаи Н.И. Конрад дар ин аҳд Шарқ ба мадори робитаҳои ҷаҳонии адабӣ ҷазб карда шуд (2,319). Маҳз вуруди адабиёти аврупоӣ ба ҷаҳони адабиёти халқҳои Шарқ шаклҳоеро ошкор сохт, ки ин вурудшавиро воқея сохт.

Аксари муҳаққиқони таърихи робитаҳои адабӣ, эътироф кардаанд, ки адабиёти аврупоӣ бо пойи худ ва чеҳраи худ ба ҷаҳони маънавии халқҳои Шарқ ворид шудааст (2,320). Табиист, ки адабиёти тоҷик низ аз ин шакли вуруди адабиёти аврупоӣ дар канор набуд. Агар дар адабиёти нави форсӣ чунин шакли робитаро мо дар мисоли ғайолияти Мирзо Малқумхони драманавис ва Зайнулобиддини романнависи ҳаҷвнигор мушоҳида кунем, дар адабиёти тоҷик ҳамин гуна шахсияте, ки бевосита дари ганҷинаи фарҳанги русӣ ба рӯйи кушода шудааст, Аҳмади Дониш мебошад. Мирзо Малқумхон бо осори ба забони франсаӣ навишта шуда бевосита ошно шудааст, ки ба ғайолияти адабиаш таъсир гузоштааст. Ҳамин гуна таъсирро дар мисоли адабиёти рус ба эҷодиёти Зайнулобиддин низ мушоҳида мекунем, ки бе тарҷума ба он даст ёфтааст (2,320). Ҳамин тариқ, ошноии бевосита бо осори адабии халқе яке аз шаклҳои воридшавии як адабиёт ба ҷаҳони адабиёти халқи дигар буда, аз омилҳои зухурёбӣ ва тавсеаи робитаҳои адабист.

Шакли дигари нисбатан самарабахш ин робита тарҷумаи бадеӣ мебошад. Тарҷумаи бадеиро аксари муҳаққиқони соҳа аз зухуроти муҳими равобити адабӣ доништаанд. Аз ҷумла Н.И. Конрад менависад, ки «воридшавии адабиёти як халқ ба ҷаҳони адабиёти халқи дигар дар шакли тарҷума нисбат ба вуруд дар нусхаи асли ҳодисаи дигар аст. Тарҷума аз рӯи зарурат чеҳраи комил ва нави забонии асари тарҷумашударо меофарад ва дар ҳамин шакл асар барои халқи дигар қобили зиндагӣ мешавад» (2,321).

Вақте ки мо дар бораи тарҷумаи бадеӣ ҳамчун яке аз шаклҳои зухури робитаҳои адабӣ ҳарф мезанем, пеш аз ҳама масъалаи дороифзони мутақобилро дар назар дорем, ки ин яке аз сарчашмаҳои тараққиёти адабиёти мо эътироф шудааст. Беш аз ин «имрӯз ҳар қадар ки мо аз забонҳои дигар ба забони худ тарҷумаҳо кардаем, ба ҳамон андоза осори адабиёти гузашта ва ҳозираи мо низ ба забонҳои дигар тарҷума шудааст. Ҳар қадаре ки мо ба воситаи тарҷума бо рамизи зиндагӣ ва тафаккури дигарон шинос шудаем, онҳо низ ба воситаи тарҷумаҳо бо рӯи халқи мо, бо ҳаёти диндор ва имрӯзаи халқи мо шиносӣ пайдо намудаанд» (10,209-210). Раҳим Ҳошим яке аз таъсироти муҳими тарҷумаро «дар васеъ шудани домани забони адабии имрӯзаи тоҷик» (10,210) мебинад ва дар ин маврид «тарҷумаҳои нағз»-ро дар назар меоварад. Ба андешаи ӯ «ба воситаи тарҷумаи нағз дар забони адабии мо тарзҳои нави ифода, тарзҳои нави баёни фикр, истилоҳҳои нав, ҳатто ҷумласозӣ ва калимасозии нав пайдо мешавад. Инҳо бурди забони адабӣ мебошанд» (10, 210).

Дар таърихи робитаҳои адабии тоҷик омилҳои сиёсӣ иҷтимоӣ низ барои рушди тарҷума ва густариши пайвандҳои адабӣ муассир будааст. Дар ин замина пайвандҳои ҷуғрофӣ чандон мақом надоштаанд. Ин ҳодисаро мо аз ибтидои таърихи тарҷумаи тоҷик то ба имрӯз мушоҳида мекунем. Вале ин омил дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX ғайбат будааст, ки натиҷаҳои мусбат низ доштааст. Ба мушоҳидаи саҳеҳи адабиётшинос Лариса Демидчик «охири асри XIX ва ибтидои асри XX давраи

бедоршавии тафаккури озодихоҳӣ буд ва нависандагон, ки бо ҳаракати маорифпарварӣ алоқа доштанд, аз адабиёти рус барои ғояҳои озодипарастӣ ва рӯҳияи демократии худ муттақо меҷустанд. Бинобар ин ҳам аз нависандагони рус аввалин касоне, ки тоҷикон осори онҳоро ба забони модарии худ хондаанд, Лев Толстой, Крилов ва баъдтар Гогол буданд. Аз эҷодиёти онҳо асарҳои интихоб карда мешуданд, ки ё бо анъанаҳои панду ҳикмат дар адабиёти форсу тоҷик алоқаи зич доштанд ва ё дар худ материали калони маърифатиро фаро гирифта буданд, ки дар он на танҳо хусусиятҳои маишӣ ва маънавии халқи рус, балки пеш аз ҳама муносибати ин халқ ба халқҳои дигар, аз ҷумла ба халқҳои Шарқ, инъикос ёфта буд» (11,119).

Чунонки мебинем аз ибтидо тарҷума барои адабиёти мо ҳислати интихобиву мутобиқатӣ дошта ва «ба вазифа ва рӯҳияи адабиёти тоҷик мутобиқате» (11,119) комил дошт. Тарҷума хатти аслии иртиботи адабиёту фарҳанги тоҷикро таъйин мекунад. Дар асоси тарҷумаҳои мавҷуда метавон яқин кард, ки тоҷикон аз қадим бо кишварҳои Шарқи Миёнаю Дур, ҳавзаи Қафқоз, баъдтар Аврупо ва Русия пайвандҳои адабии босамар доштаанд. Дар замони Шӯравии собиқ миқёси муносибатҳои фарҳангии тоҷикон хеле тавсеа ёфта, маҳдудаҳои мухталифи ҷуғрофӣро фаро гирифт ва шаклҳои гуногуну савияҳои мухталиф дошт, ки қобили баҳси ҷудогона аст.

Зимнан бояд таъкид кард, ки пайвандҳои адабии тоҷикон бо дигар халқҳо дар заминаи тарҷумаи бадеӣ ҳеҷ вақт яктарафа набудааст. Дар замони қадим ва имрӯз низ ин баҳрабардорӣ мутақобил буда, манфиатҳои тарафайн доштааст. Фарҳанги тоҷикӣ на фақат аз дигарон истифода кардааст, балки дар ин замина ба дигарон таъсиргузор низ будааст. Содироти фарҳангии тоҷикон барои баъзе халқову адабиётҳо дар тӯли таърих судманд ва самаровар будааст.

Ин таърих ба замони қабл аз ислом мерасад ва мо медонем, ки пеш аз ислом китобҳои зиёде аз забони санскрит ва забонҳои дигар, ба вижа дар давраи Сосониён тарҷума шуда, ки матни паҳлавии онҳо, мутаассифона, аз даст рафта, аммо тарҷумаҳои, ки аз рӯи онҳо дар қарнҳои баъд ба забони арабӣ сурат гирифта, имрӯз низ мавҷуд аст. Ба назари мо таърихи тарҷумаи тоҷикӣ бо ин санади ҷолиб, ки воқеан ҳамсони синтези тамаддунҳои гуногун аст, шурӯъ мешавад ва таҳқиқи он аз вазифаҳои муҳими муҳаққиқони соҳа мебошад. Ин ҳодисаи адабӣ масъалаи мушкилоти тарҷумаи бадеӣ ва қонуниятҳои инкишофи онро низ ба миён мегузорад, ки омӯзиши он ниҳоят муҳим аст.

Ҳамин тарик, тарҷума ҷузъи ҷудонашавандаи адабиёти тоҷик буда, аз муҳимтарин омилҳои созандаи равоҷи адабии тоҷикону халқҳои дигар аст. Тоҷикон тавонистанд, ки ба воситаи тарҷума аз ғанои адабу фарҳанги халқҳои дигар баҳра баранд, дороии маънавии худро афзоянд. Дар тамоми давраҳои таърихи тарҷумаи тоҷикӣ тарҷума бо омилҳои таърихӣ пайванд меҳӯрад. Дар ин ё он шароити таърихӣ вобаста ба эҳтиёҷоти маънавий ин ё он асар тарҷума шудааст, зеро он ба эҳтиёҷоти маънавии соҳибони забон ҷавобгӯ будааст. Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки тарҷумаи бадеӣ ба забони тоҷикӣ ҳеҷ вақт ҷараёни механикӣ набуда, балки комилан ҳодисаи эҷодӣ ва баҳрабардорию дорои афзоии маънавий будаасту бас. Ҳамин ҳодисаи мусбат омили асосии бавучудоии навъҳои гуногуни тарҷума будааст.

Адабиёт

1. Гессе Г. Письмо по кругу.- Москва., Прогресс, 1987.- 396 с.
2. Конрад Н.И. Запад и Восток.- М.: Главная редакция восточной литературы, 1972.- 495с.
3. Попович А. Проблемы художественного перевода.- М., Высшая школа, 1980.-197с.
4. Ғаффаров Р. Ҳам лаъл ба даст ояду....// Маданияти Тоҷикистон, 28 августи соли 1981.
5. Шарифов Х. Равоҷи адабии дирӯз ва имрӯзи халқҳои Осиёи Миёна // Номаи пажӯҳишгоҳ, Фаслномаи пажӯҳишгоҳи эроншиносӣ.- Душанбе, 2003.-№3.- С.85-92 .
6. Шукуров М. Назаре ба сарғаҳи бародарӣ. Дар китоби: М.Шукуров. Пайванди замонҳо ва халқҳо.- Душанбе: Ирфон, 1982.- 219 с.
7. Брагинский И.С. Классика и современность //Памир.- 1975. №8.- С.80-84.

8. Шукуров М. Чашмандози адабиёти тоҷик. Дар китоби М.Шукуров. Пахлӯҳои таҷкики бадеӣ.- Душанбе: Ирфон, 1976.- С.3-8.
9. Брагинский И.С. Классика и современность //Памир.- 1975. №8.- С.80-84.
10. Ҳошим Р. Омили ҳамдигаршиносӣ . Дар китоби Раҳим Ҳошим. Солҳо дар саҳифаҳо.- Душанбе: Адиб, 1988.- С.209-213.
11. Демидчик Л.Н Таҳаввулоти тарҷумаи реалистӣ дар адабиёти тоҷик //Садои Шарқ.- 1985.- №10.-С. 118-125.

Роль художественного перевода в развитии литературных связей

В статье речь идет о литературных связях различных народов и место художественного перевода в данном направлении. В истории таджикской литературы ярко прослеживается традиция литературных связей с литературой разных народов, которая берет свое начало со времен сасанидской эпохи. Именно в этот период ученые и литераторы начали переводить художественные, а также научные и религиозные произведения с индийского, греческого, арамейского и других языков на среднеперсидский язык. Данная традиция успешно продолжается по сей день и с помощью этой традиции распространяется таджикская литература и произведения таджикских писателей и ученых по всему миру.

Ключевые слова: литература, связи, народы, художественный перевод, таджикская литература, традиция, литературные связи.

ROLE OF LITERARY TRANSLATION IN DEVELOPMENT OF LITERARY COMMUNICATIONS

Article is devoted to questions of literary communications through literary translation between different nations in different historical periods. In history of the Tajik literature the tradition of literary communications originates since times of Sasanid epoch. During this period scientists and writers have started to translate art, and also scientific and religious books from Indian, Greek, Aramaic and other languages into Middle Persian language. The given tradition successfully proceeds to this day and by means of this tradition the Tajik literature extends on the worldwide.

Keywords: the literature, communications, the people, a literary translation, the Tajik literature, tradition, literary communications.

МАЗМУНИ ЗАРОБОДӢ ВА МЕРОСИ АДАБИИ Ӯ

Ш. Бобоев

котиби масъули маҷаллаи «Илм ва инноватсия»-и Пажӯҳишгоҳи рушди моариф

Алии Муҳаммадии Хуросонӣ аз зумраи он мунаққидони чирадасти тоҷик мебошад, ки дар адабиётшиносии тоҷик осори даххо шоирони гумноми тоҷикро пайдо намудааст. Хонандаи тоҷик имконият пайдо намуд, ки бори аввал ба осори гаронбаҳои як зумра шоирони гумноме, ки мутаассифона, дар ягон сарчашмаҳои то имрӯз расида зикр наёфтаанд, ошноӣ пайдо намояд. Фароҳам овардани ахбору маълумот роҷеъ ба шоирони гумном ниҳоят кори хайрест, ки бад - ин васила мардум метавонанд аз офаридаҳои таърихиву маънавии, ирфониву мазҳаби хеш ошноӣ пайдо намоянд. Доир ба зиндагиву рӯзгор ва осори орифони хеш бархӯрдор бошанд. Ба воситаи омӯзиши осорӣ хаттӣ осори адабии чанд тан аз шоирони сарғаҳи Зарафшон маълум гардида истодааст, ки онҳо бо эҷодиёти худ тавонистаанд дар асрҳои XVIII, XIX ва ибтидои асри XX мавқеи сазовор пайдо намоянд. Мазмуни Зарободӣ аз зумраи он шоироне буд, ки маҳз бо кӯшиш ва заҳмати мунаққиди шинохта Алии Муҳаммадии Хуросонӣ умри дубора пайдо намуд. Алии Муҳаммадии Хуросонӣ баъди шунидани номи шоир ба деҳаи Зарободи ноҳияи Айнӣ сафар намуда, нусхаи девони Мазмунро пайдо намуд. Баъди мутолиаи девон муаллиф андешаи худро бо чанд сатри пур аз меҳру муҳаббат нисбати шоири рангинхаёл Мазмуни Зарободӣ бо номи «Сатрҳои муҳаббат» дар пешгуфтори китоб баён намудааст. Муаллиф дар ин «Сатрҳои муҳаббат» доир ба шеъри шоир ва хусни баёни ӯ андешаҳои ҷолиберо перомуни осори Мазмун чунин баён намудааст: «Дар ғазали Мазмун шӯри дарёҳои азим эҳсос карда нашавад ҳам, он оғози рӯдхост, ки бо забони равону шево рӯи қоғаз омадааст. Шоир ғазалро содаву самимӣ мегӯяд. Дар ғазалиёти ӯ ҳаёти иҷтимоӣи дур аз маркази замонаш бо тамоми ҳастӣ аксандоз аст». Гузидаи ғазалиёти Мазмун оғози рӯдхост, мо таманноӣ он дорем, ки боз бо кӯшишу заҳмати ин гавҳаршинос девони дигар шоирони гумноми тоҷик пайдо хоҳад гашт. Аз забони Мазмуни ошиқ чунин гуфтаниам.

Муждае бар ошиқон ояд, ки ёр ояд бурун,
Шӯху зеботалъату маҳваш нигор ояд бурун.
Баҳри истиқболи побӯсидани он дилрабо,
Ошиқи муштоқ чашми ашқбор ояд бурун.

Мувофиқи маълумотҳои ба мо расида ва аз нақлу ривоятҳои ҳамдеҳагони шоир Мазмуни Зарободӣ соли 1744-и мелодӣ дар деҳаи Зарободи ноҳияи Айнӣ дар хонадони Пирмуҳаммад ном шахсе ба дунё омадааст. Аз рӯи нақли мӯйсафедони деҳа маълум мегардад, ки гузаштагони Мазмун аслан аз водии Фарғона буда, аз дасти ҷабри зулми ҳокимони яғмогар ва аз нобасомонии рӯзгор ба Фалғар фирор карда деҳаи Зарободи кунунро манзили зист ихтиёр намудаанд. Мазмун дар як ғазали худ доир ба зодгоҳи худ тавачҷуҳ зоҳир намуда байти зеринро гуфтааст:

Ошиқи рӯи ту Мазмуни Зарободӣ шуда,
Ниғаҳат кош ба Мазмуни Заробод шавад.

Аз нақли мӯйсафедони деҳа бармеояд, ки падари Мазмун ҳунари муҳандиси обрасонро доштааст. Мардуми деҳа аз ин ҳунари ӯ воқиф гардида бо роҳбарии вай деҳаҳои зиёди водии Зарафшонро обшор сохтаанд. Чи тавре ки мурағибӣ китоби шоир Алии Муҳаммадии Хуросонӣ зикр менамояд. «Рӯзгори сипарӣшудаи Мазмуни

Зарободӣ дар ҳеч варақе сабт наёфтааст ва айни ҳол равиши зиндагии ӯро бо тамоми паҳлуҳояш барқарор намудан муҳол аст». Ҳангоми ошноӣ бо девони Мазмун дарк намудем, ки дар ҳақиқат мунаққиди шинохта Алии Муҳаммадии Хуросонӣ заҳмати зиёд кашида номи шоирро зинда намудааст. Давраи кӯдакӣ ва наврасии шоир дар зодгоҳаш гузашта саводи ибтидоиро дар он ҷо мегирад. Сипас ба шаҳрҳои Самарқанду Қўқанд барои таҳсили илм меравад. Баъди хатми таҳсили мадраса ба зодгоҳаш баргашта то охири умр ба касби деҳқонӣ машғул мешавад. Мазмун бисёр шахси ботамкин, маърифатпарвару илмдӯст буда, бо рафтори начибаш ба мири Мастчоҳ писанд меафтад. Мири Мастчоҳ Муллонадирбоқӣ нисбат ба Мазмун таваҷҷуҳи зиёд дошта ӯро домоди худ мегардонад. Мазмун соҳиби чор писар гардида, ба онҳо Боронбой, Муллоашӯр, Муллозокир ва Муллоисмоил ном мегузорад. ки наслҳои минбаъдаи онҳо имрӯз дар деҳаи Заробод зиндагонӣ доранд. Мазмуни Зарободӣ соли 1815 олами фониро падруд гуфтааст. Марқади Мазмуни Зарободӣ дар қабристони умумии деҳа барҷост ва ихлосмандони зиёде дорад. Аз маҷмӯаи интишоршудаи Мазмун маълум гардид, ки бештари эҷодиёти ӯро ғазал ташкил медиҳад. Аз девони ғазалиёти ӯ маълум мегардад, ки ӯ маҳорати баланди ғазал гуфтанро дорад. Ашъори Мазмунро асосан мавзӯҳои ишқӣ – лирикӣ, ҳасби ҳолӣ, шикоят аз замон ва аҳли он, тасвири табиат ва дар дохили онҳо баъзе масъалаҳои дигарро дар бар мегирад. Мавзӯи ишқ дар ашъори шоир ҷои намоёнро ишғол мекунад. Мазмун дар ғазалиёти худ ба устоди бузурги назм Ҳофиз эътиқоди баланде дошт ва ҳамеша ба он пайравӣ мекард. Ин пайравии ӯ ҳам дар бисёр ғазалҳое, ки дар татаббуи ашъори Ҳофизу Ҳилолӣ иншо шудааст ва ҳам дар рӯҳи мазмуни шеърҳои ғайри татаббуӣ навиштаи ӯ маълум шуда меистад. Дар ғазали зерин, шоир, аҳволи вазнини замони худро, ки аз беадолатии ҳокимон, иборат буд аз нобасомониҳои фалаки қачрафтор медонад, хеле хуб тасвир намудааст. Дар ин ғазал суҳанҳои пуртаъсир ва ҳаяҷонбахш ифода шудааст. Ғазали зерини Мазмун, ки дар пайравии ғазали Ҳофиз гуфта шудааст аз нигоҳи муҳтаво ғазали ошиқонаву орифона буда, аз истеъдоди баланд доштани Мазмун дарак медиҳад.

Хоча Ҳофиз ғазале ба ин матлаъ дорад:

Дар азал партави хуснат зи таҷаллӣ дам зад,
Ишқ пайдо шуду оташ ба ҳама олам зад.

Мазмуни Зарободӣ ғазале дорад, ки чунин аст:

Субҳдам боди сабо бо гули рӯяш дам зад,
Туррааш карда парешон, ки ба ҳам дарҳам зад.
Бод бо ҳар тараф он кокули мушкин бурда,
Халқа-халқа ба руҳаш гаштаву ҳам дарҳам зад.
Дил гирифторм ба он турраи сунбулмӯе,
Оҳ, бӯяш ба машоми мани маҳзун кам зад.
Ба умеди ниғаҳаш умр ба сон барқ гузашт.
Чӣ шуд он аҳдшикан аҳду вафо барҳам зад.
Ҷон ба андӯҳи фироқаш зи чудой месӯхт.
Рафт аз кӯҳ фараҳу сина ба кӯҳи ғам зад,
Оқибат кард фалак он чӣ ба чон дар дил дошт,
Бар дилам тири ҷафо захм, ки бе марҳам зад.
Аз гирифтории ӯ дил нашикебам, Мазмун,
Ёди ӯ мекунаму гаҳ натавонам дам зад.

Ин ғазал на танҳо бисёр дардомезона гуфта шудааст, балки аз ҷиҳати услуби баён халқӣ мебошад, ки далели он доираи тафаккуру дараҷаи муҳокимаи бадеии ӯст. Мазмун шахси инсондӯсту фуқаропарвар буд ва шоири ягон дарбору

побанди ҳукмроне нагаштааст. Аз ин ҷост, ки Мазмун сабаби дарду ғам ва нокомиҳои худро на танҳо аз нозу истиғнои маҳбуба, балки асосан аз бедодиҳои «чархи качрафтор», яъне абнои беадолатии замона медонад. Мазмун ҳамчун шоири барҷастаи инсондӯсти замонаш дар мавзӯи тасвири ситоиши ишқу ошиқӣ бо калимаву таркибу ибораҳои содаву оммафаҳми ишқи ирфониро таҷассум намудааст. Лирикаи Мазмун аз нуқтаи назари тасвири санъатҳои бадеӣ, равониву нозуқӣ ва латофати сухан ба лирикаи Ҳақим Саной, Шайх Фаридуддуни Аттор бисёр наздик аст. Чи тавре ки аз ғазалҳои Мазмун маълум мегардад, ӯ як давраи осоиштаеро дар деҳа гузаронида, танҳо бо меҳнати ҳалолӣ деҳқонӣ рӯзгори худро ба сомон бурдааст. Дар лирикаи Мазмун тасвири ишқу муҳаббат, манзараҳои дилкаши табиату майгусорӣ ва ин навъ мазмунҳои оптимистӣ мақоми алоҳида доранд. Масалан, дар байти зерин Мазмун ин ақидаи оптимистиашро чунин тасвир намудааст:

Гузашта умр ба ғафлат, нашуд ба оғаҳӣ,
Абас ба саъйи хато сарф шуд зи гумроҳӣ,
Ба фикру суду зиён умр ройгон рафта,
Зи дида ашки надомат насохтаи роҳӣ.

Ҷолиби диққат аст, ки ин мазмунҳо дар тағаззулу ғазалҳо бо эҳсосоти ниҳоят гарм, ҳисси самими инсонӣ, дили молмоли пур аз меҳру вафо ва бо як рӯҳи озоду меҳрпарвару зиндадилӣ хеле табиӣ инъикос гардидаанд.

Тағаззулоти шоир табиати маҳсус ва як нафаси гарму ҳаётбахш парвардаанд ва бо воқеияти табиати ҷовид ва оҳанги дили инсонӣ соҳибдилу соҳибшиқро ситоиш намудааст:

Бар дилам ғайр аз ҷамоли рӯи ҷонон нест чиз,
Ғайри савдои висолаш шугли дунё нест чиз.
Меҳри ӯ то роҳи дунё раҳна дар дин кардааст,
Ишқи шӯрангези ӯ бар коми ҷони ман лазиз.
Аз табибон, дарди бемарҳам, ки бар ҷони ман аст.
Суд бар ман кай кунад аз ғайри лутфат эй азиз,
Мазмун аз қайди тааллуқҳои олам дур бош.
Гу аҳад рӯзу шабон гар оқиливу ботамиз.⁸

Аммо чунин панду насиҳатҳо ба дили он золимону сангиндилу тавонгарони мумсик асар надоштанд. Аз ин ҷост ки дар ин лаҳзаҳо шахси шоир ба олами яъсу ноумедиҳо меафтад. Бо вучуди ин вай дар муқобили тарзи зиндагии ҳамаи он «хушдилон»-и табақаи боло ва комронии айшу нӯш аҳволи ғамангези табақаи поини мамлакатро ба ин тарз изҳор менамояд.

Лаззат наёфтам ман аз ин умру зиндагӣ,
Ҷоли муҳолу зиндагиву рӯзгор талх,
Гул кардааст ҳасрати Мазмун дар ин чаман,
Доғи дилаш шукуфта ба сон лозор талх.

Ноғуфта намонад, ки Мазмун бевосита ба Ҳофиз тақлид намуда бошад ҳам хеле нозукона таъсир гирифтааст. Он ширинӣ, лаззатбахшӣ самимияту ҳиссиётангезӣ ва ҳусну ҷилои мафтункунандае, ки ғазалҳои ӯ доранд, эҳтимол қисман аз таъсири ғазалҳои Ҳофиз, ки дар ин бобатҳо ғазалҳояш намунаи ибрат буданд пайдо гаштаанд. Мазмун тароват ва самимияти баланди ғазалҳои Ҳофизро аёну ноён бо малоҳати ғазалҳои худ омешиш дода тавонистааст ва аз он ки худ дар ғазал эҳсосоти тоза ва ҳаёли шоиронаи малоҳатангез дароварда, ба дилангезию дилнавози ҳусни таровати ҷудогона ва гармию поки онҳо диққат додааст, ғазалҳояш беихтиёр ва ҳақиқатан хеле зебою тоза, самимӣ ва муассиркунанда гардиданд. Аз ҳамин сабаб дар ғазалҳои

Мазмун сӯзу дарду доғ, нокомиву нобаробарӣ, ранчу азоб нисбат ба ашъори шоирони гузашта, ки ин мавзӯ дар эҷодиёти онҳо хеле доманадор буд, кам мушоҳида карда мешавад. Яке аз хусусиятҳои ғазалиёти Мазмун дар он аст, ки ӯ дар байтҳои ҷудогона ба образи таркибҳои зехнию мантиқӣ ва қисман аз таиба дур диққат додааст.

Ҳамин нуқтаро ба назар гирифта мунаққид Алии Муҳаммади Хуросонӣ доир ба ғазалиёти шоир чунин ибрази андеша намудааст. «Мавҳуми ишқро Мазмун аз нигоҳи мутасаввиғони гузашта маънидод мекунад. Ба андешаи ӯ ошиқи ҳақиқӣ ва ҷоннисор касест, ки бо тамоми вучуд нолаву шайдои маъшуқайи рӯҳонӣ бошад». Дар мероси манзуми шоир бисёр ғазалҳои ҳастанд, ки на ба равияи Ҳофиз на ба равияи Бедил ё ягон шоири дигар, балки ба тарзи хоси ҳуди Мазмун навишта шудаанд. Ин сабки хосаи Мазмун дар инкишофи назми он давр таъсири калони мусбат гузошт. Ин роҳ ҳиссиёти бузурги лирикиро эҳсосоти ишқи инсониро ба воситаи санъати баланди бадеӣ ба як соддагии зебо адо кардан буд. Албатта, шоир дар ин роҳ аз санъатҳои анъанавию классикӣ берун нарафтааст, аммо ин ифодаи санъатҳо хеле равшан ва воқеӣ ҳастанд ва аз эҳсоси саршори ишқи инсонӣ мансаъа гирифтаанд. Ин тарзи гуфтор дар ғазалҳои ӯ як навъ дигаргунӣ бахшидаанд. Аз ҳамин сабаб ғазалҳои Мазмун ӯро ба рӯҳияи мазмунҳои шикваомезу танқидӣ, ахлоқию тарбиявӣ хеле ҳамоханг гардонидаст. Барои нишон додани сабку услуби чунин ғазалҳо як ғазали ӯро дида мебароем.

Як чилва намо, маҳви тамошои ту гардем,
Беҳуд шудаву волаи шайдои ту гардем.
Баргир ниқоб аз рухат, эй дилбари раъно,
Бинем туро, маҳви саропои ту гардем.
Навмед магардон, ки зи уммедбаронем,
Ин умр чунон сарф зи савдои ту гардем.
Халқон ба уммед ба кӯи ту нишаста,
Мо ҳам, ки чунон дил ба таманнои ту гардем.
Рӯзе бувад оянд муҳиббони ту ногоҳ,
Мо низ ба гирди сари савдои ту гардем.
Вақте ки намудӣ назари лутф ба Мазмун,
Таҳрири баён, назм ба иншои ту гардем!

Ин ғазал, ки иборат аз 7 байт аст, ба ҳамин сабку услуб навишта шудааст. Дар ин ҷо як ҳиссиёт ва ҳаяҷони пӯршури ошиқона ба суҳанҳои сода, аммо таъсирангезе ифода ёфтааст, ҳамчун як қувваи ҷозибасе эҳсоси ҳар хонандаро тез ба худ мекашад. Мазмун ғайр аз он ки дар ғазалҳои ошиқонааш як оҳанги шӯху мутоибомезе дохил намудааст, мувофиқи ҳамин оҳанг дар ғазалҳояш баъзе ихтироъкорихо дида мешавад. Яке аз ихтироъкорихое, ба сабку услуби Мазмун хос аст, ин аз исми феъл сохтанҳои ӯ дар ғазалҳояш мебошад. Ин ихтирооти Мазмун бо мундариҷаи шеърӣ вай вобастагии қавие дорад, аммо хеле бамавқеъ сохта шудаанд, ғазалҳои ба ин тарз эҷод шуда бо оҳанги шӯх зарофати ашъори лирикии ӯро тақвият меоданд, чунончӣ:

То ишқи ту дил ба ҳамнишин аст,
Пурзавқ дили мани ҳазин аст
Меҳри ту бувад даруни ҷонам,
Чун нақш ба синаам нигин аст.
Аз талхии ишқи ту чашидам,
Ширин зи шакар, зи ангубин аст.
Бурда дилу дин нигори навхат,
Бо шавқу ба нозат офарин аст.
Дар боғи дилам ниҳоли қаддат,
Бикшода, чунончӣ дилнишин аст.

Ҳамдам ту мапурс 3-он дилоро,
Маҳ пеши рухаш чу хӯшачин аст.
Аз хусни накӯи ӯ чӣ гӯям,
Хуршедлиқои маҳчабин аст.
Чону дили ман нисори ӯ бод,
Биллаҳ ба Худо, ки нозанин аст.
Мазмун ту аҳад ба Каъба чон боз,
Дон расми сулуки ишқ ин аст.

Мазмун дар тасвир ва тараннуми эҳсосоти ишқ дар изҳори ҳаяҷони ошиқ, дарди фироғи ҳичрон ва шодиву хурсандиҳои лаҳзаҳои висол дар тасвири зебоӣ ва хусни зоҳири ботинии маҳбубааш аз шоирони барҷастатарин ва пуршӯртарини замони худ буд. Шеърҳои ӯ дар шароити гуногун, дар ҳолатҳои гуногуни рӯҳӣ, дар лаҳзаҳои талху ширин, дар яъсу нокомӣ ва шодиву хурсандӣ иншо шудааст. Аз ин сабаб дар ғазалҳои Мазмун мавзӯӣ ва оҳангҳои гуногун, ихтилофи назар ва фикру ақоиди ӯро низ мебинем. Дар қисми зиёди ашъори Мазмун маҳсусан дар ғазалиёташ мо эҳсоси фараҳангези ишқ ва ҳиссиёти некбинонаи ошиқ дучор меоем. Дар ин ҷо шоир лаҳзаҳои висоли ёр, лаззати ишқи нашъаангез ва шодиву хурсандии ошиқи комёбро тасвир мекунад. Лирикаи Мазмун сермавзӯӣ ва домани ҳар мавзӯӣ бисе фароҳу кушод аст. Дар лирикаи шоир авзои замони пуросӯб, зиддиятҳои ҷамъиятӣ, муборизаи аҳлу ноаҳл, ақлу чаҳл, илму дин некию бадӣ ва шодии андӯҳ дар шакли услуби ҳосӣ Мазмун акс ёфтааст. Дар бисёр ғазалҳои шоир чунин шӯридаҳотирӣ ва афкори зидди замонавӣ бо таъбирот ва кинояҳои сермаънии тунду тези нишонрас истифода меёбанд. Дар баробари ин ғазалҳое низ ҳастанд, ки вазъи ноҳуши замони шоир ва кирдорҳои хуноки замонадоронро бепарда инъикос менамоянд. Масалан, ҳамин ки ғазалҳои «Дилбари номехрубон доим дилам хун мекунад», «Кошкӣ як назари марҳамат аз ёр шавад», «Намехоҳам касеро чанд бо ман ҳамнишин гардад», «Ба сина ишқи чонсӯзаш шарар бар ҷони ман мезад» ва амсоли инҳо ба мутолиа расиданд, мазмуни зидди замонавӣ ва эътирози шоири инсонпарвару ҳаётдуст ба осонӣ дарк мешавад. Чунин аст фошгӯи Мазмун дар ҳаққи айёми бесару сомон, бераҳму шавқат ва пуршӯри шари феодалии асри ХҶII ва ибтидои асри ХҶIII мебошад. Мазмун ҳаёти замонро ҳамчун аёну моҳияти ҳастии одам гаштаву баргашта тараннум намуда парда аз рӯи дасисаҳои тақвою тақводорӣ, зухду зухдфурӯшӣ ва риёкории авомфиребии зумраи чоҳилон мебардорад. Шоир назарфиребии ҳарзагӯйро саҳт музаммат намудааст.

Мазмуни Зарободӣ таронасароӣ бузурги ишқи ҷавонӣ, ишқи зебоӣ табиати дилрабо ва хушдилию хушҳолии олами покгинат аст. Ӯ дар ин бобат ошиқи гузарост ва гуфти худаш ба ишқ варзидан шуҳрат дорад. Монанди «Кош он ёри сафаркарда биёяд бинам», «Ай маҳчабину сарви нозам». Ба ёди ҷашми масти дилбари номехрубон мирам», «Аз дарди ишқ дар дили шабҳо гиристам» ва ғайра даҳҳо балки садҳо ғазали Мазмунро мутолиа мекунад, ки ин шоири сеҳрбаён ба чӣ таъби равону оҳанги хуш ғазал мегӯяд, чи навҳаҳои рангин меорояд ва онҳоро ҷавохироти маънӣ хотамкорӣ мекунад. Баҳои чунин санъати олии шоири номиро танҳо ба гуфтаи худӣ ӯ ифода кардан мумкин аст:

Бо ҳар ки дил ба оташи ишқу муҳаббат аст.
Мазмун чунон бисӯхт, ки дуди шарар гузашт.

Дар воқеъ аз равонӣ, хушоҳангии мусиқӣ, содагии забон ва самимияти ғазалҳои ошиқонаи Мазмун мисли ғазали зерин, кас беандоза кайфияту ҳаловат мебарад ва мафтунӣ зебогиҳои ҳаёт мегардад.

Мо ошиқи рухсори ту аз рӯзи алаstem,
Он вақт рухат дида гирифтори ту ҳастем.

Мехри рухи моҳи ту ниҳон буд ба сина,
Мо рӯзи азал аҳди муҳаббат ба ту бастем.
Аз бодаи ишқи ту чунон нӯш намуда,
Саргарми майи ишқи ту мастем, ки ҳастем.
Мехри ту чунон бар дили девонаи ошиқ,
То рӯзи чазо волаву шайдои ту ҳастем.
Кардӣ назари марҳамату лутф ба Мазмун,
Беҳуд шуда аз як ниғаҳи масти ту мастем.

Чашми ҷаҳонбин, ақли расо ва дили эҳсоси шоир эҳсосоти бепоёни саршори муҳаббати одамиро ифода карда, фикри касро ба дуруст дарк намудани моҳияти дунёи моддию маънавии одамизод ва зебогии одам мутаваҷҷеҳ месозад. Барои исботи ин иддао далел аз Мазмун бисёр аст.

Вале мо ҳоло чун намуна ҳамин як байти лирикии шоирро, ки эҳсосоти бепоёни саршори муҳаббати одамиро ифода менамояд ва то чӣ андоза санъат, нафосат ва маънии латиф дорад, дида мебароем:

Муждаи омаданат ҳар нафасам меояд,
Бӯи мушкини ту аз хору хасам меояд.
Иштиёқе, ки ба дидори ту дорам, эй дӯст,
Ҳусни хуршеди ту бинам, ҳавасам меояд.

Дар лирикаи Мазмун дар симои лирикӣ худӣ шоир зоҳир мегардад, ки ӯ шахсест ниҳоят муассир ҷонсупор, вафодор, ҳаётдӯст, барои ӯ ҷуз ёр каси дигар вучуд надорад. Дар ғазалҳои Мазмун тақлиди классикии манзараи табиат ва лавҳанигории мухтасари айёми баҳорон ва вазъиятҳои гуногун дорои мавқеъ ва аҳамияти махсус мебошад. Аз ин рӯ, гулу лола, сарву суман сабо, насими шамол, булбулу қумрӣ – ҳама ба одам ба ошиқу маъшӯқ ва ба ҳам наздиканд. Чунончи дар ин порча, ки ишқу ҷавонӣ тараннум меёбад чунин хусусиятро дидан мумкин аст.

Дӯш гул дидаму рухсори ту ёдам омад,
Булбулу гул зи гирифтори ту ёдам омад.
Бо тамошои чаман рафтаму наргис дидам,
Дарзамон наргиси хуммори ту ёдам омад.

Шоир пас аз тасвири лаҳзаҳои зебоии табиат баҳор аз ноаён гузаштани ин фасли сол хабардор менамояд, ки хонандаро ба андеша водор месозад.

Ташнакомам чуръае мехоҳам аз лутфи карим,
Кош баҳре лаб занад бар сӯи ман дарёи ишқ.
Гар Зулайхоро набуда ишқи Юсуф бар сараш,
Аз маломат ҷо гирифта бар дилаш ғамҳои ишқ.

Шоир дар шуъри зерин хонандаро хушдор менамояд, ки ба қадри ҳар як лаҳзаи умр расад ва онро пурсамар гузаронад:

Дареғ, не гулу не булбули чаман монад,
Дило, ту зери куҳандорро тамошо кун.
Ба ғайри хоки дари ҷовидон наместонад,
Ба ёд рафт гулу хорро тамошо кун.
Баҳори дидаи Мазмун на беҳазон бошад,
Ҳузури оқибати корро тамошо кун.

Дар ғазалҳои Мазмун ғояи ишқ ба пояи фалсафӣ бардошта шуда бошад ҳам, балки дар он оҳангҳои иҷтимоӣ низ инъикос ёфтаанд.

Тамоми риштаҳои зиндагӣ инъикоскунандаи ҳаёти шахсии шоирро фаро мегирад, ки дар он ҳам зиндагонии шахсӣ ва ҳам муҳити шоир, дар ғазалҳои шоир тасвир гардидааст. Шоир аз гузаштани умри хеш аз гузашти ноаёни давраи ҷавонӣ гиламанд буда, хонандаро водор месозад, ки ба қадри ҳар лаҳзаи умри хеш расад.

Ба сони барку боде рафт умри бемадори ман,
Ба ғафлат сарф шуд, лекин ҳама лайлу наҳори ман.
Дами пирӣ илоҷи чораи қорам намедонам,
Дарего, рафт айёми шубоби навбахори ман.

Гарчанде ки ин як ғазали одӣ намояд ҳам, шоир тавонистааст бо ин тасвири фалсафии худ ҳақиқати ҳаёту зиндагиашро нишон диҳад.

Чи тавре ки мураттиби китоби шоир Алӣ Муҳаммадии Хуросонӣ моҳияти ғазалҳои ӯро шарҳ додаст. «Шоир ғазалро содаву самимӣ меғӯяд. Дар ғазалиёти ӯ ҳаёти иҷтимоии дур аз маркази замонаш бо тамоми ҳастӣ аксандоз аст».

Аз ин андешаҳои мунаққид чунин бармеояд, ки Мазмун дар эҷодиёти ғазал маҳорати баланди шоирӣ дошта дар эҷодиёти худ анъанаи ғании ғазалнависони гузаштара аз қабилҳои Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Саной, Аттот барин суҳанварони бузургро мавриди пайравӣ қарор додаст. Вожаи ишқ ва муродифҳои он дар ғазалиёти шоир бо тамоми тобишҳои маъноӣ ба ҷилва омадаанд.

Адабиёт:

1. Мазмуни Зарободӣ. Гузидаи ғазалиёт, таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва тавзеҳоти Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе, «Сурушан», 2002.
2. Шерозӣ Ҳ. Девони ғазалиёт. – Душанбе, «Ирфон», 1985.
3. Маҳмадшоҳ Маҳмадшоев. Тазкираи шоирони Зарафшон. – Хучанд, 2010. – с. 22

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО МАЗМУНИ ЗАРОБОДИ

Данная статья об одном из самых лучших критиков таджикской литературы Алиӣ Муҳаммадии Хуросони, который нашел десятки литературных произведений неизвестных таджикских поэтов таджикской литературы. Впервые таджикский читатель получил возможность познакомиться с лучшими работами неизвестных поэтов, которых, к сожалению, не смогли найти ни в каких источниках до сегодняшнего дня. Мазмуни Зарободи один из таких поэтов который был представлен читателю исключительно старанием и усилием Алиӣ Муҳаммадии Хуросони

Ключевые слова: таджикские поэты, неизвестные поэты, литературные произведения, Мазмуни Зарободи, возможность, Алиӣ Муҳаммадии Хуросони.

MAZMUNI ZEROBODI AND HIS LITEARTURE HARITAGE

This article is about one of the best Tajik literary critic Alii Muhammadii Khurosoni who found dozens literary works of many unknown Tajik poets in Tajik history of literature. For the first time the Tajik reader have opportunities to introduce with the best works of the unknown poets who are unfortunately, didn't recorded in any available sources till nowadays. Mazmuni Zarobodi is one of this poets who was introduced to the readers exactly by the efforts and troubles of Alii Muhammadii Khurosoni.

Key words: Tajik poets, unknown, literary works, Mazmuni Zarobodi, opportunities, Alii Muhammm

ЗАБОНШИНОСӢ

УНСУРҲОИ СУБСТРАТӢ ДАР МИКРОТОПОНИМИЯИ ВОДИИ ҲИСОР

Олимҷон Маҳмадҷонов

декани факултети забонҳои Шарқи ДДЗТ ба номи Сотим Улузода, профессор

Дар мақола суҳан дар бораи номвожаҳои ҷуғрофие меравад, ки бештар дар маҳалҳои қисмати шимолии водии Ҳисори Тоҷикистон ба мушоҳида мерасанд ва дар заминаи маводи лугавии забони муосири тоҷикӣ маънидод намешаванд. Ин навъи топонимҳо танҳо дар асоси маводи забонҳои бостонии эронӣ шарҳу маънӣ мешаванд ва гурӯҳи топонимҳои субстратии минтақаро ташкил медиҳанд.

Калидвожаҳо: топоним, микротопоним, ономастика, забонҳои шарқи эронӣ (сугдӣ, бохтарӣ, ягнобӣ), гурӯҳи забонҳои помирӣ, унсурҳои субстратӣ, топоформант, тополексема.

Номвожаҳои ҷуғрофии минтақаи Ҳисор чун дигар манотиқи Тоҷикистон дар тӯли асрҳои зиёде қабат ба қабат ташаккул ёфта, ба низом даромадааст. Ин аст, ки дар луғати топонимии ин куҳандиёр имрӯз метавонем ба номвожаҳое дучор оем, ки аз нигоҳи баромад ва мансубият ба забонҳои гуногун иртибот дошта бошанд.

Мусаллам аст, ки топонимҳо маҳсули забонанд ва номшинос В. А. Никонов бамаврид қайд мекунад, ки "...топонимҳо унсурҳои давраҳои гуногуни забонро вобаста ба ҳаёти ворисонашон дар худ таҷассум мекунанд ва бинобар ин онҳо, пеш аз ҳама, барои ҳаллу фасли як қатор масъалаҳои баҳсталабу ҳанӯз ҳалнашудаи забоншиносии муосир зарур шуда мемонанд" (9, 12).

Дар ин доира яке аз минтақаҳои аз назари донишмандон дурмонда, вале аз ҷиҳати забоншиносӣ арзишманд ва хеле муҳиму судманд минтақаи шимолии водии Ҳисор ба шумор меравад. Маълум аст, ки аз давраҳои қадим то ба имрӯз дар ин водӣ қавмҳои эронизабону эронитабор зиндагӣ мекарданд ва мусаллам аст, ки як қисми калони номвожаҳои ҷуғрофии қисмати шимолии водии Ҳисорро топоним ва микротопонимҳои шарқии эронӣ ташкил медиҳанд. Дар забоншиносии муосир ин намуди номвожаҳоро ба гурӯҳи топонимҳои субстратӣ шомил намудаанд. Истилоҳи топонимҳои субстратӣ чунин навъи номвожаҳои ҷуғрофии маҳалро дар назар доранд, ки онҳоро муҳаққиқони номшинос аз рӯи қабатҳои забонӣ ба забонҳои қавму миллате мансуб донистаанд, ки ин забонҳо дар ин воҳаи ҷуғрофӣ таърихан густариш доштаанд ва ё мардумонаш бо ин забонҳо замоне дар ин минтақа гуфтугӯ мекардаанд. Дар доираи маводи топонимии водӣ шумораи ин навъи номвожаҳо аз нисф зиёди маҷмӯи номвожаҳои маҳалро ташкил медиҳанд. Ба ин гурӯҳ дар мадди аввал номвожаҳое дохил мешаванд, ки онҳоро танҳо дар асоси маводи забонҳои шарқи эронӣ (сугдӣ, бохтарӣ, ягнобӣ ва забонҳои имрӯзаи помирӣ) шарҳу эзоҳ додан мумкин аст.

Таҳлилу баррасии маъхазҳои таърихӣ ва бостоншиносию ҷуғрофии Осиёи Миёна нишон медиҳанд, ки аз замони қадим ин минтақаҳо макони зисти доимӣ ва ҳудуди рафтуомад ва кӯчишу гузариши қавму қабилаи гуногунзабону мухталифнаҷод қарор доштааст. Ба ин гуфтаҳо метавон харитаи таърихии Роҳи Бузурги Абреширо

илова намуд, ки чандин асрҳо хати тичорати мардумони минтақаҳои бузурги олам аз ҳудуди ин сарзамини бостонӣ уBUR намудааст ва то имрӯз дар баъзе маҳалҳои Тоҷикистон осори ин ҳамоиши бузурги тичоратӣ фарҳангиро дучор омадан мумкин аст. Албатта ҳамаи ин падидаҳои таърихӣ дар зиндагӣ ва ҳаёти ҳаррӯзаи мардумони ин сарзамин осори худро боқӣ гузоштаанд. Илова ба ин, мо аз омӯзишу пажӯҳиши анҷомдодаи донишмандон доир ба хусусиятҳои этнолингвистии ин минтақаи чуғрофӣ чунин хулоса гирифтанд мумкин аст, ки аҳолии қисме аз деҳаҳои мавзеи Варзоб ва болооби дараи водии Ромит мардумони яғнобӣ ва мастчоҳиёне будаанд, ки дар аввали солҳои 70-уми асри XIX аз сарғаи Зарафшон ба ин ҷо омада маскун шудаанд (19, 405).

Ҳоло дар баъзе деҳоти водии Варзоб яғнобизабонон ба таври пароканда ва дар ҳамҷавори бо мардумони тоҷикзабон зиндагӣ мекунанд ва аксари онҳо бо забони яғнобӣ гуфтугӯ мекунанд. Ҳарчанд ки бештари номвожаҳои маҳалли сукунати мардуми яғнобизабон дар заминаи забонҳои эронии шарқӣ ва махсусан, забони бостонии суғдӣ зуҳур карда бошанд ҳам, мо то ҳол далели дар ин минтақа муқимӣ будани мардумони яғнобизабонро ба даст надорем. Мардумони яғнобизабони минтақаи ҳамворзамини шимолии водии Ҳисор ҳамеша таъкид менамоянд, ки падару бобоёнашон саду панҷоҳ – дусад сол пеш аз кӯҳистони водии Яғнобдара ба ин ҷо кӯчида омадаанд.

Бо назардошти хусусиятҳои марбут ба топонимияи водии Ҳисор, сарғаи Зарафшон (водии Яғноб ва Мастчоҳ) гуфтан мумкин аст, ки аҳолии ин минтақаҳо таърихан умумияти ягонаи этникую фарҳангӣ доштаанд, ки бо номи як маҳал (Кӯҳистон) шинохта мешуданд ва исми мардумонаш "галча" (кӯҳистонӣ) буд.

Бо вучуди он, ки забони яғнобӣ дар ғӯиши мардуми бумии водии Ҳисор аз байн рафтааст, вале дар низоми микротопонимии он ҳамчун чузъҳои устувор дар шакли вожаҳои субстрати суғдӣ (яғнобӣ) дар тӯли қарнҳо ҳифз шудааст. Ба ин гурӯҳ топоним ва микротопонимҳоеро дохил намудан мумкин аст, ки бо чунин воситаҳои топонимсозии забони яғнобӣ (суғдӣ) ташаккул ёфтаанд:

Топонимҳо бо лексемаи **ғар //ғър**. Вожаи "ғар" (мавзеҳои кӯҳӣ) дар забони яғнобӣ ба маънои "кӯҳ" қор фармуда мешавад. Ин истилоҳи чуғрофӣ дар низоми топонимияи маҳалҳои водии Ҳисор ғолибан дар таркиби ойконимҳои Беғар//Зери Ғар, Ғарипод//Ғари Под, Варози Ғар, Тағар, Ғаразой, Овтағар, Лифиғар, Шавғар //Шовғар, Руфиғар маҳфуз мондааст. Тополексемаи мазкур дар дигар минтақаҳои густариши забонҳои эронӣ низ ба чашм мерасад. Аз ҷумла, дар Давлати исломии Афғонистон тополексемаи маъруфи Спинғар (заб. пашту "кӯҳи сафед ё мрамарин") ва забонҳои мустаъмали помирӣ (рӯшонӣ, шуғнонӣ) ба маънии «санг» истифода шавад ҳам, ҳамчун компоненти топонимсоз дар низоми топонимии минтақаи маънои "кӯҳ"-ро дорад. Ин шакли топонимӣ дар дигар манотиқи ҷумҳурӣ дар таркиби номвожаҳои чуғрофии навоҳии вилояти Хатлон (Данғара //Донғара), Тавилдара (Пашъмғар), Дарвоз (Эъғар), Ховалинг (Эъғара) низ мавҷуд аст. Ин тополексемаи таърихӣ дар сарчашмаҳои бостонии забони суғдӣ дар шакли ү'г- (үг), ба мушоҳида мерасад, ки он маънои "кӯҳ"-ро ифода мекунад (5, 419). Муродифи русии ин истилоҳ «гора» мебошад, ки дар маъхазҳои хаттии забонҳои эронии бостонӣ ба таври зайл ишора шудааст: заб. у.э. garī ба маънои «кӯҳ», дар заб. ҳ.а. guerī > ҳ.о. guorī > ҳ.қ. (санскрит) girī > ав. gairī > мид. gairī > юн.қ. gairika ба маънои «кӯҳ, кӯҳистонӣ» (12, 44).

Инчунин дар маводи топонимии минтақаи шимолии водии Ҳисор шаклҳои ғӯиши номвожа ба таври Ғъри Сурх, Паси Ғър, Сари Ғър ба мушоҳида расид, ки ба андешаи мо, гунаҳои лаҳҷавии калимаи мазкур мебошанд. Албатта чунин тарзи кӯтоҳшавӣ ва ё ҳазф шудани овозҳои садодор дар таркиби калима дар савтиёти лаҳҷаҳои ҷанубии кишвар падидаи маъмулӣ ба шумор меравад, ки онро шевашиносон дар таркиби як идда калимаҳо сабт намудаанд ва ин омилро таърихан табдилшавии овози кӯтоҳи *a* ба овози ғайрилатинии *ъ* маънидод намудаанд (8, 45 - 48).

Топонимҳо бо лексемаи **рӯд //рӯт**. Дар заминаи ин тополексема дар низоми номвожаҳои чуғрофии маҳалҳои шимолии водии Ҳисор асосан гидронимҳо ба вуҷуд омадаанд. Ин тополексема дар маводи топонимии минтақаи шимолии водии Ҳисор то андозае сермаҳсул ва серистеъмол маҳсуб меёбад ва номвожаҳои зиёдеро мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар сохторашон лексемаи мазкур сабт ёфтааст, аз қабилҳои гидронимҳои Гичрӯд(т), Намнарӯд, Дарайи Ватрӯта, Пакрӯд, Гижрӯд, Оврӯт, Даҳани Оврӯт, Зигирӯд (номи шохобчаҳо). Эҳтимол меравад, ки он бо форманти раут //роути забони имрӯзаи яғнобӣ, ки ба маънои "дарёчаи кӯҳӣ" (16, 96). истифода мешавад, алоқаманд бошанд. Ҳамчунин ин тополексема дар таркиби номвожаи маҳалли Зимчирӯд дар дараи Варзоб ба назар расид. Бояд таъкид намуд, ки чунин тарз ташаккули топонимҳо бештар хоси маҳалҳои атрофии навоҳии Варзобу Ромити водии Ҳисор мебошад ва асосан дар ҳудуди ин минтақа интишор ёфтаанд.

Топонимҳо бо лексикаи «**нов**» (ҷар, ҷарӣ, дараи хурд). Тополексемаи «нов» дар забонҳои шарқии эронӣ ба маънои "дара" истифода мешавад. Ба монанди топоними Яғноб//Яхнов, ки он аз лексемаи топонимсози «нов» ба маънои «дара» ва гидроними «ях ё оби хунук ё яхин» ташаккул ёфтааст. Ин лексема дар маводи топонимии гирдовардаи мо хеле сермаҳсул ба ҳисоб меравад ва дар таркиби шумораи зиёди топонимҳои маҳалҳои дараи Ромит ва Варзоб ба мушоҳида мерасад. Аз қабилҳои: Нов, Новак, Новаки Поён, Новаки Боло (номи деҳаҳо), Такканов, Нови Шодӣ, Нови Рост (номи ағбаҳо), Нови Тирако, Нови Чормағзак, Нови Шоҳи Такка (номи дараҳо) ва ғайра.

Топонимҳо бо лексемаи – **кант // кат**. Ин тополексема дар таркиби номвожаҳои чуғрофии маҳалҳои ҳамчавори водии Яғноб ва Фалғар ба чашм мерасад. ба монанди Куркат (ағбае, ки дар кӯҳи ҳамчавори ноҳияи Куркати Вилояти Суғд мавқеъ дорад), Пискант (деҳа дар дараи Ромит). Ин лексема дар доираи топонимияи забонҳои эронӣ ба шакли – **кад** (كَد), - **kat** (كَت), - **kand** (كَنْد), - **gand** (گَنْد), **kent**(كَنْت) вомехӯрад. Шакли – **кад** аз ҳама маъмултар ва серистеъмолтар ба шумор меравад ва қаринаҳои савтиётии он дар шакли - **gand// - kand** арабишуда ва шакли **kent //kant** туркишудаи он мебошанд. Дар забонҳои эронии бостон аз чумла, забони суғдӣ қадим шаклҳои – **кад** (كَد), – **kat** (كَت), – **kand** (كَنْد) серистифода ва сермаҳсул буда, дар заминаи ин тополексемаҳо номвожаҳои бостонии зиёде ташаккул ёфтаанд, ба монанди Чочкат//Чочканд//Шошканд// Тошканд, Самарқанд//Самарканд, Куркат//Куркент, Панҷакат// Панҷаканд //Панҷакент, ва ғ., ки дар ҳамаи ин номвожаҳои чуғрофӣ тополексемаи мазкур ба маънои «шаҳр, зистгоҳ ва маҳалли сукунати мардумон» омадааст.

Маълум аст, ки пас аз истилои араб ва то андозае танг шудани доираи истеъмоли забони суғдӣ дар Мовароуннаҳр дар аввалҳои қарни X-XI шакли суғдӣ ин тополексема каммаҳсул гардидааст, вале муодили туркии он дар ин давра ва минбаъд сермаҳсул ва серистеъмол шудааст (18, 10). Дар забони имрӯзаи яғнобӣ шакли «кат//кад» мавҷуд аст, ки ба маънои "хона, хучра, манзили зист" меояд (9, 385; 6, 110). Ҳамчунин бояд ёдовар шуд, ки унсури топонимсози дигареро дар ин минтақа ҳангоми гирдоварии маводи топонимии маҳал ба мушоҳида гирифтём, ки аз ҷиҳати маъно ба ин тополексема хеле наздик аст. Ин анҷомаи номвожасозии бостонии – **канс// - кас** дар таркиби топонимҳои Тиканс (дараи Ромит) ва ё номвожаи Кансе (дараи Яғноб) аз ҷиҳати семантика ба тополексемаи «**кант// кат// кад**» наздик аст. Баъзе муҳаққиқони бостоншиносии минтақаҳои Осиёи Миёна сарчашмаи баромади ҳардуи ин вожаҳоро аз як реша доништаанд (4, 1936), ки ба андешаи мо низ то андозае робитаи мантиқӣ дар онҳо дида мешавад.

Топонимҳо бо лексемаи **зой// зол// зе (е)**. Калимаи «зой» дар забони бостонии суғдӣ ва ҳамчунин яғнобии имрӯза маънои "замин" ва "киштгоҳ" – ро дорад ва дар низоми топонимии минтақаи шимолии Ҳисори имрӯза хеле серистифода ва сермаҳсул мебошад. Дар доираи маводи гирдовардаи мо номвожаҳои чуғрофии зиёдеро дучор омадан мумкин аст, ки ба ҳамин маънӣ низ далолат мекунад: Зой, Ҷомзе, Охзов//

Окзой, Нови Варзой, Фарки Зой, Сари Зой, Рӯи Фаризой, Тегзой, Зойахок. Таҳқиқгарони забони яғнобӣ ин лексемаро ба шакли Z'uh- и сугдӣ нисбат додаанд, ки ба маънии зикршударо таъкид менамояд (1, 285).

Топонимҳо бо лексемаи **мен//майн**. Тополексемаи мазкур дар низоми топонимии маҳалҳои мавриди назар доираи истифодаи нисбатан маҳдуд дорад дар забони яғнобӣ калимаи мен//майн//мейн ба маънои "зистгоҳ, деҳа, истиқоматгоҳ" (6, 106) омадааст. Дар топонимияи маҳалҳои дараи Ромит ва Варзоб номвожаҳои чуғрофӣ зайро бо ин тополексема ташаккул ёфтаанд, ки ба ҳамин маънӣ ишорат мекунад: Сари Майн, Тиги Мейн, Миёнамен, Зуғутмен ва ғайра. Хусусияти чуғрофӣ маҳалҳои мазкур ва мавқеи ҷойгиршавии онҳо низ ифодакунандаи маънии боло мебошанд.

Топонимҳо бо тополексемаи **хуф (хӯф //коф) //хуфак**. Мусаллам аст, ки истилоҳи чуғрофӣ тоҷикии «кӯх», ки дар забонҳои қадимаи эронӣ аз ҷумла, забони авестой шакли *kaifā* //kaifa, дар забони порсии қадим *kaufa* ва дар порсии миёна *kōf* //kōh дошт (14, 13), ҳоло дар забонҳои мустаъмали помирӣ дар шакли хуф ё хӯф //хӯф ба кор меравад (3, 37). Чунин шакли топонимсоз дар топонимикони маҳалҳои мухталифи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ба хубӣ мушоҳида мешавад ва аз тарафи пажӯҳандагони ин минтақа ҳамаҷониба мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор ёфтаанд (3; 10-11; 7). Дар низоми топонимии минтақаи шимолии Ҳисор дар номвожаи чуғрофӣ Кофи Чинраҳа (деҳаи Коҳуи дараи Ромит) мушоҳида гардид, ки қисмати аввали он дар ифодаи "кӯх" омадааст. Ҳамчунин дар ин минтақа деҳаи Хуф//Хуфак мавҷуд аст, ки аз рӯи релефи маҳал ва мавқеи ҷойгиршавиаш ба теппа ва баландӣ далолат мекунад. Эҳтимол меравад, ки ин топонимҳо бо лексемаи хӯф//хуф - и забонҳои помирӣ ҳамнисбат бошанд, чунки дар ҳар ду маврид ҳам ба мавзёҳои кӯхдор ва талу теппаҳои маҳал ишорат мекунад.

Дар баробари тополексемаҳои зикршуда дар низоми топонимии минтақаи шимолии водии Ҳисор як гурӯҳ унсурҳои номвожасозии забонҳои шарқӣ эроние дида мешаванд, ки онҳо бештар хусусияти формантӣ – анҷомавӣ доранд. Чунин навъи топоформантҳо дар доираи номвожаҳои чуғрофӣ маҳалҳои Осиёи Миёна ва ҳатто берун аз он, минҷумла дар ҳудуди интишор ва густариши забонҳои шарқӣ ва ғарбии эронӣ хеле серистифода ва маъмул ба шумор мераванд.

Ба чунин воситаҳои топонимсоз як қатор формантҳоеро дохил намудан мумкин аст, ки онҳо дар чорҷӯбаи маводи гирдовардаи мо нисбатан сермаҳсул ҳастанд. Ба ин гурӯҳи анҷомаҳои номвожасозии - мит, харф//харв, - вара//бара, - лох, - калф ва ғайраро дохил намудан мумкин аст.

Анҷомаи номвожасозии шакли – **мит**. Ин анҷомаи маконсозии *mit*// *med*- мебошад ва бо вожаи авестои **maeda**, ки бо маънои "ҷои зист, хона, ҷой" (2, 1073) меояд, марбут аст. Инчунин дар сарчашмаҳои хаттӣ ин анҷомаи номсоз дар таркиби як гурӯҳи номвожаҳои чуғрофӣ маҳалҳо низ дар шакли анҷомаи (ميټن) **medan**, (ميټن) **metan** омадааст. Форманти мазкур аксаран дар таркиби номи деҳу шаҳрҳо меояд ва бо вожаи сугдӣ **m'y'd'n** (2, 1073) ва авестои **maedana** "майҳан, хона, ҷои зист" алоқаманд аст. Ҳудуди интишори ин навъи топонимҳо мунтаҳо қаламрави забони сугдӣ ба ҳисоб меравад ва ин топоформант аллақай дар асри IХ-Х ҳамчун унсури номвожасоз беаҳсул ба шумор мерафтааст (18, 10).

Ҳамзамон бояд зикр намуд, ки аз ҳамин вожаи бостонии эронии *maidana* > *mehan* > *mihan* зухур намудааст, ки дар адабиёти классики форсу тоҷик ва забонҳои имрӯзаи форсӣ ва дарӣ дар шакли «меҳан //миҳан //майҳан» ба маънои ҷойи зист, ватан, зодгоҳ хеле маъмул ва серистифода аст. Аз ҳамин реша дар забони ҳиндӣ қадим (санскрит) вожаи *metaḥ* ба вуҷуд омадааст, ки феълан дар забони ҳиндӣ имрӯза маънои "истіқоматгоҳ, ҷои зист" – ро дорад ва дар низоми топонимии маҳал низ мавриди истифода қарор ёфтааст. Дар забонҳои мустаъмали помирӣ ин вожа шакли **mēd//muḍ**-ро гирифтааст ва дар номвожаҳо ба ҳамин маъно мавриди истифода мебошад. Дар доираи маводи гирдовардаи мо топонимҳои Ромит //Роумит, Кумет//Кумит, Ремит бо ин формант ташаккул ёфтаанд.

Анҷомаи топонимсозӣ – **харф //харв //ғарф //ғарв //арф**. Топоформанти мазкур бо гунаҳои гуфтори он дар низоми топонимии маҳалҳои гуногуни Осиёи Миёна ва минҷумла Тоҷикистон доираи фароҳи истифода дорад ва аксари муҳаққиқони таърихи забони тоҷикӣ ба он андешаанд, ки ҳамаи ин қаринаҳои ғӯишӣ мансуби як вожаи умумӣ мебошанд, ки дар минтақаҳои гуногуни интишори забонҳои эронӣ гунаҳои зиёдеро вобаста ба хусусиёти фонетикии ғӯишҳои ба маҳал пайдо намудаанд. Аз ҷумла, яке аз муҳаққиқони варзидаи шевашиноси тоҷик А.З.Розенфельд анҷомаи номвожасози мазкурро дар доираи топонимияи минтақаҳои Ванҷ ва Дарвози ВМКБ дар шакли – харф//харв (дар топонимҳои Техарф, Вишхарв), дар худуди ноҳияҳои водии Рашт дар шакли– харф //карф (Муҷахарф //Мучихарф/в, Ҳалқарф //Ҳалқарф) ва дар қисмати Зиддии минтақаи Варзоб – хӯруф //хриф (мавзеи Ови Хриф) (14, 80) сабт ва таҳқиқ намудаю ба хулосае меояд, ки ин форманти топонимсоз дар ифодаи "водӣ, дашт ва ё дарёчаи кӯҳие, ки аз миёнаи водӣ мегузарад" омада метавонад (13, 408). Чи тавре ки аз тарзи ташаккули ин анҷома бармеояд, ин форманти номвожасоз дар низоми топонимии маҳалҳои гуногун ҳам гидроним ва ҳам ойқониму ороним сохтааст.

Илова ба ин, анҷомаи топонимсози мазкур дар шакли – харв//харф дар як қатор забонҳои мустаъмали помирӣ бо гунаҳои савтиётии **šarv// šorv// šurv** ҳоло ҳамчун калимаи мустақил ба маънои "теппа, баландӣ, об – дарёчаи кӯҳӣ" истифода мешавад. Донишманди номшинос Р.Х. Додихудоев форманти мазкурро ба қатори анҷомаҳои дохил менамояд, ки маъноии луғавии онҳоро танҳо дар заминаи омӯзиш ва пажӯҳиши хусусиятҳои семантикии номвожаҳои ҷуғрофии маҳалҳо барқарор кардан мумкин аст (3, 73 -74). Агар ба муҳити ҷуғрофии ин навъи топонимҳо ва мавқеи ҷойгиршавии онҳо назар афканем, ба ҳубӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки номвожаҳои ҷуғрофии бо анҷомаи харв //харф ба вучуд омада, воқеан дар маҳалҳои ҷойгир шудаанд, ки аз ду тараф бо водихо ихота шудаанд ва ё наҳре ё дарёчае аз байни онҳо мегузарад. Дар маводи гирдовардаи мо низ топонимҳои Танахарф //Тунихарв, Чихарф, Лошхарф //Лошхарв, Кӯдахарф// Кудихарф, Шиғарф (деҳаҳо) ва Ғусхарф (деҳа) ба ҳамин маънӣ омадаанд ва мавқеи ҷойгиршавиашон низ аз ин маънӣ ғӯвоҳӣ медиҳад. Аксари пажӯҳандагони номшинос анҷомаи мазкурро дар ин ё он маҳали густариши забонҳои эронӣ ба риштаи таҳқиқ қашидаю аз он натиҷагирӣ намудаанд, ки вожаҳои харвдег-и заб. язг., харев// харавек – и заб. ишк., шарведоч -и заб.шугн. ва чирав – и заб. вахонӣ ба як маънӣ "водӣ, дарае, ки аз байни он дарёчаи кӯҳӣ ҷорӣ мешавад" далолат мекунад (15, 163).

Анҷомаи топонимсози – хок//хо. Ин анҷомаи номвожасоз дар низоми топонимии водии Варзоб ва Ромит навъҳои гуногуни вожаҳои ҷуғрофиро сохтааст, ки онҳо бо истилоҳи гидронимия – мавзёҳои марбут ба обу обёриро ташкил додаанд. Ба ин гурӯҳ топонимҳои Панҷхок (деҳа), Хоксорак (ағбаи пуроб), Хоки Тағар (чашмаи таги кӯҳ), Ағбаи Хокӣ (ағбаи чашмадор), Хучии Санҷхок (номи чашмаи шифобахш) ва ғайраро шомил намудан мумкин аст, ки яке аз ҷузъҳои онҳо бо ин анҷома сохта шудааст. Ҳамчунин ин топоформант дар забонҳои мустаъмали помирӣ ва яғнобӣ шаклҳои гуногуни истифода дорад ва дар низоми топонимии ин маҳалҳо серистеъмол мебошанд: масалан, дар забони язг. вожаи «хёк» ба маънии об, чашма; дар заб. рошорв. вожаи «хāу» - "шоҳоб, дарёча"; дар заб. ванҷ. қадим «хек» ба ифодаи "об, ҷӯй"; дар заб. мунҷ. «хига» ба маънои "чашма"; дар заб. вах. вожаи «к'к» – "чашма"; дар забони рӯш. (хуф.) хāу- "об, чашма"; дар заб. яғн. «хок» - "об, чашма" омадааст ва дар сарчашмаҳои хаттии забонҳои бостонии эронӣ қаринаи ин вожаро дар шакли «ха, хо» - "чашма" (заб. ав.) (21, 158; 19, 56) дучор шудан мумкин аст, ки ҳамаи онҳо аз як сарчашма маншаъ гирифтаанд. Бояд зикр намуд, ки ин вожа дар ҳама маврид ба маънои "об, ҷӯй, чашма ва ё дарёча" омадааст. Дар забони имрӯзаи осетинӣ калимаи «хи» низ мавҷуд аст, ки ба ифодаи "об, ҷӯй ва хатто дарё" истифода мешавад (21, 25), ки аксари донишмандони бостоншинос онро қаринаи фонетикии анҷомаи мазкур маҳсуб донистаанд.

Анчомаи топонимии – **ин.** Мулвин (мавзеи истиқоматӣ), Солин (ҷойи ғайримаскунӣ), Кишин (маҳалли зист), Алахчин (деҳа). Чунин анчомаи номвожасоз таърихан дар забони суғдӣ дар шакли – уупа(-ууп) мавҷуд будааст, ки асосан бо исмҳо меояд (17, 96) ва дар низоми номвожаҳои ҷуғрофии маҳалҳои сарғаҳи Зарафшон низ доираи зиёди истифода доранд.

Хулоса, таҳлилу баррасии маводи топонимии шарқии эронии минтақаи шимолии водии Ҳисори Тоҷикистон нишон медиҳад, ки:

а) дар ҳудуди минтақаи мазкур таъсири мутақобила ва муассири ду гурӯҳи забонҳо (шарқӣэронӣ ва ғарбӣэронӣ) ҷой доштааст, ки он дар системаи номвожаҳои ҷуғрофии маҳал ба таври равшан инъикос гардидааст;

б) унсурҳои номвожасози шарқӣэронӣ дар ташаккули маводи топонимии минтақа нақши барҷаста ва ғаёл доранд, ки ин дар заминаи хусусиятҳои ҷуғрофии маҳал ва ландшафту релефи он зухур намудаанд;

в) сарнавишти таърихии аксарияти топонимҳои субстратии минтақа бо номвожаҳои ҷуғрофии манотиқи густариши забонҳои суғдӣву помирӣ (Помиру сарғаҳи Зарафшон) умумияти зиёде доранд ва ин умумият нишонгари он аст, ки номвожаҳои мазкур меросбари забонҳои мебошанд, ки солиёни дароз дар ин минтақа интишор ёфтаю дар гуфтори мардуми водӣ мавриди истифода қарор доштаанд;

г) тополексема ва топоформантҳои субстратии ин минтақаро танҳо дар натиҷаи қиёс бо номвожаҳои ҷуғрофии навоҳии дигари ҷумҳурӣ ва махсусан навоҳии ҳамҷавори он Фалғару Ягноб, Мастҷоҳу Айнӣ, Рашту Дарвоз метавон шарҳу маънидод намуд.

Китобнома:

1. Андреев М.С., Пещерова Е.М. Ягнобские тексты. – М. - Л., 1957. - 256 с.
2. Bahrami E. Dictionary of the Avesta. – V. 1/2/3/4/.- Balkh, 1369, - 3552 p.
3. Додихудоев Р.Х. Памирская микротопонимия (Исследование и материалы).- Душанбе: Ирфон, 1975. – 164 с.
4. Климчицкий С.И. Название Согдианы в топонимике Таджикистана// Записки Института восточных языков АН СССР. – М.-Л., 1936, №6.- С.6.
5. Лившиц В. А., Хромов А. Л. Согдийский язык // Основы иранского языкознания. Т.2. – М., 1981, - С. 347- 514.
6. Мирзозода С. Луғати ягнобӣ – тоҷикӣ. – Душанбе, 2002, - С. 106
7. Насридиншоев А.Н. Микротопонимияи Помири Шарқӣ (таҳқиқоти забоншиносӣ). – Душанбе, 2005. – 122 с.
8. Неменова Р.Л., Ҷӯраев Ф. Шеваи чанубии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Душанбе, 1980.- С. 45 – 48.
9. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь. – М., 1966.- С. 365.
10. Офаридаев Офаридаев Н. Микротопонимия Ванджа и Дарваза. – Душанбе, 1991. – 175 с.
11. Офаридаев Н. Лингвистическое исследование ойконимии Горного Бадахшана: АДД, - Душанбе, 2002. – 38 с.
12. Расторгуева В.С. Опыт сравнительно-историческая грамматика западно-иранских языков. Фонология. – М., 1990. – 353 с.
13. Розенфельд А.З. Материалы по этнографии и топонимии Ванджа // Издательство ГО, Т. 85, № 4. – М., 1953. – С. 394 - 404.
14. Розенфельд А.З. Топонимика Ванджа //Топонимика Востока. – М., 1962. – С. 273 – 280.
15. Розенфельд А.З. Заметки по гидронимии Юго-восточного Таджикистана// Топонимика Востока. – М., 1964. – С.173 - 176.
16. Саймиддинов Д. Лексика среднеперсидского языка: АДД, – Душанбе, 1998. – 38 с.
17. Хромов А. Л. Еще раз о согдийском топоформанте – УВ // Изв. АН. Тадж. ССР. Отд. общ. наук. – 1968. – Вып. 3 (53). – С. 85 – 87.

18. Хромов А.Л. Согдийская топонимия верховьев Зеравшана // Топонимика Востока. – М., 1969. – С. 57 – 99.
19. Хромов А.Л. Историко- лингвистическое исследование Ягноба и Верхнего Зарафшана. Топонимия Ягноба и Верхнего Зерафшана: Дисс. докт. фил. наук. - Душанбе, 1970 – 478 с.
20. Хромов А. Л. О структурных особенностях иранской топонимии Маверуннахра в период IХ – XI вв. // Восточная филология. – Душанбе, 1974. – С. 3-25.
21. Цагаева А.Дз. Топонимы Северной Осетии. – Орджоникидзе, 1971. – Т. 1. – 228 с.
22. Эдельман Дж. И Язгулямский язык. – М., 1966. – 219с.

СУБСТРАТНЫЕ КОМПОНЕНТЫ В МИКРОТОПОНИМИИ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ ТАДЖИКИСТАНА

Олимджон МАХМАДЖОНОВ

В статье, на примере топонимии и микротопонимии Гиссарской долины Таджикистана, рассматриваются широкоупотребляемые в северной части данного региона топоформанты и тополексемы, которые не объясняются на базе современного таджикского языка. Такие топонимические компоненты относятся к древне или среднеиранским языковым группам (древнеперсидским, бухтарским, согдийским) и интерпретируются на базе материалов современных восточноиранских языков (группы памирских языков и ягнобского языка.)

Ключевые слова: топоним, микротопоним, ономастика, субстратные компоненты, топоформант, тополексема, восточноиранские языки, группа памирских языков, ягнобский язык.

SUBSTRATE COMPONENTS OF MICROTOPYNYM OF GISSAR VALLEY IN TAJIKISTAN

Olimjon MAHMADJONOV

In the article, on the bases of toponyms and microtoponyms of Gissar valley of Tajikistan, taken under consideration the topoformants and topolexemes which are widely used in the North part of the mentioned region. Such toponym components belong to Old or Middle Iranian group of languages (Old Persian, Bactrian, Sogdian) and interpret on the bases of materials of modern East-Iranian languages (Pamir group of languages and Yagnob language).

Key words: toponym, microtoponym, topoformants, topolexemes, substrate components, Old or Middle Iranian group of languages (Old Persian, Bactrian, Sogdian).

*Маҳмадҷонов Олимҷон Обидҷонович - доктори илми филология, профессор, декани факултети забонҳои Шарқи ДДЗТ ба номи Сотим Улугзода
Махмаджонов Олимджон Обиджонович - доктор филологических наук, профессор, декан факультета Восточных языков ТГИЯ имени Сотима*

ЖУРНАЛИСТИКА

БАЪЗЕ ПРОБЛЕМАҶО ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ИХТИСОСҶОИ ЖУРНАЛИСТӢ

*М. Муродов,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, профессор*

Дар шароити муосир бо шарофати инкишофи илму техника ва маъмул шудани воситаҳои инноватсионӣ чараёни тайёр намудани мутахассисони касбу кори гуногун, аз як тараф, сабуку осон, аз ҷониби дигар, пурпечу душвор мегардад. Агар омили сабуки дар фазои таълим фароҳам омадани имкониятҳои зиёди техникӣ бошад, душвориву мураккабӣ аз ин имкониятҳо самаранок истифода бурдан ва ба талаботи замони мувофиқ гардонидани онҳо мебошад.

Ҷарчанд омодагии касбии журналистон ба фаъолияти амалӣ саҳт алоқамандӣ дорад, аммо раванди онро бидуни тарбияи хоса яъне, мактаби илмиву амалии касбӣ наметавон тасаввур кард. Хушбахтона, илми журналистикаи тоҷик имрӯз чунин мактабро ба вуҷуд овардааст, ки он табиати ба худ хос дорад. Мавҷудияти мактаб аз собиқаи амалӣ, таҷрибаи касбӣ, тадқиқу таҳқиқи илмӣ, табодули илму амал дарак медиҳад. Ин ҷиҳатҳо дар маҷмӯъ консепсияро ба вуҷуд меоранд, ки барои муайян кардани самти ихтисос ва мушаххас намудани раванди таълим мусоидат мекунад. Ба ин маънӣ, тарбия ва тайёр намудани ихтисосмандони журналист мисли мутахассисони соҳаҳои дигар роҳи дуру дароз ва пурпечутобро фарогир аст. Ин роҳ марҳилаҳои гуногун: мувофиқшавии касбӣ дар таҳсили макотиби ҳамагонӣ, интихоби касб ва кӯшиш барои қабул ба мактаби олий; таълиму тарбияи ихтисосӣ дар мактаби олий; коромӯзӣ дар идораҳои ВАО ва амсоли инро дар бар мегирад. Миёни ин марҳилаҳо таҳсил дар мактаби олий давраи асосӣ ва муҳими гирифтани маълумоти базавии касбӣ ба шумор меравад. Зеро дар ин давра муҳассилин орзуву эҳсосоти қаблии худро месанҷанд, дар заминаи омӯзиш ҷаҳонбинияшонро васеъ мекунанд, донишҳои ихтисосӣ мегиранд ва ба ин васила қобилияту маҳорати касбияшонро дар амал озмуда сайқал медиҳанд.

Барои ноил гардидани ба ин ҷиҳатҳо омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Омили асосӣ интихоби дурусти касб аз ҷониби муҳассилин мебошад. Чи қадаре ки муҳассилини факултету шуъбаҳои рӯзноманигорӣ дар интихоби касб муносибати табиӣ, ҳолисона ва самимӣ дошта бошанд, ҳамон қадар дар раванди таълим имконияти истифодаи роҳу тариқаҳои гуногуни самарабахш ба миён меояд. Аз тарафи дигар, дар камолоти касбии журналист сифатҳои биопсихологии шахс низ таъсир мерасонад. Шояд ин хусусиятро ба назар гирифта дар аксари факултетҳои журналистикаи кишварҳои пешрафта пеш аз имтиҳоноти қабул гузаронидани суҳбат-озмун анъана шудааст. Аммо, мутаассифона, ин талаб дар донишгоҳҳои мо солҳои охир ба инбат гирифта намешавад. Гумон мекунем, агар ин усул ба роҳ монда, муносибат дар қабул ҳолисона шавад, аз як тараф, дар давраи мувофиқшавии касбии тодонишгоҳӣ тавачҷуҳ бештар мегардад, аз ҷониби дигар,

дар чараёни таҳсили мактаби олий мушкилоти тарбияи касбӣ нисбатан камтар мешавад.

Албатта, методикаи таълим дар макотиби олий, минҷумла факултету шуъбаҳои рӯзноманигорӣ анъанаи дерина дорад. Тарзи таълими журналистӣ, бо вучуди бо усули таълими касбҳои дигар монандиву умумиятҳо доштан, фарқ мекунад. Ин фарқро хусусияти раванди таълим, муносибат ба предмети омӯзиш ва ҳамчунин донишҷӯён муайян мекунад. Журналист як навъ файласуфи замони худ аст. Ҷӯро мебояд баробари аз худ кардани технологияи касбӣ, ҳамеша пайи сайқали дараҷаи фикрронии худ бошад, то дар маърифати иҷтимоӣ ва шиносонидани он ба мардум ба иштибоҳ роҳ надиҳад.

Ба ин маънӣ, дар таълими журналистӣ, пеш аз ҳама, оқилона дарёфт ва истифодаи роҳу усулҳои бедор кардани қобилияти фикрронии донишҷӯ ва ба ин васила баланд бардоштани маърифати иҷтимоӣ ва касбии ӯ, ки боиси инкишофи шахсияташ низ мегардад, заруртар аст. Ин сифатҳо танҳо бо омӯзонидани асосҳои назарии фанҳои марбути ихтисос амалӣ намегардад. Инчӯ тарафи дигари масъала - майли бештар ба фаъолияти эҷодӣ, баҳамсозии илму амал ба миён меояд. Яъне, таълим дар ихтисосҳои рӯзноманигорӣ ба ҷиҳатҳои амалӣ зиёдтар майл намуданро талаб мекунад.

Ҳамаи ин ҷиҳат ва махсусият дар стандарти давлатии ихтисоси журналистӣ бояд инъикос гардад. Зеро стандарт, аз як тараф, низоми таълимро ба шакл мебарорад, аз сӯи дигар, мундариҷаи онро ихтисосӣ мегардонад. Таҷриба ва мушоҳидаҳои солҳои охир нишон медиҳад, ки дар чараёнбахшии таълими ҷи фанҳои умумӣ ва ҷи касбӣ нисбат ба талаботи зарурӣ хосткориҳои устодон зиёдтар шудааст. Бинобар ин мудирони кафедраҳо зарур аст, ки ҳангоми таҳияи ва муҳокимаи барномаҳои таълимӣ талаботи стандартро риоя кунанд ва муаллимони фанҳои алоҳидаро водор созанд то фаъолияти таълимиашонро мувофиқи нишондодҳои он ба роҳ монанд.

Зимнан таълим дар ҳар гуна ихтисос аз ҷумла, журналистика фарогири ду ҷанба мебошад. Ҷанбаи аввал хусусияти назариву таҳиявӣ ва ё ташкилӣ ва дуҷум методиву тадрисиро дорад. Дар ин давра дар асоси стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ ва нақшаҳои таълимии ихтисосӣ дастурҳои методӣ, барномаҳои намунавию қорӣ, матни лексия, васоити таълимӣ ва китобҳои дарсӣ омода ва таълиф карда мешаванд. Таҳияи барнома ва ё навиштани дастури методиву китоби дарсӣ хусусият ва талаботи худро дорад. Ба назари аввал ҷунон ба назар мерасад, ки раванди таълими ихтисосҳои рӯзноманигорӣ бо барномаҳои намунавию қорӣ, дастуру васоити таълимӣ таъмин аст. Аммо, бояд иқрор шуд, ки шаклу мундариҷаи на ҳамаи онҳо ба талаботи таълими ихтисосӣ мувофиқат мекунанд. Дар шароити имрӯза, ки тадриҷан ба низоми таълими кредитӣ мегузарем, шаклу шеваи барномасозии анъанавӣ ҷандон созгор нестанд, балки таҷдиди назар мехоҳанд. Имрӯз моро зарур аст, ки дар барномаҳои таълим баробари зикри мавзӯҳо, шарҳи мухтасари онҳо, номгӯи адабиёт, ҳаҷми соатҳо ва саҳифаи адабиёти марбути мавзӯҳо робаста ба ҳар як дарс мушаххасан нишон диҳем. Барномаи намунавии таълимӣ танҳо барои омӯзгор нест. Таъмини донишҷӯён бо он ҳамеша ба манфиати қор аст. Аз як тараф, донишҷӯ пешакӣ ба мундариҷаи фан шинос мегардад, аз сӯи дигар, дар интиҳоби адабиёт ва истифодаи он мушкилӣ намекашад, вақт сарфа мегардад ва ниҳоят бо барнома қор қарданро ёд мегирад. Мутаассифона, то ҳол дар мо ин амал ба пуррагӣ маъмул нашудааст.

Дар шароити феълӣ яке аз роҳҳои самарабахш гардонидани чараёни таълим тартиби силаббусҳо ва таъмини донишҷӯён бо он аст. Мутаассифона, дар ин бахш низ мо аз ду ҷониб мелангем. Яъне, аввалан худамон ба моҳияти силаббус ва талаботи тартиби он пурра сарфаҳм нарафтаем, баъдан шогирдон то ҳол аҳамияти онро ҳамчун ҳуҷҷати асосӣ дар азхудкунии фанҳои алоҳида дарқ накардаанд. Гумон мекунам то он даме, ки мо донишҷӯёнро ба қор қардан аз рӯи

барнома, силлабус ва дигар маводи таълимӣ одат нақунонем, ҷараёни омодагии касбӣ мувофиқи матлаб ва пурсамар шуда наметавонад.

Шароити дигари мусоидаткунанда ба сифати таълим, таълифи дастуроти методӣ, васоити таълимӣ ва китобҳои дарсӣ аст. Дастури методӣ ба ташкили раванди машғулиятҳо мусоидат мекунад, воситаи таълимӣ барои азхуд кардани мундариҷаи фан ёрӣ мерасонад, китоби дарсӣ муҳтавои пурраи предмети омӯхташавандаро фаро мегирад. Агар, мо омӯзгорон дар омодагории ин гуна мавод талаботи хоса- табиати ихтисосро ба назар нагирем, таълифотамон хусусияти аслиро гум мекунад. Чун табиати асли дигар шуд, таъсирнокӣ низ кам мешавад. Бисёр хуб аст, ки таи солҳои охир аз ҷониби омӯзгорон маводи таълимии зиёде интишор гардида, дастраси донишҷӯён мегардад. Аммо на ҳамаи онҳо ба талаботи методӣ ҷавобгӯянд. Баъзан ба васоити таълимӣ ва ё китобҳои дарсӣе дучор меоем, ки ҳаҷман ба барномаи таълим мувофиқ нестанд, низоми муайян надоранд. Ҳангоми таълифи васоити таълимӣ ва китобҳои дарсӣ ҳаҷми умумии соатҳои фан, ки дар нақшаи таълим ва барномаи намунавӣ зикр шудааст, бояд риоя гардад. Яъне, агар миқдори дарсҳои лексионӣ барои як фан ду кредит (32 соат) бошад, пас ҳаҷми китоби дарсӣ ба ҳамин теъдод мувофиқ кунонида шавад.

Дар хусуси ҷанбаи назариву таҳиявии самти омодагии пешаи журналистӣ сухан ронда, боз як талаботи дигарро меҷӯям зикр намоям. Имрӯз дар аксари макотиби олии кишварҳои пешрафта доир ба ҳар як фан таҳияи «Маҷмӯи методиву таълимӣ» (Учебно-методический комплекс) маъмул шудааст. Дар маҷмӯи методиву таълимӣ қисми ташкиливу методӣ, нақшаи намунавии мундариҷаи лексияҳо, мазмуни лексияҳо, нақшаи намунавии машғулиятҳои амалӣ, мазмуни машғулиятҳои амалӣ, намунаи мавзӯҳои қорҳои курсӣ, намунаи саволҳои имтиҳон, шаклҳои санҷишҳои фосилавӣ ва назорати ниҳой, истинод ба стандарт ва амсоли ин ҷой дода мешавад. Агар таълими фан барои донишҷӯёни шуъбаи ғоибона низ муқаррар шуда бошад, ин ҷиҳатҳо бо мувофиқа ба талаботи таҳсилоти ғоибона зикр мегардад. Вақти он расида, ки мо низ доир ба фанҳои тадрисиамон чунин маҷмӯро таҳия намоем. Таҳия ва интишори чунин маҷмӯ, албатта, заҳмат ва ҳарҷот меҷӯяд, аммо аз аҳамият ҳолӣ нест. Он моро водор месозад, ки раванди таълими фанни тадрисиамонро, аз як тараф, ҳаматарафа ва мушаххас ба низом дарорем, аз сӯи дигар, ба донишҷӯён барои раҳнамоии методӣ имкон фароҳам орем.

Ҷанбаи дигари таълим ташкил ва гузаронидани дарсҳои лексионӣ ва машғулиятҳои амалӣ мебошад. Самари ин ҷанба аз бисёр ҷиҳат ба ҷанбаи аввал вобаста аст. Чӣ қадаре ки омӯзгор дар ҷанбаи аввал масъулият ҳис намуда, маводи таълимиро эҷодкорона таҳияву таълиф намуда бошад, ҳамон қадар заҳматҳои дар ҷанбаи дуюм бор меоранд. Аммо дар ҳарду ҷанба муносибати эҷодкорона доштани омӯзгор ҳатмист. Мувофиқи талаботи макотиби олии ҳар омӯзгор ҳуқуқ дорад 80 % - и барномаи таълимиро ҳатмӣ риоя намуда, дар ҳолати зарурӣ 20% - и онро вобаста ба мавзӯҳои муҳими рӯз ва ё масъалаҳои нав ба тарзи эҷодкорона истифода барад. Аммо ин маъно аз доираи талаботи фан берун шуданро надорад.

Омӯзгори мактаби олии, пеш аз ҳама, роҳнамо аст. Ба ин маънои вазифаи асосии ӯ ҳарчи бештар мусоидат намудан ба фаъол гардонидани донишҷӯён, бедории фикрии онҳо мебошад. Бо қадом роҳҳо метавон донишҷӯро фаъол гардонид. Яке аз роҳи фаъолмандгардонӣ дар шакли синтези назариву амалӣ гузаронидани дарсҳо мебошад. Чӣ қадаре ки донишҷӯ арзиши донишҳои назариро дар амал эҷос намояд, онҳоро дар фаъолияти худ санҷад, ҳамон қадар ҳавасмандӣ пайдо карда, ҳисси кунҷковиаш зиёдтар мешавад. Эҷоси кунҷковӣ қобилияти ҷӯндагиро ташаккул медиҳад, ҷӯяндагӣ ба тақомули дониш ва он ба инкишофи ҷаҳонбинӣ мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, бояд шароитро ба вучуд овард, ки донишҷӯ дар таълим ба донишҳои китобӣ ва дарки ҳолатҳои иҷтимоӣ мустақилона фикр ронданро ёд гирад. Агар донишҷӯ мустақилона фикр ронданро ёд гирад, дар

ҳолатҳои зарурӣ худ манбаъ ва адабиёти даркориро ихтиёран пайдо карда ба ҳадафи муайян истифода мебарад.

Мутолиаи нигоштаҳои баъзе аз шоғирдон нишон медиҳад, ки бо вучуди навадешиву хостгуфторихо на ҳама дар иҷрои вазифа чун соҳибқасб муносибат мекунад. Иддае аз онҳо воқеаҳои иҷтимоии рӯз ва ё масъалаҳои муҳимро тарзе тафсил ва баррасӣ менамоянд, ки дар қабул ва дарки он хонанда ё шунавандаву тамошобин душворӣ мекашад. Эҳсос мешавад, ки маърифати иҷтимоиашон нисбатан пасттар аст. Мақсадашонро чандон равшан ифода карда наметавонанд. Албатта, ҳар як рӯзноманигор дар инъикосу баррасии воқеаву қазияҳои рӯз мавқеъ ва назари хос, ба таъбире дунёи худро дорад. Мутаассифона, дунёи тоифае аз рӯзноманигорон тангу тира ва норавшан аст. Ба назар чунин мерасад, ки дар нигоштаҳои онҳо ҳам ҷаҳонбинии дунявӣ, ҳам хиради инсонӣ ва ҳам қобилияти қасбӣ нисбатан заифтар аст. Хусусан дар баррасии масъалаҳои мубрам -таърих, худшиносӣ, миллӣ ва амсоли ин на танҳо сарсарӣ муносибат мекунад, балки баъзан ба иштибоҳ роҳ медиҳанд. Ин ҷиҳат моро водор месозад, ки дар раванди таълими журналистӣ сари ин масъала низ дар андеша бошем.

Гумон мекунам дар раванди таълими журалистӣ, новобаста ба хусусияти фан ба ду ҷиҳат: таъсир расонидан ба қобилияти дарки оламу одамшиносии донишҷӯён, баланд бардоштани маърифати иҷтимоии онҳо ва малакаи ҷӯстани роҳу усулҳои ҷолибу муассир барои аз худ намудани қонуну меъёр ва хусусияту талаботи қасбӣ эътибор додан судмандтар аст.

Ҳарчанд кӯшишҳои ташаккули одаму оламшиносии донишҷӯён аз доираи таълим дур нест, аммо талошҳои мо нисбатан камтар аст. Яъне, мо донишҷӯёнро ба мутолиаи осори ғоявию мафкуравӣ камтар маҷбур месозем. Тавсияи чунин адабиёт, талаби ёддошти донишҷӯ, қабули бонизомии он қариб фаромӯш шудааст. Ин анъана эҳе меҳақад. Дар ин бахш моро зарур аст асарҳоеро интихоб намоем, ки дардхури замон ва фарогири ғояи миллӣ бошанд. Чунин осор, пеш аз ҳама, асарҳои мутафаккирони адабиёти классикиву муосири тоҷик, осори саромадони адабиёту публитсистикаи навин буда метавонад. Доир ба ин масъала низ муносибатро мебояд тағйир дод. Ҳар кафедра дар алоқамандии бо фанҳои таълимӣ рӯйхати адабиёти зарурии таҳкимбахш ба маърифати иҷтимоӣ ва тақондиҳандаи завқи дунёшиносии донишҷӯёнро бояд тартиб диҳанд ва онро бо кафедраҳои дигар мувофиқ кунанд, то такрори адабиёт аз ҷониби кафедраҳо ва омӯзгорони гуногун рух надиҳад. Бо ҷорӣ намудани чунин тартиб мо, аз як тараф, раванди омӯзиши мустақилонаи донишҷӯёнро ба низом мебарорем, аз ҷониби дигар, ба сайқали дониш, малака, тавоноӣ ва қобилияти қасбии онҳо таъсири мушаххас мерасонем. Ҳамчунин назорати ин бахши таълим нисбатан осон мешавад. Дуруст аст, ки чанд сол пеш рӯйхати чунин адабиёт курс ба курс мушаххас ва пешниҳод гардида буд, аммо талаботи он на аз ҷониби ҳамагон риоя мешавад.

Одатан қабули адабиёт дар мо бо роҳи мустақилона ва инфиродӣ шакл мегирад. Албатта, ин шакл бад нест. Аммо, агар мо муҳлати ниҳии қабули инфиродии ҳар як асарро муайян намуда, пас аз анҷоми мутолиаи он дар аудитория бо гуруҳҳо музокираҳо ташкил намоем, манфиаташ бештар мешавад. Ин усул ба инкишофи қобилияти фикрӣ ва муҳокимаронии донишҷӯён таъсири хуб мерасонад.

Ҷанбаи дуюм, аслан, дар аудитория шакл гирифта ба инкишофи маҷмӯи қобилиятҳои донишҷӯ: дарёфти иттилоот, коркарди он, баёни андеша, суҳанронӣ, таҳлилгарӣ, масъулиятшиносӣ, суҳбатворӣ, ташкилотчигӣ ва умуман, маърифати қасбӣ мусоидат мекунад.

Табиист, ки тадриси рӯзноманигорӣ дар ашқоли гуногун: лексия, семинар, машғулияти амалӣ (лабораторӣ), маҳорати эҷодӣ сурат мегирад. Лексия аз шаклҳои анъанашуда дар макотиби олӣ аст. Ин шакли ҳамаҷаҳаф санҷидашуда, дар таҷрибаи таълими мактабҳои олӣ натиҷаҳои хуб ва самарабахш зиёд додааст. Аммо таҷрибаву мушоҳидаҳо нишон медиҳад, ки лексия, аслан, дар ҳолати ғайр

будани аудитория таъсири хуб расонида метавонад. Яъне, агар донишчӯён ба мутолиаи мустақилона бештар майл карда, дар хусуси мавзӯ таассурот дошта бошанд. Дар ҳолати бараъкс, бо вучуди дониши қазой ва таҷрибаи хуби омӯзгорӣ доштан, устод ба аудитория чандон таъсири самарабахш расонида наметавонад. Аз тарафи дигар, дар лексия на ҳама донишчӯён ҷаҳолмандӣ нишон дода метавонанд. Албатта, устодони ботаҷриба бо лукмапартоӣ, пурсишҳои ногаҳонӣ баъзе «хоболудон»-ро бедор мекунанд, аммо ин амал на ба ҳама муяссар мегардад. Дар раванди таълим хуб донишҷӯён мавзӯи дигар асту онро ба донишчӯён фаҳмонида тавонистан. Мутаассифона, баъзе омӯзгорон дар ҷараёни дарс фалсафасозӣ мекунанд, бархе аз доираи «шпаргалка» берун шуда наметавонад, иттиҳоди дикта вақтро мегузаронанд. Гумон мекунем, ки рисолати азалии омӯзгор дуруст фаҳмонида тавонистани мавзӯ, ташаккули завқи донишчӯ аст. Хусусан, дар шароити имрӯза, ки фаҳмиши донишчӯён дар сатҳи нисбатан паст ва маҳдуд қарор дорад, ба ин ҷиҳат эътибор додан аҳамияти бештар пайдо мекунад.

Проблемаи дигар дар тадриси рӯзноманигорӣ таъмин намудани донишчӯён бо адабиёти таълимӣ мебошад. Хуб аст, ки роҳбарияти Донишгоҳи миллии соҳаи охир ба ин масъала диққати махсус дода, ҷопи китобхоро ба зимма гирифтааст. Моро зарур аст аз ҷунин иқдом истифода барем ва дар таҳияи китобҳои дарсӣ дигар маводи таълимӣ бештар саҳмгузор бошем. Ба таълим расонидани васоити таълим аҳамияти дучониба дорад. Аввалан, таълими фан ба низоми муайян мебарояд, омодагии муаллим мушаххас ва тартиби слайд осон мегардад, баъдан донишчӯ аз навиштани лексия озод мешавад, сониян вақти аз ҳисоби навишти лексия боқӣ монда дар шакли саволу ҷавоб, муҳокима барои мустақкамгардонии мавзӯ, пайванди амалии он истифода истифода мешавад.

Дар шароити имрӯз яке аз роҳҳои ҷолибсозии дарс тартиби слайд ва истифода аз тахтаҳои электронӣ аст. Аммо тартиби слайд ва бо ёрии он самтбахшии мавзӯи дарс кори саҳлу осон нест. Хуб аст, ки ба ин шакл аксар муаллимони ҷавон мароқ зоҳир менамоянд. Аммо мушоҳидаҳои нишон медиҳад, ки бештар маврид слайдҳо хусусияти ғайрихирфай доранд. Коркарди эҷодии омӯзгор дар онҳо камтар дида мешавад.

Аслан, истифодаи слайд ва роҳу воситаҳои дигар дар дарс ба хотири як мақсад- ҷолиб гардонидани дарс ва хотирмон сохтани он аст. Бинобар ин омӯзгор дар интиҳоби роҳу восита озод аст, муҳим он аст, ки ӯ ба ҷаҳлияташ муносибати эҷодкорона дошта бошад. Яке аз роҳи дигари босамар гардонидани дарс таъмини донишчӯён бо адабиёт ва қор бо он буда метавонад. Дар ин ҳолат мавзӯи дарси ояндаро пешакӣ ба донишчӯён огоҳ намуда, мутолиаи он талаб карда мешавад. Чун донишчӯён пешакӣ бо мавзӯи шинос шуданд, дарсро метавон дар шакли суҳбат, баҳс ва музокира ташкил намуд. Муаллифи ин сутур чанд сол аст, ки тадриси фанҳои «Асосҳои ҷаҳлияти эҷодии журналист» ва «Сотсиологияи журналистика»-ро дар шакли саволу ҷавоб, муҳокима, таҷдиди назар ба роҳ мондааст. Дар ин шакл талаботи қатъӣ он аст, ки дар дарс ҳама бояд китоб дошта бошанд, то ҳангоми зарурӣ аз он баробар истифода баранд.

Аз иштирок ба дарсҳои устодони гуногун бармеояд, ки омӯзгорони бо ташкилотҳои байналхалқӣ ҳамкорӣ дошта ё дар семинарҳои ихтисосӣ ширкат варзида, бо ВАО ҳамкорӣ дошта дар ташкили машғулиятҳои амалӣ нисбатан ҷаҳоланд. Онҳо аз усулҳои нави замонавӣ ба қавле интерактивӣ зиёдтар қор мегиранд. Барои шавқовар ва самаранок ба роҳ мондани машғулиятҳои амалӣ ба гуруҳҳои қорӣ ҷудо намудани донишчӯён, мушаххас намудани вазифаи онҳо ва қор дар аудитория мувофиқтар аст. Дар раванди дарс кӯшиш бояд кард, ки алоқаи бавоситаи устоду шогирд, гуфтугӯ байни онҳо, муҳокимаҳои якҷоя қавӣ ва ҷолиб гардад. Аз тарафи дигар, истифодаи воситаҳои аёнӣ- рӯзномаву маҷалла, нақшаҳо, воситаҳои техникӣ ва амсоли инро ба ҳукми анъана бояд даровард. Ҳарчанд ин ҷиҳатҳо ба назар сода менамоянд, аммо айни замон савияи савод ва фаҳмиши донишчӯён инро тақозо дорад.

Умуман, инкишофи босуръати илму техника ва чараёни чаҳонишавӣ моро водор месозад, ки дар таълими рӯзноманигорӣ, аз як тараф, ба роҳу усул ва таҷрибаи башарӣ эҷодкорона таъя намоем, аз сӯи дигар, дар зеҳни донишҷӯён ҳисси масъулияти касбӣ, ҳудогоҳиву меҳанпарастии таҳкимбахши хувияти миллиро талқин ва бедор созем.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ЖУРНАЛИСТКИХ ПРОФЕССИЙ

В статье рассматривается развитие инновационных технологий в современном мире и проблемы её применения в процессах журналистского обучения и пути повышения лекционных и практических занятий. На базе теоретических основ и своего преподавательского опыта автор на конкретных примерах показывает современные пути улучшения качества обучения.

Ключевые слова: журналистика, программа, обучение, метод, процесс, лекция, семинар, syllabus.

SOME PROBLEMS IN PROCESS OF TRAINING IN JOURNALISTICS PROFESSIONS

In article development of innovative technologies in modern world and problems of this application in processes of journalistic training and a way of increase of a lecture and practical training is considered. On the basis of theoretical bases and the teaching experience the author on concrete examples shows modern ways of improvement of quality of training.

Keywords: journalism, program, training, method, process, lecture, seminar, syllabus.

КИТОБҲОИ ДАРСӢ ВА МУШКИЛОТИ ТАЪЛИМИ ЗАБОН ВА АДАБИӢТИ ТОЧИКӢ

Абдунабӣ Сатторов, профессор

Анҷоми муваффақонаи раванди ислоҳоти соҳаи маориф тақозои замон аст. Ҳукумати Тоҷикистон ва роҳбарони он, шахсан ҷаноби Президент Эмомалӣ Раҳмон барои амалӣ гардонидани он дар ин ҷанд соли охир корҳои зиёдеро ба иҷро расонида, як силсила чораҳои муассиреро андешиданд. Ва ҷун натиҷа имрӯз дар низоми таълиму тарбия дар ҷумхурӣ дигаргуниҳои ҷашмгир ва хотирмон ба вучуд омаданд.

Аммо дар баробари ин иқрор бояд шуд, ки дар замина масъалаҳое, ки ҳаллу фасл нашудаанд, ҳанӯз кам нестанд. Таълифи китобҳои дарсии ҳубу босифат барои мактабҳои ҳамагонӣ, таълимгоҳҳои миёнаи махсус, донишкадаву донишгоҳҳои олии кишвар аз ҷумла онҳост. Иҷрои ин масъала аз он ҷиҳат муҳим мебошад, ки бе китобҳои дарсии ҳубу босифат оид ба ҳамаи ҷанҳое, ки таълим дода мешаванд, бидуни муҳобот, ислоҳоти низоми маориф номумкин аст. Зеро, тавре ки маълум аст, китоби дарсӣ манбаи аввалин ва асосист, ки шогирдони мактабҳои миёна ва олии маҳз аз рӯи он дониш меомӯзанд. Ҷигунагии дониш ва дараҷаи саводи толибилмон ба сифати китобҳои дарсӣ робитаи бевосита дорад. Агар китоби дарсӣ бад ва бесифат бошад, кӯшишу заҳматҳои донишмандтарин ва боҳунартарин муаллим ё устод дар таълими шогирдон натиҷаи матлуб нахоҳад дод. Зимнан китоби дарсӣ барои муаллимон ё устод дар таълими шогирдон натиҷаи матлуб нахоҳад дод. Зимнан китоби дарсӣ барои муаллимон ва устодон низ манбаи аввалин ва асосӣ ба шумор меравад.

Мутаасифона, китобҳои дарсии ҳубу босифат ба забони тоҷикӣ ҳам барои мактабҳои ҳамагонӣ ва миёнаи махсус ва ҳам барои донишкадаву донишгоҳҳо бисёр ва бисёр кам мебошанд, аз ҷумла аз забон ва адабиёти тоҷикӣ. Аз ин хусус Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон низ дар мулоқоти худ бо кормандони соҳаи маориф изҳори нигаронӣ карда буданд ва гуфта буданд: «Китобҳои дарсии дар дасти хонандагон қарордошта мукамал нестанд ва барои омӯзгорону хонандагон мушкilotи зиёд эҷод мекунанд».

Мутолиа ва баррасии китобҳои дарсии забон ва адабиёти тоҷикӣ, ки дар солҳои охир ба таърифи расидаанд, аз ҷумла «Забони модарӣ» барои синфҳои 2, 3, 4 ва «Забони тоҷикӣ» барои синфҳои 5, 6 ва 10 ва «Адабиёти тоҷик» барои синфҳои 5, 6, 7 ва 9 ошкор сохт, ки дар маҷмӯъ вазъият, воқеан ҳам, ташвишвар мебошад. Камбудихо ба дараҷае ҷиддӣ ва усулӣ мебошанд, ки дастовардҳои мавҷуда ба назар ночиз менамоянд.

Рӯ овардан ба матни асарҳои адабӣ ва дар асоси онҳо таълим додани забон ва адабиёт ва таълиф кардани китобҳои дарсӣ аз ҷумлаи он дигаргуниҳое мебошанд, ки қобили зикранд. Дар ин қор, муаллифони китобҳои «Забони тоҷикӣ» барои синфҳои 4, 5 ва 6, ки дар байнашон забоншиноси боистеъдод раҳмати Толиб Хаскашев, Сулаймон Анварӣ ва М. Лутфуллоев ҳастанд, то андозае тавфиқ ёфтаанд. Вале, тавре ки ишора намудем, ҷунин дастовардҳо зиёд нестанд.

Як нуқси умдаи китобҳои дарсии забон ва адабиёти тоҷикӣ дар онҳо ба таври фаровон ҷой доштани айбҳои гуногуни забонист, монанди риоя нашудани имло ва аломатгузорӣ, истифодаи нодуруст ва бемавриди калима ва ибораҳои ҷудогона истеъмоли бидуни зарурати истилоҳот ва мафҳуми бегона, ҷумлабандиҳои хароб, сабки номувофиқи баён ва ғ. Ҳамоиҳо аз саҳифаҳои нахустини китобҳои дарсии забон ва

адабиёти тоҷикӣ, дурусташ, аз унвонномаҳои онҳо ба чашм мерасанд. Қариб дар ҳамаи он китобҳо зикре ҳаст, ки «Мушовараи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чоп тавсия кардааст». Маълум аст, ки манзур аз он «Шӯрои мушовара» ё «Чаласаи мушовара» аст, на худ «мушовара», ки дар фарҳангҳо танҳо ба маънои «машварат кардан бо ҳамдигар» омадааст. Дар ҷумлаи аввали «Муқаддима»-и китоби «Адабиёт» барои синфи 6 муаллифон Қ. Хочаев, А. Абдувалиев ва Н. Шарафиддинов навиштаанд, ки «Адабиёти бадеӣ манбаи бойи донишхост, ки инсон бо мурури солиҳои тулонӣ фароҳам оварда, дар қолаби зебо бо ифодаи санъатҳои воло ба наслҳои пасованд мерос гузоштааст» (саҳ. 3). Дар ин як ҷумла чандин нуқси забонӣ ҷой дорад, вале мо диққати шуморо ба истифодаи ноҷои калимаи «пасованд» ба ҷои оянда ҷалб карданем. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба ду маънии он ишора шудааст: 1) Қофияи шеър дар адабиётшиносӣ ва 2) пасоянд дар забоншиносӣ. Зиндаёд Лоик Шералӣ ба маънии аввал гуфта буд, ки «боз ояд шоиру шеърро пасованди дигар». Аммо муаллифони мухтарамии китоби дарсии адабиёти тоҷикӣ ба худ раво надидаанд, ки ба луғатномаҳо ва асарҳои адибон рӯ оварданд ва бифаҳманд, ки калимаи мазкур дар асл чӣ маънӣ дорад ва дар чӣ маърид бояд аз он истифода бурд, то иштибоҳи онҳо ба хонандагони саводомӯзи мактабҳо сироят накунад. Т. Мирзод дар китоби «Адабиёти тоҷик» барои синфи 9 дар фасли «Абдурахмони Ҷомӣ» аз як гуфтаи Е.Э. Бертелс иқтибос овардааст, ки ҷумлаи нахустинаш ин аст: «Ҷомӣ дар осори худ соҳирона такомули панҷсадсолаи адабиёти гузаштаро ҷамъбаст мекунад» (саҳ. 21). Ибораи «такомулро ҷамъбаст кардан» маънӣ надорад. Маълум аст, ки дар тарҷумаи ин иқтибос хато рафтааст.

Муаллифони китоби дарсии «Забони модарӣ» барои синфи 2 Ф.Шарифов ва Р. Мирзоев (Душанбе, 2005) дар саҳифаҳои аввали он дар китоб ба «бачаҳои азиз» - хонандагони 8-9 - нӯҳсола, ки нав савод баровардаанд, аз ҷумла аз фанни забон, гуфтаанд, ки «Агар имсол ҳам хубу аъло хонед, боз ҳам маърифатноктар мегардед ва дониши андӯхтаатон дар зиндагӣ ҳатман бароятгон лозим мешавад» (саҳ.3). Агар онҳо ба ҷои «маърифатноктар» ва «андӯхтаатон» калимаҳои барои талабагони синфи ду ошнотару фаҳморо ба кор мебарданд, он гоҳ дили онҳоро ба омӯзиши шеваи забони тоҷикӣ гармтар мекарданд. Ин муаллифон дар дарсҳои 1-2 матнро зерин унвони «Ҳикмати китоб» овардаанд, ки дар он ҷумлаҳои зерин ҳаст: «Китоб ақли туро ба ҷунбиш меорад. Ба дидаи ту равшани мебахшад. Ҳар ки (?) бисёр китоб хонад, нигоҳаш тағйир меёбад, нуронӣ мешавад» (саҳ. 4). Гумон аст, ки аз хондани матни мазкур ақли бачаи 8-9 сола ба ҷунбиш ояду нигоҳаш тағйир ёбаду нуронӣ шавад. Зеро дарки ин маъниҳои маҷозӣ барояш чандон осон нахоҳад буд.

Муаллифони китоби «Забони тоҷикӣ» барои синфи 5 Толиб Хаскашев ва Р. Ҳомидов, кори аҷибтар аз ин кардаанд. Онҳо дар навиштаи нахустини худ аз калимаҳои истифода намудаанд, ки пасон маҷбур шудаанд онҳоро дар поварақиҳо шарҳ диҳанд, монанди «мухобира», «тақвият», «густариш» ва ғ. Як чунин амалро муаллифони «Забони тоҷикӣ» барои синфи 6 (Душанбе, 2001) низ такрор кардаанд. Дар саҳифаи 3 калимаи «пиромун»-ро ба кор бурдаанд ва шарҳи онро дар баҳши «Луғат» овардаанд.

Устод зиндаёд Муҳаммадҷони Шакурӣ беш аз 50 сол аст, ки мегӯянд менависанд ва таъкид мекунанд, ки истифодаи ин ва ё он калимаву таъбир дар шакли ғалат дуруст нест. Вале муаллифони китобҳои дарсии забон ва адабиёти тоҷикӣ, чӣ ҳолат ба дигарон, ҳамон он ғалатҳои машхурро такрор намудаанд, мисли «нисбати фалон», «оиди фалон», «ашёҳо», «фарқият» ва ғ. ва ҳ.к. «Ин андешаро нисбати Восеъ ва нақлу ривоят ва суруду таронаҳои, ки дар ҳаққи ӯ гуфта шудаанд, баён карда наметавонем» («Адабиёти тоҷик» барои синфи 5, саҳ. 3); «Дар онҳо деу ачина ва дигар ашёҳо, ки халқ парастии мекард, амал менамуданд» (Ҳамон китоб, саҳ. 4); «Дар онҳо ба таври мушаххас таҷрибаи одамони оиди зиндагӣ, зулму золимӣ, азобу машаққат ҷамъбаст гардидаанд» (Ҳамон китоб, саҳ. 187); «Ё ин, ки дар бораи фарқияти эҷодиёти Хусрави Дехлавӣ ва Ҳоконӣ фикри зеринро баён мекунанд» («Адабиёти тоҷик» барои синфи 9, саҳ. 50).

Солҳои охир дар забонамон як падидаи номатлубе беш аз пеш зуҳур намуд ва он афзоиши корбурди муаррабатост. Имрӯз саҳифаи матбуот ва барномаҳои радио ва телевизиони тоҷик лабрэзи муррабат мебошад, аз қабиле ашхос, мамолик афрод, амсол, акноф, аъмоқ, албаса, лабайк ва ғ. ва ҳ.к. Дар асл истифодаи муаррабат бадие надорад, хусусан дар забони тоҷикӣ аз он ҷои гурез нест. Аммо шартҳои истифода аз онҳо бояд будани

5

зарурат бошад. Дар қору нодаркон ва бидуни зарурат ба қор бурдани муаррабат хусни забонро қоста мегардонад. Афсӯс, ки истеъмоли бидуни зарурати муррабат ба саҳифаҳои китобҳои дарсии забони тоҷикӣ низ роҳ ёфтааст.

Азбаски забони китобҳои дарсӣ умуман ва китобҳои дарсии забони тоҷикӣ махсусан намунаи сараи забони адабӣ бояд бошад, дар онҳо роҳ ёфтани унсурҳои лаҳҷа ва ғӯиши мардуми кӯчаю бозор, гузашта аз ин ҷо доштани таъсири номатлуби қолабҳои забони бегона раво нест. Барои мисол, «Ҷои ҳарфи «и»-ро муайян карда, дар катакҷаҳо гузореда» («Забони модарӣ» барои синфи 2, саҳ. 12); «Хиромон бошад баръақси Дилором ... буд» (Ҷамон китоб, ҳамон саҳифа); «... Меҳро қанда партофт» (Ҷамон китоб саҳ. 27); «Ин калимаро нависед: ... дастпоққунақ ...» (Ҷамон китоб, саҳ. 179); «Адабиёти китобӣ бошад, эҷоди ашхоси муайянқунанд...» («Адабиёти тоҷик» барои синфи 5, саҳ.3); «Қорнамоиҳои Эраҷ ва тавсифи шамшери «ҷонситон»-ро гуфта диҳед!» (Ҷамон китоб, саҳ. 23); «Инҷунин «ман» ва «суман» ба якдигар қофия шуда омадаанд» (Ҷамон китоб, саҳ. 57); «Низомулмулк ба воситаи ҳикоятҳои пандомез тарзу усули қорбарии роҳбарони давлатро нишон дода истода, аз онҳо талаб меқунанд...» (Ҷамон китоб, саҳ. 71); «Ин бобби «Баҳористон» аз як муқаддимача ва қисми асосӣ иборат аст» («Адабиёти тоҷик» барои синфи 9, саҳ. 50) ва ғ. ва ҳ.к.

Дар бораи он ки дар ҳамаи китобҳои дарсии қабон ва адабиёти тоҷикӣ барои мактабҳои ҳамагонӣ, бидуни истисно на ҳамеша қоидаҳои имло ва аломатгузори риоят мешавад, ҷои гап нест. Беэътиноӣ нисбат ба имло ва аломатҳои ист хусусияти умумӣ гирифтааст. Аз ин сабаб ва ҳам барои сарфаи вақт аз зикри батафсили ҳилофқорихо дар ин замина худдорӣ намуда, таваҷҷӯҳи ҳозирини гиромиро танҳо ба як ғалати ом ва ба ҳукми анъана даромади аломатгузоридаи иқтибосоти пораҳои шеърӣ қалб меқунем. Мутаасифона, дар мо расм шудааст, ки дар поени ҳар мисраи байт, сарфи назар аз он ки лозим аст ё нолозим, аломати вергул мегузорем. Муаллифони китобҳои дарсӣ низ маъмулан ҷунин қардаанд ва ба эътибор нагирифтаанд, ки мантиқи баён онро тақозо дорад ё на. Ҷунончи, муаллифони «Адабиёти тоҷик» барои синфи 5 дар иқтибоси байтҳои машҳури Устод Рӯдакӣ на танҳо ҷои дурусти вергул ва нуқтаро пайдо нанамудаанд, балки аз пеши худ мисраҳои мусаччаъи шоирро ба пораҳо тақсим қарда, аз ду байт қор байт ва аз ғазал маснавӣ сохтаанд:

Бихандад лола бар саҳро, (?)

Ба сони чеҳраи Лайло. (?)

Бигиряд абр бар қардун, (?)

Ба сони дидаи Маҷнун .

Зи оби ҷӯй қар соат, (?)

Ҷаме бӯи гулоб ояд. (?)

Дар ӯ шустааст, (?) пиндорӣ, (?)

Нигори ман руҳи гулгун (саҳ. 53)

Хулосаи қалом, дар иқтибоси як пораи худӣ шеърӣ ба 7 хатоӣ роҳ додаанд. Ин муаллифон ҷунин хатоиро қатто дар иқтибоси шеъри Эраҷ Мирзо «Муҳаббати модар» низ, ки тақрибан ҳамаи мисраҳои он аз ҷиҳати маънӣ дар мисраи аввал нотамои буда, дар мисраи сонӣ тақмил меёбанд, роҳ додаанд, ҷунончи:

*Номи ин муаллиф дар қандин шакл омадааст, аз қумла Р. Ҷамидов ва Р. Ҷомидов ва ғ. Дар муқова таҳо номи «С. Анваров», вале дар унвоннома номҳои «Сулаймон Анварӣ, Абдусаттор Мирзоев» зикр қардидааст.

Писар, рав қадри модар дон, ки доим, (?)
Кашад ранчи писар бечора модар.
Бирав, беш аз падар хоҳаш, ки хоҳад, (?)
Туро беш аз падар бечора модар.
Зи чон маҳбубтар дорад (?), ки дорад, (?)
Зи чон маҳбубтар бечора модар (сах. 205-206).

Ҳамин тавр, дар бораи забони китобҳои дарсии забон ва адабиёти тоҷикӣ гуфтаниҳо зиёданд, аммо холо мавриди зикри ҳамаи онҳо нестанд. Чунин эҳсос мешавад, ки зарурате ба баррасии ҳамаҷонибаи онҳо дар нишастҳои алоҳидаи аҳли илму адаб ва маориф мавҷуд мебошад. Зеро, дарвоқеъ, китоби забон ва адабиёт бояд бенуксон бошад, чунонки устои Донишгоҳи Кӯлоб Қаюм Сангов дар рӯзномаи «Омӯзгор» рӯзи 19 июли соли 2002 пас аз андеша оид ба китобҳои дарсии забон барои синфҳои 5, 6, ва 10 ба чунин хулоса омадааст.

Рӯ ба матнҳои адабии гузашта ва муосири миллӣ ва ҷаҳонӣ, рисолаҳои илмӣ, таърихномаҳо, асарҳои хотироти, китобҳои динӣ ва ғ. овардани муаллифони китобҳои дарсии забон ва адабиёти тоҷикӣ боиси хушнудист. Донишмандони мо инро солҳо пеш аз ин талқин ва таъкид мекарданд. Ва он бесабаб набуд. Таҷрибаи таърихи таълими забон ва адабиёт дар мактабу мадрасаҳои қадимӣ ва имрӯзӣ дар кишвари мо ва сарзаминҳои ҳамзабон шаҳодат бар он медиҳад, ки роҳи дурусту рост ва сарзаминҳои ҳамзамон шаҳодат бар он медиҳад, ки роҳи дурусту рост ва санҷидаи адабиётмузӣ ва забонмузӣ тақия ба матнҳои асил мебошад. Забон ва адабиётро аз рӯи намунаҳои адабии асиле, мисли «Гулистон»-и Саъдӣ, «Девон»-и Ҳофиз, мунтахаби «Куллиёт»-и Бедил ва китобҳои чун «Чаҳор китоб» омӯхтани гузаштагони мо беҳикмат набуд. Шогирде, ки аз рӯи ин асарҳо таълим мегирифт, соҳиби завқи салими забондонӣ ва адабиётфаҳмӣ мегардид ва қодир ба ҳалли мустақилонаи ҳамагуна мушкилот дар замина мешуд.

Боиси таассуф аст, ки муаллифони китобҳои дарсии забон ва адабиёти тоҷикӣ барои мактабҳои миёна ҳангоми интихоб ва иқтибоси пораҳои манзум ва мансур аз асарҳои адибони гузашта ва имрӯза рӯякӣ амал намуда, миёни сараву носара, нағзу бад, аслу ноасл фарқе нагузоштаанд. Дар натиҷа китобҳои дарсиро аз намунаҳои адабии камарзиш ва пастмаҳак, ки аз шеърӣ нағз ба ҷуз вазну қофия ва аз насри бадеъ ба ҷуз нақли маҳз нишоне дар худ надорад, пур кардаанд. Чунинанд пораҳои, ки дар саҳифаҳои 30-31, 40, 48, 62, 97-98, 122, 176, 182, 189-190 ва ғ. «Забони модарӣ» барои синфи 2, дар саҳифаҳои 6-7, 58-59, 133-134, 139, 161-162, 171-172, 176, 198-199 ва ғ. «Забони модарӣ» барои синфи 3, дар саҳифаҳои 12, 14-15, 161, 173, 218 ва ғ. «Забони модарӣ» барои синфи 4, дар саҳифаҳои 41, 48049, 147, 154, 155 ва ғ. «Забони тоҷикӣ» барои синфи 5, дар саҳифаҳои 15, 16, 19, 21, 26, 31, 48, 51, 75, 83 ва ғ. «Забони тоҷикӣ» барои синфи 6, дар саҳифаҳои 127-128, 142, 150, 156-157 ва ғ. «Забони модарӣ» барои синфи 10, иқтибос шудаанд. Чунин тасаввуре пайдо мешавад, ки муаллифони китобҳои дарсии забони тоҷикӣ дар овардани намунаҳои камарзиши бадеъ миёни худ мусобиқадоранд. Онҳо дар ин кор ба ҳадде ба ифрот роҳ додаанд, ки ҳатто аз бузургтарин ва бохунартарин адибоне низ, монанди Низомӣ, Саъдӣ, Ҷомӣ, Восифӣ, Хусайн Воизи Кошифӣ, Эраҷ Мирзо, С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ, М.Турсунзода, А.Деҳотӣ ва дигарон пораҳоеро интихоб намудаанд, ки ба нисбат хеле ва хеле заифанд ва аз ҳунари воқеии гӯяндагонашон гувоҳӣ намедиҳанд. Албатта, онҳо ин корро дар зарурат ба хотири пайдо намудани мисоли мувофиқ барои ин ва ё он ҳодисаи забонӣ, аз қабилӣ феълӣ ҳол, сифати феълӣ, дараҷаҳои сифат, навъҳои шумора ва ғ. кардаанд. Бо ин ҳама меъёри асосӣ дар овардани иқтибос аз асарҳои бадеъ бояд, пеш аз ҳама, асолати ҳунарии он матн бошад, на чизи дигаре.

Ва инак, чанд намунае, ки бар хилофи ин меъёр интихоб шудаанд:

Ташаккур бар ту бодо, устодам,
Ман аз ғамхорият бисёр шодам.
Туро як умр хоҳам кард таъзим,
Ки бар ман додай бо сидк таълим...

Ва:

Туро ман мепарастам, эй кабӯтар,
Нигаҳбони ту ҳастам, эй кабӯтар.
Пару боли сафедатро бибӯсам,
Биё, биншин, ба дастам, эй кабӯтар!

Дигар:

Ҳар ҳулбӯйи лаби чӯ
Бӯи ачибе дорад.
Агар барӣ ба машом,
Бӯяш ба кас мефорад.

Модарам доим ба ман, (?)
Мегӯяд, ки рафта чин.
Ман мепазам самбӯса,
Хӯру маззаашро бин...

Ҳамчунин:

Эй кишвари ман, болу пари ман,
Меҳри дили ман, тоҷи сари ман.
Бо шаршараи чӯйҳои пуроб,
Бо тантанаи парвози уқоб,
Аз нав бикунам, шодона хитоб:
Эй кишвари манн, болу пари ман,
Меҳри дили ман, тоҷи сари ман.

Ё:

Мо сипоҳи туем, эй Ватан, эй Ватан,
Додхоҳи туем, эй Ватан, эй Ватан!
Душманат, эй Ватан, беватан мешавад,
Пираҳан дар тани ӯ кафан мешавад,
Ҳоки ту гӯри он роҳзан мешавад,
Қаҳри чаҳ манзили чоҳкан мешавад.
Мо сипоҳи туем, эй Ватан, эй Ватан,
Додхоҳи туем, эй Ватан, эй Ватан!

Шеърҳои охири аз устод Лоҳутист. Агар муаллифони китоби «Забони тоҷикӣ» барои синфи 5-ро андаке завқ раҳбар мебуд, ба ҳайси мисол барои «Мухотаб» яке аз шеърҳои беҳтарини ӯ «Меҳан, эй меҳан!»-ро интихоб менамуданд, ки чунин шохбайтҳо дорад:

Танида ёди ту дар тору пудам, меҳан, эй меҳан!
Бувад лабрес аз ишқат вучудам, меҳан, эй меҳан!
Ту будам кардӣ аз нобудиву бо меҳр парвардӣ,
Фидои номи ту буду набудам, меҳан, эй меҳан!
Агар мастам, агар хушёр, агар хобам, агар бедор,-
Ба сӯи ту бувад рӯи сучудам, меҳан, эй меҳан!

Шояд барои намоёндаи ҳар миллате ба ҷуз миллати тоҷик, ба шарте, ки нияти навиштани китоби дарсии забон ва адабиётро дошта бошад, пайдо намудани намунаҳои хуби шеърҳои наср ва адабиёти гузашта ва имрӯза душвор бошад ва сабабаш ҳам маълум аст. Вале барои муаллифе, ки миллаташ адабиёти ғании сеҳазорсола ва адабони барҷастаи зиёдеро дар ихтиёр дорад, ки Гӯтеи нобиға бо шоирони дараҷаи дуо сеяш орзуи баробар шуданро карда буд, кори душворе набояд бошад. Барои ин фақат ва фақат, агар ба таъбири Ҳофизи бузургвор бигӯем, «қабули хотиру лутфи сухан» бояд дошт.

Агар касе бо намунаҳои шеърӣ насри китобҳои дарсии забон ва адабиёти тоҷикӣ ошноӣ комил дошта бошад, дар ӯ тасаввуре ҳосил мешавад, ки бисёре аз муаллифони китобҳои дарсӣ ё аз адабиёти асил ва намоёндогони эътирофгардидаи он хабар надоранд ва ё агар хабар доранд, дидаву доништа аз онҳо сарфи назар менамоянд. Вагарна чаро аз шоиру нависандагоне, монанди Мирсаид Миршакар, Пӯлод Толис, Фазлиддин Муҳаммадиев, Убайд Раҷаб, Лоиқ, Гулназар, Гулрухсор, Баҳманёр, Сайф Раҳим, Кӯҳзод, Сорбон, Саттор Турсун, Абдуҳамид Самад, Фарзона, Камол Насрулло ва дигарон ё ба нудрат мисол меоранд ва ё тамоман намеоранд. Ва баръақс аз нафарҳое ба ҳайси шоир ва нависанда ёд мекунанд, ки онҳо ё ҳанӯз ҳам аз дараҷаи шогирдӣ ва навмашқӣ боло нарафтаанд ва ё то ҳол гуфтани сухани тозае барояшон дар адабиёт муяссар нагардидааст.

Осори безавқӣ ва аз ҳам фарқ накардани сара аз носара, нағз аз бад, ҳусн аз кубҳ махсусан дар иқтибоси пораҳои манзум бештар ба назар мерасад. Мутаассифона, дар мо солҳои охир шеърро бо сактаи вазн ва ҳалали маънӣ иқтибос кардан расм шудааст. Кам мақола ва ё рисола ва китоберо мебинед, ки аз ин ҷиҳат норасоӣ надошта бошад. Табиист, ки китобҳои дарсиамон низ аз ин нуқс дар қанор намондаанд. Чунончи, шеъри машҳури Бозор Собир, ки аз тариқи радио ва телевизион ҳам тез-тез садо медиҳанд ва барои алоқамандони шеъри шоир маълум аст, дар китоби «Забони модарӣ» барои синфи 2 дар чунин шакл ба таъб расидааст:

Ватан, ватан, ватан, ватан,
Манам ба ту тани ба тан.
Қасам, агар, (?) каси туям. (?)
Ҳасан, агар, (?) хаси туям.
Вучуди туст аз ду тан
Тани замину ҷисми ман
Ману туям (?) ҳамбадан
Ватан, ватан, ватан, ватан (сах. 23).

Ё дар саҳифаи 141 «Забони модарӣ» барои синфи 3 байте чунин иқтибос шудааст:
Саҳӣ дар ҳар ду олам сарбаланд аст,
Бахил дасташ кӯтоҳу гӯраш танг аст (?)

Мисраи дуҷуми ин байт дар вазн сакта дорад. Шакли дурусти он чунин аст:
Бахилро рӯ сиёҳу гӯр танг аст.

Муаллифони «Забони тоҷикӣ» барои синфи 5 қитъаи машҳури Шаҳиди Балхиро ба Абушақури Балхӣ нисбат дода, байти дуҷуми онро дар шакли ғалат овардаанд:

Агар ғамро чу оташ дуд будӣ,
Ҷаҳон торик будӣ, (?) ҷовидона.
Ба (?) гетӣ саросар гар бигардӣ,
Хирадманде наёбӣ шодмона.

Асли байти дуҷум чуни насту:

Дар ин гетӣ саросар гар бигардӣ,
Хирадманде наёбӣ шодмона.

С. Аминов дар китоби «Забони модарӣ» барои синфи 10 дар фасли «Одоби муошират» пас аз зикри он ки «порҷаи манзумро хонед ва гӯед, ки сухан ба гуфтор ва кирдор чӣ муносибат дорад?» нисбат ба шеъри Айюқӣ чунон муносибат кардааст, ки хилофи ҳамагуна одоби муошират мебошад. Ӯ ҳар ҷо ки ба тақозои вазн лафзи «сухан» ва ё «сухун» мебоист, ҳамаро барғалат дар шакли «сахан» ва «сахун» овардааст. Чунончӣ:

Сахан (?) бехтар аз неъмату хоста,
Сахан (?) бехтар аз ганчи ораста...
Зи доно сухан бишнаву гӯш кун,
Ки н-омад дигар з-осмон чуз сахун (?)...

Ҳодисаи иқтибоси нодуруст ва пур аз сахву хатои пораҳои манзум ва мансур аз лиҳози вазн ва лафзу маънӣ дар китобҳои дарсии адабиёти тоҷикӣ низ ба назар мерасад. Аз ҷумла дар саҳифаҳои 10, 11, 14, 52, 56, 68, 88, 90, 123, 156, 188-189 ва ғ. ва х.к. «Адабиёти тоҷик» барои синфи 5. Ман маҷбурам ба андешаҳои омӯзгори мактаби ҳамагонии рақами 9-и ноҳияи Шаҳринав Шохназар Бақоев розӣ шавам, ки дар мақолааш дар бораи китоби мазкур дар рӯзномаи «Омӯзгор» рӯзи 11 январи соли 2002 чунин гуфтааст: «Мутолиаи маводи китоби «Адабиёти тоҷик» барои синфи 5 собит намуд, ки садҳо маротиба китоби пешина, ки мураттибони он М.Шукуров ва Р.Амонов буданд, бехтар аст, ба шарте ки аз он калимаҳои «советӣ», «партияи коммунистӣ», «болшевикон» ва ғ.-ҳо соқит гарданд». (Ш.Бақоев. Аз Ҳилолӣ партизан сохтаанд! Ё «ихрироъҳо»-и мураттибони муаллифнамо. – «Омӯзгор», 11.01.2002).

Камбудии дигар китобҳои дарсӣ, хосса китобҳои дарсии адабиёти тоҷикӣ, чи барои мактабҳои ҳамагонӣ ва чи барои донишкадаву донишгоҳҳои мо, он аст, ки мо ханӯз ҳам адабиётро ҳамчун маҷмӯи муаллифон ва асарҳои ҷудогонаи адабӣ тасаввур мекунем, на ҳамчун раванди адабие, ки дорои қонуниятҳои айнии инкишофи худ мебошад. Ва бо тақия бар ҳамин тасаввури барғалат кӯшиш мекунем, ки дар китобҳои дарсиамон осори ҳамаи онҳоеро, ки дар шеърӯ шоирӣ ё наср дар ин ва ё он замон ба тоҷикӣ таъбозмӯй кардаанд, биғунҷонем. Ҳол он ки, агар дуруст мулоҳиза шавад, муроди ниҳони таълим дар мактаб, хосса дар мактаби миёна, ба шогирдон омӯзонидани маҷмӯи маълумоти марбута ба адабиёт набуда, балки ибрат аз он аст, ки хонандаи мактаби миёна аз асосҳои адабиёти тоҷикӣ дар давраҳои мухталифи он, яъне равишҳо, ҳодисаҳо ва падидаҳои асосӣ, ба намояндагони барҷастаи он ва асарҳои муҳимтарини онҳо бохабар шавад. Ба таълими осор ва афкори адибони қаторӣ ва ҳодисаҳои адабии ҷузъию тасодуфие, ки дар пешрафти адабиёти асил саҳми чашмгире нагузоштаанд (ва он ҳам дар мактаби миёна), ҳеч зарурати маънавие вучуд надорад. Таърихи адабиёти ҳар миллат дар асл таърихи такомули ҷараён адабиёти асил ва умдаи он, таърихи такомули диди эстетикӣ он миллат, яъне ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмӣ ва маҳорати нигорандагии он мебошад. Ва агар аз ин лиҳоз ба китобҳои дарсии адабиёти тоҷикӣ назар андозем, мебинем, ки бисёр фаслу бобҳои онҳо зиёдатӣанд ва яқнавь анбориши ному осори шоирону нависандагон ва маълумот дар бораи онҳо, замон ва муҳити адабиашон мебошанд, ки гумон аст барои омӯхтани адабиёти асил ва тавассути он ба парвариши завқи салим ва қудрати дарки зебоии талабагони мактабҳои мададе бирасонад.

Ин мулоҳизаҳо 27 сол пеш аз ин бори нахуст дар ҷамъбасти мувоҳидаи тӯлонӣ ва вазъи китобҳои дарсӣ дар мизи гирди идораи маҷаллаи «Садои Шарқ» соли 1979 ва бори дувум соли 1988 дар тақриз ба китоби дарсии Р. Ҳодизода, Т. Неъматзода ва Т. Мирон «Адабиёти тоҷик» барои синфи IX (Душанбе, 1987) гуфта шуда буданд. Афсус, ки камбудии мазкур дар китоби нави «Адабиёти тоҷик» барои синфи 9, нашри соли 2004, ки муаллифаш ҳоло танҳо Т. Мирзода аст, такрор шудааст. Он вақт гуфта будем ва ҳоло боз такрор мекунем, ки аз хусуси Давлатшоҳи Самарқандӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Камолитдин Биноӣ, Малехои Самарқандӣ, Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ, Ҷунайдуллоҳи Ҳозик, Муҳаммадшарифи Гулханӣ, Абдуқодирхӯҷаи Савдо, Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат, Тошхӯҷаи Асирӣ ва қасоне монанди онҳо, ки қабл аз ҳама дар адабиётшиносӣ, илми ахлоқ, таърих, тасаввуф ва қасбу хунаҳои дигар ном баровардаанду шеърӯ шоирӣ ва хунари нависандагонишон ба нисбат заиф мебошад, маълумот додан ҳоҷат надорад. Дар китоби дарсии нав барои синфи 9 илова гардидани фасли «Алишерӣ Навоӣ» бори ин ҳам гарони хонандагони мактабҳои тоҷикиро гарантар кардааст.

Аз мутолиаи китобҳои дарсии адабиёти тоҷикӣ барои синфҳои 5,6,7 ва 9 маълум гашт, ки мутаассифона, мо то ҳол усули илмии муносибу мувофиқи таълифи китобҳои дарсиро барои худ ҳамачониба муайян нанамудаем. Агарчи аз хусуси зарурати пайдо намудани он солҳо пеш аз ин иштироккунандагони мубоҳиса дар саҳифаҳои маҷаллаи «Садои Шарқ» соли 1978 ва ниҳоят чамъбасти он дар мизи гирди соли 1979 адабиётшиносону забоншиносони номии тоҷик устои зиёданд профессор Ш. Ҳусейнзода, академик Муҳаммадҷон Шакурӣ, академик Раҷаб Амонов (ёдаш ба хайр), Расул Ҳодизода, узви вобастаи АИ Ҷумҳурӣ Шарофиддин Рустамов таъкид карда буданд. Аз ҷумла он вақт гӯшзад гардида буд, ки мутаассифона, китобҳои дарсии адабиёти тоҷикӣ «ҳанӯз ҳам ба усули анъанавӣ таълиф мешавад, ки бештари таҳлилҳо хусусияти обзорӣ ахлоқӣ ва нақлӣ доранд» («Садои Шарқ», №7, 1979, саҳ. 139). Дар воқеъ, имрӯз низ пас аз сипарӣ шудани 27-28 сол маҷбурем, ки гуфтаҳои худро дар замина аз нав такрор намоем, зеро ҳанӯз ҳам муаллифони китобҳои дарсии адабиёти мо мисли пешина тариқи пешкаши ба мақсад мувофиқи марбут ба осор ва афкори адибони ҷудогонро пайдо нанамудаанд. Онҳо дар ин маврид маъмулан бо зикри хушк ва якранги мероси адабии адиб, яъне номгӯи асарҳои ӯ, тавзеҳи мухтасари ҳар яке аз он асарҳо ва баёни нисбатан батафсил мазмун ва мундариҷаи ғоявии як ё дутои онҳо, ҳамчунин бо овардани мулоҳизоти пора-пора ва парешоне дар бораи афкори иҷтимоӣ сиёсӣ ва тарбияту ахлоқии он адиб ва ниҳоят ба сифати ҳусни мақтаи ин қисмат бо мухтасар гӯшзад намудани хусусиятҳои услубӣ, забонӣ, санъатҳои бадеӣ ва воситаҳои тасвир дар асарҳои ӯ қаноат кардаанд. Бузургтарин нуқси чунин тарзи баён ва таълим дар он аст, ки моҳияти аслии осор ва афкори он адибон аз хонанда ҳамано пинҳон мемонад. Аз онҳо маълум намешавад, ки масалан дар эҷодиёти Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Низомӣ, Носири Хусрав, Саъдӣ, Ҳофиз, Мавлавӣ, Ҷомӣ, Ҳилолӣ, Восифӣ, Бедил, Дониш, Шоҳин ва дигарон асл кадом асту фаръ кадом аст.

Бино ба навиштаи муаллифони китобҳои дарсии адабиёти тоҷикӣ, гӯё қариб ҳамаи адибони гузаштаи мо, бидуни истисно, замони феодали, шоҳону амирон, зоҳидону шайхон ва рӯҳониёни иртиҷоиро саҳт танқид кардаанду ба мардум инсонӣ комил шавед, ба ҳам дӯст бошед, бо золимон мубориза баред ва ғайра гуфтаанд. Аз ин ҳама чунин тасаввуре ҳосил мегардад, ки гузаштагони мо тақрибан айни як чизро ба як маром асрҳои аср такрор кардаанд. Ҳол он ки дар асл, хушбахтона, ин тавр нест. Ҳар яке аз он бузургоне, ки зикрашон дар боло рафт, ҳамчунин шоиру нависандагони забардасти муосир дар таърихи адабиёти мо мавзӯъ ва масъалаҳои хоси худ, сабку равиши хоси худ, хулоса, чеҳраи ҳунарии танҳо ба худашон хосро доранд. Ва вазифаи муаллифони китобҳои дарсии адабиёт, пеш аз ҳама ва муҳимтар аз ҳама, дар он аст, ки ба талабагони мактаб барои ошно гардидан бо ҳамин чеҳраи аслии адибон ва гуфтаву навиштаҳояшон мусоидат намоянд.

Ман пас аз шиносӣ бо 6 китоби дарсии забони тоҷикӣ барои синфҳои 2,3,4,5,6 ва 10 ва 4 китоби дарсии адабиёти тоҷикӣ барои синфҳои 5,6,7 ва 9 ва андешаву мулоҳиза дар бораи ҳар яке онҳо бори дигар бовар ба он кардам, ки тафаккури одамай чандон ба осонӣ дигар намешудааст. Аз фурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба истиклолияти давлатӣ расидани Ҷумҳурии Тоҷикистон 22 сол гузашт ва дар ин фосолаи таърихӣ оламу одам дигар шуд, арзишҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, адабӣ ва ҳунарии дигар шудаанд ва дар бисёр ҷойҳо қайҳо фаромӯш ҳам шудаанд, аз қабилӣ иҷтимоӣ-гароии сирф, ки онро сотсиологизм вулгарӣ мегуфтанд, даст нақашадем ва фаромӯш ҳам накардаем. Ва ҳанӯз ҳам ҷаҳд дорем, ки дар адабиёти бадеӣ сирф ҷанбаи иҷтимоӣ онро ифшо ва аз ҷанбаи ҳунарии он ва қонунмандии махсуси тақомулаш сарфи назар намоем. Дар натиҷа адабиётро на ба сифати адабиёт, як шоҳаи ҳунар, балки ба ҳайси таърих ва ё ягон шоҳаи дигари илмҳои иҷтимоӣ омӯхтанӣ мешавем, ки дуруст нест.

Осори чунин иҷтимоӣ-гароии сирф, мутаассифона, дар охири наشري китоби дарсии «Адабиёти тоҷик» барои синфи IX бештар ба назар мерасад. Ба ақидаи муаллиф, гӯӣ мавзӯи ғазалиёти Абдурахмони Ҷомӣ, пеш аз ҳама, «танқиди замону аҳли ҷох, беадолатӣ, орзӯю умеди халқ ва ғайраро дар бар мегирад» (саҳ. 50), на «ҷошнии ишқ ва муҳаббат», ки онро худи шоир «мақсуди ғазал аст» мегӯянд дар боби 7-уми

«Баҳористон» ва ҳам сарфи назар аз он ки адиб дар як ғазалаш ба забони ҳол омада эълон доштааст, ки:

Чомӣ наям, ки хусрави вақтам ба мулки ишк,
Маншури хусрави ғазали ошиқонаам.

Ё худ ғӯиё қимати асари дигари Чомӣ «Баҳористон» низ, пеш аз ҳама, дар он мебошад, ки «шоҳону ҳокимони золим» танқид ва «табақаи поёнии чамъият», «мардумони одӣ» ҳимоят шудаанд, на дар мӯҳтавои ахлоқию адабӣ ва ҷанбаи ҳунарии он. Ва ба ҳамин тарзу равиш ин муаллиф дар бораи адибони дигари гузашта ва имрӯза ва асарҳои ҷудоғонаи онҳо мулоҳиза рондааст. Ин чиз боиси таассуфи зиёд аст. Вале чӣ илоҷ, ки вазъи воқеӣ чунин мебошад.

Аз ҳамин баррасии мухтасари китобҳои дарсии забон ва адабиёти тоҷикӣ барои мактабҳои миёна низ баръало равшан аст, ки вазъият дар ин соҳаи бисёр муҳим бағоят ташвишовар мебошад. Бояд илоҷи рафъи онро пайдо намуд ва аз паи ислоҳи он шуд. Агар ин дафъа ҳам аз рӯи асли «нишастанду гуфтанду бархостанд» амал намоем, чунонки борҳо пеш аз ин карда будем, вазъияти беҳ нахоҳад шуд, дигар нахоҳад шуд. Имрӯз масъалаи муҳими миллӣ табиқ ёфтааст. Онро бояд ба ҷид гирифт ва ҷиддан муносибат кард.

Дар гузаштаи начандон дур муаллифҳои китобҳои дарсии забон ва адабиёти тоҷикӣ донишмандони номие, мисли академик Абдулғанӣ Мирзоев, профессор Шарифҷон Ҳусейнзода, профессор Холиқ Мирзозода, Носирҷон Маъсумӣ, Раҷаб Амонов, Додочон Тоҷиев, Воҳид Асрорӣ, Соҳиб Табаров ва дигарон буданд. Ва на ҳар касе ҷуръат менамуд, ки дар қатори онҳо ба навиштани китоби дарсӣ машғул шавад. Ҳоло мисли он ки баръакс шудааст. Акнун донишмандони шинохташуда ва эътирофшудаи тоҷик ҷуръат намекунанд, ки ба сафи муаллифони имрӯзаи китобҳои дарсӣ наздик шаванд. Ягон-ягон нафарҳое ҳам, ки замоне муаллифӣ мекарданд, мисли устод Шакурӣ ва домолло Расулхон ҳоло намедонам бо кадом сабаб канор рафтаанд. Аксарияти онҳое, ки имрӯз дар ҳайати муаллифони китобҳои дарсӣ фаъоланд, нафарҳои дар илму адаби тоҷик чандон шинос нестанд.

Раҳматӣ академик Раҷаб Амонов, ки худашон муаллифи чандин китобҳои дарсӣ ва воситаҳои таълимӣ барои мактабҳои миёна ва олии буданд, дар суҳбате, ки сари мизи гирд дар идораи «Садои Шарқ» соли 1979 карда буданд, аз чанд донишманди Академияи илмҳо ва донишгоҳҳои ҷумҳурӣ ба ҳайси забоншиносон ва адабиётшиносони боистеъдод ном бурда, ҷалби онҳоро ба таълифи китобҳои дарсӣ аз ҳар ҷиҳат матлуб шуморида буданд. Аз он пешниҳод тақрибан сӣ сол гузаштааст, аммо касе аз онҳо то ҳол ба таълифи китобҳои дарсӣ ҷалб нагардидаанд. Ба назари ман, ин донишмандон дар ин кор ҳеҷ тақсире надоранд. Ҳамаи гап дар амалияи носавобест, ки имрӯз ҳам, мутаассифона, маъмул мебошад.

Пешниҳод ин аст, ки дар назди Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сардорӣ вазири мутарами он, ки худашон донишманд ва устоди соҳибтаҷриба мебошанд, Шӯрои махсуси таълиф ва нашри китобҳои дарсии забон ва адабиёти тоҷикӣ таъсис дода шавад ва ба он донишмандони воқеии ин соҳа ҷалб карда шаванд. Ва бе баррасии ҳамаҷонибаи тарҳи нави китобҳои дарсӣ дар маҷлисҳои Шӯрои мазкур ва тавсияи он ба ҷопи онҳо иҷозат дода нашаванд.

Рӯзноманигори номии тоҷик Зафар Саидов дар мақолааш «Чӣ тавр забон омӯзем?» (рӯзномаи «Зиндагӣ», 2 феввали 2006) дар заминаи чанд пешниҳоди судманде намудааст. Вай аз ҷумла навиштааст, ки «барои таълифи китобҳои дарсӣ беҳтар он аст, ки озмун эълон карда шавад ва намунаҳое аз лоиҳаи китобҳо ба воситаи нашрияи Вазорати маориф ба қазовати омӯзгорони забону адабиёт ва умуман аҳли маърифати кишвар гузошта шаванд». Ба назарам, пешниҳоди хубест ва қобили дастгирӣ.

Учебные книги и проблема в обученные родной язык и литература.

Хорошие и качественные учебные книги по таджикскому языку для всех видов школы, спецшколы и профессиональной школы, публикуется очень мало. Автор по решению этого вопроса высказал свое мнение и дает советы авторам учебников по улучшению качества, вида, спецшколы, профессиональной школы.

Ключевые слова: учебные книги, проблема, обучение, родной язык, литература, качества, вида, спецшколы, профессиональной школы.

Scholastic books and problem in education native language and literature

Good and qualitative scholastic books on Tajik language for all types of the school, special school and professional school, is published very small. In this article author on decision this question has expressed his opinion and gives the advices for author to improve the quality of textbook.

Key words: scholastic books, problem, education, native language, literature, quality, type, general schools, teaching, special school, professional schools.

ДИДИ ТОЗА ВА АНДЕШАҲОИ БАЛАНД

*Шодӣ РАҶАБЗОД,
"Рӯзно манигор"*

Дар хусуси китоби дарсии "Адабиёти тоҷик" барои синфи 8 (муаллиф Абдунабӣ Сатторзода) дар суҳбатҳои ҷудогона омӯзгорон ихтисосӣ назар карданд. Моҳияти бештари андешаҳо як аст: китоби мазкур бо забони мураккабу илмӣ навишта шуда, на фақат барои хонандагон, балки омӯзгорон низ хеле душворфаҳм аст. Китобҳои солҳои пешин таълифёфта ба маротиба осонбаён ва мувофиқ ба фаҳмиши хонандаи синфи 8 буд. Маро фикре ба сар омад, ки оё воқеан ҳам китоби Абдунабӣ Сатторзода аз ҷониби устодон хуш пазируфта нашудааст? Воқеан, магар ҳамин тавр аст?

Чун ба мутолиаи китоби таълимӣ пардохтам, саҳифа ба саҳифа равшану аёнам гардид, ки олими донишманд Абдунабӣ Сатторзода басо саъйю ранҷ бурдааст, ки онро бо забони содаю фаҳмо ва шеваи нигориши ҳунармандона эҷод кунад. Аз саҳифаҳои аввали китоб бо навишти муқаррарӣ ва дур аз сабки мураккабу мушкил дучор мешавем. Бубинед: "Дарсе, ки шумо, хонандагони гиромӣ, ба омӯхтани он оғоз намудед, "Адабиёти тоҷик" ном дорад. Ин мафҳум ба он маънӣ аст, ки адабиёте, ки дар ҷараёни ин дарс бароятон сабақ дода мешавад, аз он тоҷикон аст ва аз тарафи онҳо офарида шудааст" (саҳ.4). Ҷумлаи хеле фаҳмову сода. Идомаи мавзӯҳои китоб бо ҳамин забони ҷолибу ҷозиб навишта шудааст. Муҳимтар аз ҳама, андешаҳои муаллиф ба таври мушаххасу дақиқ ва фишурда ва дурандешона рӯи қоғаз омадаанд.

Солиёни зиёд баҳс дар атрофи пайғамбар будан ё набудани Зардушт давом ёфта истодааст ва муҳаққиқон ҳеҷ не ки ба натиҷагирии ниҳой бирасанд. Устоди забардаст А.Сатторзода ибронд меорад, ки "Авесто" китоби муқаддаси зардуштиён (махз на тоҷикон, манзур ҳамаи он халқияту миллатҳои ҳастанд, ки пайрави ин дин буданд) буда, дар он усули дин ва аҳкоми оини зардушти баён гардидааст". Муаллиф Зардуштро ҳамчун шоир ва ҳаким ном мебарад. Дар воқеъ, дар пайғамбарии Зардушт ҳилоф зиёд аст. Аслан, ӯ донишманди тавоно буд. Аз ҷумла: "Ғоҳон аз баёни қонуни асосӣ ва гавҳари аслии дини маздопарастӣ иборат буда, дар он ғӯяндаи он Зардушт ҳамчун шоир ва ҳаким бо жарфбинӣ бунёдитарин пурсишхоеро, ки дар замони вай дар баробари одамии истода буданд ва имрӯз ҳам мавҷуд мебошанд, ба миён мегузорад ва аз пайи ҷустуҷӯи ҷавоб ба онҳо мешавад (саҳ.10-11).

Мурод аз ин иқтибос он буда, ки хонандаи синф 8 бояст тасаввурот ва оғаҳии комил дошта бошад, ки Зардушт ҳамсони Буддову Конфутсий ҳақими хирадманди фарзонае маҳсуб меёбад. Мушаххасии ақидаи Абдунабӣ Сатторзода дар ҳамин нуқта ифода меёбад. Ҳангоми мутолиаи бахши зиндагиву фаъолияти асосгузори адабиёти форсу тоҷик Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ муҳаққиқ бо забони шево ва дақиқ андар боби мақоми Одамушшуаро" дар адабиёти тоҷик ҳарф мезанад. Шахсан ман, ки аз ҷузъиёту мушкилоти мактаби муосир хабардор ҳастам, дар ҳеҷ вожаю ибора ва ҷумла, номафҳумиеро вонахӯрдм. Хусусияти чашмаси сабки А.Сатторзода дар он зоҳир

мешавад, ки \bar{u} ба тарҷумаи ҳол ва зиндагиномаи шоирон аз $\bar{r}\bar{u}$ тартиби солу моҳ, хушку беобуранг не, балки хеле ба таври фишурда, вале басо бамоҳият ва пурмаънӣ сухан мегӯяд. Аслан дар навишту таълифи китобҳои дарсии адабиёт муаллифон ба мавзӯву мундариҷаи ашъори шоирон ва зиндагии эшон бештар тавачҷух мекунад ва голибан (ва ин солиёни тӯлонӣ идома дорад) аз таълифоти онон хонандаву омӯзгори мактаб ҳеч фаҳмида наметавонад, ки маҳорату ҳунари ину он шоир дар чӣ зоҳир мегардад? Олими пухтакор масъалаҳои мубоҳисавиро ки дар ҳаёту зиндагии шоирон вомехӯранд, аз диду биниши хеш арзёбӣ мекунад ва ба натиҷаи ниҳой ва хулосаи қотейона мерасад. Қазияи нобинои модарзод будани Рӯдакӣ қарнҳост, ки ба як баҳси тӯлонӣ табдил ёфтаву ҳоло ҳам дар чараёни андешапардозии олимон қарор дорад. Ба ақидаи муҳаққиқ Абдунабӣ Сатторзода, Рӯдакӣ маҳз дар авоҳири умри хеш нобино гардидааст, саҳеҳтараш рақибон бо иғвою дасиса кӯраш кардаанд. "Дар бораи кӯр ё тирачашми модарзод ва ё дар поёни умр кӯр кардани \bar{u} баҳси зиёде ҳаст. Баъзеҳо бовар бар он доранд, ки Рӯдакӣ ба мисли шоирон Абӯаъло Алмаъарӣ, Башшор ибни Бурд, Зарири Бухорӣ, Шӯридаи Шерозӣ ва Ҳомер кӯри модарзод буд. Мавҷуд будани тасвирҳои зинда ва аёни дар шеърҳои шоир нишонаи таъсири суннатҳои мавҷудаи шеърӯ шоирӣ ва натиҷаи равшанбинии тирачашмон мебошад. Гурӯҳи дигар гумон мекунад, ки чашмони Рӯдакӣ дертар, дар поёнии умраш ба сабабе кӯр карда шудаанд. Тахмин меравад, ки ин кор баъди аз дарбор рафтани вазири номии Сомониён ва дӯсти наздики шоир Абулфазли Балъамӣ дар соли 937 сурат гирифта бошад. Аммо ҳуди шоир дар ҳеч яке аз шеърҳои маълумаш аз он чумла, дар қасидаи ҳолияш дар бораи нобиноии худ ишорае надорад. Баръакс, дар ин қасида, ки як навъ зиндагиномаи шоиронаи \bar{u} мебошад, байте дорад, ки аз ҳамеша чашм дӯхтанаш ба "зулфакони чобук" гувоҳӣ медиҳад:

***Ҳамеша чашмам ба зулфакони чобук буд,
Ҳамеша гӯшам ба мардуми сухандон буд".***

Олими тавоно дар баҳогузорӣ ба ҳунару маҳорати эҷодии шоирон ҳатман ақидаи вижаи худро (бигузор баҳсталаб ҳам ба назар расанд) баён мекунад. Вай дар ин самт ба афкори маъмулу яқнавохт ва қолабӣ таъя накарда, истеъдод ва нубуғи шоиронро аз зовияи фаҳмиш ва тафаккури ҳосаи хеш, ба гунаи қотейона ва мушаххас бармало месозад. Дар боби "Шеъри Рӯдакивор" адабиётшиноси мумтоз се хусусияти барҷастаи ба дараҷаи камолоти маънавӣ ва нубуғи олии шоирона расидани муҳтавои ашъори Рӯдакиро хотирнишон карда, дар зимн ба хулосае меояд, ки тамоми шеърӯ қасида ва осори гузашти шоир рӯдакивор суруда шудаанд. Олими саршинос мегӯяд:

"...Яке аз он аст, ки дар он (манзур ашъори Рӯдакӣ) ҳама чиз мӯҳтаво, забон, луғат, баён, заминӣ, ошно, табиӣ ва осон мебошад. Дар он чизе, ки ноошно, ношинос, хаёли, бофта, сунъӣ, ғаримуқаррарӣ, ғайритабиӣ, душвор, нестандарҷаҳон бошад, вучуд надорад. Ва ин вижагӣ танҳо ҳоси қисме, гурӯҳе, миқдоре аз шеърҳои шоир ва навъе аз навъҳои он, барои мисол, ғазал, қасида ё қитъа ё рубоӣёти \bar{u} нест, балки ба тамоми мероси \bar{u} , бидуни истисно ҳос мебошад.

...Дигар аз вижагӣҳои ҳоси шеъри Рӯдакӣ ин аст, ки дар он ҳама чиз: мӯҳтаво, забон, луғат, баён, сабқ, воситаҳои тасвир - тозаву тар, нав, бикр, обнахӯрдаву обнорасида мебошад. Чанд мисол барои тасдиқи наву тару тоза будани маъниву тасвирҳои шоиронаи шоир:

***Лола миёни кишт бихандад ҳаме зи дур,
Чун панҷаи арӯси ба ҳино шуда хазиб.***

Лолаи шукуфтаи миёни кишт ба панҷаи ҳинобастаи арӯс ташбеҳ шудааст, ки ихтирои ҳуди шоир буд.

***Бунафшаҳои тарӣ хайл-хайл сар баркард,
Чу оташе, ки ба гӯгирд бардавид кабуд.***

Ин ташбеҳ ҳам аз чумлаи ихтироӣҳои ҳуди адиб мебошад, монанд кардани бунафшаҳои навбаромад ба оташи кабудранге, ки вақти даргирондани гӯгирд боло мешавад.

... Сеюмин хусусияти барҷастаи шеъри Рӯдакӣ он аст, ки дар он ҳама чиз - муҳтаво, забон, луғат, баён, сабк, воситаҳои тасвир, ҳамзамон бо содаву осон ва тозаву тар будан, олист, яъне дар ҳадди камолу чамол ва дар таносубу ҳамбастагии комили лафзу маънист..." Бад-ин назму тартиб Абдунабӣ Сатторзода қобилияти мӯъҷизаангез ва фавкуллодаи шоирии Рӯдакии сухандону нуктасанҷро бо содагӣ ва фаҳмишу дарки хонандаи мактаби имрӯза матраҳ менамояд, ки қобили пазиroy ва сано мебошад. Ман пас аз мутолиа аз ин шеваи баёни ифодаи устод бо ягон мушкил ва мураккабӣ бархӯрд накардам ва ба пиндори камина тамоми вожаву ибораҳо ва дар маҷмӯъ, ҷумлаҳои нигоштаи олим барои хонандаи имрӯза бас фаҳмову сода мебошанд. Муҳаққиқ дар боби ҳунари шоирии Абулқосим Фирдавсӣ сухан ронда, ўро шоири "қолабсаро" меномад. Ба ақидаи муаллифи китоб, "Қолабгарой дар "Шоҳнома" аз оғоз то анҷоми он зуҳури тамом дорад..." Яъне, барои Фирдавсии бузургвор сабку тарзи оғоз намудани ину он дoston, тасвири чараёни баъдинаи воқеаҳо, офаридани манзараҳои ҷанг, табиат ва ҳатто ҷӣ тавр ба анҷом расондани он ҳодисаҳо мушкиле надорад. Дар ҳар сурат, муаллиф дар ин афкори хеш пойбарҷо мондааст.

Ҷое мегӯяд: "... Риояти қолаб дар мавридҳои, ки зикрашон рафт, иборат аз он аст, ки шоир дар ҳамаи ин мавридҳо, сарфи назар аз он ки чанд маротиба такрор хоҳанд шуд, моҳиятан яқсон ва "аз рӯйи як қолаб сухан мекунад". Ин андеша баҳри иддае аз устодону омӯзгорон ноошно ва ғайримукаррарӣ менамояд, аммо аслан сухани тозаву ноб буда, заминаи мантиқии он қавию маҳкам аст ва бояд аз таҳлилҳои амиқу нишонраси адабиётшинос истиқбол ба амал орем, на балки шӯру шанг бардорем, ки "олибро ба ситезакорӣ бо бузургон ҷӣ кор?" Агар ботаҳаммул таваҷҷӯҳ кунем, пас посух ба ин суол низ дар ин навиштаи олим аёну равшан мегардад: "Қолабгарой, ки ҳосили ниҳои он такрор аст, дар адабиёти муосир ҳусн нест, қубҳ аст. Аммо дар асрҳои миёна риояти қолаб ҳусн буд, на қубҳ". Ҳамин гуна нигоҳи нав дар бозгӯи шеърияти рубоиёти Ибни Сино низ ба мушоҳида мерасад. Абдунабӣ Сатторзода зимни баррасӣ ва тафсилоти мӯҳтавои рубоиёти шоир ҳадафҳои ғоявии эҷодиёти Ибни Синоро ба тариқи баҳснок баён мекорад. Чунин андешарониро перомунӣ бархе аз рубоиёти шоир, ки ба мавзӯи маю майгусорӣ бахшида шудааст, амиқу равшан дучор меоем. "... Шоир ба май ҳамчун табиб ва ҳаким назар кардааст, ба он, ба хоҳири манфиате, ки ба тану ҷони инсон мерасад, баҳо додааст. Вай андак ва гоҳ-гоҳе нӯшидани онро барои касони хушёр - "шоҳу ҳакиму ринд" раво дидааст, на ба масту нохушёр, ки бадномӣ меорад.

Май душмани масту дӯст бо хушёр аст,

Андак тарёку беш захри мор аст.

Дар бисёраш мазаррати андак нест,

Дар андаки ӯ манфиати бисёр аст..."

Сабаби тавҷеҳи ҳоли Ибни Синоро дар хӯрдани шароб олим ба таври воқеӣ ва бағоят нозуку ҳассос аз забони худӣ ӯ шарҳу тавзеҳ медиҳад, ки ҷолиби таваҷҷӯҳ мебошад. "Ибни Сино дар як навиштааш сабаби чунин рафтор ва гуфтори худро, ки зоҳиран хилофи шариат аст, дар хитоб ба Офаридгор шарҳ додааст: Вай мегӯяд: "Тобеам ба пайғамбари ту, - Муҳаммад ва иқрор дорам ба ҳаром будани ҳамр (шароби масткунанда) ва гувоҳидиҳандаам ранҷи туро ба нӯшандагон бо тафовути дараҷаи табиати онҳо..." Аммо дар ин маврид як нуктаро бояд дарк кард, ки овардани як силсила иқтибосҳо аз ину он навиштаи шоир (дигар адибони классик низ) эҳтиёткории тамомро аз муаллифони китоби дарсӣ тақозо мекунад, чун дар ҳоли ҳозир на ҳама омӯзгорон ва на шогирдонӣ эшон комилан ба сатҳи баланди тафаккури волою пешрафта расидаанд ва ибрази баъзе афкору андешаҳои ғайриқолабӣ қисмате аз онҳоро ба фаҳмишу пиндори ғалат хоҳад бурд. Муаллиф эҷодиёти шоири суфимашраф Боботоҳири Урёнро ба таҳлил гирифта, ба таври бисёр ҳам содаву фаҳмо менигорад, ки "Дар дубайтиҳои Боботоҳири Урён баёни мазмунҳои ошиқона ва орифона, ки дар гузашта онҳоро таносубан "ишқи маҷозӣ" ва "ишқи ҳақиқӣ" меномиданд, бо ҳам

омезиш ёфтаанд... Боботохири Урён мисли ҳамаи онҳое, ки аз таълимоти ваҳдати вучуд пайравӣ мекунад, дар тамоми мавҷудот ва махлуқоти Кул-Худоро мебинад ва мегӯяд:

*Ба сахро бингарам, саҳрота винам,
Ба дарё бингарам, дарё тавинам.
Ба ҳар ҷо бингарам – кӯҳу дару дашт,
Нишон аз қомати раънота винам.*

Ҳама суханҳо барои хонанда маълуму мафҳум. Ин ҷо танҳо омӯзгорро зарур аст, ки моҳияти таълимоти ваҳдати вучудро ба гунаи мухтасару фишурда ба шогирдони хеш баён намояд ва ҳамчунин сабку услуби навишти Боботохири Урёнро, ки махсуси шеваи гӯиши Ҳамадонлурӣ аст, ба онон тафсир ва тавзеҳ созад. Адабиётшиноси маъруф дар боби ҳаёт ва фаъолияти шоир ва мутафаккири фозилу донишманд Носири Хусрав андеша ронда, аз як қасидаи "шаккоконаи" ӯ ёдовар мешавад, ки солҳои муқаддам бо унвони "Мунозира бо Худо" маълуму машҳур буд. Муаллиф ин қасидаро батафсил тафсиру маънидод намуда, дар охир ваҷҳи эътироз ва иттиҳом шоирро оид ба Худованди якто хеле огоҳона баён мекунад: "Ин мунозираи Носири Хусрав бо Худо чӣ маънӣ дорад? Магар мутафаккир ҳақиқати зоти Худоро инкор намудааст? Бояд гуфт, ки Носири Хусрав ба Худои ягона ва рисолати Ҳазрати Муҳаммад пайғамбари барҳаққи ислом имон дошт ва дар ҳеҷ яке аз асарҳои адабӣ ва илмиаш ба онҳо шакке наовардааст, чӣ чойи он ки онҳоро инкор намояд. Гузашта аз ин, набояд фаромӯш кард, ки вай аз пешвоён ва марҷаъҳои аввали мазҳаби исмоилия мебошад. Шакку шубҳаи мутафаккир на ба зоти Худованди якҷаву ягона ва Расули ақрами он аст, балки ба тарзи зуҳури ҳастии Парвардигор мебошад. Носири Хусрав Худоро ҳамчун вучуди мучарради номушаххаси ақлрас, чуноне ки дар илоҳиёти исмоилия гуфта мешавад, мешиносад. Бинобар ин, "анбоз додани мардумро ба Худо" рад мекард, чунки бино ба гуфтаи ӯ, хангоми дар тимсоли одам шинохтан Худо тафаккур на ба тавҳид, балки ногузир ба ширк моил мешавад" Дар фароварди сухан ҳаминро метавон гуфт, ки тамомии афкори муҳаққиқ дар хусуси ҳаёт ва эҷодиёти шоирони нобиға, чун Хайём, Хоқонӣ, Низомии Ганҷавӣ ва монанд ба инҳо тозаву ноб буда, дар бозгӯии паҳлӯҳои норавшани масоили баҳсбарангези марбут ба зиндагиву осори ин адибон нақши муҳим дорад.

Новый взгляд и великие мысли

В этой статье автор рассказывает о новых взглядах автора учебника «Таджикская литература для 8-го класса». Данный учебник отличается по своему содержанию и структуре от предыдущих изданий этого учебника, новыми рассуждениями реальными взглядами ученого Абдунаби Саттор-заде вокруг творчества и идейности Рудаки, Фирдоуси, Ибни Сино, Хокони и других представителей таджикско-персидской литературы.

Ключевые слова: идейность, язык и стилистика, религиозные и философские мысли, творчества и новаторства, стихотворные жанры, лирика, рубаи.

NEW GLANCE HIGH THINKING

In the following article the author tells us about the great point of view of an author of the textbook so called "Tajik literature for the 8th grade".

The content and the structure of this textbook differs from its previously published one with its being time serving, and meaningful content full of newest point of view and vital analytical materials where a scientist Nabi Sattorzoda, an author of the following textbook presents the great work and ideas of Rudaki, Firdavsi, Ibni Sino, Khakani and other outstanding representatives of Tajik-Persian literature.

Key words: idea, language and style, religious and philosophic ideas, work, creativity, poems, lyrics, quartain(s).

Навруз на Востоке

Аюбова М., Губанова Л.А.

Слово «Навруз» состоит из двух слов «нав» и «руз», которые в переводе с фарси (а также с таджикского языка) означают «новый день». Его написание и произношение могут различаться в разных странах - Новруз, Навруз, Невруз, Ноовруз и др. Например у разных тюркских народов «Навруз» называется по-разному. Каракалпаки называют «Невруз», крымские татары - «Наврез», гюндюню - ми, турки западной Фракии - «Меврис», турки, живущие в Македонии и в Косово, называют «Султан-ы Невруз».

«Навруз» символизирует обновление природы и человека, очищение душ и начало новой жизни, утверждение жизни в гармонии с природой осознание неразделимой связи между созидательным трудом и природными циклами обновления, внимательное и уважительное отношение к природным ресурсам. «Навруз» отмечается очень широко и посвящается радостному событию - окончанию зимы и наступлению весны. «Навруз» - дословно «новый день», т.к. приходится на день весеннего равноденствия, когда день становится равен ночи, а затем начинает его обгонять. Именно поэтому с приходом весны начинается Новый год. Происходит обновление природы и всех ее стихий; сначала согревается воздух, потом - вода, затем оживляется земля, и, наконец, - деревья и растительность.

Этот праздник существует уже более 3000 лет на Балканах, в странах бассейна Черного моря, на Кавказе, в центральной Азии, на Ближнем Востоке и в других регионах.

Праздник «Навруз» является одним из самых древних на Земле. Он был известен еще с до зароастрийских времен, его отмечали еще до VII века до н.э. В государстве Ахеменидов (VI-IV века до н.э.) и Сасанидов (III-VII века в.з.). «Навруз» считался главным праздником. Древнегреческий историк Страбон писал об этом празднике: «В самые древние, давние времена и по сегодняшние жители Междуречья

(Сырдарьи и Амударьи) собираются в этот день в Храме огня. Это самый почитаемый праздник, когда торговцы закрывают свои лавки, ремесленники прекращают работу, все веселятся, угощают друг друга теми напитками и кушаньями, которых коснулся огонь».

Считается, что происхождение праздника - древнеиранское, связанное с культом Солнца и именем легендарного пророка Заратуштры (вариант написания

- Зороастр). Старейший источник, где упоминается о праздновании «Навруз»:

- это священная книга зороастризма «Авеста».

Празднование Дня «Навруз» в день весеннего равноденствия связано с возникновением календаря солнечного летоисчисления, который появился у народов Средней Азии и Ирана семь тысячелетий назад, задолго до возникновения ислама. Согласно ему год начинался весной 20 или 21 марта, в день весеннего равноденствия, когда день уравнивается с ночью, и весна окончательно вступает в свои права. Наступает пора новой полевой страды, время забот и надежд земледельца. Этим «Навруз» отличается от мусульманского Нового года, так как в основе мусульманского календаря лежит лунный годичный цикл. Год по солнечному календарю содержит 365 дней, а лунный - 354 (355) дней, начало лунного года и все даты лунного года по сравнению с солнечным перемещаются примерно на 11 дней вперед.

Мусульманский лунный год начинается с месяца Мухаррам, то есть новый год наступает 1-го числа месяца Мухаррам, который является первым месяцем мусульманского календаря. Мусульманский год не привязан к сезонам, месяцы мигрируют по всем временам года, в результате чего начало года, например, может приходиться на летние месяцы григорианского стиля, а через некоторое время - на зимние.

В древние времена дата наступления Дня «Навруз» определялась астрологами. Сейчас же их сменили астрономы, которые вычисляют дату прихода «Навруз» с точностью до минуты. Например, в 2010 году День весеннего равноденствия, то есть день, когда Солнце пересечет небесный экватор и перейдет из южного полушария в северное, наступил 20 марта в 20 часов 32 минуты по московскому времени.

По старым тюркским легендам, этот день был днем, когда тюркский народ спасся из окружения. Иными словами, в этот день турки вышли из Зргенекона (территория, окруженная горами). Поэтому «Навруз» был принят турками как начало Нового года и отмечается до настоящего времени.

Уходя своими корнями в традиции древних земледельцев Ближнего Востока и Центральной Азии, праздник не только пережил арабское завоевание, но и стал неотъемлемой частью культуры многих народов, исповедующих ислам. В СНГ его отмечают как национальный праздник татары, казахи, башкиры, киргизы, таджики, узбеки и многие другие народы. В ряде стран «Навруз» объявлен государственным праздником, а 21 марта - выходным днем.

Значимость этого периода года для жизни людей с древнейших времен породила множество обычаев и обрядов, связанных с магией, культом природы и плодородия, верованиями в умирающую и воскрешающуюся природу.

Задолго до праздника, примерно за две недели, на блюдах высевают пшеницу или чечевицу. К празднику их зеленые ростки должны достичь 5-7 сантиметров и стать украшением стола, символом рождения новой жизни, Нового года. Но на этом приготовления не заканчиваются. Ближе к празднику зерно проращивается еще раз - чтобы стать основой для праздничного блюда.

Перед праздником «Навруз» нужно покаяться в грехах, примириться с недругами, простить долги. В эти дни добрые ангелы - фаришта приносят изобилие и благоденствие тем, у кого чисты помыслы, кто светел душой, у кого убрано в доме, потому что люди верили; чистота пространства вокруг человека отражает внутреннее состояние. А к злопамятным и вредным грязнулям добрые ангелы даже заглядывать не станут. Поэтому перед праздником «Навруз» хозяева стараются привести в порядок дом, побелить и подремонтировать его. Также перед праздником украшают дома, убирают мусор на улице. Обязательно стирается одежда, особенно детская - ведь дети, считается, больше всех подвержены сглазу, а вода всё должна смыть. То есть надо отметить, наши предки с огромным усердием выполняли в те далёкие

времена правила санитарии и личной гигиены и бережно относились к окружающей среде, а место обитания и своё жилище содержали в надлежащей чистоте.

Еще до ислама неделя перед праздником посвящалась душам предков. Предков поминали, делая им подношения и прося у них помощи в будущем году, защиты от бед.

Наступлению Нового года предшествуют символические обряды очищения. В «среду радости» (последнюю среду перед праздником «Навруз») на улицах городов и сел зажигают костры, и люди должны семь раз перепрыгнуть через один костер или по одному разу через семь костров, чтобы избавиться от всех недугов, так как в традициях наших предков особое место занимает магическое число «сёмь».

В последнюю ночь старого года принято обрызгивать друг друга водой и перепрыгивать через проточную воду, чтобы очиститься от прошлогодних грехов.

Навруз - это время гаданий. Особенно увлекаются этим заневестившиеся девушки, которые в этот вечер бросают через голову ботинок и по направлению его носка определяют - останутся они в родительском доме еще на год или переедут в дом суженого.

Кроме того, в праздничный вечер с наступлением праздника «Навруз» принято подслушивать разговоры соседей через окна или двери, и в зависимости от услышанного приятного или неприятного разговора определять, насколько удачен или неудачен будет наступающий год как для подслушивающих, так и для хозяев.

Сам праздник начинается затемно, когда, надев новые одежды, вся семья собирается за столом, на который ставят новую посуду. По старинной традиции праздничный стол стараются сделать как можно богаче, украсив его разнообразными блюдами, сладостями и напитками. Все должны быть сыты и довольны: тогда год будет благополучным и урожайным. Стол на «Навруз» накрывают особый и называют его «хафтсин». Обязательно на столе должны быть семь (хафт) продуктов, названия которых начинаются с арабской буквы «син»:

1. семена руты - сипанд;
2. яблоко - себ;
3. черные косточки - сиёхдона;
4. дикая маслина - санджид;
5. уксус - сирко;
6. чеснок - сир;
7. проросшее зерно-сабза.

Возможен другой набор 7 предметов, например, в Иране в него входят:

1. секке - монета;
2. серке - уксус;
3. сир - чеснок;
4. сумах - специя;
5. саману (у других народов сумалак)
- блюдо, для приготовления которого используются зерна проросшей пшеницы;
6. санджид - ягода лоха;
7. сабза-зелень, проросшие в воде семена льна и злаковых, символизирующие оживление природы.

Магические семь предметов и продуктов на столе становятся символическим даром Солнцу, которое, принимая, сей дар, должно позаботиться о богатом урожае. Кроме того, на стол ставится зеркало, и зажигают свечи по числу членов семьи. Эти речи нельзя гасить, пока они не догорят до конца. Обязательно подают на стол большой праздничный хлеб или лепешки, чашу с водой, на которой должен плавать зеленый лист, чашу с розовой водой, фрукты, орехи, миндаль, рыбу, петуха, молоко, простоквашу, сыр, крашеные яйца. В древности каждая из составляющих имела особое значение для урожая будущего года для судеб членов семьи. Сейчас эта символика утрачена, но традиция осталась

В праздновании «Навруз» у различных народов обязательным является приготовление определенных блюд. Например, у казахов на праздник «Навруз» устраивают «мевлюд». Дома до праздника полностью очищаются, люди наряжаются в лучшие одежды. Во время

праздника о стены домов разбивают глиняную посуду и прыгают через костер. Через костер прыгают для того, чтобы избавиться от зла, болезней и нечисти прошедшего года и вступить в новый год здоровыми.

В Турции праздник «Навруз» известен под названиями «Султан-ы невруз», «Невруз султан», «Девятое марта» и «Конец марта». На востоке Анталии, в различных городах народ отмечает этот праздник, устраивая гулять. В центральной части Анталии праздник «Невруз» отмечают под названием «Девятое марта» (из-за того, что 21 марта по юлианскому календарю соответствует 9 марта). Как из других регионах, в это утро - встают рано, навещают могилы близких, просят у Всевышнего милости и исполнения желаний. После посещения могил близких готовят различные кушанья.

Несмотря на некоторые отличия между празднествами, устраиваемыми в странах Центральной Азии, Иранам, Балкан и Турции, народы всех этих регионов празднуют «Навруз» в одно и то же время и считают этот праздник своим, частью своей культуры.

На «Навруз» готовится плов - в Центральной Азии ни один праздник не обходится без него. Но главным на столе будут гуджа (у некоторых народов халим или халиса) и сумалак (сумалаяк, саману). Процесс приготовления этих блюд длительный и трудоемкий. Начинают их готовить с вечера, и продолжают всю ночь, предшествующую празднику «Навруз». Приготовлением сумалака занимаются только женщины, а гуджи или халима (халиса) - мужчины. Гуджа готовится из семи видов злаков с добавлением мяса, причем все разваривается до состояния однородной массы. Халим (халиса) представляет собой кашу из пшеницы и мяса, у некоторых народов с добавлением гороха и овощей. А сумалак это халва, приготовленная из проросших ростков пшеницы, которые перемалываются, а затем варятся в котле на хлопковом масле (у некоторых народов на воде) с добавлением муки. Эти блюда очень полезны для здоровья, поскольку богаты витаминами и аминокислотами. Для приготовления сумалака у огромных котлов собираются все женщины в большой семье, а в городах - соседки, по очереди непрерывно помешивая, чтобы блюдо не пригорело. Ночь

превращается в женские посиделки с разговорами, песнями и даже танцами. Утром сумалак раздаётся всем, кто участвовал в приготовлении блюда или внес свою долю продуктов. В свою очередь, эти люди угощают им своих родственников и знакомых, разнося его в пиалах по домам. После охлаждения блюдо подается к столу. При этом считается, что по изображению, которое появится на поверхности сумалака, определяют, что сулит новый год, а само блюдо наделяет людей физическими и духовными силами.

Пришедшим на праздник гостям хозяин дотягивает блюдо с едва проросшим зерном, поедание которого символизирует приобщение к возрождению всего живого. Каждый желающий сможет угоститься этим сладким блюдом, так как считается, что оно наделяет людей физическими и духовными силами на весь грядущий год.

Праздничный ритуал не ограничивается застольем. В этот день дети ходят по домам и поют песни про «Навруз», а их одаривают сладостями. На улицах выступают артисты, соревнуются острословы, звучат песни, шутки. До позднего вечера делятся веселье и смех, а утром праздник продолжается, хотя уже и не с той пышностью, а просто в домашнем кругу.

В древние времена «Навруз» праздновали 13 дней. В конце торжеств люди выходили в поле, где и встречали госте и благополучие.

Эта традиция сохранилась в Иране. Празднование «Навруза» длится обычно в течение 13-ти дней, из которых первые 5 дней посвящены встрече Дня «Навруз» и посещению родных и друзей. Девятый день известен как Шахрйарзн Навруз (шахский Навруз), а тринадцатый день - как Сезда-бедар («Тринадцатое вне дома»).

Люди вместе со своими родственниками проводят 13-й день весны на природе, как бы сливаясь с ней. И таким образом связанные с наступлением Нового года празднества заканчиваются посещением вечно живой природы и размышлениями о творениях природы.

Также во время праздника «Навруз» проводились различные традиционные забавы с масхарабозами (клоун, шут), канатоходцами

под музыкальное сопровождение народных музыкальных инструментов -корная, сурная, дойры и других, спортивные состязания: метание лассо, лошадиные скачки, перетягивание каната, борьба (кураш)и др., где в основном состязались в силе, ловкости мужчины.

В заключении хочется отметить, что празднование «Навруз» 21 марта 2013: , несомненно, отличается от празднований предыдущих трёх тысячелетий тем, что этот праздник имеет статус Международного Дня и отныне признан частью культуры всего мирового сообщества. Изучение традиций празднования «Назруз» даст возможность укрепить дружеские связи между народами и пополнит сокровищницу всей Мировой культуры.

Мир каждому дому, дорогие Таджикистанцы, мир каждому дому на всей планете, с Новым днём, с праздником Навруз!

Навруз на Востоке это забота о земле, счастье и процветании, надежда на ее будущее

С Наврузом связан целый цикл обрядов, в которых отразились надежды и радости сельских труженников.

Литература

1. Мавлонзода Р. Наврузнома. – Душанбе, 2012. – 64 с. С. 10-13.
2. Назир У.Д. «Рубоёти Хайём». – Душанбе, 2000. - 384 с.
3. ЮНЕСКО, Репрезентативный список нематериального культурного наследия человечества. – 2010.
4. [www. Kultur. gov. tj](http://www.Kultur.gov.tj).
5. www. Rion. Religion

Наврӯз дар Шарқ

Аюбова М., Губанова Л.А.

Иди наврӯз аз 21 то 24-март чашн гирифта мешавад. Ин рӯзхо рӯзи истирохат қабул гардидааст.

Калидвожа: *Наврӯз, фарвардин, Чамшед, баҳор, фаровонӣ, Хуршед, Замин, сабза, адл, «Шоҳнома», чашн, мусиқӣ, май.*

Nowruz in the East

Ayubov M. Gubanova LA.

Nowruz celebrated from 21 to 24 March. These days are days off. The oldest source, indicating the celebration of Nowruz - is the holy book of Zoroastrianism "Avesta". The roots of the holiday goes far back in history to 3000 BC.

During the celebration of Nowruz organize various activities. In the spirit of folk traditions are organized horse racing, goat (buzhkashi), fighting athletes, buchulbozi, argamchinbozi (skipping rope) lankabozi, tuhmzanak, idgardak.

Key watered: Nowruz (New Day), Farvardin, Jamshed, spring, abundance, Sontse, Earth, justice, celebration, music, wine.

Мурочиати Маҷалла

Хонандагони муҳтарам! Соли чорӣ Пажӯҳишгоҳи рушди маориф, 80-умин солгарди таъсиси худро таҷлил менамояд. Ба ин муносибат аз кормандони собиқадори пажӯҳишгоҳ ва онҳое, ки солҳои қаблӣ дар ин муассисаи тадқиқотӣ фаъолият кардаанд, эҳтиромона хоҳиш карда мешавад, ки мақола, мулоҳиза ва қайду ёддоштҳои онро ба маҷалла пешниҳод бикунанд.

Шаке нест, ки миёни кормандони муассисаҳои таълимӣ оид ба сифату мазмуни китобҳои дарсӣ дар рӯзномаҳои даврӣ мубодилаи афкор сурат мегирад. Маҷаллаи «Илм ва инноватсия» тасмим гирифтааст, ки оид ба ҳусну қубҳи барнома, китобҳои дарсӣ ва дастурҳои методӣ, маводу хонандагони маҷалларо ба таъб расонад, то ба бех шудани онҳо ёриёра шавад.

Хоҳишмандем оид ба сифату мазмуни китобҳои дарсӣ ва роҳҳои бехтар гардидани онҳо ба мо нависед. Ҳамчунин оид ба китоби дарсии писандидаатон, муаллиф (он), барои кадом синф, соли нашр ва ҳусну қубҳи он ба мо нависед. Қатъи назар аз ҷӣ унвони илмӣ ва мартаба доштани надоштани муаллиф (он), бо назардошти гуногунандешӣ агарчӣ мулоҳизаҳо хилофи назари мо бошанд, онро ба таъб мерасонем.

Меҳоҳем, ҷиҳатҳои мусбату манфии китобҳои дарсӣ, тарзи пешниҳодоти маводҳои таълимӣ ва дурустию нодурустии тақсими соатҳои дарсиро фаҳмем ва ба муаллифону мураттибони барнома ва китобҳои дарсии оянда то андозае мададрасон бошем. Ба ин васила китобҳое, ки ҷавобгӯи талабот нестанд, ислоҳ карда шаванд ва ё дар китобҳои минбаъда камбудӣҳо такрор наёбанд.

Обращение журнала

Дорогие читатели! В этом году исполнится 80-лет Институту развития образования (ИРО). В связи с этим просим вас написать от бывших сотрудников института об их жизни и деятельности. Нет сомнений в том что у вас есть свои мнение об учебных программах, методических указаниях, дидактических материалов, учебников и учебных книг для дошкольных и образовательных учреждениях. Журнал «Наука и инновация» при ИРО планирует будет издать статьи и рецензий о научно педагогическом опыте – сотрудников института и учителей образовательный школ и вузов республики .

Ваше мнение поможет нам о разработке новых учебных планов в сфере образования в совершенствовании учебников и учебных пособий.

Редакционная коллегия заранее выражает вам свою благодарность о Вашем энтузиазме и ваш отзаты поддержку журнала.

Ба диққати муаллифон

Ба хотири беҳбуди фаъолияти маҷаллаи «Илм ва инноватсия» зарур медонем, ки мақолаҳо ба шакли зерин ба идораи маҷалла пешниҳод карда шаванд: Ҳ

Ҳатман бо хулосаи мухтасар (резюме) ба забонҳои русӣ, англисӣ;

Мақола дорои сарлавҳа бошад; маълумоти мухтасар дар бораи муаллиф (ному насаб-пурра, унвони илмӣ, вазифа ва ҷои қор); шарҳ-номгӯи мақолла ва адабиёти истифодашуда ба шакли хаттӣ ва электронӣ

(дар диск ё флешка) ва як нусха мақола чопи принтерӣ пешниҳод карда шавад.

маводи мақола пухтаю ҳаматарафа санҷидашуда бошад;

- андозаи қоғаз: А-4. Ҳошия аз боло ва поён - 2,5см, тарафи чап-3см, рост-1,5. андозаи ҳуруф:14. Фосилаи байни сатрҳо - одинарний.

Қоида барои муаллифон

Дар маҷаллаи «Илм ва инноватсия» хабару мақолаҳои олимони соҳаи педагогика, методистону устодон, муаллимон, унвонҷӯён ва устодони мактабҳои олии

касбӣ, муассисаҳои таълимӣ ва илмӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расонида мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Редаксия ҳақ дорад мақоларо бо назардошти талаботи маҷалла қабул ва кӯтоҳ кунад ва ё рад намояд. Мақолаҳое, ки қаблан дар дигар нашрияҳо ба таъб расидаанд, қабул карда намешаванд. Дастхатҳоро редаксия барои тақриз (баҳо додан) мефиристад ва муаллифро дар мавриди зарурат ба мӯхтавои он ошно месозад.

Ба мақолаҳои унвонҷӯён ва ҳимоятгарони қорҳои номзадӣ тавсияи роҳбаронашон зарур аст.

Ҳаҷми мақолаи илмӣ набояд аз 16 саҳ.(п.л.) зиёд бошад.

К сведению авторов

В научном журнале «Наука и инновация» печатаются статьи содержащие результаты исследованный по педагогическим наукам.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо следующие правила:

1.Размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотации на таджикском, русском, персидском и английском языках.

2.Статья должна быть подготовлена в системе Microsot Woga. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman 14, формат А4, интервал одинарный, поля: верхнее-2,5 см, левое -3см, правое-2см:), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации,адрес. Далее через строку следует основной текст. В конце статьи приводятся ключевые слова (до 10 слов на тадж. рус, и англ.яз).

Ссылки на цитируемую литературу даются в скобках, например (12.с.42). Список литературы приводится общим списком после ключевое слов (под заголовком «литература») в порядке упоминания в тексте.

К статье прилагается резюме на таджикском, русском и английском языках с указанием названия статьи. Текст резюме приводится в конце статьи после списка использованной литературы.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи. Статьи не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Муҳаррирон: Ҳокими Азиз
П. Ҷамшедов С.Неъматов
Хуруфчини компютери
Розигул Музофирова

Ответствен секретарь: Ш.Бобоев
Редакторы:Хокими Азиз
П.Джамшедов, С.Неъматов
Компютерный набор
Розигул Музофирова
